

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
FOLKLOR İNSTİTUTU**

SƏKİNƏ QAYBALIYEVA

**AZƏRBAYCAN – İRAQ TÜRKMƏN
ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏRİ VƏ
ƏBDÜLLƏTİF BƏNDƏROĞLU**

Bakı – 2025

AMEA Folklor İnstitutu Elmi Şurasının qərarı ilə
(21 may 2025-ci il tarixli 3 sayılı protokol) nəşr olunur.

Elmi redaktor:

Qəzənfər Paşayev

Əməkdar Elm xadimi, professor

Rəyçilər:

professor Əfzələddin Əsgər

professor Almaz Həsənzadə

professor Siham Zəngi

Səkinə Qaybalyeva. Azərbaycan-İraq-türkman ədəbi əlaqələri və Əbdüllətif Bəndəroğlu. Bakı, Elm və təhsil, 2025, 280 səh.

Monoqrafiyada Azərbaycan-İraq-türkman elmi-ədəbi əlaqələrinin tarixinə nəzər salınır, XX əsr türkman ədəbiyyatının əsas qaynaqları, ədəbi cərəyanlar, eləcə də xalq şeirinin janr xüsusiyyətləri tədqiqata cəlb edilir, tədqiqatçı və şair Əbdüllətif Bəndəroğlunun yaradıcılığı araşdırılır.

Kitab İraq-türkman elmi-ədəbi mühitinin öyrənilməsində ali məktəb tələbələri və tədqiqatçılar üçün faydalı qaynaqlardan biri ola bilər.

www.folklor.az

ISBN 978-9952-601-05-3

© *Folklor İnstitutu, 2025*

**TARİXİ ARAŞDIRANDA GÖRDÜM Kİ,
GÜNEY AZƏRBAYCAN, QUZEY AZƏRBAYCAN VƏ
İRAQ TÜRKMƏNLƏRİ BİR BÜTÖVÜN
PARÇALARDIR.**

Heydər Əliyev

*(“Qardaşlıq” dərgisi, №8,
İstanbul, 2000, s.4)*

GÖRGİN ƏMƏYİN BƏHRƏSİ

Düz otuz il bundan əvvəl AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun İçərişəhərdə “Folklor Elm Mərkəzi”ndə iki otaqda “İraq Türkman Ocağı” yaratmışdım. Müxtəlif eksponatlar, kitablar rəfləri bəzəyirdi. Kərkükdən gətirdiyim kitabların hamısı ərəb əlifbasında idi. Hələ bu az imiş kimi kitabların bəzisi ərəb dilində çap olunmuşdu. Ərəb dilini bilən bir nəfər axtarırdım. Bir gün Bakı Dövlət Universitetinin Şərqsünaslıq fakültəsinin ərəb dili bölümünü təzəcə bitirmiş Səkinə adlı bir qız iş axtardığını dedi. Məmnuniyyətlə onu işə götürdüm. Səkinə İraq türkman ləhcəsində və ərəb dilində olan kitabları həvəslə oxuyurdu. Onun elmə marağı açıqca görünürdü. Ona İraqda, Türkiyədə və Azərbaycanda yaxşı tanınan, Azərbaycan-İraq türkman ədəbi əlaqələrində xidmətlər göstərən görkəmli şair, tədqiqatçı və tərcüməçi Əbdüllətif Bəndəroğlunun yaradıcılığından dissertasiya yazmağı təklif etdim. “Əbdüllətif Bəndəroğlunun ədəbi-elmi fəaliyyəti” mövzusu üzərində dayandıq. Dövlət dili ərəb dili olan İraqda yazıb-yaradan Bəndəroğlunun öz doğma dili ilə bərabər, ərəb dilində də əsərləri çoxdur. Dissertant ərəb dilini mükəmməl bildiyindən Bəndəroğlunun yaradıcılığını hərtərəfli araşdırdı, onun əsərlərindən bol-bol bəhrələnərək ortaya sanballı, elmi cəhətdən kamil bir əsər qoydu. S.Qay-balıyevanın tədqiqatı yüksək qiymətləndirildi. Müvəffəqiyyətlə dissertasiya müdafiə etdi (18.01.2012).

Aradan keçən bu müddət ərzində tədqiqatçı seçdiyi elm sahəsindən bir an belə ayrılmadı, İraq türkman ədəbiyyatı və folklorundan sanballı məqalələr yazdı, Beynəlxalq və Respublika səviyyəli simpozium və konfranslarda elmi məruzələrlə çıxış etdi.

Yorulmaz tədqiqatçı Əbdüllətif Bəndəroğluna həsr etdiyi monoqrafiya üzərində işləyərək üç fəsildən ibarət monoqrafiyanın “İraq Türkman ədəbiyyatının təşəkkülü və Əbdüllətif Bəndəroğlu” adlanan 1-ci fəslinin bir-birindən maraqlı, sanballı, elmi yeniliklərlə zəngin olan bölmələrində İraq türkman ədəbiyyatının folklor qaynaqları,

Bəndəroğlunun yaradıcılığında xalq şeirinin izləri, İraq türkman ədəbiyyatında yeniləşmə prosesi və Ə. Bəndəroğlu, şairin poeziyasında Azərbaycan mövzusu tədqiqata cəlb olundu.

Monoqrafiyanın ən yüksək elmi axtarışlar tələb edən 2-ci fəslə mükəmməl işlənmişdir. Bu fəsildə Ə. Bəndəroğlunun folklorşünaslıq fəaliyyəti, İraq türkman ədəbiyyatının tədqiqində onun rolu, tərcüməçilik və naşirlik yaradıcılığı, Ə. Bəndəroğlu və Azərbaycan ədəbiyyatı, Bəndəroğlunun tərcüməçilik fəaliyyəti kimi çox maraqlı mövzular tədqiqat süzgəcindən keçirilmişdir.

Monoqrafiyanın “İraq-türkman mətbuatının inkişafında Əbdüllətif Bəndəroğlunun rolu” adlı üçüncü fəslində mətbuatda folklor və ədəbiyyatın tədqiqi və təbliği məsələləri, Ə. Bəndəroğlunun naşirlik fəaliyyəti və “Yurd” qəzeti tədqiqata cəlb olunmuşdur.

Səkinə Qaybaliyeva Əbdüllətif Bəndəroğlunun elmi fəaliyyətini yeni təfəkkür işığında araşdırmışdır. Tədqiqatçı haqlı olaraq qeyd edir ki, Ə. Bəndəroğlunun bədii yaradıcılığı İraq, Türkiyə və Azərbaycanda diqqət mərkəzində olsa da, haqqında kitablar, məqalələr yazılsa da, elmi yaradıcılığı diqqətdən kənar qalmışdır. Əsl elm fədaisi olan Ə. Bəndəroğlunun elmi yaradıcılığını ilk dəfə olaraq Səkinə Qaybaliyeva tədqiq etmişdir.

Ümumiyyətlə, Əbdüllətif Bəndəroğlunun yaradıcılığı Səkinəyə qədər nə Azərbaycanda, nə İraqda, nə də Türkiyədə ədəbiyyatşünaslıq baxımından araşdırılmamışdır.

Tədqiqatçı ilk dəfə olaraq Bəndəroğlunun yaradıcılığını bütün yönərdən monoqrafik tədqiqata cəlb etmişdir. Bu, mövzunun aktuallığını təmin edən amildir.

Tədqiqatçının məqsədi Bəndəroğlunun bir şair, tədqiqatçı, tərcüməçi və ədəbi əlaqələr fədaisi kimi İraq türkman ədəbiyyatında tutduğu mövqeyini aydınlaşdırmaq olmuşdur. Monoqrafiyada diqqət çəkən odur ki, Bəndəroğlunun yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatı kontekstində tədqiqat süzgəcindən keçirilib.

O, Azərbaycanı çox sevirdi. 1970-ci ildən ömrünün sonuna qədər (2008), demək olar ki, hər il ölkəmizə gəlirdi. Azərbaycan sevgisini şairin aşağıdakı bayatısından da görmək olur:

Yaşar könlüm;
Qəm içər, yaşar könlüm.
Bağdadda bir ah çəkər,
Bakıda yaşar könlüm.

Ə.Bəndəroğlu Bakı Dövlət Universitetinin fəxri doktoru (1992), İraq türkmənlərindən Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin ilk fəxri üzvü olub.

Ədəbi-mədəni, elmi əlaqələrimizdə misilsiz xidmətləri olan Əbdüllətif Bəndəroğlu Bağdadda Azərbaycanla bağlı “Ərəb ölkələrində Azərbaycan şeiri” (1971, ərəb dilinə çevirən: Sinan Səid), “Çağdaş Azərbaycan poeziyasından seçmələr” (1974), “Azərbaycan şairləri” (1987), Bəxtiyar Vahabzadə. “Seçilmiş əsərləri” (1989), Nəbi Xəzri. “Seçilmiş əsərləri” (1989), “Azərbaycan hekayələri” (1991), Kamil Vəli Nərimanoğlu. “Xalqın sözü” (1991), Qəzənfər Paşayev. “İraq Türkmən folkloru” (1995), Elçin. “On ildən sonra. Hekayələr” (1996), Qəzənfər Paşayev. “Altı il Dəclə-Fərat sahillərində” (1996, ərəbcə. Ərəb dilinə çevirən: Ə.Bəndəroğlu), Q.Paşayevlə hazırladığı Rəsul Rza. “Ağlayan çox, gülən hanı?” (Kərkük, 2007), Elçin. “Mahmud və Məryəm” (Kərkük, 2007) və s. kitabları çap etdirmişdir. Sonuncu iki kitab Ə.Bəndəroğlunun maddi dəstəyi ilə işıq üzü görüb.

Ə.Bəndəroğlu “İraq Türkmən folkloru” (Bakı, 1992) kitabına “Şah əsər” adlı maraqlı ön söz yazmışdır.

Ə.Bəndəroğlu “Türkmən şairi Füzuli Bayatlı” və “İmadəddin Nəsimi Əl-Bağdadi” kimi dəyərli tədqiqat əsərlərinin müəllifidir.

Bütün bunlara görə ki, Əbdüllətif Bəndəroğlu Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasına (IV cild, s.126) daxil edilmişdir.

Ə.Bəndəroğlu haqqında, eləcə də möhtəşəm “Azərbaycan yazıçıları XX-XXI yüzillikdə” Ensiklopedik məlumat kitabında (Bakı, “Nurlar”, 2011, səh.217) oçerk vermişik.

Şairin Azərbaycanda Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin ön sözü ilə “Qərənfıl” (1977), ərəb əlifbasından kirilə çevirərək “Yazıçı” nəşriyyatında çap etdirdiyim “Göylər unutmşudu yağacağını” (1991), “Yolun sonunadək” (2001) şeir kitabları mənimlə birgə hazırladığı “Çağdaş İraq şeirindən seçmələr” (2001) və “Azərbaycan folkloru an-

tologiyası” (İraq-Türkman cildi, Bakı, 1999, 2009) kitabları çap olunmuşdur. Nizami Gəncəvi adına Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyində Qəzənfər Paşayevin şəxsi arxivində Ə.Bəndəroğlunun 28 kitabı vardır.

Azərbaycanda yaradıcılığına universitetlərdə diplom işləri yazılır və rəhbərliyimlə Səkinə Qaybaliyeva 2012-ci ildə “Əbdüllətif Bəndəroğlunun elmi-bədii fəaliyyəti” mövzusunda dissertasiya müdafiə edib.

Ə.Bəndəroğlu 2007-ci ilin sonlarında ölkəmizdə ürəyindən cərrahiyyə əməliyyatı keçirtməyə gəlmişdi. Dövlət müşaviri Hidayət Orucovun göstərişi ilə “Xəzər” xəstəxanasında əməliyyatı baş həkim Rüstəmovun rəhbərliyi ilə həkimlər aparacaqdılar. Yoxlanışdan sonra məlum oldu ki, Bəndəroğlunun bircə böyrəyi vardı. Narkoz vermək olmazdı. Baş həkim Rüstəmov dedi ki, sizə cərrahiyyə əməliyyatı etmək qətiyyəən olmaz.

Ürəyi çox ağrıyırdı. Qanıqara idi. “Ədəbiyyat qəzeti”nə getdik.

Baş redaktor Ayaz Vəfalının otağında yığışmışdıq. Bəndəroğlu çox yaşamayacağını hiss edirdi. Qəmgin-qəmgin dedi: “Qorxuram, Qəzənfərlə açdığımız yolda ayaq izləri kəsilsin. Açdığımız qapı qapansın”.

O, 2008-ci ilin fevralında İordaniyanın paytaxtı Ammanda cərrahiyyə əməliyyatı zamanı dünyasını dəyişdi.

“Azərbaycan-İraq türkman ədəbi əlaqələri: ayrılığın sonu” kitabında (2025) sənə xüsusi bölmə həsr etmişəm.

Dr.Orxan İsayevlə birgə yazdığım, akademik İsa Həbibbəylinin ön sözü, professorlar Məmməd Əliyev, Nizami Tağısoy, dosent Səkinə Qaybaliyeva və Mustafa Ziyanın rəyləri ilə çapa hazır olan “İraq-türkman ədəbiyyatına toplu bir baxış” əsərində sənin haqqında geniş öçerk vermişik.

Ən əlamətdar hadisə isə filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Səkinə Qaybaliyevanın sənin yaradıcılığına həsr etdiyi monoqrafiyasıdır. Səkinə Qaybaliyevanı bu çox gərəkli elmi uğuruna görə ürəkdən təbrik edir, İraq türkman ədəbiyyatına sevgisinin daimi olmasını arzu edirəm.

Qəzənfər Paşayev
Əməkdar Elm xadimi, professor

AZƏRBAYCAN-İRAQ-TÜRKMAN ELMİ-ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏRİNİN TARİXİNƏ BİR BAXIŞ

İraq türkmanları əsrlərdir ölkənin şimal-qərb bölgələrində, öz atababa yurdlarında, əsasən, Tələfərin qərbində və Sincar qəsəbəsinin cənubunda Sino, Təlləvi, Meydanqulı, Sıbatə, ondan daha çox kənddən başlayaraq Tələfər şəhəri, Əfkəni, Butəpə, Buxur, Qırmız, İrfi, Mıstah, Şəh İbrahim, Xəmrə, Tərmi, Qubuq, Tələzzə, Xarabcəmmaş, Cuma və Malvəran kimi yetmişə aşan bir çox böyük-küçük kənddə, Mosul şəhərinin Ninəva, (Yunus Peyğəmbər) Feysəliyə Mansur səmtlərində, Qaziyə, Rəşidiyə, Şirəxan, Qaraqoyunlu, Qarayatağ, Səlamiyə, Yarımca, Qızfəxrə, Tezxrab, Babnət kimi bir çox türkman kəndləri ilə birgə əlildən çox türk soylu, beктаşi təriqətli Şəbək (Şahbək) deyə tanınan Arbcıyə, Gökçəli, Torpaqziyarət, Xəznətəpə, Kibirli, Zəhraxatun, Tərcilə, Qaratəpə, Şəbək, Ortaxarab, Cinci, Faziliyə, Şaquli, Seyyidlər, Bahənzə kimi şəbək türkman kəndlərində, Ərbil şəhərində, Altun Körpü, türkmanların kompakt yaşadığı tarixi Kərkük şəhərində, daha çox Kərkük-Bağdad yolu boyunca yerləşən Təzəxurmatu, Yaycı, Kümbətlər, Tirkalan, Çardağlı, Leylan, Bəşir, Yəhyəva, Tirkeşqan, Qızılyar, Ömərmondən, Bilava, İlincaq kimi kəndlərdə, Tavuğ bölgəsi və onun İmam Zeynalabidin kəndində, Tuzxurmatu elində, Əmirli, Yengicə, Bastamlı, Çardağlı, Kokus, Xasadarlı, Şahsevən, Elbuhəsən, Biravuçlu, Muratlı, Abbud, Zəngülü və beləcə bir-birinin ardınca Bayat kəndlərində, Kifri elində, Aştökən, Birəfəkirə, Tataran, Səndiç, Qaratəpə bölgəsində, Qoruq, Çincal, Əlisaray, Dəclə çayı üzərində Qaraxan (Cələvlə), Qızlarbat, Xanəgin elində, Zaviyə kəndində, Şəhrəban elində, Mansuriyə, Məndəli eli və onun Qazaniyə bucağında, Bədrə eli boyunca şimal-qərbdən cənub-şərqə doğru uzanan geniş, münbət ərazilərdə yaşayırlar¹. Qaplanlar, Alaybəglər, İlhanbəglər, Muratbəglər, Çolaklar, Seydilər, Babalar, Həmətlilər kimi qədim türk oymaqlarının da olduğu 300-dən çox kəndi əhatə edən Tələfərin bu gün də əsas əhalisi türkmanlardır. Onların kompakt yaşadıkları ərazilərdə rast gəlinən toponim, oykonim, oronimlər, eləcə də tayfa-nəsil, soy və ailə adları güneyli-quzeyli ellərimizdə müşahidə etdiyimiz adlar ilə, demək olar ki, eynidir.

---

¹ Demirçi Rza. Gələcək nüfus sayımı və İraq türkmanları. Qardaşlıq dərgisi, sayı 6-7, Bağdad-1970. s.59-60

Türkmanların bir qisminin mənsub olduğu oğuz boylarından bayat, bəydili, yıva, dögər, yıva boyuna mənsub qaraqoyunlu oymağı, eləcə də çəpni, əymür, xarbəndəlu, şəbək, salur, ulaşlu, ocuşlu, gökçəlu, biravcılı, qaranaz, muradoğlu, bacvanlı, tataran, qaraboğa, salih, yağmur tatalu, mavıllı, sarıllı və s. oymaqlar həmin ərazidə öz varlığını sürdürür. Əsasən, aşıq ənənəsinin qorunub saxlandığı Tələfər bölgəsində öz adət-ənənələrinə bağlı olaraq yaşayan mavıllılar arasında tambura adı ilə tanınan, bütün türk xalqlarına məxsus saz ifaçılığı geniş yayılmışdır¹. Bu gün türkmanlar Bağdad, Diyalə, Səlahəddin, Kərkük, Ərbil, Mosul və Süleymaniyə kimi İraqın böyük şəhərlərində daha sıx yaşayırlar². İraqın türkman əhalisinin sayı ilə bağlı sistemli araşdırmalar olmadığı üçün bu barədə dəqiq statistik məlumata rast gəlmirik. Bəzi mənbələrdə onların sayının 3 milyon olduğu qeyd edilir³.

Ötən əsrin 50-ci illərinin sonlarından başlayan İraq-türkman – Azərbaycan elmi-ədəbi və mədəni əlaqələri sürətlə inkişaf etməyə və yeni-yeni bəhrələr verməyə başladı. İraq-türkman alim və yazıçılarının əsərləri Azərbaycanın dövrü mətbuatında vaxtaşırı dərc etdirilir, şifahi ədəbiyyat nümunələri ayrıca kitab halında nəşr olunurdu. Xüsusilə türkmanların folkloru və yazılı ədəbi məhsulları ilə tanışlıq şifahi xalq ədəbiyyatımızı, klassik irsimizlə onun əlaqəsi məsələlərini daha ətraflı araşdırmaq üçün tədqiqatçılarımıza zəngin material vermişdir.

İraq türkmanlarının milli-mədəni mühitinin öyrənilməsi bizə bir tərəfdən dilimizin, ədəbiyyatımızın və mədəniyyətimizin tarixi sərhədlərini dəqiq müəyyən etməyə imkan yaradırsa, digər tərəfdən elmi-ədəbi-mədəni əlaqələrin inkişaf etdirilməsi tariximizin və ədəbiyyatşünaslığımızın bir çox qaranlıq məqamlarını real faktlarla işıqlandıрмаğa imkan yaradır. Bu ədəbi əlaqələr ötən əsrin əvvəllərindən başlayaraq İsmayıl Hikmət, Əmin Abid, akademik Həmid Araslı, prof. Mirzağa Quluzadə, prof. Hadi Mirzəzadə, prof. Qəzənfər Paşayev, prof. Azadə Musayevanın sanballı tədqiqatlarında öz elmi həllini tapdısa, prof. Abbas Zamanov, akademik

---

¹ Suphi Saatçı. Tarihi gelişim içinde Irakta türk varlığı. İstanbul Araştırma Merkezi. İstanbul – 1996. s.293

² Şemsettin Küzeçi. Irak'ta Türk Nüfusu ve Gerçekler. Türk Yurdu dergisi, Yıl 109, sayı 397, Eylül 2020

³ Celal Ertuğ. Türkiyədə və dünyada İhsan Doğramacı fenomeni. Ankara, 1996, s.20

Ə.Əlizadə, xalq şairləri R.Rza və B.Vahabzadə, həmçinin şair Q.Qasımzadə və başqalarının məktublaşmalarında, xatirələrində bizə daha da sevirilmiş oldu. Tariximizin, ədəbiyyatımızın və mədəniyyətimizin möhkəm əsasının qoyulmasında mühüm rol oynayan bu əlaqələr müstəqil Azərbaycan Respublikasının, müasir dövlətçiliyimizin prioritet istiqamətlərindən birinə çevrilməsi ilə diqqəti cəlb edir. Mərhum prezidentimiz Heydər Əliyevin İstanbulda nəşr olunan “Qardaşlıq” dərgisinə müsahibəsində də bu birlik və bütövlük öz əksini tapmışdır: “Tarixi araşdıranda gördüm ki, Güney Azərbaycan, Quzey Azərbaycan və İraq türkmanları bir bütövün parçalarıdır”¹.

Azərbaycan-İraq türkman elmi-ədəbi əlaqələrinin geniş vüsət almasında Bəxtiyar Vahabzadə, Rəsul Rza və Qasım Qasımzadənin 1959-cu ildə böyük şairimiz Məhəmməd Füzulinin anadan olmasının 400 illiyi münasibətilə keçirilən yubiley tədbirləri çərçivəsində İraqa, xüsusilə Kərkükə səfəri uğurlu başlanğıc oldu. Bu çox əhəmiyyətli ədəbi hadisədən sonra hər iki tərəfdə qarşılıqlı əlaqələrin gələcək inkişafına böyük ümid yarandı. O dövrdə yazılan kitablar, aparılan tədqiqatlar həqiqətən əlaqələrin bugünkü inkişafı üçün əsaslı zəmin yaratdı.

Ötən əsrin 60-cı illərində İraq-türkman folklorunun və ədəbiyyatının tədqiqi və təbliği sahəsində həyata keçirilən dəyərli işlərdən biri kimi, fikrimizcə, kərküklü tədqiqatçı Sinan Səidin Azərbaycandakı məhsuldar fəaliyyətini qeyd etmək lazımdır. Sinan Səid Əbdülqadir (1934-1991) Kərkükdə anadan olmuş, ilk və orta təhsilini də orada almışdır. O, 1959-cu ildə işlədiyi İraq radiosundan Azərbaycana göndərilmişdir. Azərbaycan radiosunda ərəbcə proqramları səsləndirən S.Səid həm də universitetin jurnalistika fakültəsində ali təhsil almışdır. Yerli mətbuat orqanlarında İraq-türkman dili, folkloru, ədəbiyyatı və mədəniyyəti ilə bağlı yazılarla çıxış edən Sinan Səid 1969-cu ildə “İraqda türk mətbuatı və ədəbi məsələlər” (1954-1966) mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir. Dissertasiyanın “İraqda türkdilli mətbuatın yaranması” adlı I fəslində türkmanların ölkədə tarixən yerləşmə arealı, onların sayı, bu barədə müxtəlif mötəbər mənbələrin yanaşması və s. ilə bağlı geniş məlumatlar vermiş tədqiqatçı “1958-ci il iyul inqilabına qədər və ondan sonrakı dövrdə

---

¹ Heydər Əliyev. Qardaşlıq Azərbaycan Devlet Başkanı sayın Haydar Aliyevle özel görüşü. “Qardaşlıq” dərgisi. İstanbul-2000, sayı 8. s.4

türkman mətbuatı” fəslində İraq türkmanlarının ictimai, ədəbi-mədəni həyatında ayrı-ayrı türkdilli mətbu orqanların rolundan bəhs etmişdir. Tədqiqatçı İraq-türkman ziyalılarının həmin dövrdə müxtəlif türkdilli qəzet və dərgilərdə şifahi xalq ədəbiyyatının ayrı-ayrı janr nümunələrini toplayıb nəşr etdirdiyini, eləcə də bu sahədə qismən tədqiqat işlərinə yer ayrıldığını göstərmişdir. Sinan Səid yeri gəldikcə ötən əsrin 50-60-cı illərinin sonlarınaqədər İraq-türkman xalq ədəbiyyatının toplanması və tədqiqinə həsr olunmuş ayrı-ayrı kitablardan da bəhs etmişdir. Tədqiqatçı əsərinin “İraq türkman mətbuatı səhifələrində ədəbi məsələlər” adlı üçüncü fəslində 1954-1966-cı illərdə dərc olunmuş “Kərkük”, “Afaq”, “Bəşir”, “Yeni İraq”, “İraq”, eləcə də “Qardaşlıq” və “ət-Turas-əş-şəabi” kimi dərgilərdə folklor məsələlərinin, xüsusilə İraq-türkman xalq ədəbiyyatı nümunələrinin mühüm yer tutduğunu göstərmişdir. Tədqiqatçı İraq-türkman ziyalıların folklorun toplanması kimi mötəbər bir iş çox həssaslıqla yanaşdıqlarını, mahiyyətinə, əhəmiyyətinə diqqət etdiklərini göstərmişdir. Bu tədqiqat işində araşdırıcı həmin mətbu orqanlarda dərc olunmuş atalar sözləri, məsəllər, inanclar, dualar, bəddualar, uşaq folkloru, adət-ənənələr, xoyrat və manilər, xalq nağılları və s. kimi ayrı-ayrı xalq ədəbiyyatı nümunələrinə geniş yer vermiş, yeri gəldikcə onların tədqiqi ilə bağlı maraqlı mülahizələr irəli sürmüşdür. Tədqiqatçı xoyratdan danışarkən bu qədim folklor janrının ancaq Kərkükə aid edilməsinə qarşı çıxır və türkmanların yaşadığı digər bölgələrdə də belə nümunələrin yayıldığını qeyd edir. Dissertasiyada bu münasibətlə Ərbildə toplanmış gözəl bir xoyrat nümunəsi yer almışdır:

Qala yeri,
Top yeri, qala yeri.
Xudam, necə rəvadı,
Yar köçə, qala yeri?¹.

Qeyd etmək lazımdır ki, həmin dövrdə İraq-türkman xalq ədəbiyyatı heç bir şəkildə elmi tədqiqat mövzusu olmamışdır və ümumiyyətlə, Azərbaycanda İraq türkmanları haqqında tarixi qaynaqlara və elmi faktlara əsaslanan belə bir dissertasiya işi yazılmamışdır. Sinan Səidin bu dissertasiyası bütün tərəfləri ilə ilk dəfə elm aləminə maraqlı faktlar təqdim

---

¹ Sinan Səid. İraqda türk mətbuatı və ədəbi məsələlər. Filologiya elmləri namizədi elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya. Bakı -1969. s.163

etməsi baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır. Eyni zamanda həmin dövr İraq-türkman folkloru, ədəbi mühiti, eləcə də mətbuatının öyrənilməsində mühüm qaynaqlardan biri hesab oluna bilər.

S.Səid Bakıda yaşadığı illərdə Azərbaycan ədəbiyyatı ilə bağlı ərəb dilinə tərcümə etdiyi məqalələri İraqda ərəbdilli mətbuatda dərc edilirdi. Eləcə də onun İraq-türkman ədəbiyyatı ilə bağlı yazıları Bakıda müxtəlif elmi-ədəbi nəşrlərdə işıq üzünə gürdü. Bütün bunları nəzərə alaraq deyə bilərik ki, Sinan Səid elmi-ədəbi əlaqələrimizin inkişafında gördüyü işlərlə xüsusilə fərqlənmişdir.

Azərbaycanda İraq türkmanları ilə geniş çapda elmi-ədəbi əlaqələrin qurulması və inkişaf etdirilməsi Əməkdar Elm xadimi, professor Qəzənfər Paşayevin adı ilə bağlıdır. Alimin “Altı il Dəclə-Fərat sahillərində” əsərini 1996-cı ildə ərəb dilinə tərcümə edən Əbdüllətif Bəndəroğlu kitabı İraqı Azərbaycanda tanımaq üçün tarixi bir vəsiqə kimi dəyərləndirərək yazır: “Azərbaycanda İraq yada düşəndə mütləq Qəzənfər Paşayev xatırlanır, Qəzənfər Paşayev yada düşəndə isə mütləq İraq xatırlanır”¹. Qəzənfər müəllimin bu istiqamətdə çoxşaxəli fəaliyyəti elmi-ədəbi əlaqələrimizin inkişafında ayrıca bir mərhələni təşkil edir. Alimin Əbdüllətif Bəndəroğlu ilə 40 ilə yaxın dostluğu Azərbaycan-İraq ədəbi əlaqələrinin tarixində çox əhəmiyyət daşıyır. Qəzənfər Paşayevin xalq şairi Rəsul Rza ilə birgə görkəmli İraq-türkman tədqiqatçısı Əta Tərzibaşının “Kərkük xoyratları və maniləri” (1955-1956-1957) kitabının əsasında nəşrə hazırladıqları “Kərkük bayatıları” kitabı bu istiqamətdə ilkin olmaqla çox əhəmiyyət kəsb edir. Q.Paşayev İraq-türkman dili və folklorunun tədqiqi sahəsində ən geniş çapda uğurlu araşdırmalar aparmışdır. Alimin apardığı ciddi tədqiqatların miqyası və elmi yenilikləri onun bu sahədə gördüyü işləri yüksək səviyyədə dəyərləndirmək üçün əsas verir. Q.Paşayevin İraq türkmanları ilə yaxın tanışlığı 1962-1966-cı illərdə İraqda tərcüməçi kimi fəaliyyət göstərməsi ilə başlayır. O, türkman xalqı ilə canlı ünsiyyətdə olduğu həmin illərdə dil faktlarına aid materialları toplamış, İraq-türkman ləhcəsinin fonetik xüsusiyyətlərinin tədqiqində gələcək araşdırmalara əhəmiyyətli qaynaq olacaq “Kərkük dialektinin fonetikasi” adlı namizədlik dissertasiyasını 1969-cu ildə müdafiə etmişdir. Bu əsər dilimizin tarixinin öyrənilməsi baxımından da çox əhəmiyyət daşıyır.

---

¹ Qəzənfər Paşayev. Altı il Dəclə-Fərat sahillərində. (ərəb dilində), Bağdad – 1996. s.5

Ötən əsrin 70-ci illərində də Q.Paşayev İraqda tərcüməçi kimi fəaliyyət göstərmişdir. Həmin illərin səfər təəssüratlarının nəticəsi olaraq yazılmış “Altı il Dəclə-Fərat sahillərində” kitabı təkçə ədəbi mühitdə deyil, həm də xalq arasında böyük sevinc və təqdirlə qarşılanmışdır. Kitab İraq türkmənlərinin adət-ənənələri, məişəti, folkloru, ədəbiyyatı, mədəniyyəti ilə ilk tanışlıq üçün çox mühüm mənbə olduğu üçündür ki, qısa müddətdə böyük tirajla iki dəfə nəşr olunmuşdur. Qəzənfər müəllimin sonrakı elmi fəaliyyətində mühüm yer tutan “İraq-türkmən folkloru” doktorluq dissertasiyası alimin bütün ömrünü bütövlükdə bu sahənin tədqiqinə həsr etdiyinə bariz nümunədir. Filologiya elmi sahəsində böyük əhəmiyyət daşıyan hər iki dəyərli əsər bu gün davam etdirilən araşdırmalar üçün ciddi qaynaq kimi qiymətləndirilir. İraq-türkmən dilinin, folklorunun və ədəbiyyatının ən məhsuldar araşdırıcısı Q.Paşayevin bu istiqamətdə yazdığı onlarla qiymətli əsəri gələcəkdə aparılacaq yeni-yeni tədqiqatlara işıq tutacaq.

İraq-türkmən tarixi, mədəniyyəti və ədəbiyyatının tədqiqinin, eyni zamanda Azərbaycan tarixi, mədəniyyəti və ədəbiyyatının türkmənlər arasında təbliğinin bir problem kimi ortaya qoyulmasından sonra bu sahədə bir çox ziyalılarımız məhsuldar işə başlamışdılar. Bu işdə tanınmış türkmən alim və tədqiqatçıların köməyindən istifadə edən Abbas Zamanovun Azərbaycan xalqı qarşısında ən böyük xidmətlərindən biri də İraq türkmənlərinin, Azərbaycan tarixi və ədəbiyyatının qaytarılması istiqamətində apardığı təbliğatdır. A. Zamanovun İraq-türkmən ziyalıları ilə məktublaşmaları ədəbi əlaqələrimizin inkişafında ilk böyük uğurlardan xəbər verir. Bu əlaqələr bir tərəfdən eyni soy kökünə bağlı insanların maddi və mənəvi dəyərləri ilə tanış olmağa, birlik və bütönlüyü qorumağa xidmət edirdisə, digər tərəfdən İraqda Azərbaycan ədəbiyyatının mühüm bir qaynaq kimi formalaşmasına zəmin yaradırdı. Fikrimizcə, məktublaşmalar o dövrdə hər iki tərəf üçün asan olmayan ictimai-siyasi şəraitdə davam edən elmi-ədəbi əlaqələrin inkişafında xüsusi rol oynayır. Bu məktublarda ardıcıl davam etdirilən kitab mübadilələri ilə birgə dövrün aktual elmi və ədəbi orqanları, dərc olunan məqalələr və ya bəzi məqalələrin çap olunma zərurəti xüsusilə vurğulanmış, həmçinin həmin dövrdə nəşr olunan mühüm elmi, ədəbi və mədəni hadisələrindən bəhs olunurdu.

Professor Abbas Zamanov ilə birgə professor Qəzənfər Paşayevin bu istiqamətdə ardıcıl fəaliyyəti diqqəti cəlb edir. A.Zamanov xüsusilə Nizami Gəncəvi adına Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin direktoru olduğu illərdə dünyanın hər yerində yaşayan azərbaycanlılarla birlikdə İraq türkmanlarından da onların yaradıcılığına dair kitabları muzeyə göndərməyi xahiş edirdi. Onun bu çağırışına cavab verən elm adamlarından biri də İraq-türkman dili, folkloru və ədəbiyyatının tədqiqi sahəsində çox tanınmış araşdırıcı Əta Tərzibaşı olmuşdur. İraqda, Türkiyədə və Azərbaycanda onlarla əsəri dərc olunmuş görkəmli tədqiqatçı Əta Tərzibaşı ötən əsrin ortalarından başlayaraq, xüsusilə folklor irsinin toplanması, nəşri və tədqiqi istiqamətində dəyərli araşdırmaları ilə diqqəti cəlb etmişdir. Tədqiqatçı ilk araşdırmalarını İraq türkmanlarının milli kimliyinin əsas simvollarından biri olan qədim və zəngin xoyratın yaranması, təşəkkülü istiqamətində aparmışdır. Bu janrın İraq-türkman folklorunda və ədəbiyyatında geniş yayılmış bir janr kimi yeri, əhəmiyyəti, yaranma tarixi və səbəbləri, məzmun və forma xüsusiyyətləri, Kərkükə xas muğam növləri arasında özünəməxsus ifa üsulları və s. kimi aktual cəhətlərinin dolğun şəkildə işıqlandırılması zərurətini gözəl bilən Əta Tərzibaşı 1955-1957-ci illər arasında “Kərkük xoyratları və maniləri” adlı üç cildlik monoqrafiyasını çap etdirmişdir.

Əsərin birinci cildinin “Bizdə və başqa türk ölkələrində xoyrat və mani” bölümündə araşdırıcı bütün müşahidələrinə əsasən gəldiyi qənaəti belə ifadə etmişdi: “Bizim xoyrat və manilərimizlə ilgisi ən yaxın olanı muhaqqaq ki Azəri olanlarıdır. İraqda yaşayan türkmanların qullandığı şivə, Azəri şivəsinin də əslisi olanı, Şərqi Oğuz türkcəsidir...”¹.

Abbas Zamanov Əta Tərzibaşına yazdığı 14 avqust 1968-ci il tarixli məktubunda Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyində İraq türkmanlarının ədəbiyyatına dair kitabların olmadığını qeyd edir. Alim bunun xoş olduğunu və yazır ki, Azərbaycan ədəbiyyatı ilə türkman ədəbiyyatı bir-birindən ayrılmazdır:

14/VIII-68

Kərkük, Əta bəy Tərzibaşıya

Hörmətli avuqat Əta Tərzibaşı əfəndi!

---

¹ Ata Terzibaşı. Kerkük Hoyratları ve manileri. İstanbul, Ötüken Yay. 1975. 599 s. s.40

Azərbaycanın mərkəzi Bakı şəhərində Nizami adına Dövlət Ədəbiyyat muzesi vardır. Bu muze öz salonlarında həm Azəri ədəbiyyatını, həm də Azəri ədəbiyyatı ilə əlaqədar olan şərq xalqlarının ədəbiyyatını nümayiş etdirir. Çox təəssüf ki, İraq türkmənlərinin ədəbiyyatına dair Nizami muzesində bir kitab belə yoxdur. Əlbəttə, bu, xoşagələm bir hal deyildir. Çünki İraq türkmənlərinin ədəbiyyatı ilə Azəri ədəbiyyatı qırılmaz tellərlə bağlıdır.

Acizənə xahiş edirik, əgər mümkündürsə, öz əsərlərinizdən, həmçinin digər türkmən yazıçılarının elmi və bədii əsərlərindən nümunələr göndərsiniz ki, muzədə İraq türkmənlərinin ədəbiyyatını nümayiş etdirmək imkanımız olsun.

Yaxşı olardı ki, özünüzdən və əsərlərini göndərəcəyiniz başqa ədiblərin fotosəkillərini də göndərdiniz. Bu, muzədə yaratmaq istədiyimiz “İraq türkmənləri ədəbiyyatı” bölməsinin zənginləşməsinə səbəb olardı.

Aşağıdakı kitabları Nizami muzesi adından sizə hədiyyə göndəririk:

- 1. Məhəmməd Füzuli. Mətləul-etiqaad və qasaidu arabıyyə*
- 2. Məhəmməd Füzuli. Divan*
- 3. Məhəmməd Füzuli. Leyli və Məcnun*
- 4. Mirzə Fəthəli Axundov. Məktublar*
- 5. Mirzə Əli Əkbər Sabir. Hophopnamə*
- 6. Sabir. Hophopnamə (fars dilində)*
- 7. Xətai əsərləri*
- 8. Cəlil Məhəmmədquluzadə. Seçilmiş əsərləri*
- 9. Məhəmməd Cəfər Cəfərov. Cəlil Məhəmmədquluzadə.*

Əgər sizi başqa Azəri kitabları maraqlandırırsa, yazın dərhal göndəririk.

Sizdən səbirsizliklə cavab gözləyirik.

Xoş arzularla.

Muze müdiri

Doktor Abbas Zamanov¹.

Çox gözəl haldır ki, Əta Tərzibaşı bu məktubun cavabını çox gecikdirməmişdir. Arxivdə Ə.Tərzibaşına aid qovluqda bu məktubun 27 sentyabr tarixli cavabı da vardır. Bu məktubdan Əta Tərzibaşının da

---

¹ ARDƏİA (S. Mümtaz adına Azərbaycan Respublikasının Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivi), f. 526, siy.1, iş 171

Abbas Zamanovun başladığı kitab mübadiləsinə hərarətlə qoşulduğunu və belə bir xoş niyyətin uğurla davam etdiyini görürük:

əl-Muhami*

Əta Tərzibaşı

Kərkük 27/9/1968 (əlyazma)

(3) Möhtərəm doktor Abbas Zaman əfəndi

14/8/968 tarixli məktubunuzu və göndərmək lütfündə bulunduğunuz kitabları aldım. Təşəkkürlər edərəm.. Arzunuz üzərinə öz kitablarımdan birər nüsxəyi muzenizə ərməğan edərək posta ilə göndərdim.. Orada, Təbrizli müasir şair Hüseyn Şəhriyarın basılmış (çap olunmuş) “Heydərbabaya salam” kitabı ilə Rəsul Rza və Qəzənfər Paşayev tərəfindən rus hərfləriylə çıxarılmış olan “Kərkük bayatıları” kitabından birər nüsxə (ədəd) ayrıca, bu kitabda zikr edilən (səhifə 177 – haşiyə) H.Mirzəzadə - ADU-nun elmi əsərləri, ictimai elmlər seriyası nömrəsindən də bir nüsxə bizə göndərmək zəhmətinə qatlanmanızı rica edərəm. Artıq şən və əsən qalınız, sayğılarım.

Əta Tərzibaşı

Avuqat (vəkil)

Kərkük-İraq

Postaxanə caddəsi

Zərfin üzərində: Möhtərəm doktor Abbas Zamanov əfəndi

Nizami muzesi müdiri – Baku / Rusiya¹

Qeyd edək ki, Əta Tərzibaşının Abbas Zamanova göndərdiyi (1968-1969-cu illər) bütün məktublارın zərfləri üzərində ərəbcə “Möhtərəm Abbas Zamanov Nizami muzesi müdiri – Baku – Rusiya” yazılmışdır.

Abbas Zamanov həmin ilin payızında Nizami Gəncəvi adına Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin Molla Pənah Vaqifin anadan olmasının 250 illik yubileyi münasibətilə keçirdiyi tədbirlərə İraqdan türkman ziyalıları da dəvət etmişdir. Dəvət olunanların arasında Əta Tərzibaşının da olduğunu biz A.Zamanovun ona ünvanladığı 11 oktyabr 1968-ci il tarixli məktubundan öyrənirik:

Kərkük, Əta bəy Tərzibaşıya

11 oktyabr 1968

Hörmətli Əta Tərzibaşı

---

¹ ARDƏİA, f. 526, siy.1, iş 171

Sizin 27/9/68 tarixli məktubunuzu aldım. Lütf edib cavab məktubu yazdığınıza görə dərin minnətdarlığımı və təşəkkürlərimi bildirirəm. Si-fariş etdiyiniz kitabları həmin məktubla aşağıdakı siyahı üzrə sizə göndərdim:

1. Kərkük bayatıları 5 nüsxə
2. Şəhriyarın əsərləri I nüsxə
3. Azərbaycan Universitetinin əsərləri I nüsxə.

Göndərdiyiniz kitablara görə çox sağ olun. Lakin hələlik vüsul olmayıbdır. Əlbəttə, tezliklə gəlib çatar. Rica edirəm, onların siyahısını yazıb göndərsiniz.

Yaxın günlərdə Azəri şairi Molla Pənah Vaqifin təvəllüdünün 250 illiyi mərasimə yad budi olacaqdır. Bu mərasim üçün xarici ölkələrdən dəvət olunmuş qonaqların sırasında siz də varsınız. Ümid edirəm, tezliklə Bakıda görüşəcəyik.

Sizə can sağlığı və müvəffəqiyyətlər arzulayıram.

Xoş arzularla

Muze müdiri doktor Abbas Zaman¹.

Əta Tərzibaşının Abbas Zamanova ünvanladığı cavab məktubunda göndərilən kitabların alınmasından məmnunluğu ilə birgə Bakıya dəvətlə bağlı təəssüfü də yer almışdır:

əl-Muhami

Əta Tərzibaşı

Kərkük 27/11/1968

Hörmətli Abbas Zaman bəy əfəndi

11 oktyabr 1968 tarixli məktubunuzu aldım.. Ayrıca göndərmək lütfündə bulduğunuz beş nüsxə “Kərkük bayatıları”, Şəhriyarın əsərləri, Azərbaycan Universitetinin elmi əsərləri adlı kitabları böyük bir məmnunluqla aldım. Sonsuz təşəkkürlərimi sunarım.. “Elmi əsərlər”də keçən əlaqəli yazıyı diqqətlə oqudum. İləridə də bu kimi əsərlərdən bizi məhrum buraqmayacağınızdan əminim...

Şair Molla Pənah Vaqifin 250nci doğum yıl dönümü münasibətilə tərtiblənen törənə bənim də qatılacağımı məktubunuzda xəbər veriyordunuz. Qiyabən tanışdığım sizin gibi dəgərli dostlarla yaqından görüşməgi fazlasıyla arzu ediyordum. Ama bu günə qədər bu xüsusda hər hangı bir dəvətiyə

---

¹ ARDƏİA, f. 526, siy.1, iş 171

almadım. Bu yüzden sizlərlə Bakudə görüşmək mümkün olmadı. Barı (barıg) siz bir fürsətini bulub bizim ölkəyə bir səyahət yapınız, xidmətdə bulunalım. Artıq buraca nə gibi bir istək və arzunuz varsa yazınız, yerinə gətirməyə çalışalım. Burada sözlərimə son verərkən Ramazani şərifinizi və şanlı bayramınızı təbrik edər sağlıqla qalmanızı dilərim əziz dostum.

Əta Tərzibaşı

(Dava vəkili)

Kərkük-İraq-Postaxanə caddəsi

Zərfin üzərində ərəbcə “əs-Seyyid əd-duqtur Abbas Zamanof mudirul-məthafil-ədəbi Baku-Rusya”¹ ilə bərabər kiril əlifbası ilə ünvan yazılmışdır.

Məktublardan görüldüyü kimi, Abbas Zamanov göndərilən kitabların siyahısının məktubda öz əksini tapmasına xüsusi diqqət yetirmiş və məktubu ünvanladığı şəxslərdən də ısrarla bunu xahiş etmişdir. Bəzi məktublarda göndərilən kitabların öz ünvanına çatmadığı ilə bağlı qeydlər də yer almışdır. Onu da qeyd edək ki, S.Mümtaz adına Azərbaycan Respublikasının Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivində saxlanan Abbas Zamanovun şəxsi arxivində nəzərdən keçirdiyimiz məktublar arasında daha çox alimin Əta Tərzibaşı ilə məktublaşmalarının (iki qovluqda) şahidi olduq. Bu fikri A.Zamanovun təkcə İraq türkmən ziyalıları ilə deyil, bütün məktublaşmalarına şamil etmək olar. Məktublarda “Pək möhtərəm Abbas Zaman bəg qardaşım”, “Əziz dostum Əta bəg əfəndiləri” və yaxud “Sayın Abbas Zaman bəg qardaşım”, “Əziz qardaşım Əta bəg” və s. kimi hər iki alimin bir-birinə çox mehriban, doğmalıqdan xəbər verən müraciətlərini oxuduqca professor Qəzənfər Paşayevin bu barədə uzun illərin müşahidələrinin nəticəsi olaraq gəldiyi qənaəti öz dəqiqliyi və dərin səmimiyyəti ilə diqqəti cəlb edir: “Bu məktublar əkiz və doğma qardaşların dil, folklor, musiqi, adət-ənənə, qan birliyindən bəhs etməklə bərabər, bir ananın övladlarının həsrət və möhnətindən, sevinc və məhəbbətindən söz açır”².

Onu da qeyd edək ki, S.Mümtaz adına Azərbaycan Respublikasının Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivində saxlanan Abbas Zamanovun

---

¹ ARDƏİA, f. 526, siy.1, iş 171

² Qəzənfər Paşayev. Altı il Dəclə və Fərat sahillərində. Bakı, Gənclik, 1987, s.82

şəxsi arxivində alimin İraq türkman ziyalıları ilə məktublaşmaları bir neçə qovluqda mövcuddur. İraq türkman ziyalılarının məktubları, bir qayda olaraq, əski əlifba ilə Türkiyə türkcəsində əlyazma şəklində ünvanlanmışdır. Abbas Zamanov tərəfindən yazılan məktublar isə Azərbaycan türkcəsində əski əlifbada makina yazısı ilə göndərilmişdir. Burada bir istisna halı qeyd etmək istərdik ki, bu məktubların arasında təkcə Bahəddin Salihinin Abbas Zamanova ünvanladığı 27/1/1970-ci il tarixli (geniş) məktubu, eyni müəllifin 8 avqust 1971-ci il tarixli məktubu və başqa iki məktubu (tarixi göstərilməmişdir) Türkiyə türkcəsində kiril hərfləri ilə yazılmışdır. Görünür, bütün bunları nəzərə alan Abbas Zamanov Bahəddin bəyə yazdığı 10/9/71-ci il tarixli məktubunu kiril hərfləri ilə ünvanlamışdır. Məktubların yazı dili ilə əlaqədar diqqətimizi cəlb edən digər maraqlı məqam ondan ibarətdir ki, uzun illər Bakıda yaşamış elmi-ədəbi fəaliyyətlə məşğul olmuş Sinan Səidin Abbas Zamanova ünvanladığı bütün məktubları əski əlifba ilə Türkiyə türkcəsində yazılmışdır¹. S.Səid Bakıda yaşadığı illərdə azərbaycanlı Raidə xanım ilə ailə qurmuş, iki övladı olmuşdur. Abbas Zamanovun Əta Tərzibaşına yazdığı 16 iyun 1969-cu il tarixli üç səhifədən ibarət geniş məktubunda bütün bunlar öz əksini tapmışdır:

Əziz qardaşım Əta bəg!

Gözümüz aydın! İyunun 10-da Sinan qardaşımız dissertasiyasını müvəffəqiyyətlə müdafiə etdi. Sinan bəgin əsəri İraq türk mətbuatının 100 illik tarixini, müasir İraq türk ədəbiyyatının bugünkü vəziyyətini təcəssüm etdirən gözəl elmi tədqiqat əsəridir.

Müdafiənin opponentləri Mirzə Ağa Qulizadə və mən idim. Sinan bəgin əsəri ön sözü və opponentlərə cavabları hamımızı heyran etdi və son dərəcə sevindirdi. Bu əsər həm kərküklü qardaşlarımızın, həm də bizim ədəbi həyatımızda mühüm hadisədir. Sinan bəgin əsəri həcmi (400 səhifədir), əhatə dairəsi, elmi ümumiləşdirmələri və təhlilləri ilə namizədlik dissertasiyasının sərhədlərindən çox kənara çıxır. Biz əsəri çalışıb burada nəşr edəcəyik. Bu əsər bizim üçün qardaş türklərindən yadigar, sizin üçün isə qardaş Azərbaycandan ərməğan olacaqdır.

Sinan bəgin müdafiəsində alimlərdən başqa Azərbaycanın xalq yazıçıları Rəsul Rza və Süleyman Rəhimov da çıxış edib əsərə yüksək qiymət verdilər. Biz hamımız belə fikirdəyik ki, bu əsər xalqını, yurdunu, tükənməz

---

¹ Məktub 6-7

məhəbbətlə sevən, ürəgi dərddli və atəşli bir vətəndaşın qəlb çırpıntıları ilə yazılmışdır.

Bu günlərdə “Qardaşlıq” məcmuəsi üçün Sinan bəgin müdafiəsi haqqında məlumat və məqalə göndərəcəyəm. Məncə bu, kərküklü qardaşlarımız üçün maraqlı olar.

Sinan bəg zəki və çalışqan insandır. O, Azərbaycanda bir gününü belə boş keçirməmişdir. Xidməti ilə yanaşı o, burada universiteti qiyabi olaraq bitirmiş, Azəri ədəbiyyatından ərəb dilinə tərcümələr etmiş, nəhayət bu əsərini yazmış, üstəlik yaxşı bir ailə də qurmuşdur. O İraqa özü ilə bərabər bir Azəri gözəli və iki evlad da gətirəcəkdir.

Sinanın bizləri tərk edəcəgini xəyalıma gətirdikdə məni dəhşət bürüyür. Mən ona çox alışımsam. Hər dəfə onu görəndə sanki bütün kərküklüləri görürəm. Nə etməli! O, yurduna dönüb xəlqinə xidmət etmək istəyir. Kim belə bir nəcib arzuya qarşı çıxa bilər¹...

Məktubların məzmunu ilə bağlı bəzi məqamlara da diqqət çəkmək istərdik. Bu yazışmalarda, demək olar ki, bütün türk dünyası ilə bağlı elmi-ədəbi araşdırmalar, yeniliklər, kitab, dərgi, qəzet mübadilələri və s. kimi elmi-ədəbi əlaqələrimizin gələcək inkişafına xidmət edən məzmunla qarşılaşıırıq. Əta Tərzibaşı Abbas Zamanova ünvanladığı 15.11.1971 və 30.12.1971-ci il tarixli məktublarında eyni xahişi təkrarla yazır: “...*Son zamanlarda Turfan tərəfində yapılan hufriyyatda Orxun kitabələrinə bənzər qədim türkcə kitabələr bulunduğunu öğrəndim. Lütfən bu kitabələr haqqında bir məqalə nəşr edilmişsə görməgi rica edərəm*”².

Görkəmli alim Qəzənfər Paşayevin Əta Tərzibaşı ilə məktublaşmaları da bir çox aktual məsələləri diqqətə çatdırması baxımından əhəmiyyət kəsb edir. Q.Paşayevin ötən əsrin 70-ci illərinin əvvəllərindən etibarən Ə.Tərzibaşı ilə yazışmalarında folklor, dil və ədəbiyyata dair müxtəlif fikir, məqalə, kitab mübadiləsi, mətbuat məsələlərindən başqa həm də alimin Bakıda nəşr etdirdiyi bəzi kitabları ilə bağlı məlumatlar və bununla bağlı müzakirələr öz əksini tapır. Məlumdur ki, həmin illərdə və ondan əvvəl (Kərkük bayatıları -1968, xalq şairi Rəsul Rza ilə birlikdə) Əta Tərzibaşının bəzi kitabları (1964-cü ildə Bağdadda nəşr etdirdiyi Arzi-Qəmbər dastanı-1971, əsas etibarilə Ə.Tərzibaşının 1961-ci ildə nəşr etdirdiyi “Kərkük havaları” kitabı əsasında tərtib olunmuş “Kərkük mahnıları”-

---

¹ ARDƏİA, f. 526, siy.1, iş 171

² Məktub 1

1972 və s.) Qəzənfər Paşayevin tərtibçiliyi ilə nəşr olunmuşdur. Qəzənfər müəllimin İraqda işlədiyi uzun müddət ərzində ilk təəssüratlarını və müşahidələrini əhatə edən “Altı il Dəclə-Fərat sahillərində” kitabında (Bakı, “Yazıçı”, 1985, təkrar nəşr 1987) alimin İraq türkmən ziyalıları ilə məktublaşmaları da yer almışdır. Burada türkmən tədqiqatçılarından Əta Tərzibaşı, Mövlud Təha Qayaçı, Bahəddin Salehi, Sinan Səid, Şakir Sabir Zabit ilə alimin yazışmaları qeyd olunur (s.82-102). Qəzənfər müəllim Əta Tərzibaşı ilə məktublaşmalarına 2016-cı ildə nəşr etdirdiyi “Əta Tərzibaşının folklorşünaslıq fəaliyyəti” kitabının sonuncu “Əta Tərzibaşı və Azərbaycan-İraq-türkmən ədəbi-elmi əlaqələri” adlı altıncı bölümündə də yer vermişdir. Alim Əta Tərzibaşının elmi əlaqələrimiz sahəsindəki misilsiz xidmətlərini yüksək qiymətləndirərək yazır: “...O, İraq-türkmən tədqiqatçıları arasında eyni dilə, eyni folklorə, eyni xalq musiqisinə, eyni adət-ənənəyə malik bir xalq olduğumuzu gündəmə gətirən ilk araşdırıcıdır”¹.

Qəzənfər müəllim Əta Tərzibaşının tərtib etdiyi “Arzu-Qəmbər” dastanını nəşrə hazırlaması ilə bağlı alimə ünvanladığı 3 mart 1971-ci il tarixli məktubunda yazır:

“Çox hörmətli Əta bəy!

Belə qərara gəlmişdim ki, “Arzu-Qəmbər” çapdan çıxana kimi sizə məktub yazıb qiymətli vaxtınızı almayım. Xalq şairi Rəsul Rza öz kitablarını sizə göndərməyimi rica etdi. Kitablari və məktubumu sizə göndərirəm.

Ancaq mənim sizə alnıaçıq-üzüağ məktub yazmaq vaxtım da yaxınlaşır. Belə ki bir aya “Arzu-Qəmbər” çapdan çıxır. Üç dəfə düzəlişini etmişəm. Axırınıca dəfə basılmaq üçün mətbəəyə göndərmişik. Önsöz sizə əvvəllər yazdığım kimi, sizin həyat tarixinizə həsr olunmuşdur. Yazı “Bir ömürdən səhifələr” adlanır. Əlbəttə, sizin yaradıcılığınız da təhlil olunur...”².

Bu məktuba Əta Tərzibaşının yazdığı 20 dekabr 1971-ci il tarixli cavab məktubunda oxuyuruq:

“Səyin doktor Qəzənfər qardaşım!

Məktubunuzla birlikdə göndərmiş olduğunuz “Kərkiük havaları”nın müqəddiməsindən xülasə etdiyiniz bəhsi və beş nüsxə “Arzu-Qəmbər” kitabını aldım. Təşəkkürlər edirəm. Bu kitabı hənuz tədqiq etmək fürsətini bulamadım. Təəssüratımı sizə sonradan bildirəcəyəm. Hər hal-

¹ Qəzənfər Paşayev. Əta Tərzibaşının folklorşünaslıq fəaliyyəti. Bakı, Elm, 2016, s.197

² Yenə orada, s. 206

da bu uğurdakı qiymətli işinizi təqdir və məhəbbətlə qarşılayıram. Bu kitabın latın hərfləri ilə yazdığım çapından iki nüsxəsini poçta ilə adresinizə göndərdim... ”¹.

Bu və digər məktubların məzmunu ilə tanışlıq hər iki alimin Azərbaycan-İraq türkman elmi-ədəbi əlaqələrinin inkişafına nə qədər çox töhfə verdiklərini bir daha göstərir, onların bu istiqamətdə gördükləri qiymətli işlərdən xəbər verir.

Abbas Zamanovun şəxsi arxivindəki məktublar arasında onun tanınmış İraq türkman tədqiqatçısı İbrahim Daquqluya yazdığı məktubu da yer alır. 1969-cu ilin 23 sentyabr tarixli məktubunda alim yazır:

Bağdada – dr. İbrahim Daquqluya

Möhtərəm İbrahim Daquqlı bəy əfəndiləri!

Dostumuz Sinan Səid bəyin tövsiyəsi ilə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Fizulinin 400 illiyinə həsr edilmiş elmi əsərlər toplusunu və şair Vaqifin əsərlərini sizə göndərir, lütfən qəbul buyurmanızı rica edirəm.

Mən istərdim ki, sizinlə Nizami adına Azəri Ədəbiyyatı Müzesinin arasında ədəbi rabitə olsun.

Əgər müzəməzə maraqlı kitablar hədiyyə göndərsəniz, şad olarıq”.

Səlam və ehtiramlarımı qəbul edin.

Nizami adına Azəri Ədəbiyyatı muzesinin müdiri

Doktor Abbas Zamanov

Adresimiz:

Sovetlər Birliyi – Bakı – 5, Əliheydər Qarayev küçəsi 24².

Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət arxivində İbrahim Daquqlunun Bağdaddan Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin ünvanına göndərdiyi 8.2.1972-ci il tarixli bir məktubu və Ankaradan yazdığı məktubu vardır. İkinci məktubda tədqiqatçı yazır:

Abbas Zamanovun ev ünvanına

7/7/1972 Anqara

Möhtərəm professor Zamanov bəyə

Sayğılarımı sunar, səhhət və afiyətdə olmanızı təmənna edirəm.

Bağdatda iki məktubunuzu aldım, amma - məaləsəf – cavabını yazmadım, çünki Anqara gəlmək üçün hazırlıqlarda bulunuyordum. Anqaraya gəlişimin səbəbi isə (Füzuli və ərəbcə qəsidələri) adındakı doktora

¹ Qəzənfər Paşayev. Əta Tərzibaşının folklorşünaslıq fəaliyyəti. Bakı, Elm, 2016, s.208

² ARDƏİA, f. 526, siy.1, iş 161

tezimi vermək içindir. Şimdilik buradayam ta 10/10/1972 tarixinə qədər, buradan da hər nə gibi ehtiyacınız varisə, məmnuniyyətlə yaparam.

Geçən məktubunuzda yazdığınıza görə kitabım (İraq türkmənləri) haqqında sayın professor Zeynalovun verdiği elmi qonfrans universitetin elmi əsərləri məcmuəsində yayınladımı? Yayınlanmış isə bənim şimdiki (yəni Anqaradakı) aşağıda yazılı adresimə göndərmənizi rica edirəm. Eyni zamanda da konfrans haqqında (Ədəbiyyat və İncəsənət) dərgisinin-dəki yazıyı da rica ediyorum.

Kitabımdan sizə (10) on nüsxə təəhhüdüli posta ilə göndərdim, inşaAllah ulaşmışdır, bənim də arzum Bağdatda və ya Bakuda görüşməkdir, qismət olursa bəlkə də buradan Bakuya gəlirim.

Bağdatda yayınlanmaqda olan Türkmən Ədəbiyyatçılar birliyi orqanı (Birlik səsi) dərgisinin (7) yeddinci sayısı (Nəsimi) özəl sayısı olaraq çıxdı. İçində ərəbcə və türkcə Nəsimi haqqında bir çox yazı, şeir və xəbərlər vardır. Bənim də (Həyat cəlvəsi) adında (Nəsimi)yə ithaf etdiyim bir şeir vardır. İstərsəniz orada bir dərgidə yayınlayınız. Dərgi ulaşmazsa, bən sizə şeirimi göndərə bilirəm.

Bakudəki arqadaşlar və dostlar sayın professor Araslı, Yusif Şirvanlı, Zeynalov və Əfrasiyab bəglərə sevgi və səlamlarımı bildirmənizi rica edirəm. Siz də nəşə dolu, mutlu və ən xoş diləklər dolu günlər dilərəm.

Muxlisiniz

İmza.

İbrahim Dakuki

Enis Behiç sok.11/3

Dr. Vali Reşit cad. Ankara¹

Onu da qeyd etmək istərdik ki, Abbas Zamanov türkmən ziyalılarına həm də böyük qardaş kimi yaxın diqqət və qayğı göstərmişdir. Məktublardan öyrənirik ki, həmin dövrdə Bakıya oğlu Əhmədın müalicəsi üçün gəlmiş Bahəddin Salehi və Bakıda cərrahiyyə əməliyyatı keçirmiş Sinan Səidin vəziyyəti ilə yaxından maraqlanan Abbas müəllim onların yaxşı müalicə alması üçün çox şey göstərmişdir. Həmin dövrdə İraq türkmən ziyalıların (Əbdüllətif Bəndəroğlu, İbrahim Daquqlu və b.) bu mənada göstərdikləri dəstək ilə bağlı məlumatları da məktublardan öyrənirik.

Abbas Zamanovla məktublaşmış İraq türkmən ziyalıları arasında 1968-ci ilin noyabr ayında şair Molla Pənah Vaqifin anadan olmasının

---

¹ Məktub 4

250 illiyi münasibətilə Bakıya dəvət olunmuş qonaqlardan biri Şakir Sabir Zabit də vardır. Onun Bakıya səfərindən sonra Abbas müəllimə yazdığı 4.2.1969-cu il tarixli məktubunda oxuyuruq:

*“Qiyəmətli və əziz qardaşım Abbas Zaman oğlu həzrətləri
Gözlərinizdən öpərəm*

Bakudan ayrılana şimdiyə qədər az isə də ama çox ləzzətli və həyəcanlı günlərlə yaşamaqdayam. Azərbaycan xalqı və baxusus ağabəgim Araslı və siz və bənərinizlərdən gördüğüm lütf və səmimiyyət bəndə həyatımda bir dəyişiklik yaptığını, olduğu gibi söylərsəm yenə Bakı zəvqini Bakı xatiratını yaşamaqda istimrar edəcəyəm.

Qiyəmətli ustadım. İraqa dönüşümdə hər (pazar) yəni (əhad) günləri (Azərbaycan) səfərim adlı Bağdad türkmənca qismindən qonuşmaqdayəm altıncı qonuşmam 2/2/69da oldı. Bu son qonuşmamda Bakıya ulaşmağımı söyləmişdim”.

Bu məktubda Şakir bəyin Abbas Zamanova müraciəti diqqətçəkicidir. Bütün məktublarda Abbas müəllimə qarşı xüsusi ehtiram və böyük hörmət ilk növbədə diqqəti cəlb edir. Şakir Sabirin məktubuna belə davam edir: *“...Hər haldə yardımınıza ehtiyacdayız təbii İsmayıl Ağabəgimin oğlu tərəfindən Şuşada alınan rəsmləri yenə bəkləməkdəyəm.*

Qardaşım vaxtiylə Bağdadda çıxan (Qardaşlıq) dərgisinə göndərmiş olduğunuz (Vaqif) haqqındakı yazınıza ulaşdım görüşdüm çox bəğənilmiş bir yazıdı. Yarısını bu sayıda yarısı da gələcək sayıda çıxacaqdır. Gələcək sayıdakında Vaqifin məzarı və Bakı şəhrinin rəsmlərini də əlavə ediləcəkdir. Posta ilə son çıxan Qardaşlığı göndərdim.

Lütfən məktublaşalım”¹ (Ş.Z.) Şakir bəyin bu məktubunun son sətirleri oxucunu həyəcanlandıran bir xahişlə bitsə də, Abbas müəllimin həmin ilin sentyabrın 23-də ona ünvanladığı məktubda yer alan: *“Azəri mahnılarının birində belə bir misra vardır: Səni sevəcəyəm sən sevməsən də. Siz mənə məktub yazmasanız da mən sizə məktub yazacağam”* (A.Z.) yarızarafat, yarıgerçək məzəmməti də diqqətimizdən yayınmır.

A. Zamanovun məktublaşdığı insanlar arasında onu sevən, demək olar ki, hər bir məsələdə onun məsləhətlərinə ehtiyac duyan Əbdüllətif Bəndəroğlu da vardır. Azərbaycanla ədəbi-mədəni əlaqələrin təşəbbüsçüsü, yorulmaz təşkilatçısı, A. Zamanovun əməl dostu olan Ə. Bəndəroğlu İraqda çap edilən əsərlərin Azərbaycan kitabxanalarına göndərilməsini,

---

¹ Məktub 5

Bağdad, Kərbəla, Mədinə və s. şəhərlərin kitabxanalarında saxlanan, Azərbaycan dilində yazılmış əsərlərin öyrənilməsini yaradıcılığının əsas qoluna çevirmişdi. Azərbaycan alimlərinin və şairlərinin yaxından tanıdığı Ə.Bəndəroğlu türkmən dilinin, folklorunun, ədəbiyyatının, mətbuatının və bütövlükdə mədəniyyətinin tədqiqində və təbliğində öz qiymətli töhfələrini vermişdir. Xüsusilə onun 1970-ci ildən sonra elmi-ədəbi əlaqələrin inkişafı istiqamətindəki fəaliyyəti diqqəti cəlb edir.

Ə.Bəndəroğlunun 1970-ci ildən 2003-cü ilədək baş rədatoru olduğu “Yurd” qəzeti və “Birlik səsi” dərgisi isə, ümumiyyətlə, həmin illərdə təkcə İraq türkmənlərinin yeganə mətbuat orqanı deyildi, həm də Azərbaycan elmi-ədəbi əlaqələrinin işıqlandırılmasında çox mühüm rol oynayırdı. Yarım əsrə yaxın bir müddət ərzində Azərbaycan-İraq türkmən elmi-ədəbi əlaqələrinin inkişafında çox mühüm rol oynamış Əbdüllətif Bəndəroğlu ölkəmizə xüsusi məhəbbəti ilə seçilirdi. Heç təsadüfi deyil ki, bu gün Azərbaycanda İraq türkmənləri, “Kərkük azərbaycanlıları” dedikdə ilk xatırlanan Əbdüllətif Bəndəroğlunun adı olur. O, 1962-ci ildə ilk yaradıcılıq məhsulu olaraq nəşr etdirdiyi “İraq türkmən ədəbiyyatı yolunda bir addım” kitabında İraq türkmənlərinin folklorunda mühüm janrlardan olan xoyratları “dədə və babalarımızın arxabəərxa dillərindən düşməyən bir qocaman əsər” kimi dəyərləndirərək yazır: “İraqda türkmənlər arasında bəlli olan ad və dillərində qullanan bu mavzun şeirə xoyrat, xoryat, qoyrat və qoryat deyirlər. Amma Azərbaycanda “bayatı” və Türkiyədə “ayaqlı mani” adlarını verməkdədirlər”¹.

Araşdırıcı bütün tədqiqatlarında eyni dilə, folklorla və adət-ənənələrə sahib olduğumuzu diqqətə çatdırmışdır: "Bizim sözlü ədəbiyyatımızda qullandığımız dil Azərbaycan dilinə çox yaxın olaraq yüzillər boyunca sürmüşdür. Bu gün də aynı çizgi üzərində canlılığını sürdürməkdədir"².

1970-ci ildən İraq Türkmən Yazarlar Birliyinin müdiri vəzifəsində işləyən araşdırıcı Abbas Zamanova ünvanladığı 8.8.1971-ci il tarixli məktubunda onu ustad adlandırır:

Hörmətli ustad Zamanov

Sayğıyla salamlarım

Göndərdiyiniz dəğərli məktubla bir taqım kitabları aldım. Duyğunuza qarşı şükranlarımı sunmaqtaayım. Bən İraq Türkmən ədəbiyyatını

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. İraq türkmən ədəbiyyatı yolunda bir addım. İraq, Bağdad, 1962, s.8

² Əbdüllətif Bəndəroğlu. İraq türkmən folklorundan örnəklər. Kültür Baqanlığı, TKMY. Bağdad, 1993, s.7

parlatmaq və gəliştirmək için, Azərbaycan ədəbiyyatını böyük bir rəhbər diyə görməkdəyim, çünkü Azəri ədəbiyyatı türk ədəbiyyatında ilk sosialist və realist bir ədəbiyyat olaraq gəlişib xalq ilə qaynaşmışdır.

Bizlər İraq türkmənləri, tarix boyunca Azərbaycandan köç edən türkmənləriz. Sizinlə bağlılığımızı qüvvətləndirmək bizim ən öndə gələn görəvlərimizdən biridir. Və bu bağlılığın qüvvətlənməsi İraq ilə Azərbaycan dostluğunun genişlənməsində və gəlişməsində böyük və önəmli rollar oynamasına əminəm.

Mən bir şair bir yazar olaraq hər vəqt Azərbaycan ədəbiyyatını İraqda yaymaq için çabalar xarcamaqdan durmamışam, və bu uğurda çəkdiyim yorğunluğu da böyük bir şərəf saymaqdayam. İraq Cümhuriyyəti radiosunun türkməncə qismindən hər bazar günü saat (3)də sunduğum “Ədəbiyyat kuşəsi”ndən ara sıra Azəri şairlərinin şeirlərindən nümunələr sunmaqdayam.

“Türkmən ədəbiyyatçılar birliginin” baş sekretarı olduğum halda da dərgimiz olan “Birlik səsi”ndə Azərbaycan şeirlərindən də yayınlamaqdayam.

İraq-türkmən ədəbiyyatçılar birligi ilə Azərbaycan ədəbiyyatçılar birliginin arasında olan qapıyı açmaq için və əyi ilişkilər yaratmaq için iki birligin yəni iki ədəbi dərnəgin arasında məktublaşmayı hərərətlə bəkləməkdəyiz. Türkmən ədəbiyyatçılar birligi adıyla ilk olaraq sizə və sonra bütün Azərbaycan ədəbiyyatçılar birliginin (2) üyələrinə səlamlarımızı sunmaqdayam.

Bu məktubla birlikdə sizə altı nüsxə türkmən ədəbiyyatçılar birliginin çıxardığı ərəbcə və türkməncə “Birlik səsi” dərgisindən göndəriyorum.

Məktubunuzu hərərətlə bəklərkən əllərinizi sıqarım.

Sizi unutmiyan qardaşınız

Əbdüllətif Bəndəroğlu

8/8/1971

Türkmən Kültür Müdiri

Tanıma Baqanlığı Bağdad-İraq¹

Zərfin üzərində araşdırıcının ünvanı “Ərəbcə adresim” və “İngiliscə adresim” olaraq hər iki dildə qeyd olunmuşdur.

---

¹ Məktub 2-3

Məktubda çox əhəmiyyətli məqamlara toxunan Ə. Bəndəroğlu diqqəti daha çox ədəbi-ictimai məsələlərə yönəlmiş, aktual problemlərdən söhbət açmışdır.

Ə. Bəndəroğlunun Abbas Zamanova ünvanladığı 29.12.71 və 24.12.72-ci il tarixli digər iki məktubundan birincisində araşdırıcı özünün “Yurd toprağı” şeirlər kitabını və “Birlik səsi” dərgisinin iki sayını göndərdiyini qeyd edir, ikinci məktubda isə onun yeni il münasibətilə ünvanladığı açıqca vardır:

*Hörmətli Ustad Abbas Zamanov
Səhhətinizi soraram, biz səhhətdəyiz.
Göndərdiyiniz kartı aldım, sağ olun
Sizə də yeni yıl münasibətiylə ömlər və müvəffəqiyyətlər diləram.
İndiyə dəkin “dərman” məsələsində çalışıyoruz, nə zaman bulduqsa sizə göndərəcəyiz. Bəni soranlara salam.*

*Sizi unutmayan
Əbdüllətif Bəndəroğlu
Bağdad 24/12/72¹*

1974-cü ildə Ə. Bəndəroğlunun təşəbbüsü və söyləri nəticəsində Bağdadda çap olunmuş “Çağdaş Azərbaycan şeirindən seçmələr” kitabı İraq türkmənlərinin də Azərbaycan ədəbiyyatına dərin maraq göstərdiyini bir daha təsdiq edir. Bəndəroğlu bu kitabın nəşr olunması haqqında məlumatı A. Zamanova yazdığı 5 mart 1974-cü il tarixli məktubunda çox sevinclə bildirir: “Çıxardığımız “Çağdaş Azərbaycan şeirindən seçmələr” kitabı türkmənlərlə azərbaycanlılar arasında olan qardaşlığa böyük bir dəlildir. Biz bu kitabla üzərimizə düşən kiçik bir görəvi yerinə yetirdik. Gələcəkdə daha önəmli əsərlər nəşr etməyə söz veririk”².

İraq türkmənləri ilə əlaqələrimizin inkişafında əhatə etdiyi məzmun və mövzu yeniliyi ilə maraq doğuran məktublar yazıldığı dövrün elmi-ədəbi hadisələrini əks etdirməsi baxımından aktualıq kəsb edir. Sinan Səid, Mövlud Taha Qayaçı, Osman Məzlum, Bahaddin Salihi, İhsan Vəsfı, Nəccaroğlu Muhəmməd Əli, Nəccar Mahmud Şakər, Məcid Bayatoğlu, Mu-

---

¹ ARDƏİA, f. 526, siy.1, iş 157

² Yenə orada.

hammad Xurşid Daquqlu, İsmət Dəmirçi, Abdulvahab Daquqlu və daha onlarca başqa İraq türkmən ziyalılarının məktublarında vurğulanan elmi-ədəbi məsələlər işığında o dövrün mənzərəsi ilə tanış olmaq imkanı qazanırıq.

İraq-türkmən elmi-ədəbi mühiti ilə davamlı əlaqələrin qurulması və inkişafında, eyni zamanda bu əlaqələrin uğurla davam etdirilməsi istiqamətində Qəzənfər Paşayev ilə birgə tanınmış İraq-türkmən araşdırıcısı, şairi və ictimai xadimi Əbdüllətif Bəndəroğlunun geniş fəaliyyətini nəzərdən keçirmək vacib olardı. Ə. Bəndəroğlunun Azərbaycanın müxtəlif ədəbi, ictimai, elm xadimləri barədə portret xarakterli yazıları, nəşr etdirdiyi kitablar Azərbaycanın tanınması istiqamətində, həmçinin Azərbaycan elmi və mədəniyyətinin tədqiqi və təbliği sahəsində böyük əhəmiyyət kəsb edir. Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə bu münasibətlə yazırdı: “Əbdüllətif Bəndəroğlu Azərbaycan və İraq-türkmən mədəniyyəti arasında gözəl və davamlı bir körpüdür”¹. Bu fikir özündə bir çox həqiqətləri əks etdirməsi ilə yanaşı, həm də görkəmli elm və ədəbiyyat xadiminin öz soy-kökünə bağlılığından, bu istiqamətdə göstərdiyi xidmətlərin səviyyəsindən xəbər verir.

Ə. Bəndəroğlu Azərbaycan ədəbiyyatının və mədəniyyətinin İraqda ən məhsuldar və layiqli təmsilçisi və təbliğatçısı idi. Öz xalqına və doğma yurduna, dilinə böyük məhəbbətlə bağlı olan şair milli-mənəvi dəyərlərin qorunmasında yorulmadan çalışmışdır. Ə. Bəndəroğlu mərhum prezidentimiz Heydər Əliyevi çox sevirdi. 1973-cü ilin sentyabrında türk dünyasının böyük şairi İmadəddin Nəsiminin UNESCO tərəfindən anadan olmasının 600 illiyi münasibətilə Bakıda keçirilən təntənəli yubiley tədbirlərində Əbdüllətif Bəndəroğlu da iştirak etmişdir. O, 2007-ci ildə Ədəbiyyat qəzetinə verdiyi müsahibədə həmin görüş barədə deyir: “Heydər Əliyevin mənə vəsiyyəti vardı. 1973-cü ildə Heydər Əliyevlə görüşdüm. Nəsimi təntənəsi keçirilirdi. Qonaqlar arasındaydım. Mən də danışdım. Heydər Əliyevə çox xoş gəldi, dedi: Ay Bəndəroğlu, sən bizim dildə danışdın. O zaman kimisi rusca danışırdı, kimisi ingiliscə.. Yalnız mən – ərəb məmləkətindən gəlmiş qonaq – İraq heyətinin adından Azərbaycan dilində danışdım”². Ə. Bəndəroğlu həmin söhbətin davamını belə xatırla-

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Göylər unutmuşdu yağacağı. Bakı – 1992. (Tərtib edən Q. Paşayevdir). s. 121

² Yurd dərgisi. Sayı (10) may-Haz.-Temmuz 2007, s.18-19.

yırdı: “Bəndəroğlu, siz əgər gerçəkdən azərbaycanlısınız, bizim mədəniyyətimizi, tariximizi İraqa, ərəb aləminə, ərəb məmləkətlərinə, türkmənlərə tanıdın. Səndən bunu istəyirəm, heç bir şey istəmirəm. Sən məndən nə istəyirsən?”¹ Ə.Bəndəroğlu daim doğma vətəni bildiyi Azərbaycan ilə İraq türkmənləri arasındakı əlaqələrin möhkəmlənməsinə çalışırdı. O, xalqın mənafeyini həmişə şəxsi mənafeyindən üstün tutan bir ziyalı idi. Buna görə də türkmən gənclərinin Azərbaycanda təhsil alması ilə bağlı arzusunu dilə gətirmişdi. Həmin dövrdə milli münasibətlərin yaranmasında uğurlu addımların atılmasına təkan verən Azərbaycan rəhbəri Heydər Əliyev ona iyirmi tələbə göndərməsini bildirmişdi. Ə.Bəndəroğlu qeyd edir ki, o dövrdə İraq hakim dairələrindəki narazılıq səbəbindən iyimi yox, on iki tələbə göndərə bilib.

Yetmiş illik mənalı ömründə tədqiqatçı elmin və ədəbiyyatın inkişaf etdirilməsində yüksək nailiyyətlər əldə edə bilmişdir. Bu nailiyyətlərin arxasında müxtəlif elm sahələrində gərgin axtarışlarla, məhsuldar fəaliyyətlə, mübarizələrlə dolu keşməkeşli bir həyat dayanır. Həmin həyatla tanışlıq zamanı gözlərimiz önündə əsl elm fədaisinin və həqiqi vətəndaşın obrazı canlanır.

Uzun illər İraqın dünyanın aparıcı güc birlikləri tərəfindən siyasi münaqişə və müharibə hədəfinə çevirməsi, ölkənin hakim dairələrinin türkmənlərə qarşı yönəltdiyi amansız soyqırımlar və s. səbəblər İraq-türkmən ədəbiyyatının tədqiqində də problemlər yaratmışdı. Türkmən ziyalıların, o cümlədən Ə.Bəndəroğlunun geniş fəaliyyəti sayəsində ədəbiyyatın tədqiqinə dair mühüm işlərin görülməsi bu sahədə elmi araşdırmaların aparılmasına geniş imkanlar açır. Belə bir şəraitdə İraq-türkmən ədəbiyyatının geniş və əhatəli şəkildə tədqiqi ədəbiyyatşünaslığımız qarşısında da olduqca aktual bir mövzu kimi dayanır.

Ə.Bəndəroğlunun yaradıcılığı özünəməxsus xüsusiyyətlər kəsb etməklə yanaşı, həm də janr müxtəlifliyi ilə diqqəti cəlb edir. Bu baxımdan onun yaradıcılığını həm fərdi planda, həm də İraq-türkmən ədəbiyyatı kontekstində araşdırmaq əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd etmək lazımdır ki, Ə.Bəndəroğlunun yaradıcılığı istər İraqda, istərsə də Azərbaycanda və Türkiyədə elmi-ədəbi mühitin diqqət mərkəzində olsa da, onun elmi-ədəbi irsi tam

---

¹ Yurd dərgisi. Sayı (10) may-Haz.-Temmuz 2007, s.19

tədqiq olunmamışdır. Digər tərəfdən istər vətəninə, istərsə də ölkədən kənardə şairin yaradıcılığına bəzi kitablar və məqalələr həsr olunsa da, onun poeziyadakı yeri, milli ədəbiyyat tarixindəki xidmətləri geniş şəkildə göstərilməmişdir. Bu kitab bir tərəfdən Ə.Bəndəroğlu yaradıcılığını yeni təfəkkür işığında araşdırmaq, ölkəmizdə onun ədəbi şəxsiyyətinin qaranlıq tərəflərinə işıq tutmaq, günün tələbləri baxımından dəyərləndirmək, digər tərəfdən onun simasında XX əsr İraq-türkman poeziyasını, həmçinin şairi yetişdirən elmi-ədəbi mühiti tanımaq baxımından əhəmiyyətliyədir.

İraq-türkman ədəbiyyatının elmi araşdırılması ötən əsrin 50-ci illərindən etibarən diqqəti cəlb etməyə başlamışdır. Öz geniş və çoxşaxəli yaradıcılığı ilə bu ədəbiyyatın inkişafında aparıcı simalardan biri olan Ə.Bəndəroğlu da bu istiqamətdə yorulmadan çalışmışdır.

Elmi-ədəbi əlaqələrimizin inkişafında mühüm rol oynayan, ötən əsrin 50-ci illərindən ədəbi aləmə qədəm qoyan Ə.Bəndəroğlunun yaradıcılığına 70-ci illərdən etibarən məqalələr həsr olunmağa başlamışdır. İstər Azərbaycanda, istərsə də şairin öz vətəninə və Türkiyədə onun yaradıcılığı, çap olunmuş kitabları haqqında ayrı-ayrı məqalələr dərc olunmuşdur. Bu baxımdan Tuba Quliyevanın “Vətəndaşlıq duyğuları”, İmamverdi Həmidovun “Şeirimizin mərhələləri”, Qəzənfər Paşayevin “Həsət-vüsal yollarında”, Şamil Qurbanovun “Əbdüllətif Bəndəroğlu”, Rəşad Bəydəmirliyin “Əbdüllətif Bəndəroğlunun şeirlərində folklorə bağlılıq və novatorluq”, Əlirza Xələflinin “Azərbaycan ədəbiyyatı və Bəndəroğlu”, Cavanşir Xıdırovun “İraqda türk varlığı” (Əbdüllətif Bəndəroğlunun “İnqilabi İraqda türkmanlar” kitabı haqqında), Elman Quliyevin “M. Şəhriyar yaradıcılığının ədəbi təsir dairəsi” (Əbdüllətif Bəndəroğlu yaradıcılığı əsasında) və s., İraqda tədqiqatçı Hani Sahibin şairin yaradıcılığına həsr etdiyi ərəbcə “Ə. Bəndəroğlu poeziyasının əsas xüsusiyyətləri” adlı kitabı, Dr. Siham Əbdülməcidin “Şair və yazar Bəndəroğlunun yaradıcılığında insanlıq və yurdsal sorunlar” adlı silsilə məqalələri, Əbdüləziz Möhsünün “İraq-türkman ədəbiyyatında sərbəst şeir” adlı silsilə məqalələri, Nüsrət Mərdanın “Övgüyə dəyər bir əsər”, Şəmsəddin Küzəçinin “İraq türkmen edebiyatı tarixindən yapraklar”, Hidayət Bayatlının “Türkman sərbəst şeirində dörd türkman şairi” (ərəbcə), Qahtan Hürmüzlünün “Ə. Bəndəroğlu poeziyasının təşəkkülü” (ərəbcə), Taife Kasaboğlunun “Şiir və Bəndəroğlu”, Fazil əl-Azəvinin “Bəndəroğlu yeni dalğa şairidir” və s. Türkiyədə prof. Hamza Zülfikarın “Çağdaş İraq türkmen şiiri və şairləri”, Yusif Gediklinin “Ə.

Bəndəroğlu. İrak Türkmen edebiyatında şiir, hikayə və roman”, Mustafa Canpolatın “İrak Türkmen dili” və digər tədqiqatçıların məqalə və reseziyalarında Ə. Bəndəroğlu yaradıcılığı təhlil olunmuş, fərqli münasibətlər bildirilmişdir. Bundan başqa, İraqda və Türkiyədə müasir İraq-türkman ədəbiyyatını əhatə edən ayrı-ayrı antologiyalarda Ə. Bəndəroğlu yaradıcılığına geniş yer verilmişdir. Lakin bütün bu məqalələrdə Ə. Bəndəroğlunun yaradıcılığı hərtərəfli və əhatəli tədqiqata cəlb olunmamışdır. Bəzi yazılar isə xatirə və kitabları haqqında reseziyalardan ibarətdir.

Kitabda İraq-türkman ədəbiyyatının həm klassik, həm də çağdaş mərhələsinə aid poeziya nümunələri tədqiqata cəlb edilmişdir. Ə. Bəndəroğlunun bədii yaradıcılığı ilə birgə onun elmi-nəzəri məqalələrinə, verdiyi və aldığı müsahibələrə də yer verilmişdir. Şairin həm də bir tədqiqatçı kimi ədəbi məhsulları kitablar şəklində öz əksini tapmışdır. Tədqiqatda həmin kitabların təhlilinə yer verilmiş, həmçinin şairin “Yurd” qəzeti, “Birlik səsi”, “Yurd” dərgisində və s. ədəbi orqanlarda nəşr olunan şeir və məqalələrinə də müraciət olunmuş, elmi-ədəbi əlaqələrimizin inkişafında onun redaktoru olduğu həmin mətbu orqanların rolundan bəhs edilmişdir. Əsərlərini iki dildə yazan müəllifin əsasən ana dilində yaradıcılığına istinad olunsa da, ərəbcə olanlara da nəzər salınmışdır.

Bu monoqrafiyada Əbdüllətif Bəndəroğlunun İraq-türkman ədəbiyyatında tutduğu mövqeyi onun fərdi yaradıcılığı fonunda aydınlaşdırılmışdır. Bununla əlaqədar olaraq yaradıcılığı tədqiqat obyektinə olan şairin yaşadığı əsrə qədər İraq-türkman ədəbiyyatı məzmun, forma, üslub, mərhələ və s. baxımından sistematik şəkildə araşdırılmış, Əbdüllətif Bəndəroğlunun həyatı və yaradıcılıq yolunun əhatəli şəkildə tədqiqi və spesifik keyfiyyətləri müəyyən edilmiş, XX əsr İraq-türkman poeziyasına onun gətirdiyi forma və məzmun yenilikləri şərh edilmiş, ötən əsrdə İraq-türkman ədəbiyyatının və ədəbiyyatşünaslığının inkişafı prosesində, eləcə də İraq-türkman folklorunun araşdırılmasında onun rolu və yeri düzgün müəyyən edilmişdir. Kitabda həm də Azərbaycan-İraq-türkman elmi-ədəbi-mədəni əlaqələrinin inkişafında Ə. Bəndəroğlunun yeri və rolu diqqətlə araşdırılmışdır.

Ümumiyyətlə, Əbdüllətif Bəndəroğlunun elmi-ədəbi yaradıcılığı ilə bağlı Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında indiyədək heç bir elmi tədqiqat işi aparılmamışdır. Ə. Bəndəroğlu yaradıcılığı məhz bu monoqrafiyada sistemli şəkildə və XX əsr İraq-türkman ədəbiyyatının tərkib hissəsi kimi

araşdırılmış, onun Azərbaycan və İraq-türkman ədəbiyyatı tarixindəki mövqeyi məsələsinə toxunulmuş, yeri müəyyən edilmişdir. İstər vətəninə, istərsə də Azərbaycanda öz həmkarları və oxucular tərəfindən novator bir sənətkar kimi tanınan və daha çox yaradıcılığının ikinci dövründən etibarən elmi-publisistik məqalələrin obyektinə çevrilən Əbdüllətif Bəndəroğlunun poeziyasının ilk mərhələsinə aid bəzi şeirlər də kitabda ilk dəfə olaraq tədqiqata cəlb edilmiş, şairin əsərlərinin poetik xüsusiyyətləri araşdırılmışdır.

Kitabda İraq-türkman ədəbiyyatının həm klassik, həm də müasir mərhələsinə elmi-tənqidi mövqedən yanaşılmaqla bərabər, ədəbiyyat tarixi baxımından da diqqət yetirilmişdir.

Bir məqamı da xüsusilə diqqətə çatdırmaq istərdik ki, əvvəlki illərlə müqayisədə Türkiyədə və Azərbaycanda son dövrlərdə təşkil olunan elmi-praktik simpoziumlar da ədəbi-mədəni əlaqələrimizin inkişafında bəzi aktual problemlərin işıqlandırılması istiqamətində mühüm rol oynamışdır.

Türkiyədə təşkil olunan beynəlxalq səviyyəli simpoziumlar sırasında 2008-ci ilin aprel ayında Türk Dil Kurumu və Erciyes Universitetinin birgə Kayseri şəhərində keçirdiyi “Uluslararası çağdaş İrak Türkmen türkcesi və ədəbiyyatı bilgi şöleni”nin bu baxımdan xüsusi yeri vardır. Azərbaycanlı tədqiqatçıların da iştirak etdiyi bu konfrans İraq-türkman dili, ədəbiyyatı və mədəniyyəti sahəsində mövcud problemlərin işıqlandırılması baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Mövzuya uyğun olaraq konfransda yer alan bəzi məruzələri qeyd edib bilərik: Prof. Sübhü Sa-atçı “Çağdaş İrak Türkmen dili və ədəbiyyatının sorunları üzərində gözlemlər”, dr. Sabah Abdulla Kərküklü “Çağdaş Türkmen ədəbiyyatına genel bir baxış”, prof. Qəzənfər Paşayev “İraq türkman xoyratlarının Azərbaycan ədəbiyyatına və folklorşünaslıq elminə təsiri”, prof. Fazil Bayat “İrak Türkmen serbest şiiri ve gelişmesinde üç öncü şair”, prof. Siham Zəngi “Vali Davut Paşa döneminde Irakta Türk şiiri”, prof. Mahir Naqib. “Çağdaş Erbil şiirinde milli motifler”, Mövlud Təha Qayacı “İrak Türkmen şiiri üzərində”, Məhəmməd Mehdi Bayat “İrak Türkmen ədəbiyyatında “Haydar Babaya selam” destanının yankısı”, Səkinə Qaybaliyeva “İraq-türkman ədəbiyyatının inkişaf mərhələləri” və s. Bu araşdırmalarda İraq-türkman dili, ədəbiyyatı, folkloru, mətbuatı və s. ayrı-ayrı aspektlərdə tədqiqata cəlb edilmişdir.

Görkəmli tədqiqatçı Əta Tərzibaşının (1924-2016) anadan olmasının 100 illiyi münasibətilə təşkil olunmuş yubiley tədbirləri çərçivəsində

2024-cü ilin may ayının 22-23-də Bakıda Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Folklor İnstitutu və Ankarada fəaliyyət göstərən Kərkük Kültür Dərnəyinin birgə səyləri ilə “İraq-türkman folkloru və ədəbiyyatı” mövzusunda beynəlxalq konfransın keçirilməsi də elmi-ədəbi əlaqələrimizin uğurla davam etdirilməsində mühüm rol oynayır. Konfransda təkcə ölkəmizdən yox, həm də İraqdan və Türkiyədən iştirak edən alim və tədqiqatçıların məruzələrində türkman və Azərbaycan dili, folkloru, ədəbiyyatının ayrı-ayrı problemlərini işıqlandıran aktual, müqayisəli elmi araşdırmalar yer almışdır. Konfransın plenar iclasında akademik İsa Həbibbəylinin “Kərkük ədəbiyyatşünaslıq dünyasının zirvəsi”, akademik Muxtar Kazımoğlu-İmanovun “Əta Tərzibaşının araşdırmalarında xoyrat və manilərin yeri”, professor Qəzənfər Paşayevin “İraq-türkman ləhcəsinin tədqiqində Əta Tərzibaşı mərhələsi”, Dr.Şəmsəddin Küzəçinin “Əta Tərzibaşının həyatı və ədəbi şəxsiyyəti” adlı məruzələrindən sonra professor Əfzələddin Əsgərin “Böyük türkmanlar və müasir türk xalqları”, professor Almaz Həsənzadənin “İraq-türkman folkloru mühacirətdəki araşdırmalarda”, professor Oruc Əliyevin “İraq-türkman nağıllarının ideya-bədii xüsusiyyətləri”, professor Elman Quliyevin “Əbdüllətif Bəndəroğlunun həyatı və yaradıcılıq istiqamətləri”, professor Elmira Məmmədova-Kekeçin “İraq türkman şeirində milli kimlik məsələsi (“Gürgür babaya salam” və “Gürgür baba” mənzumələri əsasında)”, dosent Kübra Quliyevanın “İraq-türkman folklorunda mövsüm mərasimləri ilə bağlı sözlər”, dosent Afaq Ramazanovanın “İraq-türkman ədəbiyyatında “Arzu-Qəmbər” motivləri”, dosent Şakir Albaliyevin “Əta Tərzibaşı təzkirəçi və folklorşünas kimi”, dosent Səkinə Qaybaliyevanın “Çağdaş İraq-türkman ədəbiyyatında şair və yazar qadınlar”, Dr.Şəhla Məcidovanın “Kərkük xoyratlarında məcazlar”, dosent Elnarə Hüseynqızı-Əmirlinin “İraq-türkman xalq ədəbiyyatı nümunələrində mənəvi-psixoloji məqamlar”, Dr.Orxan İsayevin “İraq-türkman yazılı ədəbiyyatının başlanğıc problemi və inkişaf istiqamətləri”, dosent Nigar Həsənovanın “Kərkük folklorunun dil xüsusiyyətləri”, dosent Səbinə İsayevanın “Azərbaycan və İraq-türkman folklorunda uşaq oyunları”, dosent Ləman Vaqifqızının (Süleymanova) “İraq-türkman xoyratları və İbrahim Rauf Tərzi yaradıcılığı”, dosent Aynurə Səfərovanın “Azərbaycan və İraq-türkman folklorunda atalar sözləri və deyimlər”,

Dr.Əpoş Vəliyevin “Azərbaycan-İraq-türkman folklorunda ortaq xüsusiyyətlər”, dosent Nizami Adışirinovun “Arzu və Qəmbər” dastanının filosofiyası (İraq-türkman folklorundan)”, Dr.Fəridə Kazımovanın “İraq-türkman folklorunun dil-üslub özəllikləri”, Dr.Vüsal Səfiyevanın “Azərbaycanda İraq-türkman folkloruna dair tədqiqatlar”, Dr.Xalidə Şaiqqızının (Məmmədova) “İraq türkmanlarının folklorunda doğuluş inancları”, Dr.Xanım Mirzəyevanın “İraq-Kərkük bayatılarının poetik xüsusiyyətləri”, dosent Məleykə Məmmədovanın “Azərbaycan və İraq-türkman folklorunda yerikləmə və uşağın cinsiyyətinin müəyyənləşdirilməsi dövründə icra edilən ritual və adətlər”, dosent Qumru Şəhriyarın “Bayır-Bucaq və Kərkük türkmanlarının adət-ənənələri”, Validə Şıxəliyevanın “Çağdaş İraq-türkman poeziyasında M.H.Şəhriyar ənənəsi (“Heydərbabaya salam” poeması əsasında), Ülkər Dadaşovanın “İraq-türkman folklorunda inanclar”, Şahanə Şahbazovanın “Əta Tərzibaşı ərəbdilli mətbuatda türk ədəbiyyatının tədqiqatçısı kimi”, Hülya Aslanovanın “Müasir İraq-türkman ədəbiyyatında yeni şeir cərəyanı və Əta Tərzibaşı”, Zeynəb Bağırılıının “Əta Tərzibaşının musiqişünaslıq fəaliyyətinin əhəmiyyətinə dair” və s. geniş mövzularda məruzələr maraqla qarşılanmışdır¹.

Xəzər Universitetinin 26 may 2025-ci ildə keçirdiyi “Ortaq Türk Kültürü: Oğuz-Türkmanların dünəni, bu günü, gələcəyi” mövzusunda Beynəlxalq Elmi Simpozium da İraq türkmanlarının dili, tarixi, folkloru və ədəbiyyatı ilə bağlı aktual problemləri işıqlandırması baxımından diqqətə cəlb edir.

Təqdirəlayiq haldır ki, ölkəmizdə professor Qəzənfər Paşayevin İraq türkmanlarının dili, folkloru və ədəbiyyatının araşdırılması istiqamətində uğurla başladığı tədqiqatlar bu gün Orxan İsayev, Ülkər Dadaşova və başqa gənc tədqiqatçıların timsalında davam etdirilir, elmi-ədəbi əlaqələrimizin inkişafında geniş imkanlar açır. Digər tərəfdən Əbdüllətif Bəndəroğlunun 40 ilə yaxın bir müddətdə uğurlu inkişafına nail olduğu bu əlaqələr İraq türkman ziyalıları Necat Kevseroğlu, Dr. Sabah Abdullah Kerküklü, Fevzi Ekrem Terzioğlu, Dr. Şəmsəddin Küzəçi və başqalarının böyük səyləri və səmərəli fəaliyyəti ilə davam etdirilir.

---

¹ Bu barədə bax: Əta Tərzibaşı-100. “İraq-türkman folkloru və ədəbiyyatı” Beynəlxalq elmi konfransın materialları. Bakı, “Elm və təhsil”, 2024. 442 s.

I FƏSİL.

İraq-türkman ədəbiyyatının təşəkkülü və Əbdüllətif Bəndəroğlu

1.1. İraq-türkman ədəbiyyatının folklor qaynaqları. Klassik və müasir İraq-türkman poeziyası öz inkişaf mərhələlərində bir çox şairlərin yaradıcılığı ilə zənginləşmişdir. Bu poeziya əsasən XV-XVI əsrlərdə dahi Nəsimi və Füzulinin zəngin yaradıcılığı ilə öz parlaq dövrünü yaşamışdır. İraq türkmanları üçün çox mürəkkəb və ağrılı olan XX əsrdə şairlər öz sələfləri kimi yüksək zirvələr fəth edə bilməsələr də, poeziya yüzlərlə vətənpərvər şairin yaradıcılığı sayəsində özünəməxsus inkişaf yolu keçmişdir. Bu dövrdə anadilli ədəbiyyatı və mədəniyyəti qoruyub yaşadanlar arasında bir çox digər şairlərlə yanaşı Əbdüllətif Bəndəroğlunun da xüsusi yeri və rolu vardır.

İraq-türkman ədəbiyyatının müasir durumunu işıqlandırmaq üçün ilk növbədə, bu ədəbiyyatın tarixinə, həmçinin ədəbi təsir qaynaqlarına qısaca nəzər salmaq yerinə düşərdi. Türkmanların zəngin şifahi xalq yaradıcılığı xəzinəsinə malik olması İraq-türkman ədəbiyyatının inkişafını iki istiqamətdə izləmək zərurətini ortaya qoyur:

- 1) İraq türkmanlarının folkloru
- 2) İraq türkmanlarının yazılı ədəbiyyatı

İraq-türkman ədəbiyyatı dedikdə, ilk öncə xalqın milli-mənəvi aləmini özündə yaşadan, onu əsrdən-əsrə, nəsil-dən-nəsilə toxunulmaz, müqəddəs ərnağan kimi çatdıran, millətin tarixini, adət-ənənəsini, davranış və münasibətlər sistemini, onun dünyagörüşünü, etnik təfəkkür və fəlsəfi düşüncəsini əks etdirən, xalqın həyat tərzini, inam və etiqadını, arzu-istəklərini, sevinc-kədərini ifadə edən misilsiz söz sənəti, əvəzsiz dəyərə malik bir xəzinə olan şifahi xalq ədəbiyyatı – folkloru göz önünə gəlir. Xalq öz ədəbiyyatını dogma dilində yaradır. Bu əsaslı təməlin nəticəsidir ki, minilliklər ötsə belə bu tükənməz xəzinə nəinki xalqın yaddaşından silinmir, unudulmur, əksinə özünə daha möhkəm, əbədi bir mövqə qazanır. Özünü unudan xalq isə tarixin çox qaranlıq səhifələrində yoxluğa məhkumdur. Xalq arasında yayılan bütün xalq yaradıcılığı nümunələri ilə Azərbaycan folklorunun ayrılmaz bir parçası olan İraq-türkman folkloru bu millətin soy-kökündən, əslindən xəbər verən danılmaz tarixi sənəddir. İraq-türkman ləhcə və folklorunun tədqiqində “təkcə İraq türkmanlarında yox, həm də ölkədən

xaricdə, xüsusilə folklorun tədqiqi, incələnməsi və araşdırılması baxımından analoqu olmayan”¹ sanballı araşdırmaları ilə xüsusi yeri və çəkisi olan professor Qəzənfər Paşayev bu yaxınlığa toxunaraq yazır: “..Bu xalqın ruhunda və təbiətində, rübab, saz və söz xəzinəsinin hər qatında Azərbaycan folkloruna bir doğmalığ, məhrəmlik və əkizlik yaşayır. Nə yaxşı ki, tarix bu məhrəmliyi qoruyub saxlayıb. Nə yaxşı ki, şüurda, düşüncədə, mənəviyyatda xalq parçalanmayıb!...”².

İraq türkmənlərinin folklorunda insanı beşikdən qəbrədək müşayiət edən xalq mərasim və nəğmələrindən tutmuş, inanclar, dualar, bayatı-xoyratlar, manilər, lətifələr, laylalar, oxşamalar, tapmacalar, atalar sözü və məsəllər, bənzətmələr, deyimlər, nağıllar, dastanlar, uşaq oyunları, acıtmalar, sanamalar, çayırtmalara qədər bütün bu ədəbi məhsullarda folklorumuzun izlərini, əksini görməmək mümkün deyil. Bu baxımdan İraq türkmənləri arasında çox geniş yayılaraq sevilən, onların həyatının bütün məqamlarını özündə əks etdirən, bir sözlə soydaşlarımızın kimlik vəsiqəsinə çevrilmiş qədim janr olan xoyratdır. İraq-türkmən folklorunun görkəmli tədqiqatçılarından əsərlərində istər yayılma arealına görə, istərsə də quruluş, forma və mövzusuna görə xoyratların Azərbaycan bayatılarından fərqlənmədiyini (yaxud az fərqləndiyini) ilə bağlı çox mühüm əsaslar ortaya qoyulmuşdur. Türkmən folklorunun araşdırılmasında mühüm mənbələrdən biri sayılan “Bayatılar və xoyratlar” kitabının tərtibçiləri xoyratın “yüzlərdən bəri tarixi köçdən də öncəki ortağ ədəbiyyata bağlı”³ olduğunu qeyd edirlər. Kitabda yer almış yüzlərlə xoyrat- bayatı arasında bu yaxınlığı görməmək mümkün deyil:

Bayatı:

Dam üstə yatan oğlan,
Köynəyi kətan oğlan!
Apardılar yaruvi,
Bixəbər yatan oğlan.
Və yaxud:

Xoyrat:

Qələdə yatan oğlan,
Könəgi kətan oğlan.
Adaxlıv əldən getdi,
Bixəbər yatan oğlan⁴.

---

¹ Azərbaycan folkloru antologiyası. II. İraq-türkmən cildi. Tərtibçilər: prof. Q. Paşayev, Dr. Ə.Bəndəroğlu. Bakı – 1999. s.4

² Yenə orada, s.8

³ Bayatılar və xoyratlar. Tərtibçilər: Dr. Əli Bəndər, Mustafa Ziya. Kültür Bakanlığı, TKMY. Bağdad – 1989, s.7

⁴ Yenə orada. s.144

Qarşıda göz izi var,
Kababda köz izi var.
Üzünə yadlar baxmış,
Yüzündə göz izi var.

Baxdı yarım,
Gevlimin taxtı yarım.
Üzüvdə göz izi var,
Sənə kim baxtı yarım¹.

Hər iki dördlükdəki fərqlər etnik bütövlüyü qoruyub saxlamış Təbriz, Ərdəbil, Naxçıvan, Şəki, Şirvan, Dərbənd, Qarabağ və digər folklor qaynaqlarımızda olan variant fərqləri qədərdir.

İraq türkman xalq ədəbiyyatında zəngin nümunələri ilə seçilən uşaq folkloru da diqqəti cəlb edir. Uşaqların zehni və fiziki inkişafında mühüm rol oynayan, onlarda dil qüsurlarını aradan qaldıran, çeviklik, hazırcavablıq, səlislik, yüksək intellektual zəka, təfəkkürü formalaşdıran uşaq oyunları, təkərləmələr, çasırtmalar, acıtmalar, quş dili, sanamalar, nağıllar və s. İraq-türkman folklorunda geniş yayılmışdır. Azərbaycan folklorunda maraqla qarşılanan layla və oxşamalar İraq türkmanları arasında da görüləməkdədir. Onların “leylə” dediyi laylalar mövzu rəngarəngliyi, məklə bərabər ülvə, xoş duyğular yaradır:

Beşigin beş quruştan,
Bağırdağıy* gümüştən.
Bəsləyəğ böyük edəğ
İstəmiriğ yengiştən².

Şirin düşər,
Yay oxa şirin düşər.
Sən yat, mən leyləv edim,
Görsəv, nə şirin düşər³

Oğlan, oğlan, od gəti,
Oda salavat gəti.
Nənəy pılav edipti,
Yoldaşlarıy yığ, gəti⁴.

Oğlum, oğlum oyunda,
Qoç qalmaqı qoyunda.
Həpiy* qoçlar kəsildi
Bu oğlumun toyunda⁵.

Qurban ollam bu qıza,
Kişsiydən* gəli bizə.

Qızım, qızım,
Muncuğuy düzüm.

---

¹ Bayatılar və xoryatlar. Tərtibçilər: Dr. Əli Bəndər, Mustafa Ziya. Kültür Bakanlığı, TKMY. Bağdad – 1989, s.81

² Əbdüllətif Bəndəroğlu. İraq türkman folklorundan örnəklər. Kültür Baqanlığı, TKMY. Bağdad – 1993, s. 47

³ Yenə orada, s.49

⁴ Yenə orada, s.54

⁵ Yenə orada. s.55

Edərəm bamyə, pılav,
Qoyaram ögüyüzə¹.

O gün ossun
Toyunda süzüm².

İraq türkmanları tükənməz folklor qaynağına malik olmaqla yanaşı, həm də dahi İmaməddin Nəsimi və Məhəmməd Füzulinin qiymətli yaradıcılığı ilə başlayan və bu gün də xalqın siyasi-ictimai həyatını işıqlandırmaq istiqamətində inkişaf etdirilən zəngin yazılı ədəbiyyat nümunələri də yaradırlar. İraq türkmanlarının yaratdığı yazılı ədəbiyyat tarix boyu inkişaf etdirilərək zəngin bir irs meydana gətirmiş və dövrümüzədək yaşamaqdadır. İraqda yaranan türkman yazılı ədəbiyyatının başlanğıc dövrü olaraq XIV-XVI əsrlər³, yəni öz zəngin yaradıcılıqları ilə təkcə Azərbaycan ədəbiyyatını deyil, həm də bütünlükdə türk ədəbiyyatını zinətləndirmiş İmadəddin Nəsimi ilə başlayan və Məhəmməd Füzulinin tükənməz mənəvi qüdrəti ilə daha da irəli gedən ədəbiyyatın məhsuldar dövrü qəbul edilir. Akademik H.Araslının da qeyd etdiyi kimi, Azərbaycan dilində fəlsəfi şeirin ilk nümunələrini yazan Nəsimi şeirimizdə dini, fəlsəfi, elmi fikirlərin ifadəsinə geniş zəmin yaratmışdır. O, ana dilində əruz vəzninin bəhrlərində dövründəki şeirin bütün növlərində öz qələmini sınaqdan çıxarmışdır. Lakin XIV əsrə qədər yazılı ədəbiyyat mövcud olmamışdır, yaxud həmin dövrdə yüksək səviyyəli ədəbiyyat və elm xadimləri yetişməmişdir – fikrindən də uzağıq. Çünki “hər hansı bir böyük ədəbi proses heç də birdən-birə yaranmır, onu xalqın uzunmüddətli mədəni inkişafı, bütün sahələrdə təfəkkür tərzinin formalaşması meydana gətirir”⁴.

XIV əsrdən etibarən Azərbaycan dilində fəlsəfi şeirin bünövrəsini qoyan dahi Nəsiminin zəngin yaradıcılığı ilə anadilli ədəbiyyat yüksək inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Bütün tərəfləri ilə xalqdan qidalanan, xalqın canlı dilindən yoğrulan “Nəsimi lirikası Füzuli ədəbi istedadının yetişməsi üçün zəruri bir tarixi mərhələ təşkil edir”⁵. XVI əsr Azərbaycan-Türk ədəbiyyatını ən yüksək zirvəyə çatdıran Məhəmməd Füzulinin yaradıcılığı təkcə ümumtürk ədəbiyyatına deyil, həm də dünya

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. İraq türkman folklorundan örnəklər. Kültür Baqanlığı, TKMY. Bağdad – 1993, s.55

² Yenə orada. s.56

³ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Ədəbiyyatımızın inkişaf yolu. Ədəbiyyat qəzeti. 15 noyabr 1991-ci il, sayı 46 (2493). s.11

⁴ Malik Mahmudov. Ərəbcə yazmış azərbaycanlı şair və ədiblər (VII-XII əsrlər), Bakı – 1983, s. 203

⁵ Mirzağa Quluzadə. Füzulinin lirikası. Azərb. SSR EA Nəşriyyatı. Bakı – 1965, s. 28

ədəbiyyatına əvəzsiz bir töhfədir. M. Füzuli elə bir tarixi dövrdə yaşayıb yaradırdı ki, artıq qədim Azərbaycan dövləti olan Səfəvilərin hakimiyyəti möhkəmlənmişdi. Şah İsmayıl Səfəvinin 1508-ci ildə Bağdada daxil olması ilə burada artıq azərbaycanlıların nüfuzu artmışdı. Xətəinin məşhur beytindən də bunu görmək mümkündür:

Getdikcə tükənir ərəbin kuhi-məskəni,
Bağdad içrə hər neçə kim türkman qonar.

Səfəvilər dövlətinin yaradılması Azərbaycan xalqının həyatında mühüm rol oynamışdır. Bu dövlət bir tərəfdən ölkənin ayrı-ayrı hissələri arasında iqtisadi və siyasi əlaqələri müəyyən dərəcədə gücləndirməklə yadelli işğalçılara qarşı mübarizəni asanlaşdırmış, digər tərəfdən isə tərkibinə daxil olan ölkələrdə bir çox qüvvələrin inkişafına şərait yaratmış, əksər sahələrlə yanaşı, anadilli ədəbiyyat, həmçinin mədəniyyətin inkişafına kömək etmişdir¹.

Öz ana dilini dövlət dili səviyyəsinə yüksəldərək buna xüsusi əhəmiyyət verən Səfəvilər dövründə təbii ki, Azərbaycan dilində yaranan şeirə də geniş imkanlar açılırdı. İstər Şah İsmayılın öz ətrafında, istərsə də saray ətrafında toplaşmış şairlər arasında, həmçinin orduda, siyasi-iqtisadi əlaqələrdə ana dilinin hegemonluğu özünü göstərirdi. Öz doğma ana dili ilə bütün yaradıcılığının mahiyyəti, həmçinin forma xüsusiyyətləri ilə Azərbaycan bədii mədəniyyətinin bir parçası olan Füzulinin məhz bu dövrdə ən yüksək yaradıcılıq zirvəsini fəth etməsi təsadüfi deyildir. Həmin dövrdə Bağdadda və ona yaxın yerlərdə sayı çoxalan “azərbaycanlılar ədəbi məclislər təşkil edir, burada öz ana dillərinə xüsusi əhəmiyyət verərək yazdıqları şeirləri söyləməklə yanaşı, həm də öz ana dillərində bu şairlərin həyat və yaradıcılığını əhatə edən təzkirələr yaradırdılar”².

Bu dövrdə yaradılmış təzkirələrdə Bağdad ətrafında yaşayıb yarıdan azərbaycanlıların öz ana dillərinə necə məhəbbət bəslədiklərini görmək olar. XVI əsrdə Bağdadda yaşayan Azərbaycan şairləri haqqında mötəbər məlumatları Əhdi Bağdadinin “Gülşəni-şüara” (1563) təzkirəsindən əldə edirik. Bu təzkirəsi ilə şöhrət qazanan, dövrünün böyük ədəbiyyatçısı sayılan, Füzulinin çağdaşı və Füzulinin oğlu Fəzlinin yaxın dostlarından olan lirik şair Əhdi Bağdadinin qələmə aldığı ədəbiyyatımız üçün çox önəmli bir sənəddir. Əlbəttə, məşhur təzkirə sahibinin

¹ Mirzağa Quluzadə. Füzulinin lirikası. Azərb. SSR EA Nəşriyyatı. Bakı – 1965, s.32

² Həmid Araslı. Böyük Azərbaycan şairi Füzuli. Bakı – 1958. s. 80

“Uzun müddət seyr və səyahətlərdə bulunmuş, Türkiyədə və İstanbulda yaşamış olmasına rəğmən ləhcə etibarilə Azərbaycanca mənsubdur”¹ fikri ilə təqdim olunması bizi bu ədəbi xəzinəmizə daha yaxından bağlayır. Əhdinin təzkirəsində yüksək şairlik qüdrəti ilə birinci olan, təkcə Azərbaycan dili və ədəbiyyatını deyil, həm də bütün türk ədəbiyyatını zirvələrə aparan Füzuli, onun oğlu Fəzli və dövrünün digər bir çox söz ustalarından bəhs olunur. Tədqiqatçı Ə. Bəndəroğlu qeyd edir ki, “Gülşən-i şüəra-1563” təzkirəsi ilə şöhrət qazanan, çağının böyük ədəbiyyatçısı sayılan, Füzulinin çağdaşı və Füzulinin oğlu Fəzlinin yaxın dostlarından olan lirik şair Əhdinin qələmə aldıkları ədəbiyyat tariximiz üçün önəmli bir bəlgədir. Əhdi təzkirəsinin əhəmiyyətli cəhətlərindən biri də odur ki, burada Əhdinin atası Şəmsi Bağdadi, onun divan və üç məsnəvi müəllifi olduğu, həmçinin əmisi oğlu Rindinin də doğma ana dilində əsərlər qələmə aldığı, Fəzlinin atası kimi üç dildə əsərlər yazdığı və aşiqanə lirik şeirləri ilə tanındığı barədə də məlumatlar verilir. Ə. Bəndəroğlu göstərir ki, Fəzli həm də dilimizdə ilk müstəzad yazan şairlərdəndir: “O, sözlü xalq şeirinin etkisi duyulan dünyəvi ruhlu qoşmasıyla diqqəti çəkmişdir”².

Əhdi təzkirəsində yer alan digər şairlərin yaradıcılığı da böyük maraq doğurur. Təzkirədə Bağdad və dolaylarında yaşayıb yaratmış türkmən şairləri Xəzani, Zəmiri, Əsiri təxəllüsü ilə şeirlər yazan Xəzaninin dövrün görkəmli şairləri arasında xüsusi yer tutduğu, Zəmirinin “Leyli və Məcnun” mövzusunda gözəl bir dastan yazdığı qeyd edilir. Əhdinin təzkirəsində yer alan əmisi Hüsni Bağdadi, Hüsünün nəvəsi Zöhdi, eləcə də Əhdinin kiçik qardaşı Muradi, həmçinin digər şair və dövrünün məşhur xəttatı olan Elmi, Zaidi, Cövhəri, Həqiqi, Xadimi kimi Füzuli məktəbinin davamçılarının yaradıcılığı, Bağdadda yaşayan və Şamda ölən şair Bağdadlı Ruhinin (1548-1605) divan şeirinin böyük ustadlarından sayıldığı və məşhur tərkibbəndi ilə tanındığı haqqında məlumatlar da diqqəti çəkir³. Tədqiqatçı Ə. Bəndəroğlu öz əsərində XVI əsrin sonlarında yaşamış türkmən şairi Xəttati (Qövsisi) haqqında da məlumat vermişdir.

---

¹ İsmayıl Hikmət. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. II c. Bakı -1928. s. 157-158

² Əbdüllətif Bəndəroğlu. İraq-türkmən ədəbiyyatı tarixinə bir baxış. 2 cildə. II c. TKMY. Bağdad-1989, s.12

³ Azadə Musayeva, Cavid Musayev. Bağdadda yaranan Azərbaycan ədəbiyyatı. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı 1997, s.16

Onu da qeyd edək ki, Azərbaycanda bu mövzu ilə bağlı filologiya elmləri doktoru Azadə Musayeva geniş tədqiqatlar aparmışdır. A. Musayeva Bağdadda yaranan Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında dolğun tədqiqatlar müəllifidir. Məhsuldar tədqiqatçımız, həmçinin Bağdadda yaranan Azərbaycan –Türk ədəbiyyatının Füzulidən sonra ən böyük şairi olan Ruhi Bağdadinin divanını ilk dəfə olaraq nəşrə hazırlamış və çap etdirmişdir¹.

XX əsrin 50-ci illərində İraq-türkman ədəbiyyatı, dövrünün ayrı-ayrı görkəmli şairlərinin əsərləri nəşr olunmaq problemi ilə üz-üzə qalmış, ədəbiyyatın tədqiqi məsələlərinə isə ümumiyyətlə çox az toxunulmuşdu. Kərkükdə yetişən şairlərin həyat və yaradıcılığı haqqında bir əsərin olmaması və bu şairlərin çap edilmiş bəzi əsərlərinə nadir hallarda təsadüf edilməsi zərurətini nəzərə alan Əta Tərzibaşı “İləridə İraqda türkman ədəbiyyatı tarixini hazırlamaq və beləcə ümumi türk ədəbiyyatında sönük qalan bir bölümün aydınlanması üçün ilk addımı atmış” və “bu sahədə başlıca bir qaynaq vəzifəsini görəcək olan” 6 cildlik “Kərkük şairləri” əsərini yazmağa başlamışdır. Tədqiqatçı həmin əsərin ön sözündə yazır: “ Bu məmləkətin yetişdirdiyi yüzlərcə şairdən ancaq bir qaçının əsərləri tab edilə bilmişdir ki, bu da sahiblərinin məmləkət xaricinə çıxmaları və ya mənsub bulduqları iləri gələn zəvatin təşəbbüsü və yaxud da bir qisim kultürsevər kimsələrin qeyrəti ilə olmuşdur. Geri qalan başqa əsərlərdən bir çoxu qiymətini bilməyən insanların əlinə keçməklə ziyadə uğramışdır”². Ə. Tərzibaşı bu əsərində ondan əvvəl türkman ədəbiyyatı tarixində müəyyən izlər qoyan digər mənbələrə toxunmuş, Bağdadlı Əhdinin “Gülşəni-şüəra” təzkirəsini, XIX əsrin birinci yarısında naməlum bir şəxs tərəfindən İraqın, o cümlədən türkman şairlərinin tərcümeyi-halını əhatə edən bir əsərin yazıldığını, həmin əsərin yeganə əlyazma nüsxəsinin Alusizadə Mahmud Şükürinin kitabxanasından tapılaraq Anastas Mari əl-Karmali tərəfindən “Cavad əl-Tərrad fi məarifəti şüərai Bağdad” adı ilə ərəbcəyə tərcümə olunduğunu, kərküklü şair Hicri Dədənin XX əsrin 30-cu illərində “Riyaduş-şüəra” adlı təzkirəsində Kərkük, Ərbil və Kifridə yaşayan təxminən 150 şairin qısa tərcümeyi-halını yazdığını, kərküklü tədqiqatçı Hafiz Molla Məhəmməd oğlu Molla Sabirin “Kərkük şüərası” adlı kitab ərsəyə gətirdiyini, lakin adıçəkilən

---

¹ Azadə Musayeva, Cavid Musayev. Bağdadda yaranan Azərbaycan ədəbiyyatı. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı 1997 s.125

² Əta Tərzibaşı. Kərkük şairləri. I c. Bağdad – 1963. s. 3

mənbələrin maddi sızıntılar səbəbindən nəşr olunmadığını qeyd etmişdir¹. Tədqiqatçı antologiya kimi dəyərləndirdiyi bu kitabda “kərküklü şairlərin həyatını əldən gəldiyi qədər bir yana səpmədən geniş şəkildə anlatmağa, əsərlərindən, şeir və nəslərindən örnəklər verməyə çalışmış, orijinal və doğru qaynaqlara dayanaraq əsaslı bilgiler toplamış, mətn və mövzu xarici təhlillərə yol açan təmayüllərdən çəkinmişdir”². Kitabın birinci cildi 1963-cü ildə, ikinci cildi 1968-ci ildə çapdan çıxmış, sonradan 2013-cü ildə növbəti cildlərlə birlikdə İstanbulda nəşr edilmişdir.

XVIII əsrdə yaşayıb-yaratmış şair Nevrəs (Əbdürrəzzaq) (?-1175 h.), Bədri (Mustafa) (1156-1236 h; 1743-1821 m.), Əsəd təxəllüslü şair Nəibəoğlu Hacı Məhəmməd (?-1248 h.), Məhəmməd Novruzı, Şeyxoğlu, Qəribi, Heydəroğlu, həmçinin Fövzi (?-1842), Xaki (?-1859), Nevrası Salis (XIX əsr), Qasımı (1200-1261 h.), Urfi (1248-1308 h; 1832-1891 m.), Safi (1224-1316 h., 1809-1898 m.) və Qabil (1250-1328 h; 1834-1909 m.), eləcə də kitabın ikinci cildində Müfti Bəkir Əfəndi (1180-1246 h.), Şair Əli (1222-1299 h; 1806-1877 m.), onun oğlu Qulami, şair İbrahim Razi (1804-1876), Qulami (1271-1303 h.), Xalis (1212-1275 h.), şair Xalisin qardaşı Şeyx Məhəmməd Salih və ortancıl oğlu Əbdülqadir Faiz (1250-1315 h; 1834-1897 m.), kiçik oğlu Şeyx Rza (1254-1328 h; 1838-1910 m.), Şeyx Rzanın oğlu Şeyx Məhəmməd (1876-1922), Təbibəoğlu (1836-1906), Məhəmməd Əsəd Ərbili, Nəqşi (XIX əsr), Zeynalabidin (1863-1913), Məhəmməd Rasih (1887-1936), Bəhaüddin Salih (1866-1947) və başqa şairlər İraq-türkman ədəbiyyatının tarixi inkişafında əvəzsiz xidmətlər göstərmişlər. Tədqiqatçı bu istiqamətdə başqa şairlərin həyatı, yaradıcılığı, əsərləri, ədəbi şəxsiyyəti, mühiti haqqında da maraqlı bilgiler vermişdir. Təqdirəlayiq haldır ki, bu tədqiqat türkcə nəşr olunan ilk əsər olması ilə böyük əhəmiyyət kəsb edir və İraq-türkman ədəbiyyatı tarixinin tədqiqində mühüm mənbələrdən biri sayıla bilər.

XX əsrin əvvəllərində İraq-türkman ədəbiyyatını öz qiymətli əsərləri ilə zənginləşdirən Xızır Lütfi (1880-1959), Hicri Dədə (1880-1952), Fevzi (Piryadi Ömər Ağa) (1888-1954), Rəşid Akif (1894-1973), Məhəmməd Sadiq (1891-1967), Əsəd Nəib (1897-1992), Səid Bəsim (1902-1965), Cəlal Rza (1904-1981), Tofiq Cəlal Orxan (1905-1981), Nazim Rəfiq Qoçaq

---

¹ Əta Tərzibaşı. Kərkük şairləri. I c. Bağdad – 1963. s.4

² Yenə orada. s.5

(1905-1962), Osman Məzlum (1922-1995) və başqaları xalqın şanlı keçmişini, parlaq gələcəyini tərənnüm etmiş, ədəbiyyatın böyük nailiyyətlər qazanmasında özünəməxsus yer tutmuşlar.

Ötən əsrin 50-ci illərindən başlayaraq artıq İraq-türkman ədəbiyyatında yeni fikir, yeni cərəyanlar formalaşmağa başlayırdı. Məhz bu dövrdən etibarən ədəbiyyatın geniş inkişafı üçün əlverişli şərait yaranırdı. Ədəbiyyata yeni ab-hava gəlirdi. Bu dövrdə ədəbiyyat aləmində istər məzmun, istərsə də mövzu baxımından zəngin yenilik diqqəti cəlb edirdi.

İraq-türkman şeirində baş verən yenilikləri tədqiqatçı İbrahim Daquqlu belə dəyərləndirir: “Yeni fikir axımları doğuda başlayınca, başda şeir olmaq üzrə Türkmən ədəbiyyatı ondan təsirləndi. Şairlər əski üslublardan uzaqlaşaraq təbiətə və insana doğru yönəldilər, toplumun və insanlığın ilkə və arzularını yansıtmaya, kəndi fikirlərini yeni qəliblərdə ifadə etməyə başladılar”¹.

Bu ədəbiyyatı təmsil edənlər arasında yaşlı – təcrübəli, əsasən klassik poeziyadan qida alan şairlər olduğu kimi, yeni ədəbi məktəblərdən təsirlənən şairlər də vardı. Təbii ki, yeniliyə can atan şair və ədiblər nə qədər çox idisə, əruzü dəstəkləyən, onun tamamilə ədəbiyyatdan uzaqlaşmasına, yeni şeirlə əvəz olunmasına qarşı çıxanlar da az deyildi.

Həmin dövrdə İraq-türkman ədəbiyyatında məhəbbət lirikası üstünlük təşkil edirdi, başqa janrlar (poema, satira və s.) hələ lazımınca inkişaf etməmişdi. Şeirlər arasında qəzəl, qitə, daha çox isə qoşma, sərbəst şeir, rübailərə rast gəlmək mümkündür. Ümumiyyətlə, İraq-türkman ədəbiyyatında **tarixən klassik divan şeirinin mövqeyi möhkəm olsa da**, getdikcə bu istiqamət öz yerini xalq tərəfindən daha çox sevilən və qəbul edilən aşağıdakı şeir növlərinə vermişdir:

1. Heca şeiri;
2. Xalq şeiri;
3. Sərbəst şeir.

Divan şeiri dahi Nəsimi və Füzuli ilə başlayaraq onların zəngin yaradıcılığı sayəsində özünə möhkəm dayaq qazanmışdır. Sonradan bu iki nəhəng şairin yaradıcılığından bəhrələnərək İraq-türkman ədəbiyyatında iz

---

¹ İbrahim Daquqlu. Müasir türkman ədəbiyyatına bir baxış. (ərəb dilində), Qardaşlıq dərgisi, sayı 1-2, Bağdad – 1962. s.2

qoymuş digər şairlərin söyləri ilə daha da möhkəmlənmişdir. Bu böyük şairlərin rəvnəqləndirib inkişaf etdirdikləri belə şeirə xalq tərəfindən “Yüksək zümrə ədəbiyyatı” adı verilmişdi. Tədqiqatçı Nihad Sami Banarlı bu barədə belə yazır: “Bu cür şeir və ya ədəbiyyat müsəlmanlığın türklər arasında yayılması ilə başlamış əsrlər içində gəlişib yüksələrək böyük və zəngin bir ədəbiyyat halına gəlmişdir”¹.

Bu şeirin əsas xüsusiyyəti ərəb, fars və türkcə ilə qarışıq bir dildə yazılması idi. Əruz ilə yazılan bu nümunələr sultanların və tanınmış dövlət adamlarının divanlarında, eləcə də ayrı-ayrı yerlərdə oxunan bir şeir şəkli idi. Dr. Əbdüllətif Bəndəroğlu ərəbcə yazdığı “الترکمان في عراق الثورة” (ət-Türkmən fi-İraqıs-saurati) adlı kitabında bu mövzuya toxunaraq belə yazır: “Ərəb sözlərinə uyğun və səs uyumuna yaxın bir biçimdə Xəlil bin Əhməd əl-Fərahidi tərəfindən bu şeirin quralları təsbit edilmişdir. Dolayısıyla türklər İslamiyyəti mənimsədikdən və ya qəbul etdikdən sonra İslam kultürü və ədəbiyyatının təsiri altında qaldılar. Bu şeir şəkil baxımından qəzəl mövzusunə çox önəm verən musiqili bir şeirdir”².

Professor Siham Əbdülməcic Zəngi “Vəli Davud Paşa dönəmində İraqda türk şeiri” adlı tədqiqat əsərində həmin dövr şairlərinin yazdığı şeir növləri arasında beyt, müstəzad, qitə, tarix düşürmə, təştir, tərdiyə, təxmis, mürəbbe, müxəmməs, müsəddəs, müsəmmən və mərsiyə kimi şeir biçimlərinin daha geniş yayıldığını qeyd edir³.

Klassik şeirdə, əsasən qəzələ geniş yer verilmişdir. Digər xalqlarda olduğu kimi, İraq-türkman şeirində də qəzəl xüsusi əhəmiyyət daşımışdır. Amma buradakı qəzəl daha çox öz platonikliyi ilə diqqəti cəlb etmişdir. Platonik eşq səviyyəsində olsa da bu növ şeirdə vətən eşqi, doğma dilə, yurda, xalqa məhəbbət, xalqın acı taleyindən doğan şikayət, xoşbəxt həyat arzusu və s. bu kimi yüksək hiss-həyəcanlar, amallar əsas mövzu olmuşdur. Bu baxımdan İraq türkmanlarının XX əsrin əvvəllərində yaşayıb yaratmış milli şairi Hicri Dədənin “Kərkük xatirəti” şeiri xüsusilə diqqəti cəlb edir:

Cənnət vətənim ələmi-qürbətdə cəhənnəm,
Mən cənnətimi zəhməti-nirana dəyişməm.

¹ Nihad Sami Banarlı. Resimli Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul – 1959. s.76

² Əbdüllətif Bəndəroğlu. Türkmənlər inqilabi İraqda. (ərəb dilində), Bağdad- 1973. s.123

³ Siham Əbdülməcic Zəngi. Vali Davud Paşa dönəmində İraqda türk şeiri. Kültür Yay. Bağdad – 2002, s.52

Mən müftəxirəm milli lisanımla cahanda,
Öz postumu yüz atlası-əlvana dəyişməm.
Hər xoryatı var nəğməyi-davuda müşabih,
Hər pərdəsini avci-aşırana dəyişməm¹.

Akademik Məmməd Arif Dadaşzadə “Doğma qaynaqlara bağlı” məqaləsində bununla əlaqədar çox mühüm məqamlara toxunur: “İraq-türkman şairlərinin qəzəllərində aşiqanə motivlərlə yanaşı ictimai motivlər də vardır. Ümumiyyətlə, qəzəllərdə bədbinlik əhval-ruhiyyəsi qüvvətlidir. Lakin bununla belə burada ictimai haqsızlığa da rast gəlirik”².

XX əsr İraq-türkman ədəbiyyatında bu şeir növünə müraciət edən şairlər, eyni zamanda milli düşüncə sahibi olan şairlər Hicri Dədə, Məhəmməd Sadiq, Cəlal Rza Əfəndi, Əsəd Naib, Xızır Lütfi, Osman Məzlum, Əli Mərufoğlu, Məhəmməd İzzət Xəttat və Həsən Kevsər səmimi beytləri ilə fərqlənirlər. Bu baxımdan Osman Məzlumun “Taleyim” şeiri maraqlıdır:

Şah məni dəvət qılarsa süfeyi-valasına,
Sui-həzmindən pılavi binəmək şorba çıxar.
Öylə bədbəxt bir qulam ki, çarşıda satsam kəfən,
Kimsə ölməz, ya kəfənsiz gömməyə fitva çıxar³.

Bununla belə Həsən Görəmin şeirində xoşbəxt bir aləmdən, azad bir xalqdan, bir sözlə, şairin xalqı üçün arzu-diləyindən bəhs olunur:

Gördüm orada xəlqi bütün zövqü-səfadə,
Bir kimsə o millətdə əzilməzdi kədərdə...
Zülmü kimə sordum nə qədər, bilmədi kimsə,
Bildim orada yox çalısan, qaliba, şərdə.
Biz də olalım iştə o millət kimi ciddi,
Ta düşməyəlim qəhri-səfalətlərə bir də⁴...

Bəzi qəzəllərdə öyüd-nəsihət, ədalətə, xeyirxahlığa dəvət, mal-dövlət toplayan varlıları tənqid, insan ləyaqətini, sədaqətini tərifi əsas yer tutur.

---

¹ Süphi Saatçı, Ziyat Akkoyunlu. İraq Muası Türk Şairleri Antolojisi. T.C. kültür Bakanlığı Yay. Ankara – 1991.s. 7

² Məmməd Arif Dadaşzadə. Doğma qaynaqlara bağlı. Ədəbiyyat və incəsənət qəzeti. 27 fevral 1973. s.4

³ Yenə orada.

⁴ Yenə orada.

Tədqiqatçı Ə. Bəndəroğlu bu növ şeirə münasibətdə yazır: “Divan şeirində ən fazla yazınsal sanatlarda hünər göstərməyi, xalqın günlük yaşamında qonuşmadığı dildən ayrı, üçüzlü ərəbcə, farsca və türkməncə bir dilin ədəbiyyatda yayılması məqsədi daşıyırdı”¹.

Türkman şairlərinin bu növ şeirlərində əsasən yardım, taledən, dünyadan şikayətlər, ələm və iztirab duyğuları hakim olsa da, onlar öz yaratdıqları əsərlərdə milli, bəşəri məsələlərə toxunur, insanlıq, qardaşlıq, yurdsevərlik, birlik və s. kimi yüksək hissləri dilə gətirirlər. Bu baxımdan klassik şeirin qabaqcıl nümayəndələrindən olan Məhəmməd Sadiqin “Kərkük” qəzəli diqqəti cəlb edir:

...Görünəcə qəmli-qəmli göz önündə qupquru çayın
Gözümdən yaş axar, yaşlar dönər al qanə, ey Kərkük.
Sənin bu şanlı yurdunda axarkən su kimi altun
Nədən oldu əhalin dərbədən hər yanə, ey Kərkük.
Yazıq, gülzar iqbalın ayaq altında çeynəndi,
Bu halın çox dərin təsir verər insanə, ey Kərkük²...

Ötən əsrin son dövrlərindən etibarən yeni nəsil İraq-türkman şairləri əruzdan daha çox heca vəzninə üstünlük verirlər. Onlar bununla bağlı müxtəlif səbəblər göstərirlər. Şair Xeyrullah Kazım bunun səbəbini belə izah edir: “İnsan əruz ilə şeir yazarkən qəlibləri doldurmaq üçün lüzumsuz və boş kəlmələr qullanmaya baş vurur”³. Təbii ki, bu günün şairi üçün əruz ilə yazmaq çətinidir. Əruzla Nəsiminin, Füzulinin möhtəşəm beytləri qədər kamil əsərlər yaratmaq müşkül məsələdir. Digər tərəfdən, şeirdə tələb olunan dilin saflığı, sadəliyi və səlisliyini əruzda tapmaq asan deyil. İraq-türkman şeirində qəzəldən başqa qəsidə, təxmis, mərsiyə (ağıt), mədhiyyə və s. şeir növləri də yayılmışdır. 70-ci illərdən sonrakı nəsil şairlər arasında bu növ şeir yazmağa davam edənlər Rza Çolaqoğlu, Üryan Vəli Dəmirçi, Sabah Gözlü, Əşrəf Dağlı, Fəllah Məhəbbət oğlu, Musa Coşğun və Ədib Əskərdir.

İraq-türkman ədəbiyyatında divan şeiri XX əsrin 50-ci illərində öz hakim mövqeyini saxlamışdır. Ədəbiyyat tənqidçisi Mustafa Rejioğlu

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. İraq-türkmən ədəbiyyatı tarixinə bir baxış. 2 cildə. II c. TKMY. Bağdad-1989. s.13

² Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi. 1966, şubat, yıl 5, sayı 10. Bağdad. s.34

³ Məmməd Arif Dadaşzadə. Doğma qaynaqlara bağlı. Ədəbiyyat və incəsənət qəzeti. 27 fevral 1973. s.4

“Şeir toplumun olmalı” adlı məqaləsində bununla bağlı yazır: “Kökü xaricə bağlı olan bu tərz ədəbiyyat nə xalqla maraqlandı, nə də xalqın səsini bəyan etdi... Saray və onun sahiblərinə xidmət edən divan ədəbiyyatı xalqın acı dolu həyatından çox uzaqdır. Nə xalqın dilinə, nə də onun mənəviyyatına yaxın olan bu ədəbiyyat böyük filosof və şair Şihabəddinin də dediyi kimi, ədəbiyyat tarixində süslü türbələrə dəfn edilmişdir”¹. Gənc nəsil tərəfindən heç də tutulmayan klassik şeirin yerini elə onların bir cığır olaraq açdıqları yeni şeir tutmuşdur.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, qəzəl yazan İraq-türkman şairləri eyni zamanda gözəl qoşmalar da yazmışlar, onların çoxu əruz vəznə ilə bərabər heca ilə, bəzən hətta sərbəst vəznədə də əsərlər yaratmışlar. Qoşma yazan şairlərdən Əsəd Naib, Tofiq Cəlal Orxan, Mustafa Gökqaya, Rəşid Əli Daquqlu, İzzəddin Abdü Bayatlı, İsmayıl Sərttürkmən, Nəseh Bəzircan, Məhəmməd İzzət Xəttat, Hüseyn Əli Mübarək, Əli Mərufoğlu, Fələkoğlu və başqalarını göstərmək olar. Bu şairlərin çoxu xalq ədəbiyyatından qidalanmış, xoyratlar toplamış və özləri də xoyrat sayacağı bayatılar yazmışlar.

El ədəbiyyatına bağlı olan şairlərin şeirlərində xalq üslubuna yaxınlıq, sadəlik, xalq yumoru qüvvətlidir. Şeirləri bir çox hallarda səs sənətkarları tərəfindən bəstələnərək oxunan Məhəmməd İzzət Xəttat (1929-1991) İraq türkmanlarının çox qədim xalq mahnılarından birinin nəqəratı kimi bilinən:

Oğlan, yağlığuv* hanı?
Durmaz barmağım qanı.
Mənim sevdiyim sənsən,
Sənin sevdigiv hanı?
dördlüyünə bənzətmə olaraq aşağıdakı şeiri yazmışdır:
Saltav* tozdu, sil, oğlan,
Yandım, oldum kül, oğlan.
Çıxart çevrə* yağlığiv
Göz yaşımı sil, oğlan.
Sağ yanağiv bənəfşə
Sol yanağiv gül oğlan².

¹ Mustafa Rejioğlu. Şeir toplumun olmalı. Qardaşlıq dərgisi, iyun 1963, sayı 1-2, Bağdad. s. 38-39

² Av. Ata Terzibaşı. Kerkük şairləri. 3. Kitap (6,7,8 ve 9. ciltler). İstanbul, Ötügen, 2013, s. 361

Bu şeirdə xalq poeziyasının qüvvətli təsiri hiss olunur. Həmin dövrdə klassik şeirə qarşı qoyulan və milli şeir olaraq dəyərləndirilərək İraq-türkman ədəbiyyatında öztürkcənin qələbəsinə meydan açan heca şeiri hakim mövqə səviyyəsinə yönəldildi.

Ə.Bəndəroğlu heca şeirini belə təqdim edir: “Heca ölçüsüylə şeirlərini yazan şairlərimiz əski klassik divan şeirinin büsbütün tərsi sayılan bir yontmə baş vurdular. Şairlərimiz, heca şeiriylə, xalqın ruhunu oqşayan, xalqa daha fazla bağlanmayı, xalqın acı və sevinciylə maraqlanmayı bacardılar. Bunlar götürdükləri bu düz yol, əski divan şeirinin imperatorluğunu çökdürmək üçün bir başlanğıc nöqtəsi olaraq tarixə düşdü. Şairlərimizin kimiləri, bu cür şeirləriylə, çağdaşlıq bayrağını taşıyaraq, İraq türkmən şeirinin parlaq gələcəgi üçün sarsılmaz təməl və dayanaqlar qoydular. Yaşamın çeşitli mövzularında, şeirlərini ölümsüz dilimizdə və dilimizin gözəl heca ölçüsü ilə yazdılar. Xalqa səslənən, heca şeiriylə İraq türkmən şeirinin yeni dönüm nöqtəsi müəyyənleşdi”¹.

Tədqiqatçı Dr. Fazil Mehdi Bayat da öz növbəsində mövzuya belə münasibət bildirmişdir: “Bu şeirimiz həqiqətən də gənclik şeiridir və ya elə sayılmalıdır. Bu şeirə türkman milli şeiri adını vermək bəlkə də daha doğru olardı. Çünki türkman şeiri məhz bu növ şeirlə ilk dəfə olaraq xalqımızla maraqlanmış, xalqın dərdlərini, cəmiyyətin arzu və istəklərini dilə gətirməklə yanaşı, heç də bizə uymayan o ağır və yad sayılan divan ədəbiyyatına da son vermək üçün bir zəmin hazırlamış, getdikcə yayılaraq onun yerini də ala bilmişdir”². İti addımlarla inkişaf yolunu tutmağa başlayan İraq-türkman ədəbiyyatında heca şeirinin yaranması zərurətini bir çox səbəblərlə, o cümlədən divan şeirinin artıq dövrün tələblərinə cavab verməməsi və xalqın ruhunu oxşamaması, mədəni dirçəlişin meydana gəlməsi, istər qərb, istərsə də türk ədəbiyyatlarında olan cərəyanlarla tanışlıq, 50-ci illərin sonunda cümhuriyyətin elanı ilə mətbuat orqanlarının xalqa yaxınlaşması, ana dilinə üstünlük verməsi və beləliklə də öztürkcənin qələbə qazanması və digər səbəblərlə izah etmək olar.

Heca şeirində klassik şeirə qarşı çıxılır, ilk növbədə mövzu birliyi qorunurdu. Türkman şairləri şeirlərində içdən gələn duyğuları coşğun və təsirli bir dillə, çevik bir üslubla, bol təşbihlərlə, gözəl ahənglə çatdırır və

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. İraq-türkmən ədəbiyyatı tarixinə bir baxış. 2 cildə. I c. Türkman kəltür müdirliyi yayınları (TKMY). Bağdad-1989. s. 15-16

² Fazil Mehdi Bayat. Türkman tarixindən yarpaqlar. Bağdad- 1975, s.179

oxucunun yaddaşında dərin izlər buraxırdılar. Bu baxımdan Nəsrin Ərbilin “Kölgələr” şeiri maraq doğurur:

Dünya, lampan nədən bu qədər sönük?
Ulduzlar sönmüş, rüzgar yuxulu.
Gecə sovrulmada, rüyalar bir yük,
Bütün gözlər yaşlı, gözlər böyülü.
Budağın qırılmış, yarpaqlar tökük,
Yolların əsrarlı, əsrar qorxulu¹.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ədəbiyyatın inkişaf etdirilməsi məqsədilə yazılan əsərlərin qıt olması səbəbindən İraq-türkman ədəbiyyatçıları Türkiyə və Azərbaycan şairlərinin nəşr olunmuş əsərlərini oxuyaraq və ya gizli ədəbiyyatından yararlanaraq onların təsirində qalmışlar. Beləliklə, onlar ədəbiyyat axımına yeni bir forma qazandıрмаğa çalışmış, çağdaş ədəbiyyat və çağdaş mədəniyyətə yeniliklər gətirmişlər. Bir çox şairlər klassik əruz ölçülərindən imtina edərək heca ölçüsünə başlamış, bəzi şairlər isə sərbəst vəznə üstünlük versələr də yaradıcılıqlarında heca vəzninə də müraciət etmişlər. Akademik Həmid Araslının da qeyd etdiyi kimi, müasir İraq-türkman ədəbiyyatı əsasən Türkiyə və Azərbaycan ədəbiyyatından təsirlənmişdir. Onlarla müqayisədə ərəb ədəbiyyatının təsiri çox az olmuşdur. Həqiqətən, bu təsir İraq-türkman şairlərinin yaradıcılığında özünü bariz şəkildə göstərir.

Heca şeirini sərvəti-fünun şeirləri ilə müqayisə edən Dr. Fazil Mehdi Bayat yazır: “Sərvəti-fünunçular ərəbcə, farsca kəlmələrlə qaydalardan artıqlaması ilə faydalanmış, bu üzdən xalqa deyil, xoşbəxt azlığa müraciət etmişlər. Amma qapalı olsa da belə cəmiyyətin problemlərinə yer vermişlər. Yeni şeirimiz isə öz dilimizə bağlı olmaqla bütün yad söz və kəlmələrə yer verməmiş, dilimizin öz qaydalarına bağlı olmuşdur. Bu səbəbdən də Sərvəti-fünun şeirinin əksinə xalqımızın ən geniş kütlələrinə xitab etmiş, cəmiyyəti düşündürən məsələlərə həm qapalı, həm də açıq şəkildə toxunmuşdur. Buna görədir ki, yeni şeirimiz klassik şeirimizə qarşı qoyularaq cəmiyyət tərəfindən dəstəklənmiş, get-gedə onun yerini işğal etmişdir”².

Yeni lirik şeirlər, demək olar ki, bütün türkman şairləri tərəfindən yazılmışdır. Əhatə etdiyi mövzu rəngarəngliyinə görə lirik şeir yazan şair-

¹ Nesrin Erbil. Deniz rüyası. Ankara – 1969. s. 87-88

² Fazil Mehdi Bayat. Türkman tarixindən yarpaqlar. Bağdad- 1975. s.223

ləri belə ayırmaq olar: Bəsim Dəmirçi, Məhəmməd Əhməd Bayatlı, İzzəddin Abdü Bayatlı - ələm və izzirab, Mustafa Kamal Əhməd - ümid və təsəlli, Sabir Mərdan, Sabir Dəmirçi, Salah Nevvəs qürbət və yalnızlıq motivləri ilə zəngin şeir müəllifləri kimi tanınmışlar.

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, İraq-türkman ədəbiyyatında divan şeirindən çox öncələr heca vəznində yaranan nümunələr mövcud olmuşdur. “Bu şeirin ölçüsü barmaqla sayılır. İslamiyyətdən öncə türk şeirində gözü çarpan dördlüklərin çoxu heca ölçüsündədir. Bu şeir xalqın iç dünyasını özünəməxsus tərzdə əks etdirən bir şeir növüdür. Ölçüsü (7, 8, 10, 11, 12, 14) yəni barmaq ölçüsü ilə sözlər hecalanır. Bu ölçü bizə Orxun-Yenisey abidələrindən, Dədə Qorqud dastanlarından tanışdır. Yunus İmrə, Əhməd Yəsəvi və Xətai kimi şairlərin şeirləri heca ilə yazılmışdır. Dolayısı ilə bu şeir bizim milli vəznimiz sayılır”¹.

İraq-türkman ədəbiyyatında 50-ci illərdən sonra heca vəznində yazan şairlərin sırası daha da genişlənməmişdir. İzzəddin Abdü Bayatlı, Əbdül-lətif Bəndəroğlu, Əbdüləziz Səmin, Rəcəb Həsən, Əsəd Ərbil, Məhəmməd Ömər Həməzeli, Hisam Həsərət, Məhəmməd Abdulla Kərküklünün yaradıcılığında bunu aşkar görmək mümkündür. Bu gün belə şairlər arasında heca vəznli şeirə müraciət edənlərin sayı çoxdur: Seyfəddin Biravçılı, Şəmsəddin Kuzəçi, Sami Tütüncü, Salah Bəhlul, Saidoğlu və başqaları heca vəznində şeirlər yazırlar. Bu növ şeirin üstünlüyü musiqili, melodik olmasıdır ki, ağızdan-ağıza, qulaqdan qulağa, ürəkdən-ürəyə yol taparaq duyğuları dilə gətirir. “Bu milli ölçünün köməyiylə şairlərimiz təmiz bir dildə şeir yazmağa başladılar”. Bu növ şeirin geniş yayılması divan şeirinin ədəbiyyat tarixində yerini güzəştə getməli olduğunu göstərdi. Çünki heca vəznində yazılan bu şeir “dilin gözəlliyini, İraq türkmanları arasında yayılmış şivələrin özəlliyini əks etdirən bir dönüm nöqtəsi sayılır”.

1.2. Ə.Bəndəroğlu yaradıcılığında xalq şeirinin izləri. Xalq şeirinin bitib tükənməyən xəzinəsindən bəhrələnmə bütün dövrlərdə türkman şairlərinin yaradıcılığında əsas mərhələ olmaqla aktuallıq kəsb edir. Çağdaş dövrümüzdə İraq-türkman ədəbiyyatında müxtəlif klassik və yeni ədəbi istiqamətlər arasında xalq şeirinin çeşidli şəkillərində qələmini sınaqdan istər yaşlı, istərsə də yeni nəslin nümayəndələri çoxdur.

---

¹ Faruq Faiq Köprülü. İraq türkman şeirinə bir baxış. Yurd dərgisi, sayı 7, Bağdad - 2006. s. 39-41

Əsrlər boyu yeni çalarlarla zənginləşdirilən və İraq türkmanları arasında tədqirlə qarşılanan xalq şeiri çox qədim dövrlərdən başlayaraq saz aləti ilə oxunan türkülər, aşiqanə şeirlərdir. Əsasən aşıqlar tərəfindən dastanlar şəklində yaradılan bu şeirlər vaxtilə Ramazan gecələrində qəhvəxanalarda oxunardı. Zaman keçdikcə bu növ şeirin qavramı da dəyişmişdir. Tədqiqatçı Faruq Faiq Köprülü bu barədə yazır: “Bu da xalq arasından yetişən şairlərin şeiridir. Onu da qeyd etmək istəyirik ki, bizdə bir xalq şeiri də vardır. İslam mədəniyyətinin təsiri altında yaradılmışdır, bu da divan şeiri ilə xalq şeirinin arasında doğan təsəvvüf-təkkə şeiridir”¹. Türkiyəli tədqiqatçı Nihad Sami Banarlı bu mövzuyla bağlı yazır: “Əsrin təkkə ədəbiyyatı, getdikcə çoxalan təkkələrdən Türk musiqisiylə ahəngli, coşqulu və rəqslı ilahilərin yayıldığı bir hava içində yayılmışdır”².

Qeyd etmək lazımdır ki, XII əsrdən etibarən “Türküstandan Azərbaycana və Kiçik Asiyaya yayılaraq” genişlənmiş “bu ədəbiyyatı yaradan sufi və şeyxlərin artıq həmin dövrdə çoxlu ribat və zaviyələrinin olması” haqqında bir çox mənbələrdə məlumatlar vardır³.

İraq-türkman folklorunda aşiq şeir sənəti haqqında ilk dəfə geniş məlumat verən və bu nümunələrin toplanıb nəşr etdirilməsi işinə təkən verən görkəmli tədqiqatçı Əta Tərzibaşı olmuşdur. Tarixən İraq türkmanları arasında dastan ifaçılığı sənəti geniş yayılmışdır. Sazla çalıb oxuyan aşıqlar vaxtilə çayxanalarda, evlərdə müxtəlif hadisələrlə bağlı məclislər qurar, dastanlar söyləyərdilər. Azərbaycan aşiq yaradıcılığı ənənəsindən bizə məlumdur ki, dastan söyləmə daha çox el şənliklərində, toy mərasimində həyata keçirilirdi. İraq türkmanları arasında da çox tanınan, sevilən aşıqlar olmuşdur. Kərküklü Aşiq Abbas, Daquq bölgəsinə bağlı İmam Zeynalabdin kəndindən olan Xəlil Əhməd, Kor Abış kimi məşhur aşıqlar belələlərindəndir. Xalq arasında belə bir deyimə görə, vaxtilə Tuzxurmatulu Saqi adlı çox məşhur bir aşiq Qaytaz bağçasında saz çalıb şeirlərini tərənnüm edərkən bülbüllər ağaclara qonar, yerə enərmiş⁴. “Koroğlu” kimi

¹ Faruq Faiq Köprülü. İraq türkmen şeirinə bir baxış. Yurd dərgisi, sayı 7, Bağdad - 2006. s.40

² Nihad Sami Banarlı. Resimli Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul – 1959. s. 201

³ Агафангел Ефимович Крымский. Низами и его современники. «Елм», Баку - 1981. с.225; Мəmmədov Zakir. Azərbaycanda XI-XIII əsrlərdə fəlsəfi fikir. Bakı – 1978, s.50

⁴ Av. Ata Terzibaşı. Kerkük şairləri. Üçüncü kitab (6,7,8, və 9 ciltler). İstanbul, Ötügen, 2013. s.417

qəhrəmanlıq, “Leyli və Məcnun”, “Yusif və Züleyxa”, “Əsli və Kərəm”, “Fərhad və Şirin” kimi məhəbbət dastanları tarixən İraq türkman folklorunda geniş yayılmış olması ilə¹ türkman xalqına çox yaxşı tanışdır. Bu dastanlardan İraq türkmanları arasında, xüsusilə qadın məclislərində daha çox yayılaraq seviləni, şübhəsiz ki, “Arzu-Qəmbər” məhəbbət dastanıdır.

İraq türkmanları arasında vaxtilə çox tanınmış aşıqlardan biri XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində yaşayıb yaratmış Aşiq Rzadır (1867-1955). Aşığın “Aşqına” rədifli qoşması təsəvvüf-təkkə şeiri ənənəsinə bağlı olması ilə diqqəti cəlb edir:

Saqi, bir mey süz canan aşqına,
Ərənlər məclisi ərkan aşqına.
Birliklə olunub mürşidlər, pirlər,
Canbəcan olan ixvan aşqına.

İbrahimə atəş qoy, gülzar olsun,
İsmayıla enən qurban aşqına.
Bizi məst eylə bir təsəlliylə,
Könül taxtındakı sultan aşqına.

Gözəldir cəmimiz, doldur camı, gəz,
Bu dövrən xoş olsun qurban aşqına.
Başımız kəsilsə, dönməz iqrardan,
Mövlaya ərz eylə peyman aşqına.

Mövlanın quludur Aşiq Rzamız
Canından vaz keçmiş canan aşqına².

İraq-türkman şifahi xalq ədəbiyyatında mənzum şeirə aid olan aşıq yaradıcılığı nümunələrinin əksəriyyəti xalqın dilində dolaşaraq müəllifi unudulmuş, bu şəkildə günümüzdə gəlib çatmışdır. Görkəmli İraq-türkman tədqiqatçısı Əta Tərzibaşı Kərkükdə yaşamış saz şairlərindən biri olan Aşiq Abbas və onun bir şeiri haqqında da məlumat vermişdir: “Bu xalq şairi Aşığın görüb sazını və səsini dinləyən usta xoyrat çağırçılarımızdan 1864 doğumlu

---

¹ Azərbaycan folkloru antologiyası. II. İraq-türkman cildi. Tərtibçilər: prof. Q. Paşayev, Dr. Ə.Bəndəroğlu. Bakı – 1999. s. 37

² Türkiyə Dışındaki Türk Edebiyyatları Antolojisi. Azərbaycan – Irak (Kerkük) Türk Edebiyyatı. Tərtibçi: S. Saatçı. VI c. T.C. Kültür Bakanlığı Yay. Ankara – 1997. s.176

Qalalı Osman Təpləbaşın vaxtilə mənə dediyinə baxılırsa, o, on üç-on dörd yaşlarında olduğu zaman Aşıq Abbas səksən yaşlarında imiş, buna görə onun doğum tarixini m.1800-cü ilə aid edə bilərik”¹. Araşdırıcı Osman Təpləbaş istinadən bildirir ki, Aşıq Abbas Kərkükdə Qalanın Ağalıq məhəlləsində yaşayıb, çaldığı sazı yerli ayran qaşığı böyüklüyündə, yəni qolun dirsəkdən ovuca qədər uzanan hissəsi boyda olub.

Osman Təpləbaşın verdiyi digər məlumat əsasən, tədqiqatçı Aşıq Abbasın ustadının Tuzxurmatulu Saqi olduğunu göstərir. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, Tuzxurmatulu Saqi dövrünün çox şöhrət qazanmış aşıqlarından biri olmuşdur. O.Təpləbaşın məlumatından onu da öyrənirik ki, Aşıq Abbas ilə Tuzxurmatulu Saqinin ustad-şeyird münasibətləri sonralar böyük dostluğa çevrilmiş, onlar sənət yolunda birgə addımlamışlar. Əta Tərzibaşı Aşıq Abbasın bir qoşmasını xoyratçı O.Təpləbaşın yaddaşında qalan şəkildə diqqətimizə çatdırır:

Aşağı Zəvədə* Ağa İmam Əhməd,
Yuxarı Zəvədə Xan İmam Məhəmməd.
Sizə sultan deyəllər dünyavü-qiyamət,
İqna bilin bina vurub dayağıdı Kərkükün.

Bir himmət istəsəv bəsimdi bəsim,
İmam Rzayi-Məşhəd qardaşı İmam Qasım.

.....
İqna bilin şölə verub çırağıdı Kərkükün.

Havışına döşənip üç daşı mərmər,
Sanduqın açanda veri qoxu miskü-ənbər.
Qələdə* yatan Danyar Peyğəmbər*
İqna bilin çəngə vurub aslanıdı Kərkükün.

Kimi bəngə vurub kimi raqiyə,
Kimi al bursəyə, kimi taqiyə,
Yığılın, gedəx Sultan Saqiyə*
İqna bilin şölə verib şənliyidi Kərkükün².

---

¹ Av.Əta Tərzibaşı. Kerkük şairləri. Üçüncü kitab (6,7,8, və 9 ciltler). İstanbul, Ötügen, 2013. s. 418

² Əta Tərzibaşı. Kərkük havaları. Bağdad – 1961. s. 37

Ə.Tərzibaşı Aşıq Abbas ilə eyni dövrdə yaşamış Aşıq Zeynal adlı digər bir saz şairindən də bəhs etmişdir.

Bir məqamı da qeyd etmək lazımdır ki, aşıq şeiri nümunələri zaman keçdikcə ayrı-ayrı bölgələrə xas yerli motivlərlə çulğasaaraq dəyişmiş, fərqli variantlar meydana çıxmışdır. Aşıq şeirinin dini-mifoloji qatına aid olub güllərin bəhsi ilə daha çox didaktik əhəmiyyət kəsb edən “Nəfəs” adlı digər bir qoşma da bu baxımdan maraq doğurur:

Bir gün bəhs eylədi gül ilə lala,
Gül dedi, bu gün dövrən bənimdür.
Sənin nə həddin var, ey miskin lala,
Əmr eyləsəm, bu gün fərman bənimdür.

Lala dedi, lalayam, ləçəkli,
Çevrə yanıq əlvən-əlvən çiçəkli.
Dərdlilərə dərman Loqman göçəkli,
Hazaran dərdlərə dərman bənimdür.

Gül də dedi, bağça mənim, bağ bənim,
Çəkilibdir sol yanımda sağ bənim,
Gecə-gündüz xidmət eylər bağbanım,
Açılan bənövşə, reyhan bənimdür.

Lala dedi, bu gün mənim vaxtımdır,
Dağların sinəsi əlvənd* taxtımdır,
Nə murad istəsəm, imdi vaxtımdır,
Hər kim çıxar isə seyran bənimdür.

Gül də dedi, yatmışıydım, ayıldım,
Ərənlərin məclisində sayıldım,
Əldən-ələ, dildən-dilə yayıldım,
Dillərdə söylənən dastan bənimdür.

Lala deyər, mən lalayam, məstiyəm,
Ol İmam Rzanın qəbri üstüyəm,
Həzrəti Rəsulun kəmə-r-bəstiyəm,
Göydən enən yaşıl Furqan bənimdür.

Gül deyər, mən peyğəmbərin təriyəm,
Əzəldən yoxıydım, ondan bəriyəm.
Ağalar, yəqin bilin, (mən) Heydəriyəm,
Atı Düldül Şahı-Mərdan mənimdir.

Rəsul peyğəmbər der, gəlin, dos olun,
Çıqarın kin-küdurəti hub(1) olun.
Hüllə donu xirqə girin, post olun,
Sizlərə gələn nöqsan (o da) mənimdir¹.

Aşiq havalarının böyük bir qismi günümüzdə Kərkük mərkəzi xaricində qalan Tavuğ, İmam Zeynalabidin, Mosulun qərbində və ən böyük türkman yurdu olan Tələfər bölgəsinin türkləri arasında yayılmışdır².

Türkman xalq ədəbiyyatında aşiq havaları ilə yanaşı kərəm havaları da yer alır. Əksərən müəllifsiz təqdim olunan bu mənzum parçalar bəzən Aşiq Kərəmin adına olan dörtlüklər arasında nəzərə çarpsa da, daha çox yayıldığı ərazilərdə yerli xüsusiyyətlər kəsb edərək müəyyən dəyişikliklərə məruz qalmışdı:

Ay ağalar,
Yarın əfkarınnan, yarın qəminnən
Mənə bir əcayib hal oldu bu gün.
Dərdim bir ikən minə yetdi,
Yandı ağ cigərim, kül oldu bu gün.
Aman Allah,
Durnamın qanadı bir qarış teldən,
Çəkərəm qəribliğ, nə gəlir əldən.
Naşı bülbülüydüm, ayrıldım güldən,
Bülbülüm gülümnən dūr* oldu bu gün.
Ay ağalar,
Axdı gözüm yaşı, oldu bir irmağ,
Mənə haram oldu bu yerdə durmağ.
Nə çətin bazardı yardan ayrılmağ,
Gecəmlə gündüzüm zar oldu bu gün.

---

¹ Türkiyə Dışındaki Türk Edebiyyatları Antolojisi. Azərbaycan – İrak (Kerkük) Türk Edebiyyatı. Tərtibçi: S. Saatçı. VI c. T.C. Kültür Bakanlığı Yay. Ankara – 1997. s. 177

² Süphi Saatçı, Ziyat Akkoyunlu. İrak Muasır Türk Şairleri Antolojisi. T.C. Kültür Bakanlığı Yay. Ankara – 1991.s. 156

Ay ağalar,
Aşiq Kərəm der, mən nedəyim,
Dostun elinə xəbər edəyim.
Başım alıb diyar-diyar gedəyim,
Görmədiyim dağlar yol oldu bu gün¹.

Kərəm havalarının ayrı-ayrı nümunələri daha çox Ərbildə yaşayan türkmənlər arasında geniş yayılmışdır.

Araşdırıcı Ə.Bəndəroğlu İraq-türkmən ədəbiyyatında aparıcı rol oynayan xalq şeirinin əsas qolu olan türkülərin sevgi, təbiət, həsrət, ilahi eşq, acı və sevinc kimi mövzularından bəhs edərək bu növ şeirin bəzi səbəblərdən dolayı xoyrat, mani xaric uzun bir müddət durğunluq dövrü yaşadığını qeyd etmişdi: “XIX yüzildən başlayaraq xalq şeirimiz kimi şəhər, ilçə və köylərimizdə canlanaraq yenidən ortaya çıxmış və XX yüzilin ortalarında gəlişmə nöqtəsinə ulaşaraq görkəmli şairlərin yaradıcılığı ilə bəirlənmişdir”².

Ötən əsrin ortalarından yalnız xoyratlar, manilər və türkülərlə varlığını qoruyan türkmən xalq şeiri 1950-ci illərin sonundan etibarən bu ədəbiyyatda yeni bir cığır açmış və bu növ şeirdə inkişaf müşahidə olunmuşdur. Bu dövrdə demək olar ki, bütün xalq şairləri tərəfindən mənzum hekayələr yazılırdı, istər klassik şairlər, istərsə də xalq şairləri tərəfindən söylənən xoyratlar yeni məzmun kəsb edirdi. Xoyratlar bu dövrdə digər şeir növləri kimi dəyər qazanmasa da, mövzu və məzmun baxımından böyük yeniliklərə sahiblik etmişdir³.

İraq-türkmən ədəbiyyatında xalq şeirinin müxtəlif növlərinə müraciət olunmuşdur. Heca şeirinin qafiyə sistemində yazılan nəzm nümunələri özünü dörd formada göstərir: Mənzum hekayələr ötən əsrin 50-ci illərindən etibarən geniş yayılmağa başlamışdır. Bu şeir növü, əsasən yerli ləhcə ilə, xüsusilə də Kərkük ləhcəsi ilə yazılır. Mövzu birliyinə xidmət edən bu növ şeirdə başlıca rolu hər hansı bir hekayə oynayır. Belə nəzm əsərlərində məcazlar sistemi, demək olar ki, gözənilmir. Heca ölçüsü ilə

---

¹ Türkiyə Dışındaki Türk Edebiyyatları Antolojisi. Azərbaycan – İrak (Kerkük) Türk Edebiyyatı. Tərtibçi: S. Saatçı. VI c. T.C. Kültür Bakanlığı Yay. Ankara – 1997. s. 178

² Əbdüllətif Bəndəroğlu. İraq-türkmən ədəbiyyatı tarixinə bir baxış. 2 cildə. II c. TKMY. Bağdad-1989. s.18

³ Fazil Mehdi Bayat. İraqda türkmən ədəbiyyatı tarixi. 1958-1968. Türkmən Qardaşlıq Ocağı Yay. Bağdad – 1984. s. 260

qələmə alınan bu nəzm əsərləri əsasən dördlülklərdən ibarət olur: I, II və IV misralarda qafiyə sistemi gözlənilir. Şair Rəmzi Çavuşun qələmə aldığı aşağıdakı dördlük bu şeir növünə nümunə ola bilər:

Mənim nənəm baş bağlar
Quru gözə yaş bağlar
Gəh olu avunduru
Gəh qəlbinə daş bağlar¹.

Bu növ şeirlərin yazılışı çox asan olduğu üçün bir çox hallarda gənc şairlərin yaradıcılığında özünü göstərir. Bununla belə, mənzum hekayələr yazan tanınmış şairlər azlıq təşkil edir. Türkmən qadın şairlərindən, 1986-cı ildə doğma kəndi Türkalanın hökumət tərəfindən dağıdılıb boşaldılma qərarı alındıqdan sonra yurdunu tərk etmək məcburiyyətində qalmış Nədimə Hürmüzlünün (Ummi Nədimə) aşağıdakı şeiri də bu baxımdan maraqlıdır:

Şirin köyüm Türkalan
Hər şeyiv oldı yalan
Səniv bu yıxılmağiv
Ömrinə saldı talan

Bir cüt arxiv axardı
Xaxiv* əspab* yəxərdi*
Gələn keçən baxardı
Şiriniydiv, Türkalan².

Türkmən şairlərinin yaradıcılığında xalq şeiri janrlarından biri olan şeir parçaları da vardır. Bu şeir parçaları mənzum hekayədə olduğu kimi deyil, yəni yerli şivə ilə yazılmaz. Bu şeir növü struktur baxımından bən-zərlik təşkil etsə də, heca vəznə ilə yazılmış mənzum hekayələrdə olduğu kimi, məzmun etibarilə müxtəlif ola bilər. Şair Səlahəddin Nacioglu qələmə aldığı belə bir şeir parçasında yurd həsrəti ilə yar sevgisini birləş-dirmişdir:

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. İraq-türkmən ədəbiyyatı tarixinə bir baxış. 2 cildə. II c. TKMY. Bağdad-1989. s.378-379

² Av. Ata Terzibaşı. Kerkük şairləri. 4.kitap (10.11.12 və 13. ciltler). Ötügen, İstanbul – Kasım 2013. s.102

Əski yara dərindi
Yar dəvası sərindi
Hicrana dönən gönül
Qavuşmağı çətindi¹.

Xoyratlar İraq-türkman xalq şeirinin ən geniş yayılmış janrlarından biridir. Xoyratlar İraq türkmanının varlıq simvolu kimi dəyərləndirilir. Azərbaycanda bayatılar kimi tanıdığımız xoyratlar İraq türkman ədəbiyyatında bütün şairlərin qələmini sınadığı bir şeir şəklidir. Xoyratlarda İraq türkmanlarının bütün dünyagörüşü, həyat tərzi, doğumundan ölümünə qədər keçən yaş mərhələləri, sevinc və kədərləri öz əksini tapmışdır. İraq-türkman ədəbiyyatında “xoyratla doğulub xoyratla böyüyüb xoyratla ölənlər”² xalq şairləri, demək olar ki, hər bir mövzuda dərin mənalı xoyratlar yaradır, bu şeir janrı onların yaradıcılığının əsas hissəsini təşkil edir. Şair Şevkət Kamalın bir cinaslı xoyratı şifahi xalq yaradıcılığına məxsus dərin məzmunu ifadə etməsi baxımından diqqəti cəlb edir:

Arxa vermə
Bu suyu arxa vermə
Yüz il arxasız qalsav
Namərdə arxa vermə³.

İlk misrası üç, dörd və ya beş hecalı cinaslı sözlərdən ikinci, üçüncü və dördüncü misraları yeddili hecadan ibarət xoyratlar dərin düşündürücü gücə malik dörtlüklərdir. Bəzən altı, səkkiz və daha çox misralardan ibarət olan xoyratlar cinas baxımından fərqlilik yaradır. Burada tam cinas, mürəkkəb cinas, cinasiməfruf, cinasi-lahiq, cinasi-naqis və muxərrəf cinas⁴ kimi adlarla səciyyələnir. Xoyratlar özləri də cinaslı və cinassız olmaqla iki qismə bölünür. Xoyratları “kөнüllərdən fısqıran içli duyğuları min bir sədaqətlə əks etdirən parlaq güzgü” kimi rəmzləşdirən görkəmli folklorşünas Əta Tərzibaşının fikrincə, xoyratlar söz sənəti baxımından divan ədəbiyyatı

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. İraq-türkmən ədəbiyyatı tarixinə bir baxış. 2 cildə. II c. TKMY. Bağdad-1989. s.393

² Nefi Demirçi. Unutulmayan Türkmən şairlerinden Ağababa – Hıdır Lütfü. Sistem Matbaacılık, İstanbul – 2005. s.5

³ Əbdüllətif Bəndəroğlu. İraq-türkmən ədəbiyyatı tarixinə bir baxış. 2 cildə. II c. TKMY. Bağdad-1989. s.174

⁴ Türkiyə Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi. Azərbaycan – İraq (Kerkük) Türk Edebiyyatı. Tərtibçi: S. Saatçı. VI c. T.C. Kültür Bakanlığı Yay. Ankara – 1997. s.157

ilə ortaqdır: “Söz baxımından divan ədəbiyyatının bəliqli bir takım ünsürlərini ehtiva etmişdir. Xoyratlarda gözə çarpan məcazlar, təşbehler, özəl qavramlar və daha başqa bəzi sənət ünsürləri həp divan şeirinin təsiri səbəbiylə bəlirmişdir”¹.

1959-cu ildən sonra xalq şeirinin mövzu çərçivəsi daha da genişlənmişdir. Qələm işgəncələrə, haqsızlıqlara qarşı mübarizədə bütün hücumlara cavab verə biləcək çox iti bir silaha çevrilmiş, milli davanı bir hədəfə çevirmiş, xalq qəflət yuxusundan oyatmağa çalışmışdır. Bütün xalq şairlərinin yazdığı əsərlərin mövzusu dil sevgisi, dini-mənəvi, ictimai-siyasi motivlərlə yanaşı yurda bağlılıq, xalq məhəbbəti, müstəqillik uğrunda mübarizə, inqilab, azadlıq ideyaları, dirçəliş, müqavimət, həsrət, sevinc və s. kimi cəmiyyətin tərəqqisinə xidmət edən yüksək insani dəyərləri əhatə edir. Bu növ şeirin əsas onurğa sütununu təşkil edən xoyratlardır. Xoyratlar böyük mənalı ifadə etməkdədir. İraq türkmanları arasında, demək olar ki, hər bir hadisə ilə bağlı yaradılmış xoyratlar vardır.

Çağdaş İraq-türkman ədəbiyyatında mühüm yeri olduğu üçün yeni bir şəkildə və yeni bir tipdə xalqın arzu və istəklərini, sevinc və kədərini ifadə etmək baxımından xoyratlar böyük əhəmiyyət daşıyır. Osman Məz-lumun xalq arasında geniş yayılaraq sevilən aşağıdakı xoyratlarını şifahi xalq ədəbiyyatı örnəklərindən ayırmaq çətinidir:

Ya dalında	Kərkükün altı Xasa*,
Öt bülbül ya dalında.	Xasa batıbdı yasa.
Bir diyar məzar olsun,	Gülşənim külxan oldu,
Qalmasın yad əlində.	Yad ayağ basa-basa.

Günahımnan,	Burdan bir tatar geşdi,
Xudam, keç günahımnan.	Oxunu atar geşdi.
Cigərdən bir ah çəkdim,	Qəm gəldi qəm üstünə
Tutuldu gün ahımnan.	Gün günnən betər geşdi ² .

Uzun illər boyu öz doğma dilində təhsil haqqından məhrum olan bir xalq üçün ana dilində yaradılan bu şeir örnəkləri “bölgədə Türklüyü ayaqda tutan ən önəmli ünsür”³ olmuşdur. Həmçinin xalqın milli düşüncə

¹ Ata Terzibaşı. Kerkük Hoyratları ve manileri. İstanbul, Ötüken Yay. 1975. s.12

² Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi. Azərbaycan – Irak (Kerkük) Türk Edebiyatı. Tərtibçi: S. Saatçı. VI c. T.C. Kültür Bakanlığı Yay. Ankara – 1997. s.439

³ Yenə orada. s.163

tərzinin formalaşmasında önəmli yeri olan xoyratlar türk şeirinə ən qədim şəkillərindəndir. Dörd misradan ibarət olub qısa, lakonik sözlə böyük mənalar yaradan bu şeir parçasına Kərkükdə “qoryat”, Azərbaycanda “bayatı”, Türkiyədə “mani” deyilir. Xoyrat yeddi hecadan ibarət olub az sözlə çox mənə yaradan, geniş mövzuları əhatə edən, musiqili sözlərlə ifadə olunan kiçik şeir parçalarıdır. Kərküklü şair Şəmsəddin Kuzəcinin altı misralı cinaslı xoyratı mövzu baxımından da diqqəti cəlb edir:

Ya nar dalda*
Ya heyva, ya nar dalda.
Bağvan bağa xor baxsa,
Quş gözünən yaş axsa,
Açan gül yanar dalda.
Yadı bağvan etsələr,
Yanar bağ, yanar dal da¹.

Xoyratlar qədim zamanı təmsil edir və çağdaş ədəbiyyatda ayrıca yeri vardır. Bəzən muğam havası ilə ifa olunur. İraq türkmanlarının xalq muğamlarının ortasında oxunur.

İraq-türkman ədəbiyyatında bu şeir şəklinə yazan şairlər Əbdüllətif Bəndəroğlu, Əsəd Ərbi, Kamal Mustafa Daquqlu, Şevkət Kamal, Cümhur Kərküklü, Cihad Dəmirçi, Sirvan Saçıuzun, Əli Günəş, Türkeş Məhəmməd Tuzlu, Şükür Bozox, Ərtan İsmayıl Tuzlu, Duyğun Nuri, Necdət Mustafa Ələk, Ömər Ağbaş, Kamal Ömər bəy, Hazim Şükür, Şahin Dayı Qadir, Nihad Bayraqdar və başqalarıdır.

Xoyratlarda eşq-məhəbbəti tərənnüm edən nümunələr çoxluq təşkil edir. Bir çox hallarda belə xoyratlarda yar məhəbbəti Vətən, yurd, torpaq, millət sevgisi ilə birləşir. İraq türkmanının azadlıq sevgisini ifadə edən siyasi motivli xoyratlar da çoxdur. Müxtəlif illərdə azadlıq uğrunda aparılan mübarizələrdə soyqırımlara məruz qalan türkmanlar siyasi-ictimai məzmunlu xoyratlarda öz arzu-istəklərini dilə gətirmişlər. Belə məzmunlu xoyratlar Əbdüllətif Bəndəroğlunun yaradıcılığında daha çox nəzərə çarpır. Tədqiqatçının xoyrat haqqında dediyi fikirlər maraqlıdır: “Xoyrat dədə və babalarımızın arxabərxə dillərindən düşməyən bir qocaman əsərdir. Bu əsər aşıqlərin eşqinə, ümitsizlərin ümidinə, möhnət, zorluq və səfalətə rast gələnlərin dözümlərinə, sevgilisindən ayrılanların

---

¹ Türkiyə Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi. Azərbaycan – Irak (Kerkük) Türk Edebiyatı. Tərtibçi: S. Saatçı. VI c. T.C. Kültür Bakanlığı Yay. Ankara – 1997. s.290

həsretlərinə əskidən bəri tərcüman olmuşdur”¹. Şairin 1962-ci ildə nəşr etdirdiyi “İraq türkman ədəbiyyatı yolunda bir addım” kitabında 159 siyasi-ictimai məzmunlu xoyratı vardır:

Oyanan istər,
Millət oyanan istər.
Bu çağ atom çağıdır,
Gücə dayanan istər².

Və yaxud:

Xalqa da yan,
Bel bağla xalqa dayan.
Xalqdan ümid kəsilməz,
Erkəksəv xalqa dayan³.

Görkəmli folklorşünas alim, prof. Q. Paşayev bu münasibətlə yazır: “Demək lazımdır ki, ictimai-siyasi məzmunlu xoyratlar poetik baxımdan ədəbi nümunələr səviyyəsinə yüksələ bilmiş, siyasi lirika adını qazanmışdır. Siyasi lirikanın ilk yaradıcısı Ə. Bəndəroğlu hesab olunur”⁴. Ə. Bəndəroğlunun yazdığı siyasi xoyratların əsas mövzusu xalqı narahat edən, onun xoşbəxt gələcəyinə kölgə salan, sosial-ictimai mühitdə yaranan problemlərdir:

Qəm dağıdı
Bu dağlar qəm dağıdı
Millət xoşluğ görərsə
Fikirlər qəm dağıdı*⁵.

Sənə dağ
Düşsün zalım sənə dağ
Bu millət dostluğ sevr
Vurar hər vaxt sənə dağ⁶.

Şair kiçik misralarla böyük mənalı ifadə edən xoyrat nümunələrində xalqını birliyə, parlaq gələcəyə doğru birgə inamla addımlamağa,

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. İraq türkman ədəbiyyatı yolunda bir addım. Bağdad – 1962. s.8

² Yenə orada. s.27

³ Yenə orada. s.31

⁴ Qəzənfər Paşayev. İraq-türkman folkoru. Yazıçı, Bakı – 1992. s.83

⁵ Əbdüllətif Bəndəroğlu. İraq türkman ədəbiyyatı yolunda bir addım. Bağdad – 1962. s.35

⁶ Yenə orada. s.44

soydaşlarını xalqa dayaq olmağa çağırır, bu yolda yaranan hər bir çətinliyə qarşı birgə mübarizə aparmağın zəruri olduğuna inandırmağa çalışır:

Xalqa dayan
İgid ol xalqa dayan
Özivçin çox yanıbsan
Gahda bir xalqa da yan.

Xalqa da yan
Çırağ ol xalqa da yan
Qaranlıq gedə qalmaz
Qəlbinlə xalqa dayan¹.

Vətəninin başı üzərini tez-tez alan qara buludlar şairi qorxutmur, əksinə onun mübarizə əzmini gücləndirir, o, düşmənlərinin qarşısında möhkəm, cəsarətlə dayandığını odlu misralarla dilə gətirir:

Oxu mənə
Xoryatı oxu mənə
Baş əgməm düşmanə mən
Vursa min oxu mənə².

Səndə qav
Məndə çaxmağ səndə qav
Yandır zalım yuvasın
Kəs əsərin* sən də qav*³.

Ə.Bəndəroğlunun qələmə aldığı xoyrat nümunələrində ölkədə baş verən ictimai-siyasi hadisələrə şairin şəxsi faciəsi fonunda sətiraltı münasibət özünü göstərir. Şair xalqının çəkdiyi izzətlərdən, yurdunun, el-obasının başına gətirilən müsibətlərdən, faciələrdən, sağalmaz yaraya çevrilmiş qanlı müharibələrdən, onun dərin fəsadlarından söz açır:

O damlar*
Viran olmuş o damlar
Bülbül ötər qəhrdən
Gül üstünə qan damlar⁴.

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. İraq türkman ədəbiyyatı yolunda bir addım. Bağdad – 1962. s.31

² Yenə orada. s.25

³ Yenə orada. s.33

⁴ Yenə orada. s.26

Yaran* gəlir
Yad gedər yaran gəlir
Getməvin əzizlərim
Ürəgim yaran gəlir¹.

Yarasızlar
Dərdsizlər yarasızlar
Gəlin yaramı açın
Görün nə yara sızlar².

Şairin bəzi xoyratlarında Kərkükdə İraq türkmanlarına qarşı törə-dilən soyqırımlara (4 iyul 1946-cı il Gavurbağı qətləmi, 14-17 iyul 1959-cu il qətləmi və s.) işarə olunur, qətlə yetirilən zəhmətkeş insanların, xü-susilə azadlıq uğrunda əzablara, işgəncələrə məruz qalan, şəhid edilən gənclərin faciəsi xatırlanır:

Yazdan mən
Heç usanmam yazdan mən
Ürəgim ataş tutmuş
Yaralıyam yazdan mən.

Yaz günü
Qələm al sən yaz günü
Gənclər qurşunnan öldü
Unutma sən yaz günü.

Yara qaldı
Sözlərim yara qaldı
Əzildi bu gənc ömrüm
Cigərim yara qaldı.

Yazar tarix
Doğrudan yazar tarix
Millətin savaşı
Qan ilə cızar tarix³.

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. İraq türkman ədəbiyyatı yolunda bir addım. Bağdad – 1962. s.42

² Yenə orada. s.41

³ Yenə orada. s.41-42

Ə.Bəndəroğlunun dərd, kədər, sevinc, sevgi, qürur, ehtişam, cəsarət, qorxmazlıq, həsrət, vüsəl və s. bu kimi dərin hiss və duyğularını ehtiva edən xoyratlarında sosial-ictimai bəlalər, haqsızlıqlar dilə gətirilir. Şair öz xalqının başına gətirilən haqsızlıqlara dözmür, ictimai bərabərsizliyə səssiz qala bilmir:

Zaman belə
Dönübdü zaman belə
Yoxsullar qan ağladı
Yüksəldi aman belə¹.

Oda mənə
Dar gəlir oda mənə
Rəhm eyləməz bu zalım
Ox atar o da mənə².

İraq-türkman ədəbiyyatında xoyratlarla yanaşı müxtəlif mövzulu mənilər də geniş yayılmışdır. Xalq şeirinin gözəl nümunələrini yaratmış şair Mustafa Gökqayanın “Kərkükün dəgirmanları” şeiri bu növ yaradıcılığa yeni bir ab-hava gətirmişdi. Şeir, ilk növbədə, malik olduğu vahid süjet xətti, əhatə etdiyi mövzu və yaratdığı zəngin təbii etnoqrafik lövhələrlə diqqəti çəkir. Şeirinin ilk misralarında şair çox maraqlı məqamlara toxunur:

Kərkük dəgirmanları,
Keçir toy zamanları.
O zamanın bəşəri
Çox mətin imanları³.

Şair burada Kərkük və digər bölgələrdə yaşayan türkmanların toy adət-ənənələrinin dəyirmanlarla sıx bağlı olduğuna işarə edir. Toya hazırlıq başlayarkən dəyirmanda taxılın üyüdülməsi əsas mərhələlərdən birini təşkil edirdi və bununla bağlı ayrıca ayin keçirilirdi.

M.Gökqaya 27 bənddən ibarət bu şeirində, əsas etibarilə Kərkükdə və ətrafında yerləşən kəndlərdə mövcud olan dəyirmanların adını çəkir, onlarla bağlı qısa, amma çox maraqlı məlumatlar verir:

Bir dəgirman Qırmızı,
Yandırmışdı o bizi.

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. İraq türkman ədəbiyyatı yolunda bir addım. Bağdad – 1962. s.33

² Yenə orada. s.26

³ Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi. 1965, iyul, yıl 4, sayı 5. Bağdad. s.24

Müştəri dən dartınca,
Qırılırdı ki* dizi.

Dəgirman Xıdır Zində,
Hikmət var imiş bunda.
Saatda bir tay darta,
Çox sirrlər vardı onda.

Dəgirman Cinlər sakin,
Dört ətrafında əkin.
Dartmazdı hər dənləri,
İllah buğdanın pakın¹.

Tədqiqatçı Şakir Sabir Kərkükdə 32 adda belə “su dəyirmanları”nın olduğunu qeyd etmiş və təsvirini vermişdir². Şeirdə, əsasən Böyük, Kiçik, Qərəbaş, Köşkili, Şahbəndər, Toqat, Vəli Paşa, Şeylan, Yunus Peyğəmbər, Əssaf, İsa, Nərgizli, Cəbrayıl, Cənnət, Çuqur, Sel suyu, Molla Qasımlar, Yəhudilər, Hındıq, Eşəkli, Zeytunlu, Şişçi, Şeyxoğlu, Giravlı və s. kimi dəyirman adları sadalanır:

Bir dəgirman Qəluçə,
Un darta, eylər külçə.
Dört ətrafı bağ-bağça,
Alma, əruk, haluçə.

Gavurlu, Qazı, Almaz,
Hər gəldi sözə qalmaz.
Orda un darta adam
Daha yəxasın salmaz.

Bir dəgirman var Qazı,
Dinləməzdi çox-azı.
Dən olsun, mazi* olsun,
Hər kəs olurdu razı.

Ölülər ilə Bəglər,
Olardadı yeməklər.

---

¹ Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi. 1965, eylül, yıl 4, sayı 5. Bağdad. s.24

² Şakir Sabir Zabit. Kərkükdə ictimai həyat. Bağdad – 1962. s. 82

İstisən getmiyəsən,
Hə, qismət səni təklər¹.

Türkman şairləri manilərin məzmununu zənginləşdirmək üçün şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrindən də istifadə edirlər. Bu bir tərəfdən xalqın tükənməz xəzinəsi olan folklor ilə yazılı ədəbiyyat arasında möhkəm bağların qurulmasına xidmət edirsə, digər tərəfdən belə mani nümunələrinin xalq yaddaşında dərin izlər buraxmasına imkan yaradır. Müxtəlif mövzulu manilər arasında İraq-türkman şairlərindən çox tanınmış Rza Çolakoğlunun atalar sözləri, deyimlərlə zənginləşdirdiyi şeirləri böyük maraq doğurur:

Bu bağların barı var,
Heyvası var, narı var.
Sırrın demə yarına,
Yarının da yarı var.

Sevən aldı sevdiyin,
Həm toy oldu, həm düyün.
“Dögmə ellər qapusun,
Qapun dögülü bir gün”.

“Həkət* var xalq içində,
Həkət var xulq* içində”.
Tərəzini sevərəm,
Bilinir haq içində.

Ulular söz qoymamış,
Sürməsiz göz qoymamış.
“Un halvası eyləmiş,
İçinə duz qoymamış”².

Tədqiqatçı Məhəmməd Mərdan xalq şeirinin, adından da görüldüyü kimi, xalqın dilində yazıldığını təqdir edir: “İraq türkmən xalq şeirinin dili gənəlliklə xalqın anladığı qolay bir dil olduğundan dinləyicinin əlaqəsini cəlb edib duyğulandırmışdır. Böyləcə, təsəvvuf şeiri ilə sadə türkcə yazılan şeir arasında ara bir mövqe saxlanmışdır”³.

Türkman xalq şeiri mövzu zənginliyi baxımından da diqqəti cəlb edir. Xalq şairlərinin qələmə aldıkları şeirlərin mövzusu dil, din, yurd, xalq, təbiət, ictimai-siyasi problemlərlə yanaşı, cəmiyyətin tərəqqisi üçün yeni təməllərin yaradılması, eləcə də acı, özləm, mücadilə, inqilab, fədakarlıq, mübarizə, sevgi, sevinc və digər bəşəri mövzuları əhatə edən düşüncələrdir⁴.

¹ Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi. 1965, eylul, yıl 4, sayı 5. Bağdad. s.24

² Türkiyə Dışındakı Türk Edebiyyatları Antolojisi. Azərbaycan – İrak (Kerkük) Türk Edebiyyatı. Tərtibçi: S. Saatçı. VI c. T.C. Kultür Bakanlığı Yay. Ankara – 1997. s.287

³ Məhəmməd Mərdan. Türkmən şeirində izlənilmələr. Kultür Bakanlığı TKMY. Bağdad – 1989. s.78

⁴ Əbdüllətif Bəndəroğlu. İraq-türkmən ədəbiyyatı tarixinə bir baxış. 2 cildə. I c. Türkman Kultür Müdirliyi Yayınları (TKMY). Bağdad-1989. s.18

İraq-türkman şairləri aşiq şeirinin geniş yayılmış janrlarından biri olan qoşmalar da yazırlar. Bu şeirin gözəl nümunələrini yaradan şairlər arasında Fələkoğlunun xüsusi yeri vardır. Əsl adı Seyid Mahmud Seyid Əli olan şairin “Bizim eldə bahar oldu” qoşması bu baxımdan diqqəti cəlb edir:

Baharın dəmində güllər açanda,
Bizim eldə əsən yellər olaydım.
Yaşıl-yaşıl ördək-sona uçanda
Dalğa vuran dərin göllər olaydım.

Bulaqların suyu coşub axanda,
Dürlü-dürlü çiçəkləri qoxanda.
Ala gözlü yarım seyrə çıxanda
Çayır-çimən bitən çöllər olaydım.

Bülbül bağçalarda qanad bükəndə,
Qonça gülə qonub dalın əyəndə.
Səhər yeli yar zülfünə dəyəndə
Al gərdənə çarpan tellər olaydım.

Fələkoğlu deyər, axşam olanda,
O nazlı yar xəyalıma dalanda.
Baş yasdığa qoyub uyqu alanda
Boynuna sarılan qollar olaydım¹.

Xalq dili ilə yazılan bu şeir şəkli islam ənənələrini, insanlığı yüksək səviyyədə əks etdirmişdir. İraq-türkman ədəbiyyatında daha çox dini mövzularda bu şeirə müraciət edənlər Məhəmməd Sadiq və Məhəmməd İzzət Xəttatdır. Xalqın istiqlalı uğrunda mübarizədə həbsə məhkum edilmiş millətsevər şair Məhəmməd İzzət Xəttatı öz yurdunda daha çox tanıdan həm də səs sənətkarları tərəfindən mahnı kimi oxunan cinaslı və cinassız xoyratmaniləri olmuşdur. Şair öz əsərlərində xalqa millət sevgisi aşılayan cəsarətli söz ustadı kimi yaddaşlarda qalmışdır. Xalq şairinin qoşmaları da bu baxımdan diqqəti cəlb edir:

Genə gəldi gözəllərin xarmanı,
Qürbət elə saldı nazlı yar məni.

---

¹ Türkiyə Dışındaki Türk Edebiyyatları Antolojisi. Azərbaycan – Irak (Kerkük) Türk Edebiyyatı. Tərtibçi: S. Saatçı. VI c. T.C. Kültür Bakanlığı Yay. Ankara – 1997. s.461

Nə yaman dərdə düşmüşəm mən özüm,
Heç tapılmaz bu dərdimin dərmanı.

...Hanı mənim gül-çiçəkli bağlarım,
Həsrətinlə ah çəkərək ağlaram.
Bir ümitsiz sevdaya mən düşmüşəm,
Ürəyimi eşq oduna dağlaram¹.

Bu şeir ənənəsi xalq tərəfindən yaranır, onunla qaynayıb-qarışır və sosial-ictimai həyatın, demək olar ki, hər bir sahəsini əks etdirməsi baxımından ağızdan-ağıza dolaşaraq sevilir. Bu baxımdan türkman qadın şairlərinin yaradıcılığı da diqqəti cəlb edir. Şeyirlərini xalq dilinin şirin şivəsi ilə qələmə alan Nədimə Hürmüzlünün (Ummi Nədimə, 1941-2004) “Yadla məni” qoşması maraqlıdır:

Yadla məni səbbəh günəş doğanda
Yadla məni yağmur yavaş yağanda
Yadla məni gökdə bulud ağanda
Şeirim sənə bir yadigar qalanda

Yadla məni ildırımlar çaxanda
Yadla məni gökdə ulduz axanda
Yadla məni hər aynaya baxanda
Gözüm nuru ürəginə dalanda².

İslamiyyətdən öncə şifahi xalq ədəbiyyatı ənənələrini sürdürən xalq islam dünyası ilə dostluq və bağlılıq telləri quran şeirlər yaratmışdır. İraq-türkman ədəbiyyatında xalq şeirinin janrları türkülər, manilər, dördlüklər, beşliklər, xoyratlar, ninnilər, layla və ya leyliyə, yas mərasimlərində oxunan sazlamalar (yaxud sızlamalar) və uşaq nəğmələridir. Yazılı ədəbiyyatda ən qədim xalq şeiri nümunələri XIX əsrdən yaradılmağa başlamış, XX əsrdə də öz inkişafını və əzəmətini davam etdirmişdir. Ötən əsrin 60-cı illərindən başlayaraq bu günlərdə xalq yığıncaqlarında coşqu ilə qarşılanan İraq-türkman xalq şeirinin davamçıları Kifriyə Xəlil Münəvvər, Haşim Rəşad Ağsu, Fələkoğlu, Nəseh Bəzircan, Məhəmməd Mehdi

---

¹ Av. Ata Terzibaşı. Kerkük şairləri. Üçüncü kitab (6,7,8 və 9 ciltlər). İstanbul, Ötügen, 2013. s. 363

² Av. Ata Terzibaşı. Kerkük şairləri. 4.kitap (10.11.12 ve 13. ciltler). Ötügen, İstanbul – Kasım 2013. s.105

Bayatoğlu, Sabir Dəmirçi, Xıdır Qalib Kəhyəgil, Şevkət Kamal, Mustafa Əli Mübarək, Kövsər Saqi Bağvan, Səlahəddin Nacioglu, Şəmsəddin Türkmənoğlu və başqaları olmuşlar. Həmin şairlər, eləcə də uğurlu yaradıcılığını davam etdirən sonrakı nəslin nümayəndələri xalq şeiri ənənələrini daha qiymətli şəkildə təmsil edərək bu sahədə yüksək ustalığ nümayiş etdirirlər.

İraq-türkman ədəbiyyatında geniş yayılmış xalq şeiri şəkilləri arasında beşliklər mühüm yer tutur. Hər bəndi beş mısra, hər mısrası 11 hecadan ibarət olan beşliklərin yeni məzmun və mövzu kəsb etməsində Azərbaycanın böyük şairi Məhəmməd Hüseyin Şəhriyarın “Heydərbabaya salam” poemasının böyük təsiri olmuşdur. Dünyanın yüzə yaxın dilinə tərcümə olunan, türk dünyasında böyük tarixi və ədəbi hadisə kimi dəyərləndirilən bu əsər ilk növbədə canlı xalq dilində yazıldığı və xalqın zəngin folklorunu, adət-ənənələrini, məişətini, həyat tərzini əks etdirdiyi üçün insanlar arasında dildən-dilə dolaşaraq yayılmışdır. Əsəri ilk dəfə 1955-ci ildə “Türk yurdu” dərgisinin 240 və 241-ci saylarında “Ədəbi bir hadisə” adlı məqaləsi ilə bütün türk dünyasına tanınan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurucusu, böyük mütəfəkkir Məhəmməd Əmin Rəsulzadə bu münasibətlə yazırdı: “Heydər Babada xalq yaradıcılığının gerçək qaynaqlarından feyz alan, folklorumuzun bütün gözəllik və zənginliklərini özündə əks etdirən səmimi, təbii bir şeir çeşidi var. Çağdaş ədəbiyyat anlamına mütabiq olan bu parlaq şeir milli yaradıcılıq qüdrətini təmsil edən bir əzəmət və ehtişamdır”¹. Şairin öz vətəninə Məhəmməd Hüseyin Səhhaf, Cabbar Baxçaban, Nəsrətullah Fəthi Təbrizli, Coşqun Həştrudlu İnayətullah, Türkiyədə Verdi Kankılıç, İdil Erol, Ali Korkut Akbaş, Özbəkistanda Cəfər İftixari və onlarla başqa bu kimi qələm sahibinin qoşulduğu Heydərbaba karvanında İraq-türkman şairləri də öz qiymətli əsərləri ilə ayrıca yer tuturlar.

XX əsrin 60-cı illərindən etibarən İraqda şair Şəhriyar və onun bu məşhur əsəri haqqında məqalələr yazılmağa başlanmışdır. 1964-cü ildə “Qardaşlıq” dərgisinin 1-ci sayında Məhəmməd Xurşid Daquqlunun yazdığı “Şəhriyar və “Heydərbabaya salam”” bu istiqamətdə nəzəri cəlb edən ilk məqalə idi. Müəllif bu yazıda professor Əhməd Atəşin hazırladığı, Ankara Universiteti tərəfindən yayımlanan və şairin “Heydərbabaya salam” əsərinin 76 beşlikdən ibarət olan ilk variantını oxuculara təqdim etmişdir. Həmin il Təbrizdə böyük şairlə görüşən görkəmli tədqiqatçı Əta

---

¹ Mehmet Emin Resulzade. Edebi bir hadise. Türk Yurdu dergisi. Sayı 241, s.613

Tərzi başı “Qardaşlıq” dərgisinin 1964-cü il 4-cü sayında “Şəhriyar” adlı məqaləsini nəşr etdirmişdir. Araşdırıcı bu məqaləsində şairlə söhbətlərinə əsasən onun həyatı, ədəbi şəxsiyyəti, “Heydərbabaya salam” əsərinin çap olunmuş ayrı-ayrı nüsxələri və ikinci hissəsi haqqında geniş bilgiləri oxucularla bölüşmüşdür. Beləliklə, hər iki məqalənin nəşrindən sonra dahi Şəhriyar və onun bu məşhur əsəri ilə tanış olmağa başlayan İraq türkmanları arasında əsərə nəzirə yazanlar ordusu yaranmışdır – desək, yəqin ki, səhv etmərik.

Təxminən yarım əsr keçmiş bir dövr ərzində İraqda türkman şairlərinin “Heydərbabaya salam” əsərinə nəzirə yazması ilə bağlı müəyyən dərcədə fərqli araşdırmalarla qarşılaşırıq. 1964-2008-ci illər arasında İraq-türkman ədəbiyyatında 16 şairin bu mövzuda yazdığı əsəri kitab şəklində dərc olunmuşdur. İraq-türkman şairi və araşdırıcısı Məhəmməd Mehdi Bayatoğlunun 2010-cu ildə verdiyi məlumata görə, 25 türkman şairi bu mövzuya müraciət etsə də, həmişə əsəri dərc olunmuş 16 qələm sahibinin adı qeyd olunur. Biz əldə etdiyimiz məlumata əsasən, İraq-türkman ədəbiyyatında bu mövzuya müraciət etmiş şairlərin və onların əsərlərinin adlarını nəşr tarixinə görə xronoloji ardıcılıqla qeyd etməyi uyğun gördük: İsmayıl Sərttürkmən “Gurgurbabaya salam” (1964), Hüseyn Əli Mübarək “Tuzxurmatu” (1965), Əbdüllətif Bəndəroğlu “Gurgurbaba” (1973), Məhəmməd Mehdi Bayatoğlu “Qəytəzbaba bir ömür dastanı” (1979), Sabah Abdullah Kərküklü “Vətən dastanı” (1988), Səlahəddin Nacıoğlu “Gülambaba” (1993), Həsən Kevsər “Balımbabaya salam” (1995), Rza Çolakoğlu “Xıdır İlyas dastanı” (1998), Sabah Abdullah Kərküklü “Nərgiz xanım dastanı” (1999), Xıdır Qalib Kəhyəgil “El sevgisi dastanı” (2000), Sabir Dəmirçi “Dədə Qəmbər dastanı” (2001), Şəmsəddin Türkmənoğlu “Qoca xunkar dastanı” (2001), Fevzi Əkrəm Tərzioğlu “Tuz və Balam Nurdən dastanı” (2001), Dr. Orxan Həsən Hüseyn “Kərkük qalasının dastanı” (2004), Nəcib Vahab “İmam köyü dastanı” (2005), Sabir Dəmirçioğlu “Azərbaycan dastanı” (2008). Eyni zamanda Mütəsəm Namiq Salahiyelinin “Qoşa çoban”, Əsəd Ərbilin “Ərbil Qala dastanı”, Burhan Yaralının “Ərbil dastanı”, Fəruq Faiq Köprülünün “Türk dünyasına salam dastanı”, Hazim Şükür Daquqlunun “Davudbabaya salam dastanı” və s. əsərləri də bu siyahıya daxil etmək olar. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, tanınmış İraq-türkman şairi Əli Mərufoğlu da qəzəl janrında yazdığı “Tələfər dastanı” ilə “Heydərbabaya salam” şeir karvanına qoşulmuşdur.

Son dövrlərdə apardığı araşdırmalarda İraq-türkman tədqiqatçısı professor Məhəmməd Ömər Qazançı bu nəzirələrin sayının 30-dan çox olduğunu qeyd etmişdir. Araşdırıcı “Usta Fəttah Kəhrizçi dastanı” adlı məqaləsində bu nəzirələri kitab kimi nəşr olunma tarixinə görə belə sıralamışdır:

1. Hüseyin Əli Mübarək. “Tuzxurmatu”. (1965), 127 bəşlik;
2. İsmayıl Sərttürkman. “Gürgür babaya salam”. (1965), 101 bəşlik;
3. Fərəh Gökqaya. Yurdum Kərkük. (1968), 42 bəşlik;
4. Əbdüllətif Bəndəroğlu. “Gürgür baba”. (1973), 46 bəşlik;
5. Məhəmməd Mehdi Bayat. “Qaytaz baba, bir ömür dastanı”. (1979), 90 bəşlik;
6. Sabah Abdullah Kərküklü. “Vətən dastanı”. (1988), 205 bəşlik;
7. Səlahəddin Nacioğlu. “Qulam babaya salam”. (1993), 174 bəşlik;
8. Həsən Kevsər. “Balım babaya salam dastanı”. (1995), I hissə 210, II hissə 150 bəşlik;
9. Xızır Qalib Kahyagil. “El sevgisi dastanı”. (2000), 143 bəşlik;
10. Sabir Dəmirçi. “Dədə Qəmbər - Leylan dastanı”. (2001), 242 bəşlik;
11. Şəmsəddin Türkmənoğlu. “Qoca Xünkâr dastanı”. (2001), 135 bəşlik;
12. Sabah Abdullah Kərküklü. “Nərgiz xanım dastanı”. (2002), 114 bəşlik;
13. Fevzi Əkrəm Tərzi. “Tuz və balam Nürdən dastanı”. (2003), 193 bəşlik;
14. Sabir Dəmirçi. “Aslan baba dastanı”. (2005), 212 bəşlik;
15. Sabir Dəmirçi. “Azərbaycan dastanı. (2008), 100 (?) bəşlik;
16. Cəlil Qazançıoğlu. “Ağsu dastanı”. (2009), 108 bəşlik;
17. Sabir Dəmirçi. “Canpolad dastanı”. (2010), 162 bəşlik;
18. Əsəd Ərbil. “Ərbil qala dastanı”. (2010), 120 bəşlik;
19. Məhəmməd Xurşid Qasaboğlu. “Sankâhya dastanı”. (2010), 100 bəşlik;
20. Sabir Dəmirçi. “Köylü baba dastanı”. (2010), 210 bəşlik;
21. Fəruq Faiq Köprülü. “Türk dünyasına salam dastanı”. (2011), 300 bəşlik;
22. Burhan Yaralı. “Ərvildən Ərbilə dastanı”. (2012), 144 bəşlik;
23. Rza Çolaqoğlu. “Xızır İlyas dastanı”. (2012), 164 bəşlik;
24. Ədnan Əssafoğlu. “Mursa Əli dastanı”. (2013), 119 bəşlik;
25. Mütəsim Namiq Bayatlı. “Kifri dastanı”. (2014), 106 bəşlik;
26. Ömər Sabir Türkmənoğlu. “Altunköprü dastanı”. (2016), 110 bəşlik;
27. Məhəmməd Mərdan. “Türkmənoğlu dastanı”. (2020), 102 bəşlik;
28. Nihad Kahaoğlu. “Cükül Kaha dastanı, (2022), 100 bəşlik;

29. Mahmud Qasaboğlu. “Usta Fəttah Kəhrizçi dastanı”. (2023), 110 beşlik¹.

Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, türkman qadın şairlərindən Rəmziyyə Meyyas 2009-cu ildə 180 dördlükdən ibarət “Meyyas nənə dastanı”nı qələmə almışdır. Beləliklə, həmin əsəri ilə Rəmziyyə xanım türkman qadın şairləri arasında bu mövzuya müraciət etmiş ilk şairdir.

H.Mübarək bu mövzuya ilk dəfə müraciət etmiş, yazdığı “Tuzxurmatu” əsərini həmin dövrdə nəşr olunan “Qardaşlıq” dərgisində qismən çap etdirmişdir. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, İraq-türkman ədəbiyyatında poema “dastan” adlandırılır. Hüseyn Əli Mübarəkin “Tuzxurmatu” poeması 127 beşlikdən ibarətdir. Əvvəlcə deyək ki, şairin böyüyüb boya-başa çatdığı Tuzxurmatu elçəsi Kərkük şəhərinin 60 km cənubunda yerləşir. İraq-türkman şairlərinin bir çoxunun doğulduğu, zəngin folklor qaynağı olan Tuzxurmatu mədəniyyət mərkəzi hesab olunur. Şair bu əsərinin bədii üslub, vəzn, qafiyə sisteminə diqqət etmiş, mövzu baxımdan zənginləşdirmişdir. Müəllif burada el arasında yayılmış sənət növlərindən, yerli folklor, adət-ənənələrdən, ayrı-ayrı ayin və mərasimlərdən, maraqlı məişət hadisələrindən, xalqın igitliyindən, şəhidlik zirvəsinə yüksəlmiş qəhrəmanlarından və b. sevgi-məhəbbətlə bəhs edir, doğma yurdu Tuzxurmatunun hüsn-səfasını, özünəməxsus gözəlliklərini, müqəddəs ziyarət yerlərini, Aqsu çayı*, Qaravul*, Musa Əli* dağlarını, qədim yer adlarını xatırlayır:

Tuzxurmatu, gün yuxudan qaxanda,
“Musa Əli” üzərinnən baxanda,
Altun sellər gümüş suya axanda,
Heyran olub kübar hüsnün görənlər!
Cavab alar çox gözəlliğ soranlar².

Şair Hüseyn Əli Mübarək öz əsərini Tuzxurmatu şivəsində yazmış, bir çox yerli söz və ifadələrdən istifadə etmişdi: murs*, nanca*, onca*, qavuz tuluğ*, annam kalavı*, kilav*, anna*, qamçı quyruq*, mərzih*, lobyə, şavlı*, taruzi*, xan*, kürəkən, tav*, halay təpməğ*, xurc*, xurc bağlar*, burc* və s. belə sözlərdəndir.

¹ Məhəmməd Ömər Qazançı. Usta Fəttah Kəhrizçi dastanı. Azərbaycan jurnalı -2025, 3-4., s.161-162

² İraq türkləri çocuk edebiyatı antolojisi. Tərtibçilər: Kasım Sarıkahya, Prof.Dr. Sıham Zengi. Fuzuli Basımevi /Kerkük/ İrak.2012. s.204

Şair yurd insanının sosial həyatına da toxunur, əsasən toy məراسi-mindən, damda kürəkənin sağ tərəfində dayanan sağdıçın gəlinin başına nabat və ya pul atmasından, aşağıda uşaqların onları götürməsindən, kənd-də maşın olmadığı üçün gəlinin bəy evinə atla aparılmasından, evə daxil olanda kürəkənin damdan gəlinə alma və ya turunc* atmasından bəhs edir:

Tuzxurmatu, atla gəlin getməyi
Hər qolundan bir xanımın tutmağı
Kürəkənin damnan turunc atmağı
Bir tavıydı, bitdi, getdi o günnən,
Sanki indi keçər gözüm o günnən.

Erkəklərin toyda halay təpməği,
Sağ sağdıçın damnan şəkər səpməği,
Uşaqların onu yerdə qapmağı
Hər yadıma düşsə, gevlim* xurc bağlar,
Solmuş ömrüm bir də başdan burc bağlar¹.

“Tuzxurmatu” əsərində şair öz uşaqlıq illərində oynadıqları “Hamamqul” adlı bir uşaq oyununu da təsvir edir: uşaqların qum və ya torpaqdan bir gümbəz şəklində koma düzəldib, içini qazaraq ortasında kağızla od yandırır sonra ucadan gülərək onu uçurmaqlarından bəhs edilir:

Hür toprağdan* daq* hamamqul yapardığ,
Üstünə su avuç-avuç səpərdiğ,
İçin oyup taph* olanda qopardığ*.
Başqasına başlardığ gəm yemədən,
Dayanırdığ cəfaya of demədən²

Şair canlı xalq dili ilə yazdığı bu əsərini yaşadığı doğma yurduunun real həyat lövhələri ilə bəzəmiş, cəmiyyətin, demək olar ki, hər bir təbəqəsini maraqlandıran mövzuları əhatə etmişdi. İraq-türkman şifahi xalq ədəbiyyatının incəliklərinə bələd olan Hüseyn Əli Mübarək İraq-türkman folklorunda çox yayılmış “Titlə-Bitlə” uşaq nağılını ilk dəfə ərəb dilinə tərcümə etmişdir.

---

¹ İraq türkləri çocuk edebiyatı antolojisi. Tərtibçilər: Kasım Sankahya, Prof.Dr. Siham Zengi. Fuzuli Basımevi /Kerkük/ İraq.2012. s.204

² Yenə orada.

“Heydərbaba” karvanına qoşulanlar arasında xalq şeirinin ustalarından biri, məhsuldar şair Sabir Dəmirçi də vardır. S.Dəmirçi İraq-türkman ədəbiyyatının müxtəlif janrlarında, xüsusilə xalq şeiri janrında əsərlər yazmış, yurd, vətən sevgisini, bəşəri duyğuları əks etdirən xoyratlar qələmə almışdır. Şairin “Dədə Qəmbər Leylan dastanı” əsəri gözəl xalq şeiri nümunəsi sayıla bilər:

Dədəm Qəmbər, ömrümüzün baharı,
Sənnən başqa istəmiriğ gülzarı,
Dədələrim qurdular bu bazarı.
Yası təpə altun veri gedənə,
Mərdanədi dədəsicə mərdanə.

Dədə Qəmbər, əkinlərin başağı,
Dimdik durub, başın əgməz aşağı,
Sevər səni Leylanın ev uşağı.
Oğul-qızı nanca* desəv məskindi,
Haqqı için bibər kimin kəskindi¹.

Əbdüllətif Bəndəroğlu da “Gurgur baba” poeması ilə bu şairlər arasında yer alır. Məlumdur ki, 1965-ci ildə şair İsmayıl Sərttürkmən 101 bənddən ibarət Kərkük şivəsi ilə yazdığı “Gurgurbabaya salam” poemasını ilk dəfə yayımlamış və İraq türkmanları arasında bu mövzuda dərc olunan kitabların öndəliyini etmişdir. Ə.Bəndəroğlunun 46 bəşlikdən ibarət “Gurgurbaba” poeması 1973-cü ildə nəşr edilmişdir². Bu bəşliklər xalq dilində yazılması ilə birgə həm də insanı yaxından düşündürən və duyğulandıran hissələrin təcəssümüdür:

Dağlar kibi dərdim vardır, çəkilməz,
Şimşək çaxsa, yellər əssə, sökilməz,
Yanan yürək param-parça, tikilməz.
Gurgurbaba, saç atəşi, yad yansın,
Uyqularda olanlarımız oyansın³.

---

¹ İraq türkləri çocuk edebiyatı antolojisi. Tərtibçilər: Kasım Sarıkahya, Prof.Dr. Siham Zengi. Fuzuli Basımevi /Kerkük/ İraq.2012. s.206-207

² Mehmet Mehdi Bayat. İraq türkman edebiyatında Haydarbabaya selam dastanının yankıları. Uluslararası İraq-türkmen dili ve edebiyatı simpoziumu. Türkiyə, Kayseri, 28-29 nisan, 2008. s.3

³ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Gurgur baba. Bağdad – 1973. s.28

XX əsrin 50-ci illərinin sonlarından etibarən İraqda baş verən ictimai-siyasi hadisələr, inqilablar cəmiyyətdə, xüsusilə türkmənlərin həyatında dərin izlər buraxmışdır. Həmin ağır-acı günlərin əks-sədası, eyni zamanda azadlıq yüngül mücadilə ilə dolu milli ideyalar bu qəbildən yazılan əsərlərin, demək olar ki, hamısında öz parlaq təəcəssümünü tapmışdır:

Gurgur baba Kərkük elin satmadı
Dostunu da düşməninə qatmadı
Atəş atəş alovlandı yatmadı
Yüzlərə il keçdi yenə oyaqdır
İraq üçün sökülməyən dayaqdır¹

Şəhriyara məxsus dil sadəliyi, səlislik, xalq danışığı dilinin şirinliyi, fikirlərin danışığı üslubunun incəlikləri ilə çatdırılması və s. kimi xüsusiyyətlər “Gurgurbaba” poemasının əsas cəhətlərindəndir.

Gurgurbaba Kərkükdə tükənməyən neft mənbəyi olsa da, türkmənlər oranı müqəddəs bir ocaq kimi həmişə ziyarət edirlər, qoruyurlar. Əsərin diqqəti cəlb edən başqa məziyyətlərindən biri də şairin burada dil sevgisini, ana dilinin məhrəmliyini, xalq məhəbbətini dilə gətirməsidir:

Dil açarkən açdım anam yanımda
İlk söz gəzdi damarımda qanımda
Hələ gəzər yürəgimdə canımda
Gurgur baba, ana dilin unutmam
Xalq yolundan başqa bir yol heç tutmam².

Ə.Bəndəroğlu “Heydərbabaya salam” əsərindən ilhamlanaraq eyni soy-kökə malik olan təbrizli qardaşlarını da azadlığa, birliyə səsləyir, onlarla birgə əsarətdən qurtarmağı arzulayır:

Təbriz kimi Şəhriyarın gözləri
Qana döndü qan fişqırdı sözləri
Çocuqların sarı sarı üzləri
Heydər baba, Gurgur baba izləri

Oyadacaq uyqumuzdan bizləri
“İmam Qasım” “İmam Abbas” ocağı

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Gurgur baba. Bağdad – 1973. s.17

² Yenə orada. s.30

Qucaqlıyıb bizləri hər bucağı
Babamızdan qalan yurtdur qucağı¹.

Şair milli birliyin, birgə mücadilənin olmamasından şikayət edir, milli mübarizədə xalq birliyinin olmaması insanları dərinədən sarsıdır, kimliyini unutmasına səbəb olur:

Anlaşmazlıq işimizdir karımız
Yavaş yavaş qeyb edərik varımız.

Ə.Bəndəroğlu digər şeirlərində olduğu kimi, burada da türkmanların başına gətirilmiş faciələrdən, soyqırımlardan söz açmış, 1946-cı ildə İraq türkmanlarının qəhrəmanlıq tarixinə qanlı hərfərlə yazılmış “Gavur bağı qətliamı” na toxunmuşdur:

Zülm evini yaxar sənin ocağın
Sevgi verər sevinc saçar qucağın
Ana evi, baba evi bucağın
Gurgur baba, Gavur bağı bizimdir,
Şəhid düşən igid Şakir bizimdir².

Bu şeir karvanında Həsən Kevsər Aktaş da vardır. Onun yazdığı “Balımbabaya salam dastanı”nda doğma yurda azadlıq həsrəti, çarəsizlikdən qurtuluş istəyi, ümidlərin gerçəyə dönməsi və s. kimi şairin xalqın gələcəyi ilə bağlı arzu-diləkləri yer alır, vətənin gözəllikləri tərənnüm olunur:

Balımbaba, göz qaraxır*, dalmışam,
Kömə* dərdlər ürəyimə salmışam,
Gəl, oturağ, həsb-hala* gəlmişəm.
Mən sazlıyım*, sən qulaq as, dinlə, dur,
Hüngürməyi burax sona, inlə, dur.

Balımbaba, nələr gördün, sən nələr?
Mən gizlərəm, amma qəlbim dərd dələr.
Leyla saxta beşigimi yad bələr.
Dədələrdən sənsən bizə yadigar,
Dünyada yox yurdum kimi bir diyar³.

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Gurgur baba. Bağdad – 1973. s.22

² Yenə orada. s.20

³ İraq türkləri çocuk edebiyatı antolojisi. Tərtibçilər: Kasım Sarıkahya, Prof.Dr. Sıham Zengi. Fuzuli Basımevi /Kerkük/ İraq.2012. s.210

“Gulambabaya salam dastanı”nın müəllifi Səlahəddin Nacıoğlu da yazdığı beşlikdə öz elinin gözəlliklərindən bəhs edir, müqəddəs bildiyi xalqa, yurda sevgi-məhəbbətini dilə gətirir:

Gulambaba, qax, gedəğ Məndəliyə,
Bu eşq məni döndəribdi dəliyə,
Yaşım on dörd bənzədirdi əlliyə,
Tələfərdən Mosul, Ərbil, Köprüyə,
Kərkük, Tazə, Daquq, həm Tuz, Kifriyə¹.

Şair bu beşlikdə İraq türkmənlərinin yaşadıkları böyük ərazinin müxtəsər xəritəsini çəkmişdir. Məlumdur ki, İraqın şimalında Mosulun 60 km şimal-qərbində yerləşən Tələfər elçəsi İraq türkmənlərinin yaşadıkları bölgələrin başlanğıc nöqtəsidir. Türkmənlər Tələfərdən başlayan Şəbək, Rəşidiyyə kəndlərindən keçən Ərbil eli, Altun Körpü, Kərkük eli, Təzəxurmatu, Bəşir, Daquq, Tuzxurmatu və Bayat kəndlərinin bir qismi, Kifri, Qaratəpə, Qarağan (Cəluləi), Qızlarbat (Səadiyə), Şəhrəban (Məqdadiyə), Çəçan, Mansuriyə, Dəli Abbas, Qazaniyə, Xanəgin, Bədrə və Məndəliyədək uzanan bir xətt üzərində yaşayırlar. Həmçinin İraqın paytaxtı Bağdad şəhərində də çoxlu sayda türkmən yaşayır. Bütün bunları nəzərə alaraq, bir mühüm məqama diqqəti yönəltmək lazımdır ki, tədqiqatçı Əbdüllətif Bəndəroğlunun da qeyd etdiyi kimi, İraq türkmənlərinə yalnız Kərkük türkmənləri adını vermək həm tarixi baxımdan doğru deyil, həm də məntiqə sığmayan bir yanlışlıqdır: “Yazar hər kim olursa olsun və hər hansı bir millətdən də olursa olsun, tarixi gerçəkləri çeynəməməlidir və yaşayan böyük bir topluluğu kiçiltməməlidir.

Hər bir iraqılı türkmən ayrım etmədən İraqın hər hansı el, elçə və kəndlərindən olsa belə, özünün İraq türkmənlərindən olduğunu yalnız İraqda deyil, İraqın xaricində də söyləməkdə qürur duymaqdadır. Çünki həm öz xalqının tarixi, həm də İraqın tarixi böyük və şanlıdır”². Şair Səlahəddin Nacıoğlu da bu həqiqəti öz əsərində dilə gətirir:

Gulambaba, Tuzxurmatu elimdi,
Türkməncə də mənim ana dilimdi,
İnsancılıq mənim dədə yolumdu.

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. İraq-türkmən ədəbiyyatı tarixinə bir baxış. 2 cildə. II c. TKMY. Bağdad-1989.s.391

² Yenə orada. s.38

Ğulambaba, gəl, görgünən şəhrimiz,
Aqsu aqar bizim gözəl nəhrimiz¹.

İraq-türkman şairlərindən biri Əsəd Ərbil də bu karvana çox qiymətli bir əsəri ilə qoşulmuşdur. Onun bu mövzuda yazdığı “Ərbil Qala dastanı” əsəri şairin yaşadığı, türkmanların qədim dədə-baba yurdu Ərbilin etnoqrafik mənzərəsini, şəhərin coğrafi xəritəsini gözlərimiz önündə canlandırır:

Sultan Müzəffərdir* Ərbil sultanı,
Gökborudur* onun şanı, ünvanı,
Şan-şöhrəti aldı bütün cahanı.
Dönəmində Ərbil altın çağ gördü,
Çağın gözəlliyi tarixlə sürdü.

Ərbil dava şəhrim, Kərkük də önü,
Həm başanlı oldu davamız sonu,
Ağa danışanda dinlərdik onu.
Gənclər toplanardıq Kömür Xanında,
Milli dərslər aldığımız yanında².

Məhəmməd Mehdi Bayatoglunun “Qəytazbaba bir ömür dastanı” qoşması da bu silsilədən olan əsərlərdən biridir. Şair xalq danışığı dilinin ayrı-ayrı elementlərindən istifadə edərək şeirdə bu məqama xüsusi əhəmiyyət vermişdir. Şeirdə yurd məhəbbəti, xalqa və torpağa sevgi hakimdir. Şair yeri gəldikcə, xalq ədəbiyyatı nümunələrindən qaynaqlanmış, yerli söz və ifadələrdən istifadə etmişdir:

Bir şərqi, “uzun uzun qamışlar”,
Şirin oğlum, “gecə bizə gəlmişlər”,
“Halay təpib həprəm-həprəm olmuşlar”.
Bulud çaxar, gökdən axar, nə xoşdu,
Tapmacamın cavabı da yağışdı.

Qəytazbaba, “lələm dedi, nar gəti”,
“Gün dəgməmiş, yel vurmamış qar gəti”,
“Tuzsuz bişən” qərəməldən bar gəti.

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. İraq-türkmən ədəbiyyatı tarixinə bir baxış. 2 cildə. II c. TKMY. Bağdad-1989.s.394

² İraq türkləri çocuk edebiyatı antolojisi. Tərtibçilər: Kasım Sarıkahya, Prof.Dr. Sıham Zengi. Fuzuli Basımevi /Kerkük/ İrak.2012. s.215

Sevdam sənə, ey sevgilim, “süd” kimin,
Tərtəmizdir, çox qutsaldır yurd kimin¹.

Əsrlər boyu İraq türkmanlarının yaşadığı qədim ata yurdu Tələfərdə yaşayıb-yaradan, milli baxışlarına görə həbsə məruz qalan, lakin yenə öz mövqeyindən dönməyən, türkman ədəbiyyatında məhsuldar yaradıcılığı ilə seçilən Rza Çolakoglu da bu sırada qərar tutur. Şair Tələfər bölgəsinin folklorunu, adət-ənənələrini, xalq danışq dilini öz əsərlərində həmişə qoruyub saxlamış, bu mövzuya xüsusi həssaslıqla yanaşmışdı. Bu baxımdan şairin “Xıdır İlyas dastanı” əsəri böyük maraq doğurur:

Xıdır İlyas, bizə danış yaşından,
Nələr gördün, nələr keçmiş başından,
Nuh tufanı, Süleymandan, arşından.
Anqa quşu, Qaf dağından xəbər ver,
Ağ divlərin yatağından xəbər ver.

Xıdır İlyas, dünya yaşlı dünyadır,
Cana qıyan, əli daşlı dünyadır,
Dəm ilan, iki başlı dünyadır.
Nə gedənlər razı getdi özündən,
Nə gələnlər xeyir görəcək üzündən.

Xıdır İlyas, vətən bizim canımız,
Kəmiyimiz, damarımız, qanımız,
Varlığımız, şərəfimiz, şanımız.
Ana kimi biz vətəni sevərik,
Ana kimi biz vətəni sevərik!².

Bu mövzuda tanınmış İraq-türkman şairi Fevzi Əkrəm Tərzioglu də öz qələmini sınamış, “Tuz və Balam Nurdən dastanı” əsərini yazmışdır. “Qurban ollam güldən təmiz dilinə” deyən şair doğulub böyüdüyü Tuzxurmatu yurdunun şivəsində içli, gözəl, səmimi duyğularla qiymətli bir əsər ortaya qoya bilmişdir. Əsər başdan-başa xalqın zəngin folklorundan qaynaqlanır. Xalq mərasimləri, şifahi xalq yaradıcılığının məhsulu olan ayrı-ayrı nümunələrin əsərdə poetik lövhələrlə verilməsi onun daha

---

¹ Sarı Kəhya Qasım. Çağdaş türkmen şairləri. 2 cildə. II c. Kültür və Tanıtma Bakanlığı, TKM, Bağdad- 1988. s.317-318

² Yenə orada. s.124-125

oxunaqlı və maraqlı cəhətlərindəndir. Şair xalqın həyatı ilə sıx bağlı olan toy mərasimini ayrı-ayrı incəlikləri ilə təsvir etmiş, yaddaşlardan silinməkdə olan bəzi vacib məqamlara toxunmuşdur:

Yeddi gecə davul-zurna çalardı,
Al türməli* gəlin atlı olardı.
Arxasını kiçik oğlan alardı.
Nənə deyər, ev səniy, eşik səniy,
Gözəl gəlin, dördəki beşik səniy.

Davulçılar toyda şabaş edərdi,
Kürəkənin dostlarını ögərdir*,
Əbə Rəşad halay başın çəkərdir.
“Qərədəği”, “Asta”, “Çubi”, “Dizqırma”,
Qız-gəlinə xoş uyardı al türmə.

Çox xoşuydu qılıc-qalxan oyunu,
Havadarlar şən edərdir toyunu,
Kürəkəndi, görüm, oğlum boyunu.
Sevinirdi sağdıç, yengə, diləkçi*,
Adlı-yapılı* qıza gedərdir elçi¹.

Xalqın məişətinə, həyat tərzinə, adət-ənənələrinə, mənəvi dünyasına dərinləndən bələd olan şair onunla bağlı bütün hadisələrə həssaslıqla yanaşmış və öz əsərində bu məqamlara toxunmuşdur. Əvvəllər türkmanların yas mərasimində bəzi ayinlər icra olunurdu: ölənə yaxını olan qadınlar – arvadı, bacısı, qızı və anası qayçı ilə saçlarından kəsib biləklərinə bağlaydılar. Yasın yeddinci günü bir qadın onların biləyindən saçları kəsərdir. Həmçinin ölənə yaxını olan qadınlar başlarına palçıq sürtərdilər². Bu və digər diqqətçəkən məqamlar şairin qələmi ilə misralara köçürülmüşdür:

Bir həftəydi təziyədə oturmağ,
Yasda şivən, hay-vay, şirə, ağlamağ,
Bir iliydi qərə girməğ, bağlamağ,
Yeddi gecə tərsə davul çalardı,
Arvad, qızlar başa çamur suvardı³.

---

¹ Şəxsi arxiv. Şairin əlyazması.

² Bəndəroğlu Əbdüllətif. İraq türkman folklorundan örnəklər. Kültür Baqanlığı, TKMY. Bağdad – 1993. s.67

³ Şəxsi arxiv. Şairin əlyazması.

F.Tərziöglü əsrlər boyu xalqının qoruyub saxladığı, həyatının hər bir məqamında sınaqdan çıxarıb hikmətinə inandığı, zəngin folklor yad-daşından süzülüb gələn atalar sözləri, məsəllər kimi digər epik nümunələrə də bu əsərində yer vermişdi:

Dəmiri nəm, insanı qəm yeer, balam,
Nənə kimin əziz olu yer, balam.
Alçağ yerdə yatanı sel aparı,
Yüksək yerdə yatanı yel aparı...
Balam Nurdən, at ölsə, meydan qalı,
Hər meydanda igid ölsə, şan qalı...

Balam Nurdən, Bağdad kimin şəhr olmaz,
Nənə deyər, qardaş kimin yar olmaz,
Bunu da bil, hər bağçada bar olmaz.
“Talehlinin xoruzu da doğarmış,
Talehsizin tavuğun it boğarmış”¹.

Şair İraq-türkman folklorunda mövsüm mərasim və nəğmələri arasında geniş yayılmış, əsasən yaz mövsümündə icra olunan, baharın gəlişindən xəbər verən, yağışın yağması ilə əlaqədar olub əvvəllər türkman kəndlərində (Azərbaycanda da olduğu kimi) insanların elliklə iştirak etdiyi bəzi mərasimlərdən də bəhs edir:

Kosə gəlib qapıları çalardı,
Hər qapıdan buğda, burğul alardı,
Hat-havardan baş-gözünü sarardı.
Yalvarardı: “Allah, bir yağış eylə,
Yeri-gözü, dam-divarı yaş eylə”.

Öz uşaqlıq dövrünün oyunlarına işarə edən şair o illərdə daha çox “Əvəlləmə”, “Uçtu-uçtu”, “Gözyumma”, “Qavalama”, “Top”, “Əkmək”, “Muncuğ”, “Tömmə” və s. kimi uşaq oyunlarının adını çəkir:

Əvəlləmə, uçdu, uçdu, gözyumma,
Qavalama, top, əkmək, muncuğ, tömmə,
Kətan gömlək, əba, müşkü, boyama.
Heç qalmaq “O gün getdi o gündə”,
Eyvah olsun, gör, nələr var bu gündə.

---

¹ Şəxsi arxiv. Şairin əlyazması.

İraq türkmanları arasında geniş yayılmış, xalqın həyat tərzinin ayrılmaz hissəsi olan inanclar da F.Tərzioğlunun bu qiymətli əsərində yer alır. “Kəbinli qız saçın yerə atmazdı”, “Qurğuşunla qorxuluğum çıxartdı”, “Yastığ alta bir kor pıçağ qoyardı”, “Al nənəsi uzağ olsun” deyərdi” və s. kimi misralar xalq yaradıcılığının çox qədim olan bu nümunələrini özündə əks etdirir:

Göz nəfəsçin mazi* göz-göz oyardığ,
Ceyran başı divara nal qoyardığ,
Nənələrdən bu sözləri aynardığ*.
Oğlum olsun, davul-zurna çalmıyım,
Yeddi il mən əspabını* almıyım¹.

Bu şeir karvanında Faruq Faiq Köprülünün “Türk dünyasına salam dastanı” da özünəməxsus yer tutur. Xalq ozanının Şəhriyara müraciətlə doğma yurd, ana dili, şəhid qanı ilə yazılmış şanlı vətən tarixi, eləcə də bütün türk dünyasının birliyindən bəhs etməsi, vətənpərvərlik, millətsevərlik duyğuları şeirə hakimdir:

Şəhriyarım, yaxşıdır vətən yolu,
Türk dünyasını bağlayan Turan yolu,
Fikrimiz bir, yolumuz saman yolu.
O yolların qoynunda ölmək gərək,
Tək hədəfə doğru yürümək gərək.

Şəhriyarım, salam verdim Şiraza,
Könül verdim Təbriz, Gəncə, Araza,
Sizi görsəm, könlüm ərər muraza.
Quş kimi qırpsalar qolum-qanadım,
Çırpına-çırpına uçar vüslatım².

Son dövrlərdə “Heydərbabaya salam” poemasına nəzirə yazan türkman şairləri arasında Mahmud Qasaboğlunun “Usta Fəttah Kəhrizçi dastanı” da diqqəti cəlb edir. Türkman milli marşının müəllifi olan M.Qasaboğlunun Ərbil şivəsində yazdığı bu əsərin adı ilə bağlı verdiyi məlumatdan məlum olur ki, Usta Fəttah onun babasıdır: “Usta Fəttah 1854-cü ildə Ərbilin Sadunava küçəsində (məhəlləsində) anadan olmuşdur. Dini

---

¹ Şəxsi arxiv. Şairin əlyazması.

² İraq türkləri çocuk edebiyatı antolojisi. Tərtibçilər: Kasım Sarıkahya, Prof.Dr. Sıham Zengi. Fuzuli Basımevi /Kerkük/ İraq.2012. s.226

təhsil almışdır. Ata-babasından miras qalmış kəhrizçilik sənətini uşaq yaşlarında öyrənmişdir. İki dəfə ailə qurmuş, yeddi övladı olmuşdur. Usta Fəttahın nəsil şəcərəsi türkman Qacar dövlətinin xanədanına qədər gedib çıxır. 1944-cü ildə Ərbildə dünyasını dəyişib. Şeyx Məhəmməd Xorasanlının məqbərəsində dəfn olunub. Ərbil və Kərkük yaxınlığında çoxlu kəhriz qazıbdır. Ərbilin Ərəblər küçəsində Şeyx Saleh məscidinin layihəsini şəxsən özü hazırlamış, bina və qübbəsini inşa etmişdir”¹. M.Qasaboğlu əsərdə ana dilinin incəliklərini qoruyub saxlamış, qədim kəhrizçilik sənəti ilə bağlı bir çox məqamlara işıq tutmuşdur. Şairin öz ata-babalarının nəsil tarixinə diqqət çəkməsi də əsərin maraqlı cəhətlərindəndir.

Usta Fəttah miri* suyun içərdi,
O yolu ydu, hər gün ordan keçərdi,
Dədələri ulu Türkmən Qacardı.
Usta Fəttah insanların sərrafi,
Ayırdardı kin qəlbliydən çox safi².

Usta Fəttah, Xorasana getmişəm,
Qacarların sancağını öpmüşəm,
Atalardan qalanları görmüşəm.
Tarix üçün bu gerçəyi siz bilin,
Unutmayın ataların öz dilin³.

Azərbaycanın böyük şairi Məhəmməd Hüseyin Şəhriyarın dillərdə dastan olan məşhur “Heydərbabaya salam” əsərinin bu şairlər arasında belə əks-səda yaratması bir tərəfdən doğma ənənələrə bağlılıqdan xəbər verirsə, digər tərəfdən Güney Azərbaycan və İraq-türkman ədəbiyyatı arasında yüzillərin möhkəm, qırılmaz əlaqələrinin olması ilə bağlıdır.

1.3. İraq-türkman ədəbiyyatında yeniləşmə prosesi və Ə.Bəndəroğlu. İraqda ötən əsrin 50-ci illərində ictimai-siyasi hadisələrin gedişi daha da mürəkkəbləşirdi və bununla əlaqədar olaraq İraq-türkman şairlərinin qarşısında yeni-yeni məsələlər dururdu. İctimai hadisələrin inkişafı poeziyanı istər-istəməz həyatla bağlayırdı, poeziyaya yeni-yeni mövzular gəlirdi. Lakin İraq-türkman şeirinin klassik formaları

---

¹ Mahmut Kasapoğlu. Usta Fəttah Kəhrizçi Dəstanı. Ərbil, İraq, 2023. Türkmən basını ajansı. s.11

² Yenə orada. s.23

³ Yenə orada. s.59

nə qədər zəngin və rəngarəng olsa da ölkədəki ictimai-siyasi hadisələrin coşğun inkişafı nəticəsində yaranan yeni fikirləri xalqa çatdırmaq üçün kifayət deyildi. Şeir yeni məzmun kəsb etdiyi halda, forma yenə də öz köhnəliyində qalırdı. Ona görə də poeziyada yaranmış yeni fikir özü üçün yeni ifadə forması axtarırdı. Həmin dövrdə və sonralar siyasi-ictimai hadisələrin güclü inkişafı İraq-türkman şeirinin məzmunca dəyişməsi üçün böyük təkan versə də, şeir demək olar ki, yenə də öz köhnə formasında qalırdı. Şeirin forma cəhətdən dəyişmə zərurətini hətta ən gənc şairlər belə başa düşürdülər. Bəzi şairlər köhnə şeir formaları və bədii ifadə vasitələri ilə bir sıra ictimai-siyasi məsələlərin nümayiş etdirilməsinin mümkün olmadığını, şeirin klassik formalarında yeni fikirlər verməyin çətinliyini hiss edir, çox vaxt isə həmin formalardan əl çəkməyə meyil göstərirdilər.

Məlumdur ki, forma ilə məzmun uyğunluq, vəhdət təşkil etməli və bu uyğunluq ictimai həyatın tələblərinə cavab verməlidir. İraq-türkman şeiri XX əsrin 50-ci illərindən başlayaraq yeni bir məzmun kəsb etməyə qədəm qoymuşdu. Uzun illərdən bəri bu ədəbiyyatda yaranmış boşluq dolurdu. Bu istiqamətdə yorulmadan çalışıb-çarpışan ədəbiyyatçılar, şairlər arasında Əbdüllətif Bəndəroğlunun xüsusi yeri vardır.

İraq-türkman şairləri, o cümlədən Ə.Bəndəroğlu öz dövrünün insanının fikirlərini azad ruhla ifadə edə bilməsi üçün çağdaş dünya ədəbiyyatında dəstəklənən sərbəst şeirə üstünlük verirdilər. Bu dövrdən etibarən artıq İraq-türkman ədəbiyyatında, xüsusilə çağdaş türkman şeirində sərbəst şeirin gözəl nümunələri görünməyə başlayır və şairlərin yaradıcılığında əhəmiyyətli yer tutur. Qeyd etməyə dəyər ki, bu növ şeirlə yeni türkman şeiri dünya şeir karvanından geri qalmamağa çalışmışdır. Görkəmli tədqiqatçı Ə. Bəndəroğlunun da qeyd etdiyi kimi, sərbəst vəznin gətirdiyi yeniliklərlə çağdaş türkman şeiri canlılıq (biçim, içdənlik, düşüncə, rəmz və ideya) baxımından digər xalqların ortaya atdıqları şeir örnəkləri ilə at oynatmağı ən gözəl bir biçimdə göstərə bilmişdir¹. Sərbəst şeir çağdaşlıq və yenilik karvanına qatılan yeni bir şeir növüdür. Yeni texnologiyanın sürətli inkişafı ilə çağımızın yeni cərəyanlarını bir yola yönəldən şeirdir. Bu şeir

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. İraq-türkman ədəbiyyatı tarixinə bir baxış. 2 cildə. II c. TKMY. Bağdad-1989.s.17

növü bütün ağırlıq və yükləri çiyindən atıb özünə geniş imkanlar qazandırmış və insanın dərin duyğularını daha azad və müstəqil şəkildə tərənnüm edərək ümid və inam dolu sabahlara müjdəçi olmuşdur.

Ümumiyyətlə, bu şeir növü XIX əsrin 50-ci illərindən etibarən dünyəvi ədəbiyyatda diqqəti cəlb etməyə başlamışdır. Ərəb ədəbiyyatında 1947-ci ildən, Türkiyə ədəbiyyatında 1920-ci illərdən etibarən, xüsusilə Nazim Hikmətin yaradıcılığı ilə müşahidə olunmağa başladı. 1940-cı illərdən sonra bu şeir növü Türkiyə ədəbiyyatında “Qəribçilər” kimi tanınan ədəbi cərəyanın əsasən üç təmsilçisi olan Orxan Vəli, Melih Cevdet və Oktay Rifat tərəfindən inkişaf etdirilərək geniş yayılmışdır.

İraq-türkman ədəbiyyatında geniş yer tutan sərbəst şeirin keçdiyi yol uzun bir tarixə malik olmasa da, hamar da olmamışdır. Bu şeir istəməz Avropa ədəbiyyatından Şərq ədəbiyyatına sızmışdır. İraq-türkman şairləri sərbəst şeirə ötən əsrin 50-ci illərinin II yarısından etibarən müraciət etmişlər. Qaynaqlara söykənərək deyə bilərik ki, İraq-türkman ədəbiyyatında sərbəst şeirin yaranma və yayılma dönməsi XX əsrin 50-ci illərinin sonundan 60-cı illərinin sonunadək olan bir dövrü əhatə edir¹. Bəzi qaynaqlar isə İraq-türkman sərbəst şeirinin ilk nümunələrinin daha öncələr yazılmasına dair bilgiler verməkdədir. İraq-türkman ədəbiyyatında ilk sərbəstçi şeir müəllifinin kimliyi ilə bağlı ədəbiyyatşünas alimlər arasında fikir ayrılığı özünü göstərir². İraq-türkman ədəbiyyatında sərbəst nəzm termininə ilk dəfə 1911-ci ildən İraqda türkcə nəşr olunan “Havadis” qəzetinin 1 noyabr 1916-cı il sayısında yayımlanmış “Həyat” adlı şeirin başlığında rast gəlinir³. Deməli, həmin şeirin müəllifi kərküklü şair Əziz Sami İraq-türkman ədəbiyyatında sərbəst şeirin ilk yaradıcısıdır. Əziz Sami 1900-cü ildə Kərkükdə doğulmuş, 1914-cü ildə Bağdad müəllimlər məktəbinə daxil olmuş, 1918-ci ildə Türkiyəyə getmiş, 1925-ci ildə İraqa dönməyən şair Milli Maarif Nazirliyində, 1938-ci ildə Kərkükün milli maarif müdiri işləmiş, 1985-ci ildə Bağdadda vəfat etmişdir.

---

¹ Məhəmməd Mərdan. Türkmən şeirində izlənilmələr. Kültür Bakanlığı TKMY. Bağdad – 1989. s.22

² Hani Sahib. Bəndəroğlu poeziyasının əsas xüsusiyyətləri. (ərəb dilində). Bağdad – 1987. s.67

³ Tərzibaşı Ata. Kərkük şairləri. V c. Bilgisayar basım evi. Kərkük – 2000. s.18

Ə.Bəndəroğlu sərbəst şeirin ilk nümunəsinin ötən əsrin 50-ci illərinin əvvəlində görüldüyünü qeyd edir¹. Lakin başqa tədqiqatçılar bu mövzu ilə bağlı müxtəlif fikirlər irəli sürürlər. Bəziləri ilk sərbəst şeirin 1938-1939-cu illərdə nəşr olunduğunu göstərir. Naməlum şairin “Baba Gurgur” adlı şeirinin 1959-cu ildə Bəşir qəzetinin 16-cı sayında nəşr olunduğu da qeyd edilir². Bəzi müəlliflər 1954-cü ildə Kərkükdə yayımlanan “Afaq” qəzetində İnayət Rəfiq xanımın “Qəlbim” adlı şeirinin nəşr olunduğunu göstərir³. Şair iddia edir ki, həmin şeiri 1935-ci ildə Kərkükdə yayımlanan “İləri” qəzetinə göndərmişsə də, nəşr olunmamışdır. Sonra 1950-ci ildə Ə. Bəndəroğlu “Bəkləyiş” şeirini, 1953-cü ildə isə Əbdülxaliq Bayatlı “Kərkükə özlem” adlı sərbəst şeirini yazmış, lakin heç bir şeir dərc olunmamışdır⁴. Tədqiqatçı Hani Sahibin fikrincə, İraq türkman poeziyasındakı ilk sərbəst şeirlər bunlar deyil. Çünki bu şeirlər sərbəst şeirin qaydalarını düzgün əks etdirmir. Onun fikrincə, 50-ci illərin sonu, 60-cı illərin əvvəllərində yazılan sərbəst şeirlər bu janrın ilk nümunələri hesab olunmalıdır⁵. Dr. Fazil Mehdi Bayat da bu fikirdədir.

Ötən əsrin 50-ci illərinin ortalarından başlayaraq yayımlanmış mətbu orqanlarda ardıcıl olaraq İzzəddin Abdü Bayatlı, Həsən İzzət Çardağlı, Əbdülxaliq Bayatlı, Əbdüllətif Bəndəroğlu, Nəsrin Ərbil və başqalarının sərbəst vəzndə yazılmış şeirləri yer alırdı. Bu dövrün qabaqcıl sərbəstçiləri arasında həmçinin Səad Ərbil, Nəcməddin Əsin, Bəhaüddin Salihin də adları yer alırdı. 60-cı illərdən sonra sərbəst şeir axımına qoşulanların sayı daha da çoxalmışdır. Əta Bəzirgan, Kənan Səid, Erşat Hürmüzlü, Nihad Ağqoyunlu, Qəhtan Hürmüzlü, Hüseyn Əli Mübarək, Xeyrullah Kazım, Haşim Rəşad Ağsu, Salah Nevrəs və başqaları sərbəst vəzndə gözəl şeir nümunələri yaradan şairlərdir.

Bütün bunları nəzərə alaraq deyə bilərik ki, İraq-türkman ədəbiyyatında sərbəst şeirin yaranması və yayılmasında ərəb ədəbiyyatı ilə müqayisədə Türkiyə ədəbiyyatı, o dövr ədəbi mühiti ən mühüm amil olmuş-

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. İraq-türkman ədəbiyyatı tarixinə bir baxış. 2 cildə. I c.

Türkman kultür müdirliyi yayınları (TMMY). Bağdad-1989. s.16

² Baba Gurgur. Birlük səsi dərgisi. (ərəb dilində). Sayı 11-12, Bağdad- 1975, s.55

³ Həsən İzzət Çardağlı. Türkman şeirinə səyahət. (ərəb dilində), “Birlük səsi” dərgisi. Bağdad – 1988. s.55

⁴ Hani Sahib. Bəndəroğlu poeziyasının əsas xüsusiyyətləri. (ərəb dilində). Bağdad – 1987. s.20

⁵ Yenə orada. s.22

dur. İraq-türkman şairlərinin Türkiyə ilə birbaşa və dolayı şəkildə qurduqları ədəbi əlaqələr sərbəst şeirin İraq-türkman ədəbi mühitində geniş vüsət tapmasına güclü təsir göstərmişdir. Bəlkə elə buna görədir ki, XX əsrin əsasən 50-ci illərindən etibarən İraq-türkman ədəbi dilinin normasında artıq Türkiyə türkcəsinə geniş yer verilməyə başlandı və bu proses daha da sürətlənərək Türkiyə türkcəsinin hakimiyyətini möhkəmləndirdi.

Sərbəst şeir İraq-türkman ədəbiyyatında bəzi tənqidçi və tədqiqatçıların qarşıdurmalarına baxmayaraq inkişaf etdirilmişdir. Bu qarşıdurmalar nəticəsində sərbəst şeir ilkin formadan çox zəif olmuş və bəzən öz fəaliyyətini tamamilə dayandırmışdır. Belə qarşıdurma cəbhəsində ilk olaraq görkəmli İraq-türkman tədqiqatçısı Əta Tərzibaşının adı gəlir. “Yeni şeir üzərinə” məqaləsində tədqiqatçı belə şeiri “özbaşına şeir”, “saçma şeir” adlandıraraq şairləri belə şeir yazmaqdan vaz keçməyə, ahəngli heca vəzni ilə yazmağa çağırmış, bu şeiri şeir yox, söz kimi dəyərləndirmişdir: “Bu sözlər arasında gözəl parçalar bulunmaqla bərabər hamısına birdən nəsr demək asan olmadığı kimi şeir demək də haqsızlıq olar. Bir-birinə bağladığımız misraları keçmiş halına gətirməyə çalışsanız boşuna yorulacağınızı anlarsınız! Halbuki ahəngli bir şeirin bütün misraları asanlıqla ayırd olunur. Bu baxımdan gənc şairlərimiz fitri istedadlarını, bizə qalırsa, ahəngli heca vəzni ilə sınımalıdırlar. O zaman Tanrı vergisi sayılan şeirdəki qüdrət və əzəmət özü-özlüyündə bəlli olar”¹. Əta Tərzibaşı bu sözlərlə kifayətlənməmiş, sərbəst şeirin həqiqi şeirin əksinə önəmsiz bir iş olduğunu, fitri istedadla malik olmayan ziyalılar tərəfindən asanlıqla bacarıldığını, onda heç bir yeniliyin görülmədiyini, ağılasız sözlər olduğundan ona sərf olunan əməyə təəssüfləndiyini qeyd etmişdir. Tədqiqatçı bu barədə fikirlərini qəti şəkildə belə tamamlayır: “Sərbəst şeiri yeni və hər yeniyi yaxşı sananlar yanılırlar. Bəzən ən yeni söz ən qədim olandır. Sərbəst şeirlər də, bildiyimizə görə, şeirin ən ibtidai çeşidi sayılır. Dünya həmişə yeniliyə getməkdəysə də biz bu şeir növünə heç cür yeni deyə bilməyəcəyik. Bu, olsa-olsa ancaq geriyyə dönüşün bir ifadəsidir. Bəli, sərbəst şeir yeni görülməklə bərabər qədimliyi tarixcə sabitdir. Qeyd etmək istəyirəm ki, türk ədəbiyyatı tarixində rast gəldiyimiz ibtidai şeir növləri bunun önəmli bir sübutudur”².

---

¹ Ata Tərzibaşı. Yeni şeir üzərinə. Qardaşlıq dərgisi. Sayı 7-8, Bağdad, 1964. s.36

² Yenə orada. s.37

Bu şeiri dəstəkləyən gənc qələmlər isə geriyyə dönməsinin gələcəklə bağlı olmadığı fikrini irəli sürdülər. Bu münasibətlə dövrün gənc şairlərindən biri Salah Nevrəs “Əski və yeni şeir” məqaləsində: “Bizlər qosqoca bir millətiz həm də çox zəngin və təmiz dilimiz vardır. Kəndi dilimiz dururkən yabançı dillərin diləncisi olmaq ünümüzə yaqışırımı əcəba?” deyir və əruz vəznində yazan şairlərə işarə ilə davam edir: “Onlar ayrı bir dövrdə və ayrı təsirlər altında yaşadılar. Bizim dövrümüz başqa və yaşadığımız zaman da bambaşqadır. Böyləcə, əskilərin qullandıqları, bizim olmayan qəliblərdən yalnız yeni şeir ilə qurtara biliriz”¹.

İraq-türkman sərbəst şeirinin milliləşməsi və inkişafında öndərlik edənlərdən, ədəbiyyatda bu vəznə yaşamaq hüququ qazandıranlardan biri Əbdüllətif Bəndəroğlu da bu fikrə qarşı çıxanlar arasında idi. Sərbəst şeirin meydana gəlməsini, o cümlədən onun İraq-türkman ədəbiyyatında yaranmasını Ə.Bəndəroğlu cəmiyyətdə baş verən ictimai, texniki və iqtisadi dəyişikliklərlə - inkişaf əlaqələndirirdi. Şairə görə, ictimai fikrin, habelə ədəbiyyat və incəsənətin inkişafı forma və məzmunun yeniləşməsi iqtisadi, texniki inkişafın nəticəsidir. Doğrudur, iqtisadi tərəqqinin, texnikanın ictimai fikrin, habelə demokratik ideyaların yaranmasında müəyyən rol vardır. Lakin eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, bu, yeganə amil deyil. Çünki bəzən ən mü-tərəqqi inqilabi hərəkət texnika baxımından yüksək inkişaf etmiş ölkələrdə deyil, adi iqtisadi inkişaf səviyyəsinə çatmış ölkələrdə də baş verə bilər. Hər cür yenilik zaman və şəraitin ehtiyacından doğulduğu kimi, Ə.Bəndəroğlunun fikrincə, yeni şeir də həmin dövrdə ictimai şəraitin tələbi idi.

Müasir İraq-türkman ədəbiyyatının 1950-1970-ci illər inkişaf dövrünü araşdıran Dr. Fazil Mehdi Bayat sərbəst vəznə yazılan şeirin ilk nümunələrinin 1958-1959-cu illərdə Əbdülxaliq Bayatlı tərəfindən yaradılaraq “Bəşir” qəzetində işıq üzü gördüyünü qeyd edirsə, tədqiqatçı Dr. Faruq Faiq Köprülü Ə. Bəndəroğlunu bu növ şeirin ilk cığırdaşı hesab edir. Ümumiyyətlə, bu şeirin ilk yaradıcıları Əbdülxaliq Bayatlı, Əbdüllətif Bəndəroğlu, Nəsrin Ərbil və Salah Nevrəs hesab olunur.

Öz qiymətli şeirləri ilə xalqın rəğbətini qazanmış Əbdülxaliq Bayatlının 1962-ci ildə “Qardaşlıq” dərgisində nəşr olunmuş “Bizim kənd” şeiri sadə misralarla dərin məzmunu ifadə etməsi, səmimi duyğuları dilə

---

¹ Salah Nevrəs. Əski və yeni şeir. Qardaşlıq dərgisi. Sayı 12, Bağdad-1967. s.10

gətirməsi, gözlərimiz önündə bir türkman kəndini bütün təbiiliyi ilə canlandırması baxımından maraqlı doğurur. Fikrimizcə, şairin digər bir çox əsərləri kimi bu şeiri də XX əsr İraq-türkman ədəbiyyatında sərbəst vəzn-də yazılmış ən gözəl nümunələrdən sayıla bilər:

İllər...İllər öncə!
Şimşəkli bir gecə
Torpağı qırac,
İnsanları fütqərə,
Heyvanı ac
Bir kənddə doğuldum.
Adı Yengicə...
Yengicədə anam,
Allahın hər axşamı
Ya...Yavan çörək,
Ya...Soğan çörək,
Ya...Ayran çörək
İlə qarşılardı şamı.
Bu zalım...Bu zalım fələk
Neçə dəfə ağlatdı anamı!
Amma hər şeyə rəğmən
Bu gün də... Bu gün də...
Yengicədə körpə uşaqlar,
Dil açarlar;
İncədən...İncə
Danışmağa başlayarlar
Öztürkcə¹.

Onu da qeyd etmək vacibdir ki, İraq-türkman ədəbiyyatında sərbəst şeirin ilk yaradıcılarından biri olan Nəsrin Ərbil yaratdığı gözəl nümunələrlə Əta Tərzibaşının qərəzli və mürəkkəb fikrini dəyişdirməyi bacarmış, bu vəzn-də yazdığı bir əsərin onun tərəfindən “şah əsər” adlandırılmasına nail ola bilmişdir: “Bu il içərisində yayımlanan ən gözəl şeir mənə heç də sevmədiyim sərbəst stildə yazılmış bir şeirdir. “Bir yarpaq düşəcək budağından” başlıqlı bu şeiri, bilmirəm, mənim xoşuma gəldiyindənirmi, yoxsa həqiqətən bir şah əsər olduğundandırımı ilin ən ilginç şeiri hesab etmişəm. Hər halda bunun yazarı Sayın Nəsrin Ərbil,

---

¹ Av.Əta Tərzibaşı. Kerkük şairləri. 4.Kitap. 10,11,12 və 13.ciltlər. s. 219

İraq Türkləri arasında yeni şeirin öndərliyini etməyə çalışan əsl şair olub öz sahəsində müəyyən bir cərəyanı təmsil edən ədəbili bir məktəbin qoruyucusu sayılır¹. Sərbəst şeirləri ilə uğur qazanmış Salah Nevrəsin 1970-ci ildə “Qardaşlıq” dərgisinin təşkil etdiyi şeir müsabiqəsində qalib gəlməsi İraq-türkman ədəbiyyatında sərbəstçi şairlərin yaradıcılığına müəyyən dərəcədə işıq tutmuş oldu və onların sıraları getdikcə genişlənməyə başladı².

İraq-türkman ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən biri vətənpərvər şair Nəsrin Ərbilin “Bir yarpaq düşəcək budağından” şeiri onun bir çox digər əsərləri kimi sərbəst vəzndə yazılmış ən gözəl nümunələrdəndir:

Bir yarpaq düşəcək budağından
Birdən böyüdüyünü görəcəksən.
Alov-alov böyüyəcək illər ardında.
Dilində əski şəkərləmənin dadı
Könlündə oynanmamış oyunların yadı
Qalacaq.
Duyulmamış sevgilər düşünəcəksən,
Alnında atanın busəsi,
Ovucunda ananın ilıq nəfəsi,
Nənənin dizində
Tükənməmiş nağıllar qalacaq
Bağçaların rəngləri silinəcək
Ağlayacaq gözlər yağışlı şüşələr
Arxasında,
Dumansız ocaqlarda qalacaq gözlərin
Qapanacaq bu fəslə ömrün
Adın silinəcək qumsallardan
Yazılmamış məktublardan qalacaq
Ayrılacaq bir gəmi sahilədən
Gözlərini gecəyə yumacaqsan...
Yaşlanacaqsan;
Zaman böyüyəcək sənənlə,
Soruşacaqsan saçının ağlarını aynalardan,

---

¹ Ata Terzibaşı. “Qardaşlıq”ın Altıncı Yılı Yazı ve Şiirleri”. Qardaşlıq dərgisi, S.1-2, Yıl:7, Temmuz, s.23-26

² Büyük şiir yarışması. Qardaşlıq dərgisi. S.1-2, Yıl:10, Mayıs-Haziran, s.23

Aynalar geri alacaq gözəlliyini,
İllər qazınacaq alnına cizgi-cizgi,
Gözlərin dənizin süstlüyünü gətirəcək.
Dodağında gülümsəmələr yarım qalacaq.
Büküləcək belin
Zamanın ağırlığı altında
Bütün gözlərdə zəhər
Tənha qalacaqsan,
Bir yarpaq da düşəcək budağından,
Yaradıldığına
Peşman olacaqsan¹.

İraq-türkman şairlərinin yaradıcılıq imkanları sərbəst şeirə meyil artdıqca genişlənir, nisbətən mövzu rəngarəngliyi də hiss olunur. Belə şeirlərdə ictimai motivlərə daha çox təsadüf olunur. Şairləri müasir məsələlər, milli-azadlıq ideyaları, yerli hadisələr, fələstinlilərin başına gətirilən müsibətlər, fəlakətlər, Xirosima faciəsi, ictimai həyatda baş verən dəyişikliklər maraqlandırır.

Sərbəst şeir qol-qanad atdıqca onun sıralarında Hüseyn Əli Mübərək, Xeyrullah Kazım, Haşim Rəşad Ağsu, Əta Bəzirgan, Qəhtan Hürmüzlü, Nihad Ağqoyunlu və başqa onlarla böyük şairlər xüsusilə fərqlənməyə başladı.

1970-1980-ci illərdən sonra İraq-türkman şeirində sərbəst vəznə üstünlük verənlərin sayı daha da çoxalmışdır. Bu şairlər doğma ana dilinin zənginliyindən doğru-dürüst şəkildə faydalanaraq məzmun və ideyanı yeni poetik formalar daxilində ifadə etməyə başlamışlar. Əsas qayə və məqsədi xalqın milli-mənəvi dəyərlərini, qədim tarixini, zəngin dili, mədəniyyətini qoruyub gələcək nəsillərə çatdırmaq olan belə vətənpərvər şairlər əsərlərində daha çox bu istiqaməti əsas götürmüşlər. Nüsrət Mərdan, Sübhü Salt, Həmzə Hamamçı, Məhəmməd Ömər Qazançı, Rəmzi Çavuş, Cəlal Polat, Mustafa Ziyai, Kamal Süleyman, Hani Sahib, Qədriyə Ziyai, daha sonralar Cevdət Qazioğlu, Firdevs Kərküklü, Yalçın Bəlluoğlu, Əhməd Kərküklü, Qərə Vahab, Şəmsəddin Kuzəçi və başqaları daha çox sərbəst vəznə yazdıqları şeir nümunələri ilə tanınmış, çağdaş İraq-türkman ədəbiyyatının inkişafına öz töhfələrini vermişlər.

---

¹ Nesrin Erbil. Bir yarpaq düşəcək dalından. Qardaşlıq dərgisi, S-6-7, Yıl:6, Ekim-Kasım, 1966, s.57

Sərbəst vəzndə gözəl nümunələr qələmə alan Məhəmməd Ömər Qazançının “Atamın Kərkük sevdası” şeiri dərin məzmunu, vətən məhəbbətini, yurd sevgisini səmimi duyğularla əks etdirməsi baxımından diqqəti cəlb edir:

“Ya aşiq kimi aşiq
Olun” deyərdi mərhum atam
“Ya eyvallah... Bu süd sizə
Artıq haram”
Məsgəriydi mənim atam
Sabah axşam
İş içində qaççaqaçda
Vaxtı yoxdu,
Siyasətdən dəm vurmağa
Amma vallah bir an
Kərkükdən söz açıldımı?
Gəl, qulas as danışığa
Bir ümməti coşdurardı
Yeddisindən yetmişinə
Tərləyərdi buram-buram.
Kərkük deyərdi
Başqa bir şey söyləməzd
Mənim atam...
Necə böyük
Bir aşiqdi
Mənim atam...
Kaş ki biz də Kərkükü
Atam kimi sevsəydik
Elə saf, elə təmiz
Hər şey yaxşı olardı indi
Bizim üçün
Bütünlüklə büsbütün.
Nə arada bir dərd vardı
Nə ortalıqda bu dram...
Üzr diləyirik, atam...¹.

“Sənətkar gərək nəzərdə saxlasın ki, o, xalq üçündür” fikrini əsas tutan Ə.Bəndəroğlu azad şeirin yaranma məqsədi, onun vəzni, ahəngi,

---

¹ Əli Şamil. Millət dərdi böyük alimi həm də şair, nasir və dramaturq etdi. 525-ci qəzet, 2016. s.5

oxunma qaydaları haqqında nəhayət ki, belə bir nəticəyə gəlir: “Müasir İraq-türkman şeirində yaranmış sərbəst şeir ictimai-həyati ehtiyacları bəyan etmək üçündür. Ona görə də azad şeir adi danışiq tərzində oxunmalıdır”¹. Ə. Bəndəroğlu sərbəst vəznli şeir formasının fikrin ifadəsi üçün şairin qarşısında geniş imkanlar açdığını irəli sürür. Bütün yaradıcılığı boyu zəhmətkeş insanların qüdrətini, nasırlı-qabarlı əllərin günəşə doğru gedən yollarını, ürəklərində insan məhəbbəti daşıyanları, ulu millətinin zəngin tarixini, torpağının bərəkətini, soydaşlarının vətənsəvərliyini tərənnüm edən Ə. Bəndəroğlunun “Doğu insanları”, “Omuzunda kölgəsini qaldıran insan”, “Qorxu soqaqları”, “Mən iraqılı türkmanam”, “Bu axşam”, “Ana dili öyrənmənin içində də süd dadı var”, “Sevgi ölüncə” və s. şeirləri sərbəst vəznin gözəl nümunələri sayıla bilər. Şairin “Öz dilim” şeiri bu baxımdan diqqəti cəlb edir:

Sən hər şeydən
Fərqlisən.
Sən anamızın südündəki
Bəyazlıqsan.
Sən
Göylərdən,
Torpaqdan,
Sudan
Daha parlaqsan.
Sən varlığımızsan,
Biz də səninlə varıq².

Çağdaş İraq-türkman ədəbiyyatının yeni şəkil və forma etibarilə zənginləşməsində mühüm rol oynayan, doğma vətəninə baş verən ədəbi-mədəni-ictimai hadisələrdə geniş fəaliyyəti ilə diqqət mərkəzində olan Əbdüllətif Bəndəroğlunun həyatı və yaradıcılığı özünəməxsus cəhətləri ilə diqqəti cəlb edir.

Əbdüllətif Bəndəroğlu 1937-ci ildə İraqın şimalında yerləşən qədim türk yurdu Kərkükün Tuzxurmatı qəsəbəsində anadan olmuşdur. Şair “Hekayə” adlı şeirində doğulduğu yeri belə təsvir edir:

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. İraq-türkmən ədəbiyyatı tarixinə bir baxış. 2 cildə. II c. TKMY. Bağdad-1989.s.20

² Çağdaş İraq şeirindən seçmələr. Tərtibçilər: prof Q. Paşayev, Dr. Ə. Bəndəroğlu. Bakı, Elm, 2001. s.74

Mənim doğulduğum elçə
Tuz və xurma ocağı.
Suyu ağ, dağı yücə,
İşçilər dələr dağı yorulmadan¹.

İlk təhsilini Tuzxurmatuda alan şair Kərkükdə orta təhsilini bitirmiş və Kərkük Neft Şirkətinə aid olan Texniki kollecdə təhsilini davam etdirmişdir. Lakin siyasi baxışlarına görə tezliklə (1956-cı ildə) həmin təhsil ocağından uzaqlaşdırılan Ə.Bəndəroğlu bundan sonra bəzi şirkətlərdə memar kimi çalışmışdır.

Ə.Bəndəroğlu ilk qələmini sərbəst vəzndə sınımışdır. 1950-ci ildə - 13 yaşında şair “Yavaş” adlı ilk sərbəst şeirini yazmışdır². Yaradıcılığının ilkin dövrlərində Nazim Hikmətin şeirlərinin qüvvətli təsiri altında olan Ə. Bəndəroğlu 1952-ci ildə “Nazim Hikmətə bir məktub” adlı şeirini yazmışdır. 1958-ci ildə Bağdadda nəşr olunan “əl-İnsaniyyə” (Bəşəriyyət) qəzetində yayımlanmış bu şeir şairin çap olunmuş ilk şeiridir. Nazim Hikmətin azadlığa buraxılması ilə əlaqədar yazılmış bu şeir həmin dövrdə Örbildə müəllimlər heyətinin nəşr etdiyi dərgidə də yayımlanmışdır³.

Şairin ədəbi fəaliyyətinin ilk dövrləri olan 50-ci illər, ümumiyyətlə, İraqda və xüsusilə İraq-türkman ədəbiyyatında yeni bir mərhələnin başlanğıcı, ədəbi-ictimai proseslərdə dirçəliş dövrü kimi də xarakterizə oluna bilər. Həmin dövrdə mətbuatda ötən onilliklərlə müqayisədə böyük canlanma müşahidə olunurdu. “Afaq”, “İləri” və sonradan “Bəşir” qəzetinin yayımlanması ədəbiyyatda yaranmış boşluğun doldurulmasına müəyyən dərəcədə xidmət edirdi. 1950-ci illərin sonları ölkədə baş verən siyasi çaxnaşmalar, insanlara divan tutulması, 1958-ci ildə İraqın respublika elan olunması və ölkədə yaşayan digər xalqlarla birgə türkmanlara da müəyyən haqların verilməsi kimi hadisələrlə yadda qaldı. Bu zaman türkmanlara Bağdad radiosunda 30 dəqiqəlik (əslində 3 saat nəzərdə tutulmuşdu) yayım vaxtı verildi. Həmin proqramlarda xüsusilə ədəbi-bədii xarakterli materiallar səsləndirilirdi. İraq- türkman folkloru və ədəbiyyatı nümunələrinə geniş yer verilirdi. Ə.Bəndəroğlunun ədəbi fəaliyyəti bu

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Doğu insanları. TKMY. Bağdad – 1975. s.86

² Əbdüllətif Bəndəroğlu. Günəş şərqisi. Bağdad – 1969. s.12

³ Abdülaziz Muhsin. İraq türkman ədəbiyyatında sərbəst şeir. Yurd qəzeti, 30/11/2002. Bağdad. s.3

radio ilə sıx bağlı idi. Onun yaradıcılığının bu dövründə yazdığı bəzi əsərlər radiodan səsləndirilirdi.

Ümumiyyətlə, Ə. Bəndəroğlunun bu dövr yaradıcılığı mövzu və janr müxtəlifliyi ilə nəzərə çarpır. Belə ki, 50-ci illərdə onun əsərləri arasında xoyratlarla yanaşı qəzəl, qəsidə və hekayələrə də rast gəlmək mümkündür. Ə. Bəndəroğlu ilə apardığımız müsahibələrdə o, gənlik illərində bir neçə hekayə yazdığını da qeyd etmişdi. Bunlar onun siyasi hadisələr fonunda ərəbcə yazdığı “Sautul-muharib” (Müharibənin səsi), sevgi mövzusunda “əl-lıqaul-əxir” (Sonuncu görüş), “əl-hayətul-uşşaq” (Aşıqlərin həyatı) və başqa hekayələridir.

Ə. Bəndəroğlunun 1962-ci ildə ilk yaradıcılıq məhsulu olan “Türkman ədəbiyyatı yolunda bir addım” kitabı nəşr olunmuşdur. Müəllif sonralar bu kitabın zəif olduğunu qeyd etsə də həmin kitab bəzi maraqlı və ciddi məqamları ilə yadda qalır. Müəllif orada bir sıra problemlərə toxunmuşdur. Onu həmişə narahat edən və düşündürən problemlər – doğma ana dili, yazı qaydaları, leksikologiya məsələləri və s. Həmin kitabda şairin “Xoyratlarım” başlığı altında 159 xoyratı, həmçinin “Müqəddəs vətənim”, “Vətən uğrunda” qəzəlləri, “Ana səsi”, “Millət birliyi”, “Ay, ulduz və xoyrat”, “Qan çanağı” və başqa şeirləri yer almışdır. Bu əsərləri şair milli vətənpərvərlik duyğuları ilə qələmə almışdır:

Ey müqəddəs vətənim, sənsən edən heyran bizi,
Canladan, həm parladan, təqdir edən insan bizi.
Zülmədən bir iz bulunmaz parlarsa nurun sənin,
Nurunla güllər açar, şadan edər hər an bizi.
Xalqımız istər hər dəm hür yaşasın, baş əgməsin,
Etməsin istimar qurşunları pərişan bizi¹.

Qaynar inqilablar ocağı olan İraqdakı siyasi-ictimai hadisələr qoyunda böyüyən, yetişən Ə. Bəndəroğlu təbii ki, bu hadisələrdən kənarda qala bilməzdi. İstər bir vətəndaş, istərsə də bir şair kimi bu çətin burulğanlardan keçən, yorulmayan, usanmayan şair bir müddət vətəmindən uzaqlarda yaşamaq məcburiyyətində qalmışdır. 1964-cü ildə ölkədə baş verən bəzi siyasi çevrilişlərdən sonra İraqı tərk etmiş, Livanda, Yunanıstanda və Bolqarıstanda yaşamaq olmuşdur. Bəndəroğlu burada da fəaliyyətini dayandırmamışdı. Xüsusilə Bolqarıstanda yaşayanda o, bolqar türk

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. İraq türkman ədəbiyyatı yolunda bir addım. Bağdad – 1962. s.52

şair və nəşirləri ilə sıx əlaqələr yaratmış, yerli qəzet və dərgilərdə məqalələrlə çıxış edərək şeirlərini çap etdirmişdir. Həmin dövrdə şair Bolqarıstanın paytaxtı Sofiyada türkcə-bolqarca yayımlanan “Yeni işıq”, “Xalq gəncliyi” qəzetlərində, həmçinin “Yeni həyat” dərgisində milli-azadlıq ideyalarını əks etdirən şeirlərini dərc etdirirdi. Bundan başqa Ə. Bəndəroğlu Sofiyada yaşadığı vaxt yazdığı “Arzu ilə Qəmbər yaxud eşq uğrunda ölənlər” pyesini radio üçün hazırlamış və bu pyes yerli aktyorların ifasında Sofiya radiosundan təqdim olunmuşdur. 1965-ci ildə Ə. Bəndəroğlu vətənə qayıtmışdır.

Siyasi-ictimai fəaliyyətini davam etdirən şair 1969-cu ildə gənclər təşkilatı yaratmışdır. 1970-ci ildə məlum siyasi çevrilişdən sonra İraqda yaşayan başqa xalqlar kimi türkmanlara da bəzi mədəni haqlar verilir. Həmin vaxt İraq İnformasiya Nazirliyi nəzdində İraq-türkman mədəniyyət müdirliyi təşkil olunmuş, aylıq “Yurd” qəzeti və “Birlik səsi” dərgisi nəşrə başlamış, həmçinin TV və radioda türkmanca proqramların müddəti artırılmış, ana dilində məktəblər açılmışdı. Çox təəssüf ki, 188 məktəbin fəaliyyət göstərməsi nəzərdə tutulduğu halda bir neçə ildən sonra artıq bu qərar qüvvədən düşmüş, məktəblər bağlanmışdır.

Həmin dövrdə Ə. Bəndəroğlu Şimal bölgəsində Kərkükün maarif müdiri vəzifəsində işləmişdir. Bir müddət sonra İnformasiya Nazirliyinə bağlı Türkman Mədəniyyət Müdirliyinə sədr təyin olunmuş və həftəlik “Yurd” qəzetində baş yazar olmuşdur.

Ə. Bəndəroğlu hər dəfə Azərbaycana–Bakıya gələndə ölkəmizin çox tanınmış elm-tədris mərkəzlərində olurdu. Belə tədris ocaqlarından biri də Bakı Dövlət Universiteti idi. O, bir tədqiqatçı kimi, demək olar ki, hər gəlişində (20 il ərzində) universitet tələbələri ilə görüşür, İraq-türkman dili, folkloru, ədəbiyyatı ilə bağlı doğma ana dilində mühazirələr oxuyurdu. Bütün bunlar nəzərə alınaraq 1992-ci ilin mart ayında Ə. Bəndəroğlu Bakı Dövlət Universitetinin fəxri doktoru seçilmişdi. Bu hadisə İraq türkman ziyalıları arasında böyük təqdirlə qarşılanmışdı. Çünki həmin dövrdə İraq türkmanları arasında ilk dəfə məhz Əbdüllətif Bəndəroğlu BDU tərəfindən bu fəxri ada layiq görülmüşdü. Tanınmış türkman şairi Həsən Kövsər həmin il bu münasibətlə “Rəhbər” adlı şeirini yazmış və ona öz dərin rəğbətini ifadə etmişdir:

Ey əfəndim, Üdəba karvanının dik başısan,
Mütləq ustad şeirdə inci sədəf nəqqaşısan.
Günbəgün bu yüksələn şeirü-ədəb məxfilinə
Bir təməl memarısan, həm təməlin çim daşısan.
Xulquna, əxlaqına min afərin, ey rəhbərim,
Ağsudan nuş eyləyib mərd insanın yoldaşısan.
Haqq yolunu tənvir üçün pərvanəsən, məşəlsən,
Atəşi zülmə dözən məzlumların göz yaşısən.
Sən Füzuli bağçasında kök atan barlı ağac,
Safini canlandıran hikmətlərin qardaşısan.
Dərgaha rövnəq verən piri muğanı andıran,
Eşq meyindən məst olan sən mən kimi beктаşısən.
Bəndəroğlu, sən bizə rəmzi vəfa söylər Həsən,
Millətim altın üzük, sən bəzəyən dürr qaşısan¹.

Bu münasibətlə şairin qələm dostlarından biri, türkman ədəbiyyatçıları arasında tanınmış Sabah Tuzlu da həmin dövrdə “Böyük şair Ə.Bəndəroğluna” adlı şeirini yazmışdır:

Sıxıntılarını sardın,
Qaranlıqlarını yardım.
Fərq qoymadan dostlarını,
Tez-tez soruşub aradın.
Yıxdın firqət dağını,
Qurdun birlik bağını.
Yurd yoluyla ucaltdın
Məhəbbət bayrağını.

Millətini inandın,
Nə yoruldun, nə usandın,
Bu yolda bir şam kimi
İşıq saçaraq yandı.
Ağsudan aldın əsin
Uca qalacaq səsin.
Keçdi ömür karvanın,
Hələ də sən o sənsən.

---

¹ Yurd (Əl-Vatan) Kültürəl bağımsız dərgi. 13.Sayı, Şubat 2008.s.31

Ey fədakar həmsəhərlim,
Ey sevgi coşan nəhrim.
Hər möhnətə boş verdin,
Sənə qəhrəman deyim.
Çətinliklər qatar-qatar,
Biri birindən betər.
İyirmi iki il xidmət
Desəm, hər şeyə yetər¹.

Ə.Bəndəroğlu 1997-2004-cü illər arasında Türkiyənin dünyada tanınmış Anadolu Xəbər Agentliyinin İraq müxbiri işləmişdir. O, 1999-cu ildə İraq Mədəniyyət Nazirliyinə bağlı Türkman Mədəniyyət Müdirliyi və “Yurd” qəzetindən ayrılaraq təqatüdə çıxmışdır. 2002-ci ildə “Yurd” qəzetinin baş yazarı vəfat etmiş və Ə.Bəndəroğlu yenidən qəzetin redaktoru vəzifəsinə qaytarılmışdır. 2003-cü ildə o öz istəyi ilə vəzifəsindən ayrılmışdır. Bir az sonra isə Amerikanın Səddam hakimiyyətini devirməsi ilə İraqın siyasi-ictimai-mədəni və iqtisadi həyatında bu günədək davam edən iflic vəziyyəti yaranmışdır. Səddam Hüseyn hakimiyyəti devrildikdən sonra Ə.Bəndəroğlu ölkə başçısının İraq Türkman Mədəniyyət müşaviri təyin olunmuşdu.

Ə.Bəndəroğlu uzun illər ürək xəstəliyindən əziyyət çəkirdi. 2002-ci ildə yaxın dostu Qəzənfər Paşayevə yazdığı bir məktubunda ürəyində ciddi narahatlıq olduğunu qeyd edir və müalicə alacağını bildirirdi. Xalq sevgisini həyatının ən böyük məqsəd və məramına çevirən Ə. Bəndəroğlu 2008-ci ilin fevral ayının 1-də İordaniyanın paytaxtı Ammanda müalicə aldığı xəstəxanada 71 yaşında vəfat etmiş və çox sevdiyi vətəninə əbədiyyətə qovuşmuşdur.

Ə.Bəndəroğlunun vəfatı İraqda, Azərbaycanda və Türkiyədə soydaşlarının dərin kədərinə səbəb olmuş, onlar bu acını ayrı-ayrı məqalələrdə, poetik nümunələrdə ifadə etmişlər. Şairin qələm dostlarından Rəmzi Çavuş “Böyük yazar və şair mərhum qardaşım Əbdüllətif Bəndəroğlunun ruhuna” başlığı ilə “Yenə də ölüm” şeirini yazmışdır:

Öncə bir ölüm vardı..
İndi min ölüm arxamızda.

---

¹ Yurd (əl-Vatan) Kültürəl bağımsız dərgi. 13.Sayı, Şubat 2008.s.14

Bir dostu ölümə uğurlayanda
Ölümün əlləri
Başqa bir dostun yaxasında..
Dünən bir şair vardı..
Deyil ölüm
Həyat yazdı şeirində
Göy üzünün üç damla yağış
Damlaların uclarında,
Dostluq dolusu xoryatları
Ciblərində gizlinləri..
Dünən bir insan vardı,
Dağların ətəyində bir səhər
Aşiq idi,
Bir ırmaq dolusuydu
Bir maral sevgilisiydi
Öncə ölüm varıydı
Sonra ölüm səsləndi
Qazan ağlar..
Od yanar, qazan ağlar
Burda..
Hamımız o qəribi tanıyıırıq...
Qəbri qəbrimizə yaxındı...¹.

Şair Nəcdət Rəşid Tuzlunun “Şair” adlı şeiri də Ə.Bəndəroğlunun ölümünə dərin hüznə qələmə alınmışdır:

Sən yarayla getdin...
Şəhərimiz
Çiçəklərimiz
Ürəklərimiz yaradır deyə bilirəm
Sən də bağrımızda yeni yara açdın...
Acı sənin
Ümid bizim
“Qasırgılar hamımızın”
Ağı sənin
Acı bizim

---

¹ Yurd (əl-Vatan) Kültürəl bağımsız dərgi. 13.Sayı, Şubat 2008.s.19

“Qasırgalar hamımızın”.
Sən getdin...
“Qaravul” yamacı Ağı
Ağsu kənarları Ağı
Sən getdin...
Yenə şimşək
Yenə özləm qanad vuracaq
Xəzər dənizi üzərində
Araz çayı qırağında
Ağ göyərçin yenə uçacaq
yenə uçacaq...
Sənə salam
Qərənfil qoxusundan
Sənə salam
Yurdunun yarasından
Sənə salam
Ağsu susamasından
Yeni dil açan körpələrin dilindən
Türkmən anaların
Şirin-şirin ninnilərindən
Sənə salam,
Sənə salam...¹

Şairin ölümü münasibətilə “Ədəbiyyat” qəzetində Vasim Məmmədliyev və Qəzənfər Paşayevin “Heyif sənə, Bəndəroğlu”, Ayaz Vəfalının “Salam, qardaşım” adlı məqalələri dərc olunmuş, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin ədəbi əlaqələrimizin inkişafında böyük xidmətləri olan, Yazıçılar Birliyinin fəxri üzvü, görkəmli İraq türkman şairi, ictimai xadim və tədqiqatçı Əbdüllətif Bəndəroğlunun ailəsinə və yaxınlarına başsağlığı yer almışdır.

2006-cı ilin aprel ayından Ə.Bəndəroğlunun böyük səyləri ilə nəşr olunmağa başlamış Yurd dərgisinin 2008-ci ilin fevral sayında şairin ölümü ilə əlaqədar tanınmış türkman araşdırıcısı Şəmsəddin Küzəçinin “Əbdüllətif Bəndəroğlunu kaybetdik”, Cəvdət Kadı Oğlunun “Əbdüllətif Bəndəroğlu ölümsüzlük zimmətində”, Müvəffəq Naci Tuzlunun “Böyük kaybımız Dr.Əbdüllətif Bəndəroğlu” məqalələri, eləcə də şairin ölümünə

---

¹ Yurd (əl-Vatan) Kültürəl bağımsız dərgi. 13.Sayı, Şubat 2008.s.22

ithafən Ərbildən şair Hüsam Həsərin “Ulu türkmandın”, Cəlil Qazançıoğlunun “Məmləkətimin ozanı” şeirləri və s. yer almışdır.

Ə.Bəndəroğlu, yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, yaradıcılığının ilk dövründə şeirlərini Nazim Hikmətin əsərlərinin qüvvətli təsiri altında yazmışdır.

Ə.Bəndəroğlunun yaradıcılığının ilk dövrü olan 50-60-cı illər İraqda kəskin mübarizələr, milli-azadlıq ideyalarının yarandığı və yayıldığı bir dövr kimi də xarakterizə oluna bilər. Ə.Bəndəroğlu həmişə öz xalqının dərdlərini duyan, xalqın aclıq, səfalət, işgəncə dolu həyatına heç vaxt göz yummayan şairlərdən idi. Xalqın başına gətirilən müsibətləri öz müsibəti, öz faciəsi hesab edən şair belə bir dövrdə Nazim Hikmət yaradıcılığı, onun azadlığa, hüriyyətə səsləyən şeirləri ilə tanış olmuş və özü də onun təsiri altında poeziya nümunələri yaratmağa başlamışdır.

Ə.Bəndəroğlu özü də xatirələrində qeyd edir ki, yaradıcılığının ilk dövründə geniş yayılmış formalardan uzaq olmuşdur. Əsasən mövzu rəngarəngliyinə üstünlük verən şairin yaşadığı dövr üçün yeni məzmun kəsb edən şeirlərində insanların azadlıq həsrətləri, sevinc-kədər motivləri, ictimai haqsızlıqlar və s. mövzular çoxluq təşkil etmişdir. Burada şairi Nazim Hikmət yaradıcılığı ilə birləşdirən məqamlar özünü göstərir.

Bu mövzu Ə. Bəndəroğlunun yaradıcılığında izi çox görünən bir mövzudur. Şairin “Aclıq”, “Aclığın səsi” və b. şeirlərində insanlığa yönəlmiş bu zülmə etiraz səsləri güclüdür:

Aclıq hər şeydən güc!!
Cocuqlarımızın ağlamaları
Aclıq
Qadınlarımızın öfkələri
Aclıq
Yağmayan qara buludlar
Aclıq
Aclıq gözlərdə yelkənini
Açmış¹.

Ə.Bəndəroğlunun yaradıcılığında Nazim Hikmətin azadlığa, üsyana, mübarizə əzminə, öz haqları uğrunda “bir mum kimi yanmağa” səsləyən şeirlərinin təsiri güclüdür. Bu baxımdan “Kərəm kimi” şeirinin:

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Doğu insanları. TKMY. Bağdad – 1975. s.20

Kül olayım
Kerem gibi
yana yana.
Ben yanmasam
sen yanmasan
biz yanmasaq
nasıl
çıkar
karanlıklar
aydınlığa¹.

misralarından doğan həyəcan, çılğınlıq, alovlu mübarizə ruhu Ə. Bəndəroğlunu öz təsiri altına almışdı. Şair “Qardaşım Əli” şeirində bu mübariz ideyaları davam etdirməyə çalışırdı:

Əli, milyonlarca məhbus
milyonlarca uşaq
milyonlarca qadın
çağırır
səni, məni, bizləri
dəmir qapılar qırmağa
dağları dəlməyə
yolları açmağa
günəşi qucaqlamağa
çağırır.

Koşalım,
durmuyalım
bir mum gibi
yanalım,
sönmiyəlim
insanlığın,
hürriyyətin
uğrunda!².

Ə. Bəndəroğlunun yaradıcılığında günəşin bir azadlıq simvolu kimi tərənnümü də geniş yer tutur. Nazim Hikmətin “Günəşi içənlərin türkü-sü”ndə yüksək səsle bütün dünya məzlumlarına ünvanlanmış, inqilabi bir devizə çevrilmiş:

---

¹ Nazim Hikmət. Bütün eserləri. I c. Narodna Prosveta. Sofiya – 1967. s.192

² Əbdüllətif Bəndəroğlu. Çılgınlıq və yara. Bağdad – 1979. s.65

Akın var
Güneşə akın!
Güneşi zaaaaptedeceğiz
Güneşin zaptı yakın!¹ –

misralarının ardınca Ə. Bəndəroğlunun yazdığı “Günəş türküsü”, “Günəş vursun”, “Günəşin anahtarı” kimi şeirlərdə şair insanları günəşin işığına yaxın olmağa, günəşdən ruhlanmağa, günəşin şüalarını ovuclarına almağa, yorulmadan, usanma-dan, bezmədən günəşə doğru addımlamağa, günəşlə qaranlıqları aydınlatmağa, günəşi bir qurtum su kimi içməyə çağırır:

Al günəşin işığını
avuclarına
bırakma küflənsin
avucların
səbəbsiz yerə².

Nazim Hikmətin “Cəviz ağacı” şeiri də şairin yaradıcılığında öz izini qoymuşdur. Lakin N. Hikmətin şeiri oxucunu nə qədər nikbinlik, ümid, həsrəti qovan, parçalayan hisslərlə çulğalayırsa, yaradıcılığa yenidən başlamış bir gənc şairin eyni şeirin təsiri ilə yazdığı “Fərqində” şeirində bir o qədər bədbinlik, kədər, ümitsizlik hissləri hakimdir:

Mən bir xurma ağacıyam Millət parkında
Budaqlarım qurumuş, salxımım tökülmüş,
Köklərim topraq altında,
Nə sən bunun fərqindəsən,
Nə dostlarım,
Nə də məni arayanlar fərqində³.

Qeyd etdiyimiz kimi, 1964-65-ci illərdə Ə. Bəndəroğlu ölkədə baş verən siyasi çaxnaşmalardan dolayı vətəninə tərək etmək məcburiyyətində qalmışdı. Yunanıstan, Livan, İordaniya kimi ölkələrdə bir müddət qərar tutan şair sonradan daha çox Bolqarıstanda yaşamışdır. “Sürgünlük heka-yəsi” şeirində şair həmin illəri belə xatırlayır:

Limana dəmir atar gibi
Atdım kəndimi məmləkətin dıшыna.
Yuva arayan gövərçinlərə döndüm.
Qanlı qaranlıqları içmədim yenə,

¹ Nazim Hikmət. Bütün eserləri. Ic. Narodna Prosveta. Sofiya – 1967. s.109

² Əbdüllətif Bəndəroğlu. Doğu insanları. TKMY. Bağdad – 1975. s.105

³ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Çılgınlıq və yara. Bağdad – 1979. s.96

Küskün bir çocuq gibi,
Geçdim ölkədən-ölkəyə.
Şimdi həsrətlə arıyorum
Məmləkətimin günəşini¹.

Ə.Bəndəroğlu Nazim Hikmətin eyni hisslərlə yazdığı şeirləri məhz bu dövrdə daha dərinlən duyurdu. Qürbət, vətən həsrəti, ümid dolu gələcəyə səsləniş kimi misralara köklənən şair Nazim Hikmətin “Karıma mektub” şeirinin təsiri ilə yazdığı “Eşimə bir məktub” şeirində həsrət, kədər, özləyiş motivləri ilə yanaşı, həm də ümid, gələcəyə inam, bir qədər nikbinlik, doğma yurda dönüş istəyi və s. kimi hisslər duyulur:

Ümid dolu gözlərinlə,
Bezmədən gözlə yolumu.
Dönəcəyim bir səhər vaxtı
Xəfif ruzgarlar qapıyı vurunca...
Gecənin qaranlığına aldırma,
gündüzü gözlə...
Məni gözlədiyin kimi.
Gələcəyəm².

Nazim Hikmətin: “En basit konuşma diliyle, kafiyesiz, vezinsiz de şiir yazıyorum. Sevdadan da, barıştan da, inkilabtan da, hayattan da, sevincin de, kederden de, umuttan da, umutsuzluklardan da söz açıyorum, insana has olan her şey şiirime de has olsun istiyorum”³ fikirlərini dəstəkləyən Ə.Bəndəroğlu özü də oxucusunun duyğularının ifadəçisinə çevrilə bilən şeirlər yazmağı yaradıcılığının əsas qayəsi bilmişdir.

Ə.Bəndəroğlu hələ sağlığında öz müasirləri tərəfindən “Çağdaş İraq-türkman şeirində böyük bir devrim yapan şair”⁴, “Sərbəst şeirin ustası”⁵, “Çiğlıqlarını bizə ulaştıran qutsal dili unutmamış ozan”⁶, “Gerçəkdən şeirlərini topluma dirək olaraq yönəltən şairlərin başında gələn bir

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Doğu insanları. TKMY. Bağdad – 1975. s.7

² Yenə orada. s.15

³ Nazim Hikmət. Bütün eserleri. İc. Narodna Prosveta. Sofiya – 1967. s.23

⁴ Əbdüllətif Bəndəroğlu. İraq-türkmən ədəbiyyatı tarixinə bir baxış. 2 cildə. II c. TKMY. Bağdad-1989.s.133

⁵ Qasım Sarı Kəhya . İraq türkman ədəbiyyatı tarixi. (1968-1977). 2 cildə. I c. TKMY. Bağdad-1978. s.35

⁶ Məhəmməd Ömər Qazançı. İnci üstünə inci, şeir üstünə şeir. Şeir üzərinə araşdırma, incələmə. TKMY. Bağdad – 1990. s.154

şair”¹, “...sözün zənginliyini arayıb böyük xalqımızın anlayacağı dil ilə yazan çağdaş şair”² və s. kimi qiymətləndirilmişdir. Fikrimizcə, bu baxışlar onun çağdaş İraq-türkman ədəbiyyatındaki xidmətlərini və layiq olduğu yeri müəyyən etməyə çox yardımçı olacaqdır.

Çağdaş İraq-türkman ədəbiyyatının inkişafında yorulmadan çalışan və fədakar əməyi ilə fərqlənən Ə. Bəndəroğlunun zəngin və çoxşaxəli yaradıcılığını iki əsas mərhələdə araşdırmaq mümkündür:

1) Gənclik dövrü yaradıcılığı: Əsasən 50-ci illər və 60-cı illərin sonunadək olan dövrü əhatə edir. Şair əsasən siyasi lirikası ilə bu dövrdə diqqəti cəlb edir.

2) Kamillik dövrü yaradıcılığı: Əsasən 70-ci illər və şairin ömrünün sonunadək olan dövrü əhatə edir. Bu dövrdə şairin poeziyası istər yaradıcılıq üslubu, istərsə də ideya-məzmun xüsusiyyətləri baxımından diqqəti cəlb edir.

Ümumiyyətlə, Ə. Bəndəroğlunun əsərlərini mövzu və ideya baxımından aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Doğma yurda – torpağa məhəbbət;
2. Azadlıq mövzusu;
3. Ana dili mövzusu;
4. Sülh və müharibə mövzusu.

Ə. Bəndəroğlunun bədii yaradıcılığını araşdırmaq üçün şairin “Günəş şərqi” (Bağdad-1969), “Gurgur baba” (Bağdad-1973), “Doğu insanları” (Bağdad-1975), “Qərənfil” (Bakı-1977), “Çığlıq və yara” (Bağdad-1979), “Gecənin köksündə çırpınır ildırımlar” (Bağdad-1986), “Özləm qanat çırpıyor” (Bağdad-1992), “Göylər unutmuşdu yağacağını” (Bakı-1992), “Yolun sonunadək” (Bakı-2000), “Gecənin qanayan yarası” (Kərəkük-2003) şeir kitabları ayrıca olaraq göz önündə tutulmuş və burada yer alan şeirlər geniş təhlilə cəlb edilmişdir.

Mürəkkəb və ziddiyyətli tarixi hadisələrə şahidlik edən İraqda yaşayıb-yaratması, inqilabların və müharibələrin bilavasitə iştirakçısı olan bir ölkənin vətəndaşı olması və s. bütün İraq-türkman şairləri kimi Ə. Bəndəroğlunun da yaradıcılığına təsirsiz qalmamışdır. İstər doğma xalqı-

---

¹ Qasım Sarı Kəhya. Çağdaş türkmən şairləri. 2 cildə. I c. Kültür Tanıtma Bakanlığı, TKM, Bağdad- 1973.s.47

² Məhəmməd Mərdan. Türkmən şeirində izlənilmələr. Kültür Bakanlığı TKMY. Bağdad – 1989. s.68

nın başına gətirilən faciələr, istərsə də siyasi təlatümlər, ölkəni iflic vəziyyətinə salan çevrilişlər şairin yaradıcılığında mühüm məqamlarla yadda qalmışdır. Hər bir ölkədə siyasi-ictimai hadisələr ədəbiyyata və ədəbi simaların yaradıcılığına bilavasitə təsir göstərir. İraqın siyasi-ictimai həyatında ötən əsrin 20-ci illərindən etibarən öz gərgin dövrünü yaşayan hadisələr, demək olar ki, indiyədək davam edir, acı fəsadlarını göstərir.

Bu ağrı-acıları bir şair kimi dərindən duyan Ə. Bəndəroğlu ömrü boyu doğma yurduna, torpağına bağlı bir insan olmuş, yaşadığı ölkədə insan haqlarının çox amansız, ağır şərtlərlə sınağa çəkildiyi bir dövrdə belə vətəninin haqq səsinə şeirlərində dilə gətirmişdir. Şair “İnsan və torpaq” şeirində deyir ki, insan yalnız öz torpağı ilə yaşar, hər şeyə qadir olan insan heç vaxt özünü torpağından kənarında təsəvvür edə bilməz:

Dağ-dərələr keçən insan,
Dənizləri aşan insan,
İldırım tək çaxan insan
Yaşar yenə torpağıyla¹.

Şair vətəninin yadellilər əlində istismar olunması, doğma yurdunun halal nemətlərinin onlar tərəfindən talan edilməsi ilə heç cür barışmır, etiraz dolu şeirlərində onlara öz nifrətini ifadə edirdi. “Qurdların gözü” şeirində şair bu qəsbkarları yırtıcı qurdlara bənzədir, bol sərvətlə zəngin olan torpağının onların kirli əlləri ilə talan edilməsindən şikayətlənir:

Yırtıcı qurtların gözləri
izimdə.

Əkməgim,
suyum,
petrolum
yenə də onların ağzında².

Ə. Bəndəroğlu şəxsiyyəti və yaradıcılığını, həmçinin onun öz xalqı qarşısında xidmətlərini qiymətləndirərkən xalqımızın böyük şairi Bəxtiyar Vahabzadə çox mühüm məqamlara toxunaraq yazırdı: “...Xalqının dünənindən, bu günündən və sabahından ayrı nə şair var, nə də onun əsəri. Elə bir şair varsa o, şair deyil, elə bir əsər varsa, o, əsər deyil. Ona görə

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Doğu insanları. TKMY. Bağdad – 1975. s.14

² Yenə orada. s.5

ki, şair vətənin və xalqın bağrından cücərən bir ağacdır. Onun kökləri torpaqda, yəni tarixdə, budaqları isə havada, yəni o torpaq üçün səslənən diləklər dünyasındadır. Mən Bəndəroğlunu belə şairlərdən sayıram”¹.

Yurduna dikilmiş yad gözləri lənətləyən şair bəzən onları gizli məcazlarla kəskin tənqid etməyi də bacarır. “Dəmir yolları” şeiri bu baxımdan maraqlıdır:

Qapımız önündən keçər dəmir yolları,
Qudurmuş itlər də,
Azmış atlar da
Qapımız önündən keçər.
Qapımız dəmir yollarına bağlı
Qapımız dəmirlə döğülür².

Şair xalqının halal neməti olan, gül suyuna bənzətədiyi neftin istismar olunmasına, sonradan bombaya dönüb insan başlarına yağdırılmasına və yaxud bəşəriyyəti zəhərləyən, onu məhv edən “Ağ ölüm”ə çevrilməsinə göz yummaq istəmir, bütün dünyanın azadlıqsevər insanlarını bu bəlaləri duymağa çağırır:

Petrol gücüylə yaparlar bombaları,
Yox edərlər hüriyyət sevərləri.
Orta Doğuda qaynayan petrolumuz
dönər kirli əllərdə
kokainlərə, heroinlərə
Orta Doğu insanının dələr bağrını,
meydan verər Troya atlarının
yürüşlərinə³.

Bütün bu çətinliklərə baxmayaraq şair Ə. Bəndəroğlu yurdunun hər bir çağırışına hazır olmağı özünə borc bilir. Şair rəmzi olaraq “Qərənfil” adlandırdığı, lakin bu ifadə ilə yurd, vətən, torpaq anlayışlarını diqqətə çatdırdığı poemasında deyir:

İnsan odur çətinliyə dayansın,
Bir çağırıyla gecikmədən oyansın,
Yurdu üçün günəşlərə boyansın.

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Qərənfil. Bakı – 1977. s.8

² Əbdüllətif Bəndəroğlu. Doğu insanları. TKMY. Bağdad – 1975. s.65

³ Yenə orada. s.84

Sənin kimi mən görmədim qərənfil,
Başqasını mən sevmədim, qərənfil¹.

Ə.Bəndəroğlu yurdsevər bir şair kimi vətəninin demək olar ki, hər bir qarışını şeirlərində vəsf etmiş, vətəninin qədim və zəngin tarixi ilə qürur duyaraq onun tarixi qalalarını, bərəkətli, qızıla bərabər torpağını tərənnüm etməkdən yorulmamışdır. Şair doğulduğu Tuzxurmatudan axan Ağsu çayına müraciətlə yazdığı “Ağsu” şeirində dərdlərini dilə gətirir:

Sənin suyundan içib, yaşadım toprağında,
Ən ağır günlərimi keçirdim bucağında,
Dirəndim baş qaldırdım, sevgili qucağında
Gözümdə yaş qurudu, sən quruma, ax, Ağsu².

Şeirdə şairin uşaqlıq, gənclik xatirələri çözülməlidir. Şair başına gətirilən müsibətlərdən danışır, azadlıq mübarizəsindən söz açır, yurdunun müharibə ortağına çevrilməsinə, döyüş meydanına dönməsinə işarə vurur, doğma yurduna üz tutaraq onu alov olub düşmənlərini yandırıb yaxmağa çağırır:

Ən kiçik yaşda ikən düşdüm qorlu atəşə,
Barışı hər an sevdim, nifrət duydu mən savaşa,
Zincirləndi əllərim, yalnız qaldım baş-başa,
Dostunu bas köksünə, düşməni yax, Ağsu.

Şair eyni zamanda yurd, torpaq uğrunda qan tökərək özünü qurban verən minlərlə şəhidin obrazını gözümüz önündə canlandırır, qanı ilə tarix yazan minlərlə igid ərleri yada salır, azadlığın heç də asan başa gəlmədiyinə işarə edir:

Keçdi ömür, yorulduq, keçmişdən anı qaldı,
Damarlardan qan axdı, zamanın sanı qaldı,
Yurdumuzun uğrunda, şəhidin şanı qaldı,
Gündə değıl, ildə bir, bir dön bizə bax, Ağsu³.

Beləliklə, şair bu şeirdə doğma yurduna öz tükənməz sevgisini, məhəbbətini bildirməklə yanaşı həm də böyük bir xalqın tarixi faciəsinə söz açmağı bacarmışdır.

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Qərənfil. Bakı – 1977. s. 36

² Şemsəddin Küzeçi. Kərkük şairləri. (İrak Türkmen şairləri) I c. Ankara – 2006. s.32

³ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Özlem qanat çırpıyor. Şeirlər. TKMY. Bağdad -1992. s.15

Ə.Bəndəroğlu öz yurduna, doğma el-obasına o qədər bağlıdır ki, dünyanın harasında olursa olsun, elə bilir ki, ayaqları doğulduğu yurddadır, Tuzxurmatıdadır. Amma yurdunun insan qanı ilə suvarılan çöllərindən, çəmənlərindən, bağlarından, meşələrindən danışıarkən məhzundur, boynubükükdür şair.

Şair Tuzxurmatını vəsf edəndə Ağsu çayını da xatırlayır. “Ölüm saçan güllələrdən səmələrdə yaralanmış quşlar bu çayın sularında qanını yuyub yuvasına dönür – Tuzxurmatıya. Onun yurdu əfsanələr dolu bir tarixdir. Bu tarix Gavur qalasının daşlarına yazılıb. Hələ tam açılmamış sirlərlə doludur və bu, türkmanın məniyidir”¹.

Ə.Bəndəroğlu doğma yurdunun zənginliklərindən, gözəl nemətlərindən, qədim tarixindən qürurla söz açarkən milyonlarla igid vətən oğullarının uğrunda can verdiyi torpağının yağmurun suyuna, günəşin nuruna həsrət qaldığını bir çox şeirlərində diqqətə çatdırır.

Şairin doğma yurdunun canlı mənzərəsini əks etdirən kədərli notlara köklənmiş olsa da, bizi yaxından tanış edən, eyni zamanda yurdunun məruz qaldığı daxili sıxıntıları ilə üz-üzə qoyan digər misralarını onun “Kərkük”, “Dəclə kıyısında”, “Gurgur Baba”, “Tuzxurmatu sevgisi”, “Kərkük sevgisi” və s. şeirlərində də görürük. Ə. Bəndəroğlu öz doğma yurdunda qəribliyə məhkum şairdir. Doğma yurdunun ilq nəfəsinə həsrətdir. Yurdunun doğma ətrinə həsrətdir. Çünki onun torpağından təkçə bomba, qan, insan həyatına son qoyan silahların qoxusu gəlir. Doğma yurdunun bağından parlayan alov, od bu müsibəti, faciəni susdura bilmir. Nisgillidir, kədərli, nigarandır şair:

İçimdəki həsrətin içində yaşar Kərkük,
Analar ninnisiylə oyanar yatar Kərkük.
Gurgur baba ağlasa, silkinip qaçar Kərkük,
Tarixin açılmayan gizini açar Kərkük,
İldırım dünyaya alovla çaxar Kərkük².

Ə.Bəndəroğlu azadlıq çarçısıdır. Şair xalqının, millətinin azadlıq duyğularını, arzu və diləklərini bütün dünyaya çatdırmaq, öz milli kimliyini tanıtdırmaq istəyindədir. Şair bir şeirində azadlığı insanın kirpikləri

---

¹ Əlirza Xələfli. Tuz Xurmatının şirin xurması sağ aşıqdır. Kredo qəzeti, sayı 34 (449), 7 iyul 2007-ci il. s.1

² Bəndəroğlu Əbdüllətif. Yolun sonunadək. Sabah yayınevi. Bakı – 2001. s.25

arasında saxlanan, gözlərinə dolan, ürəyinin şah damarında qaynayan, insana yaşamağı öyrədən bir hikmət, sabahları kainatı qucaqlayan bir cizgi adlandırır.

ABŞ və İngiltərənin birləşmiş qüvvələrinin İraqı işğalından sonra (ötən əsrin 90-cı illərindən) İraq xalqı üçün ən çətin illər başladı: bahalıq, işsizlik, ümitsizlik, oğurluq, rüşvət və qaçaqçılıq son həddə çatdı. İnsanlar gündəlik yemək qarşılığı olaraq evlərində nə varsa hər şeyi ucuz qiymətə satmaq məcburiyyətində qaldılar. İraqın neft ixracatı dayandırıldı. İraq xalqının məruz qaldığı bu çox çətin illər və blokada təzyiqi 2003-cü ilədək davam etdi. Həmin ildən sonra isə İraq daha dəhşətli mənzərələrə şahidlik etdi: Qanlı müharibə səhnələri. 2003-cü ilin martın 20-də başlayan hava hücumu 21 gün davam etdi. Qanlı hadisələr ABŞ qoşunlarının şəhərə daxil olması və Bağdadın mərkəzində Səddam Hüseynin uca heykəlinin devrilməsi ilə başa çatdı. Amma bütün bu hadisələr sadəcə başa çatmadı. Bu qanlı müharibə bir tərəfdən minlərlə İraq vətəndaşının günahsız qətl edilməsi ilə yadda qaldısa, digər tərəfdən zəngin mədəniyyət beşiyi olan bu ölkənin alt-üst edilməsi kimi tarixə yazıldı. Bu müharibə 7000 illik tarixi keçmiş olan Mesopotomiya mədəniyyətini yox etdi, zəngin tarixi-arxeoloji eksponatların saxlandığı muzeylər, kitabxanalar və dövlət müəssisələri yandırıldı və talan edildi. İraq işğalçı müharibədən başqa, həm də daha çox təhlükəli olan digər daxili bir müharibəyə də sürükləndi: dini-məzhəb müharibəsinə. Həmçinin ölkə etnik qarşıdurmalar səhnəsinə də çevrilməkdədir.

Xalqın tarixində, mədəniyyətində dərin izlər buraxan bu hadisələr təbii ki, xalqın, millətinin gələcək taleyini düşünən, onun üçün narahat olan hər bir iraqılı vətəndaşın, ziyalının, şair və ədəbiyyatçının yaradıcılığında öz əksini tapır. Səddam rejiminin amansız qanunlarından sonra ölkədən baş götürüb gedən bir çox ziyalılardan fərqli olaraq Əbdüllətif Bəndəroğlu və onun kimi digər şairlər xalqın ildən-ilə daha dözülməz olan vəziyyətini dərinədən duymuş, bilavasitə bu hadisələrin şahidi olmuşlar. Fikrimizcə, şairin bütün bu hadisələrin təsirindən kənar qalmayan yaradıcılığına elə bu hadisələr fonunda işıq tutmaq məqsədəuyğun olardı.

Əslində şair azadlığı təkcə vəhşi gözlərini onun torpağına, yurdunun nemətlərinə dikmiş, insan haqlarını tapdayan yadelli işğalçılardan deyil, həm də ölkə daxilində onun türk soyuna, milli düşüncəsinə zərbə vu-

ran, kimliyini dəyişdirmək istəyən ərəb şovinstlərindən də tələb edir. Şairlə apardığımız müsahibələrimizdə onun bu problemlə bağlı nə qədər narahatlıq keçirdiyinin şahidiyik. Ərəb şovinstləri türkmənlərin sayının az göstərilməsi və bəzən onların, ümumiyyətlə, etnik tərkiblərinin gizlədilməsi naminə hər bir rəzilliyə əl atırdılar. Bunun üçün ilk növbədə yeni doğulan uşaqların milli kimliyi dəyişdirilirdi. 1960-cı illərdə bütünlüklə türkmən əhalisindən ibarət olan Kərkük vilayətində sonradan çoxlu sayda ərəblər və kürdlər məskən salmağa başladılar. Türkmən əhali məcburi şəkildə İraqın cənub vilayətlərinə sürgün olunur və orada yaşamaq məcburiyyətində qalırdılar. Bu mənfur siyasət Səddam Hüseyn hakimiyyəti dövründə daha geniş şəkildə həyata keçirilirdi. Belə haqsızlığa dözə bilməyən şairin silahı yenə də iti qələmi olurdu:

Ən dəyərləli nəsneləri
Alın satın, əfəndilər.
Hər bir şeyi
Qırın, tökün, əfəndilər.
Yalnız mənim bu dilimi,
Öldürməyin, susdurmayın, əfəndilər.
Kütüyümü dəyişməyin
Toprağımı bölüşməyin¹.

Şairin etiraz dolu hayqırışları onun bu mövzuda yazdığı digər şeirlərində də özünü göstərir. Bu baxımdan onun “Mən irəqlı türkmənam” şeiri diqqəti cəlb edir. Şairin on altı misradan ibarət olan bu şeiri, demək olar ki, onun təkə özü haqqında yox, həm də möhtəşəm xalqı, qədim yurdu, ulu əcdadları haqqında bir avtobioqrafik informasiya xarakteri daşıyır. Şair burada onu kiçiltmək istəyənlərə, əzəmətli tarixi keçmişinə göz yumanlara yaxud bu ucalıqdan qorxub da xalqını əzmək, azadlığını əlindən almaq, onu işgəncələrə məhkum etmək istəyən bədxahlara meydan oxuyur:

Göz evrən çevrəsini, duyacaqsan əlbəttə
Bu toprağın uğrunda, qanın tökən dədəmin
Gur gurlayan səsini².

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Gecenin kanayan yarası. Kerkük – 2003. s.44

² Əbdüllətif Bəndəroğlu. Özlem qanat çırpıyor. Şeirlər. TKMY. Bağdad -1992. s.16

Döyüşkən, mərd, qəhrəman türk millətinin bir parçası olduğunu xatırladan şair hər bir millətin zəngin mədəniyyəti, söz xəzinəsi ilə tanındığını da unutmur və bunu onun millətini itaət məngənəsində sıxmaq istəyən düşməninin üzünə hayqırır.

İraqın azadlıq mücadiləsində millətinin yaxından iştirak etməsindən, şəhid düşən igid oğullarının qanları bahasına əldə edilən zəfərlərdən danışır şair. Məğrur şair yaşadığı torpaq uğrunda şəhid olmağa hazır bir ərdir. Amma bir arzusu var: onun azadlığı əlindən alınmasın, milli kimlik hüququ tapdanmasın:

Qanım mürəkkəb eylə, yurdumun dağ-daşında
Şəhid diyə yaz məni, Türkmən diyə sor məni!¹.

Ə.Bəndəroğlu qəlbi milli iftixar hissi ilə dolu olan bir insan, xalqının dərdləri ilə dərdlənən, sevinci ilə sevinən bir vətəndaş, öz milli varlığını təsdiq etmək istəyən bir yurdsevər, xalqının səsinə səsələr içində görmək istəyən bir şairdir. Şairin düşüncəsinə görə, zəti, südü təmiz, alnı açıq, namuslu və mərd olan hər bir kəs xalqını, vətənini, el-obasını sevməlidir. Xalqın qədrini bilənlər yalnız şərəfli ömür sürənlərdir. İnsan böyük, əzəmətli tarixi keçmişini bildikcə, kim olduğunu dərk etdikcə mübarizə, əzmlilik, şücaət kimi yüksək hisslər qazanır və bütün ömrü boyu bu mənəvi varlıqlar uğrunda hər bir şeyə hazır olur. “Doğu insanları”, “Biz”, “Umut bulutu”, “Qərənfil”, “Qıyıcı zaman”, “Yıldız-yıldız”, “Yalınmlı sevda”, “Evrəni qucaqlayan sevgi” və onlarla başqa şeirlərində şair milli vətənpərvərlik hisslərini dilə gətirir.

Ürəyi vətən sevgisi ilə döyünən şair Ə. Bəndəroğlu ölümün gözündə dik baxır. “Havasından qan qoxusu, can qoxusu gələn” yurdunda hər addımda ölümə hədəf ola biləcəyinə əmindir şair. Lakin bu, onu qətiyyəq qorxutmur. Şair “Mərhaba” şeirində xalqının, millətinin başına gətirilən o müsibətli, faciəli günlərdə hər an ölümə hazır olduğunu, lakin mübarizədən dönmədiyini, ömrü boyu millətini qorumaqçün qalxan olduğunu qorxmadaq, çəkinmədən bəyan edir.

Şairin demək olar ki, bütün şeirlərində insanın öz doğma dili, milli sərvətləri, milli baxımsızlığı, birliyi, bərabərliyi, haqqı, ədaləti uğrunda can verdiyi çox ləyaqətli, şərəfli bir ölümdən – şəhidlik zirvəsindən bəhs olunur. Şair yurdunun hər addımının şəhid qanı ilə yuyulduğunu nə qədər

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Özlem qanat çırpıyor. Şeirlər. TKMY. Bağdad -1992 s.16

kədərlə, ürək yandıran misralarla bildirirsə, digər tərəfdən iftixar hissi ilə hər millətin azadlığı öz qanı bahasına qazandığını da uca səslə deyir. Şəhidliyi vətənpərvərliyin ən ali məqamı hesab edən Ə. Bəndəroğlu qəhrəman türkman oğullarının xatirəsinə həsr etdiyi şeirlərində XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq türkmanların müxtəlif illərdə başına gətirilən milli qırğınlarına da işarə vurmuşdur.

Ə. Bəndəroğlu Azərbaycanın böyük şairi təbrizli Məhəmməd Hüseyin Şəhriyarın “Heydərbabaya salam” əsərinin təsirilə vətənpərvərlik ruhunda qələmə aldığı “Gurgur baba” poemasında da bu motivi davam etdirmiş, 1946-cı ildə İraq türkmanlarının qəhrəmanlıq tarixinə qanlı hərlərlə yazılan “Gavur bağı qətləmi” na toxunmuşdur:

Zülm evini yaxar sənin ocağın
Sevgi verər, sevinc saçar qucağın
Ana evi, baba evi bucağın
Gurgur baba, Gavur bağı bizimdir,
Şəhid düşən igid Şakir bizimdir¹.

Ə. Bəndəroğlu bütün şüurlu yaradıcılığı boyu tək-cə ana dilinin hökümünə inanmış, boyun əymiş və əsərlərini də doğma ana dilində yazıb yaratmışdır. Bəlkə, elə buna görədir ki, şairin bədii yaradıcılığının aparıcı hissəsini məhz doğma ana dilinin tərənnümü təşkil edir. Ana dilinin doğma xalqının, millətinin bütün çoxəsrlik mənəvi həyatının ən dolğun və ən düzgün tarixi olduğunu dərk edən şair, ilk növbədə bir vətəndaş, bir ziyalı kimi bu heç nə ilə əvəz edilməyən mənəvi mirası qorumağa, nəyin bahasına olursa-olsun unudulmamağa çalışmış və bir çox məqamlarda buna nail olmuşdur. Şair dil sevgisinin müqəddəsliyini vurğulayır, dili ilə sevməyi, sevinməyi öyrəndiyini açıqlayır, həyat təcrübələrinin kəskin fırtınalarında öz dili ilə mücadiləsini sürdürdüyünü və öz varlığıyla yaşamaq ümidində olduğunu, bütün dünya insanlarını anlaya bildiyini ortaya qoyur:

Yaşamaq istədim
Kəndi varlığında
Kəndi dilimlə sevdim
Bütün dünya dillərini.
Sayqıyla ögrəndim

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Gurgur baba. Bağdad – 1973. s.20

Ögrənə bildiklərimi
Dilimlə içdim acıları¹.

Yaşadığı ölkədə hegemon olan yad ərəb çevrəsi və dövlətin yürütdüyü dözülməz şərtlər qarşısında şair bir an belə acizlik nümayiş etdirməmiş və bəzən demək olar ki, bir ziyalının təkbaşına daşıya bilməyəcəyi belə ağır yükü qaldıra bilmişdir.

Bir şeirində şair ana dilini varlığın rəmzi adlandırır:

Sənin eşqindən dilim,
Ömrümün illərini,
Aylarını, günlərini əskittim.
Sənin uğrunda dilim,
Sağ gözümün işığını itirdim.
Bir tək səni itirmədim
Ey varlığın simgesi!².

Həqiqətən, şair haqlıdır. Axı, öz yurdundan ayrı düşən, öz doğma torpağına həsrət qalan, əsrlər boyu çaylarının laylasına yatmayan, sularından dadmayan, dağlarının ab-havasını udmayan bir milləti millət kimi yaşadan, onları bir ocağın alovuna isidən, bir mehrabın başına dolandıran bu dil olmuşdur. Hər bir xalqın dili o xalqın ruhudur, psixologiyasıdır, mənəviyyatıdır, tarixidir, tarix boyu keçib gəlmiş yoldur.

Ə. Bəndəroğlu ana dilinin insana hələ beşikdə ikən bir laylay şəklində öz ahəng və lətifətini eşitdirib ruhunun ən dərin guşələrində nəqş bağladığını vurğulayır. Şair “Ana dilini sevmək haradan başlanır?” sualına belə cavab verir:

Ana dilini sevmək,
Ana qucağını sevməkdir
Yaşamın ilk günlərində.
Ana dilini sevmək
Yenidən yaşamaqdır,
Yaşamın son günlərində³.

Şair deyir ki, ana dilimizi məhv olmağa qoymamalıyıq, çünki dilimiz olmasa xalqımız da yox olar. Dünya xalqların tarixində dilin nə qədər

---

¹ Siham Əbdülməcəd Əhməd. Bəndəroğlunun şeirlərində insanlıq və insan sevgisi sorunları. Yurd qəzeti. 27/5/1993.s.4

² Əbdüllətif Bəndəroğlu. Gecenin kanayan yarası. Kerkük – 2003. s.43

³ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Yolun sonunadək. Sabah yayınevi. Bakı – 2001. s.5

böyük əhəmiyyət daşıdığını çox gözəl bilən şair bədii dilin xalqın mənəvi sərvəti olmaqdan başqa həm də insanların fikrini, hissiyyatını, zövqünü tərbiyə edən çox güclü bir vasitə olduğunu da qeyd edir.

Ə.Bəndəroğlu ana dilini öyrənməyin zəruri olduğunu həmişə diqqətə çatdır-mış, ana dilini günəş qədər müqəddəs hesab etmiş, dili bir millətin varlığını və mədəniyyətini sürdürən ən mühüm amil bilməmişdir.

Şair ana dilini laylalardan, ninnilərdən, xalq nəğmələrindən, nağıllarından, dastanlarından, xoryat-bayatılardan, manilərdən, bir sözlə xalqın özünün yaratdığı nümunələrdən öyrənməyə üstünlük verir. “Sevə-sevə” şeiri bu baxımdan maraqlıdır:

İnsanların acısına
Həsrətinə ortağ olduq
Sevə-sevə dilimizi.
Yavaş-yavaş
Qan damarda dolaşırkən
Öyrənilmiş bayatıyla xoyratımız
Varlığımız¹.

Şairin ən böyük arzusu türkmən uşaqlarına onların öz dilində müraciət olunmasıdır. İraqda xalqı üçün ən çətin, məşəqqətli günlərdə bütün var qüvvəsi ilə çalışan şair nəhayət ki, qısa müddətə də olsa buna nail olmuşdu. 1970-ci ildə İraqda yaşayan bütün xalqlara dil, ədəbiyyat və mədəniyyət sahəsində müəyyən hüquqlar verilmişdi, doğma ana dilində məktəblər açılmışdı. Şair bu məqamı “Gürgür baba” poemasında belə xatırlayırdı:

Devrim vaxtı okullarmız quruldu,
Sən türkmən yavrum, deyə soruldu,
Babaların öyütüylə vuruldu
Sonda genə fəryad etdik, dad etdik
Özləm ilə keçmiş günü yad etdik².

Ə.Bəndəroğlunun yaradıcılığında ictimai dərdlərin aparıcı mövzu olması xalq şairi B.Vahabzadənin də böyük əhəmiyyət verdiyi məqamlardandır. Şair bununla əlaqədar yazır: “Onun bir şair kimi sosial fikir və

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Yolun sonunadək. Sabah yayınevi. Bakı – 2001. s.62

² Əbdüllətif Bəndəroğlu. Yurt toprağı. Ankara – 1971. s.16

duyğularının başında ana dili problemi durur. Bu problem, bu dərd onun yaradıcılığından şah damar kimi keçir”¹.

Şairin ana dili parlaq nur qədər ona doğmadır, əzizdir. “Qaranlığı aydınladan mənim ana dilimdir” deyən şair bu fikrini belə izah edir:

Çünki ürəyimdə kilidlənən
Ağrının
Sancının
Kəsildiyini duydum
Dilimin gül kimi açıldığı yerdə,
Dilimin yaşadığı yerdə².

Şair tamamilə haqlıdır. Çünki yalnız dilimizin gül açdığı, yaşadığı yerdə milli varlığımız da mövcuddur. Əgər dilimiz yoxdursa, biz də yoxuq.

Şair dilinin sonrakı taleyi üçün həmişə narahatdır. Ana dilinin unudulacağından təşvişə düşən şair “Gənclik böyük sərmayədir” şeirində ana dilinin daim yaşayacağına inamını bildirir. “Oyanmaq” şeirində isə öz dilini bilməyənləri “ikiüzlü” adlandırır lənətləyir. Şair soydaşlarını doğma dili sevməyə çağırır. Çünki varlığın rəmzi olan dil unudularsa milli kimlik də məhv olar, tarixdən silinər:

Ey dilimdə, qanımda
Qardaşım mənim.
Dilini sev,
Sevsinlər səni.
Dilini unutsan,
Yıxarlar səni.
Dil varlığındır
Əgər varlığını satarsan
Alçaqlar bazarında
Satarlar səni³.

Digər qələm dostları kimi Ə. Bəndəroğlu da öz yaradıcılığında müharibəni lənətləmiş, sülhü dəstəkləmişdir. Başqa cür mümkün də deyil. Daim təkcə öz xalqının rifahını yox, həm də bütün bəşəriyyətin əmin-amanlığını şeirlərində ön plana çəkən şair bütün dünya insanlarına yalnız

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Qərənfil. Bakı – 1977. 140 s.7

² Əbdüllətif Bəndəroğlu. Gecenin kanayan yarası. Kerkük – 2003. s.45

³ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Yolun sonunadək. Sabah yayınevi. Bakı – 2001. s.30

sülh, rahat yaşam arzulamışdır. Şair “Ovçuların arxasından” şeirində qurşunsuz həyat arzulayır.

“Çığlıq və yara” şeirində isə şair müharibənin onda yaratdığı hiss və həyəcanları çatdırmaq üçün özünü savaqların törətdiyi bir yaraya, dar ağacından asılıb yandırılan bir şəhidin balasına, insanların acısı ilə böyüyən, sevinci ilə sevinən, qaranlıqların bağrından qopan qılgılıma bənzədir.

Şairin dərdi təkcə öz ölkəsi ilə bitmir. O, Afrika ormanlarında, Asiyanın qumlu çöllərində, Əfqanıstanda, Fələstində, Saray Bosniyada, Qarabağda insanların sərçə kimi qırılmasından, uşaqların bir tikə çörəyə həsrət ölməsindən, bombaların yağış kimi yağaraq milyonlarla nəsillərin məhv olmasından bəhs edir. “Fələstin fədaisinin türküsü” adlı şeirdə öz vətəni uğrunda vuruşan bir yurdsevərin arzu-istəyini qələmə alan şair millətlərin soyqırımına yönəldilmiş müharibələri insanların məhv edilmiş arzuları üzərində qurulan tamah, acgözlük mənbəyi hesab edir. Şair deyir ki, insanlar arasında ən dəhşətli olan da elə budur. Çünki tamah, nəfs insanın özünə qalib gələndə onları nə diri-diri yandırılan uşaqların tükürpədicisi səsləri, nə insanların ah-fəğanları, nə də viran olmuş yurd yerləri qorxutmur. Müharibələrdə daha çox sarsılan isə uşaqlardır. Çünki onların yaşamaq əzmi hələ beşikdəyəkən məhv edilir, həyatları dözülməz bir kabusla çevrilir. “Çocuqlar doğular bombalar səsiylə” şeirində şair o dəhşətli anları dilə gətirir.

“Sevgimiz”, “Səssizlik”, “Nəsillərin səsiylə”, “Bir zəncinin yaşam türküsü”, “Güc”, “Yürekler taş”, “Bir filistinlinin yakarışı”, “Ceng kalesi” və onlarla başqa şeirlərində də şair müharibənin insanlara gətirdiyi bədbəxtliklərdən, işgəncələrdən, silah izlərinin yer üzündən silinməsindən, göyərçin, qaranquş nəgməli, körpə qoxulu, çiçək ətirli bir dünya xəyalından bəhs edir.

Ə.Bəndəroğlu yaradıcılığında məhəbbət lirikası da özünəməxsus yer tutur. Yaradıcılığında, xüsusilə də yaradıcılığının ilk dövrlərində əsasən ictimai-siyasi xarakterli şeirlərə geniş yer verən şairin həmin dövrdə yazdığı əsərlərdə, demək olar ki, ürək, qəlb ifadələrinə rast gəlinmir. Şair bunu “devrimçi bir ölkənin şairi” olması ilə əlaqələndirir.

Şairin şeirlərində ülvə məhəbbət duyğusu insanların qəlbində yoğrulmuş, onları sevgi dolu gələcəyə, gözəlliyə və paklığa aparən hissələrin məcmusudur. Şair “Acı benim, umut senin, qasırgılar hepimizin” adlı poemasında sevgini bütün incəlikləri ilə təhlil və təqdim etməyə çalışmışdır.

Əslində şairin təxəyyülündə sevginin miqyası çox genişdir. O qədər genişdir ki, şair sevgisiz yaşaya bilmədiyini etiraf edir:

Sevgilim
Sevgi adını uzaqlaşdırma məndən
Sevgisiz yaşaya bilməm
Sevgisiz yaza bilməm
Gəl, sevgimizə qarışan acıları
Verəlim yönünü şaşıran ruzgarlara¹.

Onun bəzən nikbinlik, bəzən də bədbinlik hissləri aşılaman sevgi şeirləri insanları bu gözəl duyğu naminə xoş əməllər etməyə, sevməyə-sevilməyə çağırır. Şair bəzən daha da irəli gedərək bu hiss naminə ölməyə də üstünlük verir.

Sevən qəlbinin hökmünə inanan şair üçün sevgi onun qaranlıq otağını, gələcəyə gedən qaranlıq yolları və insanların kin, pas və nifrət dolu ürəklərini işıqlandıran bir nurdur. Şairin məhəbbət lirikası orijinallığı və səmimiliyi ilə seçilir. Burada sevgi ilə birbaşa ürək dilində söhbət gedir. Maraqlı burasıdır ki, bu söhbətdə təsvir olunan vəziyyət kədərli və acınacaqlı olsa da, giley-güzar yoxdur:

Üzüntü içində yaşadım günləri
Ən gözəl yuxudan
Oyatma məni.

Şairin sevgi yolunda keçirdiyi iztirabları və yaşadığı üzüntülü günləri “ən gözəl yuxu” adlandırması təbiidir və bu, sevginin böyüklüyünə himndir.

Oyunlar oynadın şıltaqlığınla
Başqasını tapdın
Oynatma məni.

Burada sevginin vəfasızlığından, üçüncü bənddə isə bu vəfasızlığa aşiqin münasibətindən söhbət gedir:

Eşqini unutdum, məni gözləmə,
Çox yandım oduna
Aldatma məni.

Beləliklə, “şair bir eşqin tərcümeyi-halını üç bəndlik şeirə sığışıra bilmişdir”².

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Özlem qanat çırpıyor. Şeirlər. TKMY. Bağdad -1992 s.204

² Əbdüllətif Bəndəroğlu. Qərənfil. Bakı – 1977. 140 s.8

Ə.Bəndəroğlunun lirikası mövzu yeniliyi, üslubu, poetik ifadə tərzii ilə fərqlənir. Şairin “Gözəl gözlü”, “Yarın”, “Gözəlim”, “Uzat əllərini”, “Gəldim sana”, “Yetər”, “Gecənin qanayan yarası”, “Susar”, “Duraq” və onlarla digər şeirlərində sevgi, məhəbbət, ümid, həsrət və s. bu kimi hiss-həyəcanları yer almışdır.

Ə.Bəndəroğlu yaradıcılığının ilk dövründə qismən də olsa klassik poeziyanı davam etdirsə də, sonradan yeni şeirin öncüllərindən biri olmuşdur. Şair yaradıcılığında ənənə ilə novatorluğu məhərətlə birləşdirən bir sənətkar olmaqla bütün bu keyfiyyətləri özünün fərdi təfəkkür işığında təhlil edərək onu yeni poetik cizgilərlə təqdim etməyi bacaran və beləliklə də çağdaş İraq-türkman şeirində yeni bir axımın cığırını açan ustad şairlərdəndir.

Ə.Bəndəroğlu yenilik ruhu ilə yaşayan və yaradan bir şair idi. Təbii ki, ədəbiyyat, eləcə də şeir insan cəmiyyəti ilə bağlıdır. Ədəbiyyat dövrün ictimai-siyasi hadisələrini özündə əks etdirməlidir. Buradan belə bir qənaət də hasil olur ki, ədəbiyyat təkcə keçmiş əsrlərin ruhunu deyil, mövcud mühitin ruhunu da özündə ehtiva etməlidir. Ə. Bəndəroğlu klassik ədəbiyyata qarşı çıxmırdı, əksinə, o, hər dövrün özünəməxsus və həmin dövrün ədəbi tələblərinə uyğun poeziyası olması zəruriliyini irəli sürürdü və göstərirdi ki, sənətkar həmişə yenilik eşqi ilə yaşayır, hər bir sənətkar yaşadığı dövrlə əlaqədar olaraq yeni və öz ruhuna, öz yaradıcılığına uyğun, onun sənətkarlığını dövrün tələbi əsasında səciyyələndirəcək yeni orijinal sənət əsəri yaratmalıdır. Şair hesab edir ki, hər bir dövrün ədəbi məhsulu həmin dövr üçün qiymətli sənət əsəridir. Müasir dövrün tələblərindən danışarkən şair qeyd edir ki, bu dövrün əsas xüsusiyyətləri yeniliyin axtarılıb tapılmasından ibarətdir və ədəbi mühitdə bu yeniliyi tapıb ortaya qoymaq şairlərin, yazarların vəzifəsidir. Şair üzvü olduğu cəmiyyətin, ayrı-ayrı insanların taleyini, həyatını, cəmiyyətdə baş vermiş hadisələri öz əsərlərində əks etdirməli, onların təhlilini verməlidir. Deməli, şair yeni xasiyyətli, yeni mahiyyət əldə etmiş insanları başqaları ilə əlaqəli surətdə yeni təqdimatda bizə göstərən bir şəxsdir.

Milli şair özgə vəznə millətinin zövqünə daxil ola bilməz və milli sənətkar sayılmaz – prinsipini əsas tutan şair öz türkcəsinin geniş imkanlarından, qrammatik mütəhərrikiyindən, leksik-frazeoloji zənginliyindən bol-bol faydalanmışdır.

Şair bəzən söz yaradıcılığına çox məhsuldar yanaşmış, dilin oxucu tərəfindən adi qəbul olunduğu sözlərə qeyri adi bir don geydirərək əlavə mənə çalarları qazandırmışdır: "İllərin dәмət-dәмət bağlanan üzüntüləri", "qaranlığın ürəyi ildırımlarla parçalandı", "acılar saplanan bədənim", "yıxılan evimizin öksüz pəncərəsi", "ruzgarda asılı qalan şərqilərimiz", "Saldırır üstümə acı yüklü bulutlar", "Qanayan yaramın içindən gəlir səsin" və s. Bir daha görünür ki, şair öz dilinin bədii imkanlarından çox məharətlə və yerli- yerində yararlanaraq insanın mənəvi aləmini dilə gətirən obrazlı ifadələr yaratmağa nail olmuşdur.

Yaradıcılığının ilk dövründə, ilk qələm təcrübələri arasında şairin əruzla yazılan şeirləri də vardır. Lakin qeyd etdiyimiz kimi, o, bütün yaradıcılığı boyu sərbəst və heca vəznı ilə yazılan əsərlərə geniş yer vermişdir.

Ə.Bəndəroğlu şeirlərini müxtəlif formalarda yazmışdır. Şair şeirlərində heca vəzninin əsasən dördlük və beşlik ölçülərindən istifadə etmişdir.

Əvvəlcə qeyd edək ki, Bəndəroğlu şifahi xalq ədəbiyyatından, folk-lordan qidalanan və bütün yaradıcılığında xalqın bu tükənməz sənətini davam etdirən bir el ozanıdır. Şairin poeziyasında xalq şeir növü olan xoyrat – bayatıya sıx-sıx rast gəlmək mümkündür. Şair ömrünün sonundak digər İraq-türkman şairləri kimi xoyrat yazmış, xalq ədəbiyyatının lakonik, lakin mənə çalarları ilə zəngin, fikri rəvnəqləndirən bu misilsiz şeir parçalarına müasir İraq-türkman poeziyasında yeni mövqə qazandıran şairlərdən biri olmuşdur. Xalqını ürəkdən sevən, onun milli-mənəvi dəyərlərinə sadıq qalan və hər addımda bu dəyərlərin qorunub nəsildən-nəslə çatdırılması üçün var qüvvəsi ilə çalışan vətənpərvər şairin bu qərarı təqdirəlayiq, eyni zamanda təbiidir.

Ə.Bəndəroğlunun poeziyası forma və məzmun xüsusiyyətlərinə görə rəngarəngdir. Forma baxımından şairin dördlükləri öz rəngarəngliyi ilə diqqəti daha çox cəlb edir. Xoyratlar da daxil olmaqla, bu şeirlərin bəziləri yeddi ("Oyanmaq", "Qoy qalsın", "Göy üzündən alqımlar bizlərə sevinc sağsın", "Gərəkdir", "Mən tarix insanıyam", "Ovçu ceylanı vurdu", "Gərək", "Necə", "Boş ver canım aldırma" və s.), bəziləri on bir ("Kükrədi", "Oyanış", "Embarqoya dirəniş", "Səssizcə" və s.) bəziləri on dörd ("Ağ su", "Mərhəbə" və s.) hecalıdır. Yeddi hecalı şeirlərdə daha çox a a b ("Boş ver canım aldırma", "Gərək", "Göy üzündən alqımlar

bizlərə sevinc sağsın” və s.), qismən də a b a b (“Oyanmaq”, “Qoy qal-sın”, “Gərəkdir”) şəklində qafiyələnmə müşahidə olunur. Yeddihecalı şe-irlərdə bölgü də maraqlıdır. Ə.Bəndəroğlunun şeirlərində bu daha çox 4-3 və 3-4 bölgüsündə özünü göstərir.

On bir hecalı şeirlərdə də iki cür qafiyələnmə özünü göstərir: a a b b və a b a b. Həmçinin on dörd hecalı şeirlərdə isə daha çox a a b şəklində qafiyələnmə müşahidə olunur.

Şairin beşlikləri də forma baxımından maraqlıdır. Bəndəroğlunun böyük Azərbaycan şairi Məhəmməd Hüseyin Şəhriyarın məşhur “Heydərbabaya salam” əsərinin təsiri ilə yazdığı “Gurgur baba” poeması, həmçinin “Qərənfil” poeması və s. on bir heca ölçüsünün 4-4-3 bölgüsündə yazılmış beşliklərdən ibarətdir:

Dərdlərimi eşit, eşit, bir dayan,
Atəşim gur, alovumla bir də yan,
Gurgur baba, uzaq getmə, düşmə yan,
Çoxlar vardır, sənini kimi yanmışlar,
Atəşi də su yerinə sanmışlar¹.

Heca vəzninin a a b b şəklində olan bu beşlikdə birinci, ikinci və üçüncü misralarda “yan” sözlərindən cinaslı qafiyələr yaradılmışdır. Göründüyü kimi, şair eyni sözün hər üç misrada başqa-başqa mənələrdə işlətməmişdir: birinci misrada “dayanmaq”, ikinci misrada “yanmaq” feli, üçüncü misrada isə “yan” tərəf mənəsində işlənən sözlə şair uğurlu qafiyələr yaratmışdır.

Yaradıcılığının ilk dövründə əsasən heca vəzninə üstünlük verən şair poeziyasının sonrakı iki mərhələsində heca ilə yanaşı sərbəst vəznə də geniş yer vermiş, bir çox məqamlarda isə sərbəst şeir üstünlük təşkil etmişdir. Onun bütün poema və lirikasının böyük bir qismi formaca sərbəstdir.

Məlumdur ki, Bəndəroğlunun yaradıcılığı geniş öyrənilməmiş, həmçinin şairin poeziyasının sənətkarlıq xüsusiyyətləri də ayrıca tədqiqat obyektinə çevrilməmişdir. Amma onun haqqında yazılmış ayrı-ayrı məqalələrdə şairin poeziyasının müəyyən məqamları işıqlandırılmışdır. Azərbaycanlı tədqiqatçı Rəşad Bəydəmirli şairin yaradıcılığına həsr etdiyi “Əbdüllətif Bəndəroğlunun şeirlərində folklorla bağlılıq və novatorluq”

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Gurgur baba. Bağdad – 1973. s.29

adlı məqaləsində yazır: “Şairin “Acı mənim, umud sənin, qasırgılar həpimiz” poeması sərbəst vəzndə qələmə alınsa da, müəllif poemanın bir neçə fəslində şifahi xalq yaradıcılığından – xoyratlardan istifadə etmişdir ki, bu hal da poemanı bədiilik cəhətdən gücləndirməklə yanaşı, ona xəlqilik ruhu da aşılamışdır:

“Qanatlanır:
Quş uçar qanatlanır,
Kəsmə atar qanadım
Gözümdən qan atlanır,
Körpələr dil açarkən,
Hecalar qanatlanır”.

Poemada dırnaq arasında çap olunan yuxarıdakı bənddən aydın olur ki, bu parça türkman xalq yaradıcılığından gələn folklor nümunəsidir. Və yuxarıdakı bənddə deyilmiş “Gözümdən qan atlanır” misrası nə qədər yeni və poetik misradır. Belə yeni deyimlər isə əsl poeziyanın təminatçısıdır.

Müəllif poema boyu xoyratlardan gen-bol istifadə etmiş, necə deyirlər, inci naxışlarla öz əsərini bəzəmiş, yaddaqalan etmişdir. Bununla da müəllif bir daha sübut etmişdir ki, o, nə qədər yenilikçi bir şair olsa da, yenə də folklordan uzaqlaşma bilməmiş, bu paralelliği qoruduğu üçün o, sənətin zirvələrinə yaxınlaşa bilmişdir¹.

Ə. Bəndəroğlu əsərlərini əsasən sərbəst vəzndə yazmışdır. Şairin 1969-cu ildə çap olunan “Günəş şərqisi” kitabı iki bölümdən ibarətdir: Birinci bölümdə 24 şeir parçası yer alır. Burada “Günlərin tablosu”, “Məni qucaqla” və sərbəst vəzndə olan digər şeirlər vardır:

Neçə ulduz axdı, keçdi,
Neçə durna keçdi, getdi,
Neçə dəfə səssizliklə xəzan çökdü içimə
Neçə kərə nəmli gözlərim dikildi yollara,
Neçə günü yola saldım,
Neçə qədəh boşaltdım
Amma senden düz və doğru bir xəber alamadım².

---

¹ Rəşad Bəydəmirli. Əbdüllətif Bəndəroğlunun şeirlərində folklorla bağlılıq və novatorluq. Filologiya məsələləri. Bakı – 2006. s.118

² Əbdüllətif Bəndəroğlu. Günəş şərqisi. Bağdad – 1969. s.23

Şair bu şeirlərin şəkli baxımından da alışılmış şeir qəliblərinin fəvqünə çıxmışdır. Həmçinin qafiyə sistemi də gözlənilməmişdir. Şair yer verdiyi digər bölümdə isə hər bir şeir boyunca tək bir heca vəznindən yararlanmanı nəzərdə tutur. Bu, özünü “Zəfər xoyratı”, “Yavaş” və “Dənizdə” kimi şeirlərdə göstərir. Bu bölümdə qafiyə və vəznə bağlı qalmayan bir çox şeir parçaları yer almışdır.

Ə. Bəndəroğlu poeziyası bədii dil xüsusiyyətlərinə görə də fərqlənir. Şair öz şeirlərində sözün məcazi mənalarından, poetik funksiyasından özünəməxsus şəkildə yararlanmışdır. Şairin yararlandığı bədii təsvir vasitələri mətnin bədiilik meyarına xidmət etmişdir. “Bəndəroğlu dili çox yaxşı səviyyədə işlədən bir şairdir. O, zəngin simvollarla şeirinin əhatəsini də zənginləşdirdiyi kimi söz və düşüncə arasında sıx əlaqə qurur, yazdığı ənənəvi şeir növünə çox yaxşı bələddir”¹.

Şair yaradıcılığında bədii təsvir vasitələrindən obrazlı təfəkkürün ən sadə, lakin çox geniş yayılmış bir növü - təşbeh geniş yer tutur. Şair ürəyini günəşin süfrəsində oynayan yarılmış qarpıza, əllərini közdə qızaran dəmir parçalarına, özünü bəzən günəşdən qopan parçalara, bəzən isə ağzı qapalı yaraya, embarqonu boyunlarına taxılmış qızgın dəmir halqaya, günəşin batışını ağlayışına və s. bənzədir.

Aşağıdakı nümunələri bənzətmə qoşmaları vasitəsilə yaradılan təşbehlərə misal göstərmək olar: “Səni bir güzgü kimi asdım evimin duvarına”², “Qarşıda açan çiçək birikdirilən qan damarlarıdır”³, “Səni bir saat kimi qoydum ürəyimin damarına”⁴, “Tozla qablanmış bir tabloya bənzər qəhqəhəsini asar duvardan”⁵, “Sevincini tikdim bir çiçək kimi ürəyimin damarlarına”⁶ və s. Şair bəzən bənzətmə qoşmalarının iştirakı olmadan yaranan təşbehlər də işlətməmişdir, yəni mükəmməl yaxud müstəqil təşbehlər: “Mən ortasından yarılan bir diləm”⁷. Şair hər hansı bir hadisə, əşya

---

¹ Şair və yazar A.Bəndəroğlunun yaradıcılığında insanlıq ve yurtsal sorunlar. Hazırlayan: Dr.Siham Abdülmecit Ahmet Ez-zengi. Yüksek Öğretim ve Bilimsel Araştırma Bakanlığı Bağdat Üniversitesi Diller Fakültesi Kültür Formu. Diller Fakültesinin Dergisi. Bağdat 2002, s.12

² Əbdüllətif Bəndəroğlu. Özlem qanat çırpıyor. Şeirlər. TKMY. Bağdad -1992. s.211

³ Yenə orada. s.42

⁴ Yenə orada. s.211

⁵ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Doğu insanları. TKMY. Bağdad – 1975. s.76

⁶ Yenə orada. s.81

⁷ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Çılgınlıq və yara. Bağdad – 1979. s.53

yaxud insana münasibətini daha dolğun və obrazlı şəkildə çatdırmaq üçün bu məcaz növündən istifadə etmişdir:

Gözlərin yıldızlar arasından
Parlayan bir yıldızdır,
Gözlərin həyəcanlı bir dəniz
Verimli topraq
Gözlerin sevgi devrimi¹.

Şair şeirdə sevgilisinin gözlərini parlayan ulduza, həyəcanlı bir dənizə, saf, məhsuldar torpağa, nəhayət, insanın içində baş qaldıran bir çevrilişə bənzədir.

Ə.Bəndəroğlu şeirlərində bədii təsvir vasitələrinin ən sadə növlərindən biri olan epitetdən də istifadə etmişdir. Aşağıdakı şeirdə şair Kərkükü gözəl vəsflərlə anaraq orijinal epitetlər yaratmışdır:

Tarixlərin gizi Kərkük,
Vətənimin sözü Kərkük,
Türkmanın səsi Kərkük,
Sevgimin türküləri Kərkük,
Gəncliyimin gözəl günləri Kərkük².

Yaralı bir kəklik kimi,
Qan ırmaqlarından,
Qan ormanlarından
Qan dəryalarından
Keçdim³.

Birinci şeirdə şair Kərkük elinin qədim tarixini, sinəsində neçə-neçə əsrlərin hələ üstü açılmamış sirrini daşdığı, keçmiş qüdrətini, ölkəsinin tarixində tutduğu mövqeyi, türkmanların doğma yurdu olduğunu gözəl epitetlərlə çatdırmış, eyni zamanda Kərkükün zəngin mədəniyyət, nəğmə beşiyi olduğuna da işarə vurmuşdur. İkinci şeirdə isə şair yenə də doğma yurdunun qan ocağına, savaş meydanına çevrildiyini diqqətə çatdırmaq üçün “ölüm qoxusu gələn” epitetlərdən istifadə etmişdir. Bundan

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Doğu insanları. TKMY. Bağdad – 1975. s.66

² Əbdüllətif Bəndəroğlu. Yolun sonunadək. Sabah yayınevi. Bakı – 2001. s.35

³ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Doğu insanları. TKMY. Bağdad – 1975. s.26

başqa adət etdiyimiz kimi, şairlərimizin şeirlərində günəşin “gülən günəş”, “sevinc paylayan günəş”, “nurlu günəş” və s. epitetlərinə rast gəliksek, Ə. Bəndəroğlunun yaradıcılığında günəş tamamilə fərqli epitetlərlə bizə təqdim olunur: “Ağlar günəş”, “Kancağağı günəş”, “Utanğac günəş” və s. Bütün bunlarla şair millətinin başına gətirilən ağır müsibətlərdə sanki günəşi təqsirləndirir.

Şairin yaradıcılığında metafora kimi məcaz növü də geniş yer tutur. Şair “Tuzxurmatu” şeirində maraqlı metaforalar yaratmışdır:

Ey Ağsunun sularında
Yaralarını yıxayan
Quşların yuvası şəhrim.
Əfsanələr dolu “Gavur qalası”nın
Çağlar boyu əsrarəngizi içində
Çalxalanan mənliliyimiz...
Ey rəngini heç bir zaman
Dəyişməyən yurdum¹.

Göründüyü kimi, bu misralarda heç bir yerin adı çəkilmir. Lakin şair doğma şəhərinin bütün özünəməxsus keyfiyyətlərini, şəhəri ilə bağlı baş verən bütün hadi-sələri misralara köçürərək doğma elini oxucuya içdən gələn, ürək yandıran, eyni zamanda qürurverici duyğularla çatdırır: Şairin yurdu yaralı quşların yuvasıdır, əsrlər boyu bir alınmaz qala kimi qorunan türkmən mənlilidir, heç vaxt rəngini dəyişməsə belə, yəni həmişə zülm, kədər, qan ocağı olaraq qalsa belə...

Bir əsr boyunca tamah mənbəyinə çevirmək məqsədilə müharibəyə, qanlı savaqlar ölkəsinə çevrilən vətəninə demək olar ki, bütün şeirlərində sanki ağır deyən şair digər bir məcaz növü olan metonimiyadan da faydalanmışdır. Aşağıdakı bənddə şair öz vətəndaşlarını səhərin gözü açılar-açılmaz ölümün hədələdiyini, qorxu yağdırdığını belə ifadə edir:

Sabahın erkən saatlarında
Dan ağartısının
Qaranlıqla boğuşmasında
Ölüm bardaş qurdu
Qorxu qanad açdı².

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Yolun sonunadək. Sabah yayınevi. Bakı – 2001. s.12-13

² Əbdüllətif Bəndəroğlu. Özlem qanat çırpıyor. Şeirlər. TKMY. Bağdad -1992. s.128-129

Şair yaradıcılığında simvolları, rəmzlərdən də istifadə edərək fikrinin daha qüvvətli olmasını düşünməklə bərabər eyni zamanda şeirlərinin maraqlı, oxunaqlı olmasına çalışmışdır:

Masallarımız,
Uzun gecələr kimi bitməz...
Sözlərimiz ağır,
Dələr qaranlıqları,
Dələr qınını yırtmadan,
Dələr günəşi qucaqlamadan¹...

Yuxarıdakı misralarda şair xalq nağıllarının möhtəşəmliyini, bitməz-tükənməz olmasını uzun gecələrlə, sözünün qüdrətini, kəsərliliyini, itiliyini ağır, günəşə toxunmadan qaranlıqları yaran bir qüvvə kimi mənalandıraraq simvollaşdırır.

Ə.Bəndəroğlu yaradıcılığında oxucuya çatdırmaq istədiyi fikirlərin aydın, daha qüvvətli poetik cizgilərlə verilməsi üçün bədii dili çox zənginləşdirən ifadə vasitələrindən də istifadə etmişdir. Bədii ifadə vasitələri arasında mahiyyət etibarilə qrammatik sualdan fərqlənən bədii sual əsərin emosional təsirinin qüvvətləndirilməsi üçün söz sənətkarları tərəfindən istifadə olunur. Ə. Bəndəroğlu şeirlərində bədii sualdan kifayət qədər faydalanmışdır:

Gülməyə nə gərək var?
Çocuqlarımızla gülüşməyi
Çoxdan unudduq².

Şair birinci şeirdə öz dilini unutmağın necə faciəli olduğunu çatdırmaq üçün bədii sualdan istifadə etmiş, ikinci şeirdə isə təsdiq formasında demək istədiyi fikri daha qabarıq və dəqiq vermək üçün oxucunun diqqətini bədii suala yönəlmişdir. Şair yaradıcılığında bədii ifadə vasitələrindən ən çox yayılmış mübaliğə və litotalardan yəni sözün şişirtmə və kiçiltmə mənalardan da istifadə etmişdir:

Atlılar koşdular günəşə,
Atlılar dırmandılar günəşə,
Günəş qucaqladı atlıları
Atlılar günəşdə qayb oldular³.

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Doğu insanları. TKMY. Bağdad – 1975. s.35

² Əbdüllətif Bəndəroğlu. Özlem qanat çırpıyor. Şeirlər. TKMY. Bağdad -1992. s.89

³ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Doğu insanları. TKMY. Bağdad – 1975. s.89

Şairin poeziyasında geniş şəkildə yararlandığı litotalar da diqqəti cəlb edir:

İllərdən bəri avucumda gizlənən ruzgarı
salı verdim¹.

Bu gün günəşin işığını
Aldım avuclarıma.
Səpdim çocuqlarımızın üzünə².

Ə.Bəndəroğlu şeirlərində digər bədii ifadə vasitələrindən də istifadə etmişdir. Şair bədii təkrir və onun növlərindən yeri gəldikcə faydalanmışdır:

Gecələr uzun,
Gecələr yıldızlara bir yol.
Gecələr qapısı açılmayan bir eşq masalı..
Gecələr bir kələbəçəli əl!
Gecələr parlayan qurdlar gözü
Gecələr dolanğıçlı girdablar³.

Bildiyimiz kimi, bədii təkririn növləri anafora və epiforadır. Eyni söz və ya ifadə misranın əvvəlində təkrar olunursa anafora, sonunda təkrar olunursa epiforadır. Yuxarıda da gördüyümüz kimi, şair bədii təkririn birinci növündən özünəməxsus şəkildə istifadə etmişdir. Aşağıdakı nümunədə isə şair epiforadan faydalanaraq sözün obrazlı ifadəsinə yer vermişdir:

Onun başına açıldı bir yaylım
Atəş.
Qurtuluşun yürüyüşü
Atəş!
Qaranlığın yırtılışı
Atəş!
Atəş!⁴.

Şair poeziyasında öz bədii fikrinin qüvvətli səsləndirilməsi üçün digər bir bədii ifadə vasitəsindən – bədii təzaddan istifadə etmişdir:

Axşam enince
Dirimlə ölümün

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Doğu insanları. TKMY. Bağdad – 1975. s.80

² Yenə orada. s.120

³ Yenə orada. s.78

⁴ Yenə orada. s.136

Sürər güclü çatışması.
Ölüm patlatır bombasını,
Dirim də yeniləştirir
Yeni doğan dirənci¹.

Dostu düşmandan
Ağı qaradan
Sevgiyi kindən
Ayırmaq yolunu buldum².

Göründüyü kimi, yuxarıdakı misralarda şair ölüm-dirim, dost-düşmən, ağ-qara, sevgi-kin kimi antonimlərdən istifadə edərək bədii təzadlar yaratmış və öz fikirlərini oxucuya çatdırma bilmişdir.

Ə.Bəndəroğlu yaradıcılığında söz sənətkarları arasında çox yayılmış bədii ifadə vasitəsi olan kinayədən də özünəməxsus şəkildə istifadə olunmuşdur. Şair əsasən müharibə, aclıq, zülm, işgəncələr meydanına çevrilmiş yurdunun acılarını ifadə edərkən bu məcazdan yararlanmışdır:

Çocuqlar oyanır bombaların səsiylə,
Çocuqlar doğar bombaların səsiylə
Çocuqlar ölür bombalarla əmzirilərkən³...

Ə.Bəndəroğlu şeirlərində müəyyən bir əşyanın şəxsləndirilməsi ilə yaranan alleqoriya-təşxisdən də yeri gəldikcə istifadə etmişdir. Aşağıdakı bənddə şair çox sevdiyi Ağsu çayına müraciət edərək öz dərdlərini izhar etmiş və eyni zamanda şeirdə daxili təzad yaranmışdır:

Sənin suyundan içib, yaşadım toprağında
Ən ağır günlərimi keçirdim bucağında
Dirəndim baş qaldırdım, sevgili qucağında
Gözümdə yaş qurudu, sən quruma, ax, Ağsu⁴.

Göründüyü kimi, şair bu dördlükdə öz qəm-qüssəsini dilə gətirərək başına gətirilən müsibətlərdən şikayət edir. O, kədərdən göz yaşlarının artıq qurduğunu bildirir. Amma bununla belə Ağsunun qurumasını istəmir. Çünki bu, onun üçün daha böyük bir kəmərdir. Çünki, bu, doğma yurdunun daha bir parçasının tarixdən silinməsi deməkdir.

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Özlem qanat çırpıyor. Şeirlər. TKMY. Bağdad -1992. s.80

² Əbdüllətif Bəndəroğlu. Doğu insanları. TKMY. Bağdad – 1975. s.52

³ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Çılgınlıq və yara. Bağdad – 1979. s.70

⁴ Şemsettin Küzeçi. Kerkük şairləri. (İrak Türkmen şairləri) I c. Ankara – 2006. s.32

Şairin yaradıcılığında qərənfil poetik obraz kimi xüsusi yer tutur. Onun şeirlərində bu ad tez-tez xatırlanır. Şairin “Qərənfil” adlı ayrıca poeması da vardır. O, bu poemasını Azərbaycanda – Bakıda yazmışdır. Elə bizim ədəbi mühitin də Bəndəroğlu yaradıcılığında ilk dəfə tanış olduğu həmin əsərdir. Şair çox sevdiyi qərənfil gülünü simvol xarakterli bədii fiqura – alleqoriyaya çevirərək ona həm könül sirdaşı, həm vəfalı dost, həm də azadlıq carçısı kimi insana xas keyfiyyətlər vermiş, gözəl beşliklər yaratmışdır:

Dağlar başı sisli duman olanda,
Gözlərimiz qan yaşıyla dolanda,
Aclıq, qorxu qanadını salanda,
Sən də görün qüvvətinlə, qərənfil,
Əl-ələ ver millətinlə, qərənfil¹.

Ə.Bəndəroğlunun yaradıcılığında qərənfil yalnız çiçək deyil. Şair bu münasibətlə yazır: “Qərənfil analarımızın işlətdiyi ətirdir. Qərənfil yurd da ola bilər, sevgili də ola bilər, sən də ola bilərsən, mən də ola biləm, hər təmiz ürəkli insan da ola bilər. Mənim dediyim qərənfil çiçək deyil, çiçəyin ömrü az olur².”

Şair əsərlərində peyzajlar da yaratmışdır. Doğma yurdunu, el-oba-sını, məmləkətini sevən şair, yeri gəldikcə öz vətənpərvərlik duyğularını misralara köçürərək gözəl bədii lövhələr yaratmışdır. Şairin “Gurgur baba” poeması başdan-başa peyzaj motivləri ilə bəzənmişdir. Şair burada Kərkükün tarixi məhəllələrini, səfalı bulaqlarını, uca, füsunkar dağlarını, min bir ətirli bağlarını, bir sözlə Kərkükün gözəl təbiətini, yeraltı-yerüstü sərvətlərini, əsrarəngiz havasını tərənnüm edir:

“Sultan Saqi” gəlin-qızla bəzənir
Oğlanları şən gönüllə düzlənir³.

“İmam Qasım”, “İmam Abbas” ocağı
Qucaqlıyb bizləri hər bucağı.

Xəstələrimiz “Qoturca”ya gedərlər,
Sevinc dolu şənlikləri edərlər⁴.

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Qərənfil. Bakı – 1977. s.85

² Yenə orada. s.43

³ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Gurgur baba. Bağdad – 1973. s.20

⁴ Yenə orada. s.18-19

Şair bu qısa poetik düşüncələrlə doğma yurdunun hər bir guşəsinin bədii təsvirini vermiş, oxucunu o yerlərlə tanış etməklə yanaşı həm də şirin xatirələr oyatmağı bacarmışdır.

Şairin “Kərkük”, “Tuzxurmatu”, “Kərkük sevgisi”¹, “Şaturluda bir cami”, “Tuzxurmatu sevgisi”² və s. şeirləri doğma yurdunun gözəlliklərinin tərənnümünə həsr olunmuşdur.

Ə.Bəndəroğlu şeirlərində bədii üslubun fonetik səviyyədə göstəricilərindən – alliterasiya və assonansdan da yararlanmışdır. Onun “Gün gələcək gözlərimiz gülə-cək”³, “Avlama qurtlar kimi avını alamazsan”⁴ və “Bulutlar buram-buram amacın bulamazsan”⁵ misralarında g, b, a, ü və u səsləri təkrarlanaraq bədii gözəlliyə xidmət edir. “Qartal qanadı” şeirində təkrarlanan q, a, n, d səsləri şeirin poetik-bədii gücünün artmasına xidmət edir:

Bir qartalın qanadında
Qanad açdı,
qanad tutdu,
qanad-qanad
Qanadlandı insan kimi⁶.

Ə. Bəndəroğlu poeziyası şifahi xalq ədəbiyyatından – folklordan da mənəvi qida almışdır. Şair İraq-türkman folklorunun aparıcı janrlarından biri olan xoyratlar yaratmaqla bərabər, eyni zamanda şifahi xalq yaradıcılığında çox geniş yayılmış ibarələr, atalar sözləri, məsəllərdən bəhrələnməmişdir. Şairin xalq yaradıcılığına bu qədər bağlılığı onun əsərlərinin xəlqiliyini artıran amillərdir. Şair “Acı mənim, umud sənin, qasırgalar həpimiz” adlı poemasında xalq arasında çox yayılmış bir atalar sözünü bəzi poetik dəyişikliklərlə belə təqdim edir:

Dədələrimizin gömütlərindən duydu
Acı bir səs
“Ağacın qurdu kəndisindən olmazsa min il
yaşar dedilər”⁷.

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Yolun sonunadək. Sabah yayınevi. Bakı – 2001. s.25, 12, 35

² Əbdüllətif Bəndəroğlu. Gecenin kanayan yarası. Kerkük – 2003. s.36,18

³ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Doğu insanları. TKMY. Bağdad – 1975. s.35

⁴ Yenə orada. s.34

⁵ Yenə orada. s.45

⁶ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Qərənfil. Bakı – 1977. s.15

⁷ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Özlem qanat çırpıyor. Şeirlər. TKMY. Bağdad -1992. s.204

Məlum olur ki, şair öz fikrini açıqlamaq üçün burada ““Ağacı qurd öz içindən yeyər” atalar sözlünə işarə vurur. Digər bir məqamda şair “Zaman ən yaxşı əlacdır” misalını belə mənalandırır:

Zaman üstü örtülü bir sufradır
qarşımızda¹.

Şair şifahi xalq yaradıcılığında müqəddəs hesab olunan rəqəmlərə də poetik don geydirərək onlardan şeirlərində həm ad, həm də misradaxili təyinlər kimi istifadə etmişdir. Onun “Qırxıncı gün”², “Yeddi güllə”³, “Yeddi günün içində”⁴ və s. kimi şeirləri şairin bəzi poetik düşüncələrinin xalq təfəkküründən qaynaqlanan belə müqəddəs rəqəmlər çərçivəsində təqdim olunmasına xidmət edir. “Yeddi güllə” şeirində şair həm də gözlərimiz önündə bir nağıl dünyasını canlandırmağa çalışmışdır:

Dağ üstündə yeddi günəş,
Hər günəşin süfrəsində
yeddi qapı,
yeddi kilit⁵.

Beləliklə, “sevincin çarmıxa çəkilib dirəndiyi”⁶⁷, “günəşin acı yüklü bulutlarla pərdələndiyi” və “toprağın qan qoxduğu”⁸ bir ölkədə “anaların ninniləri ilə mutlu çocuq səslərinin qalxdığı umut dolu gələcəyə”⁹ bağlana bilən şairin fərdi üslubu həm milli, həm də yeni şeirin xarakterik poetik keyfiyyətlərini daşımaqdadır.

1.4. Ə.Bəndəroğlu poeziyasında Azərbaycan mövzusu. Ölkəmizdən kənarada ədəbiyyatımızı və mədəniyyətimizi Əbdüllətif Bəndəroğlu qədər təbliğ və təşviq edən, həmçinin doğma Azərbaycanımızın hüsnünü, gözəlliklərini belə məhəbbətlə, yüksək mənəvi duyğularla tərənnüm edən, eyni zamanda özünü və xalqını əslən və rəsmən azərbaycanlı hesab edən ikinci bir ziyalı, tədqiqatçı və şairə rast gəlmək yəqin ki, çətin

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Özlem qanat çırpıyor. Şeirlər. TKMY. Bağdad -1992. s.152

² Yenə orada. s.140

³ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Göylər unutmuşdu yağacağı. Bakı – 1992. (Tərtib edən Q. Paşayevdir). s.34

⁴ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Doğu insanları. TKMY. Bağdad – 1975. s.52

⁵ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Göylər unutmuşdu yağacağı. Bakı – 1992. (Tərtib edən Q. Paşayevdir). s.34

⁶ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Özlem qanat çırpıyor. Şeirlər. TKMY. Bağdad -1992. s.223

⁷ Yenə orada. s.208

⁸ Yenə orada. s.191

⁹ Yenə orada. s.159

olardı. Onun vətənimizlə bağlı qənaəti belə idi: “Lap körpəlikdən cocuqlarım təlqin etmişəm ki, biz Azərbaycan xalqının bir parçasıyıq. Ona layiqli övladlar kimi öz xidməti borcumuzu heç vaxt unutmamalıyıq... Mən Azərbaycan xalqı üçün etdiyim hər kiçik işi xalqım qarşısında övladlıq borcu kimi yerinə yetirə bilərəmsə, çox xoşbəxtəm!”¹. Həqiqətən də “Cəsarətlə demək olar ki, Bəndəroğlu ədəbiyyatımızın, ümumiyyətlə, mədəniyyətimizin İraqda tam səlahiyyətli nümayəndəsi, yorulmaz, fədakar təbliğatçısı və tədqiqatçısıdır”². Ə.Bəndəroğlunun istər elmi, istərsə də bədii yaradıcılığında Azərbaycan mövzusu xüsusi yer tutur.

Ə.Bəndəroğlu hələ gənc yaşlarda ikən Azərbaycana gəlmək, Bakını görmək arzusu ilə yaşamışdır. Şairin bu arzusu o qədər aşıb daşmışdır ki, 1961-ci ildə yazdığı “Bakıya həsrətlərim” şeirində “Röyada bir yer gördüm, Dedilər bu, Bakıdı”³ misralarını dilə gətirmişdir. Şairin həmin şeirindən onun bizə duyduğu sevgini, alovlu məhəbbəti görməmək mümkün deyil:

İçimdə sönməz, yanar
Şiddətlə şövq Bakıya.
Yoldaşlarım da bilir,
Məndə var zövq Bakıya,
Bir dostum daim sorar:
Səfərin yox Bakıya?!⁴.

Şairin içdən gələn hissləri şeirin bu misralarına hakimdir. Vətənpərvər şair Bakını doğma şəhəri qədər sevir. Bunu ilk növbədə onun Bakıya həsr etdiyi bir çox şeirlərində görürük. Azərbaycanın azadlıq, istiqlal əldə etməsi şairi də ürəkdən sevindirmiş, o artıq azad və müstəqil olan ölkəimizlə fəxr etmiş və bu fəxarət hisslərini misralara köçürərək gözəl şeirlərində yaşatmışdır. Bu baxımdan şairin “Bakı” şeiri diqqəti cəlb edir:

Gömlüdü günəşlərə
Yırtdın zülmət pərdəsin.
Dikdin günəş altında
Özgürlük bayrağını⁵.

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Xoyrat-bayatı. Ədəbiyyat qəzeti. 20 mart 1992-ci il, sayı 81 (2811).s.3

² Əbdüllətif Bəndəroğlu. Göylər unutmşudu yağacağını. Bakı – 1992. (Tərtib edən Q. Paşayevdir). s.120

³ Yenə orada. s.6

⁴ Yenə orada. s.120

⁵ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Doğru insanları. TKMY. Bağdad – 1975. s.96

Şair öz ölkəsində məhrum olduğu günəşin hərarətini burada gördüyünə, onun istisi ilə heç olmasa bizim isindiyimizə çox sevindir. Ölkəmizin müstəqillik qazanması onu fərəhləndirirdi. Müsahibələrindən birində deyirdi ki, siz artıq xoşbəxt bir ölkədə yaşayırsınız. Səhərlər silah səsləri ilə yox, xoş nəğmələrlə oyanırsınız, dinc bir həyatla salamlayırsınız. Qanlı çarpışmalar ölkəsində yaşayan bir şairin bu sözləri, əlbəttə, həm də onun böyük arzuları idi. Elə bu şeirdə olduğu kimi:

Gəlin kimi yürürsən,
Daşırsan duvağını,
Aşıbsan bulutların
Qarasını, ağını¹.

Şair Azərbaycandan, şanlı tariximizdən, adət-ənənələrimizdən yazanda ilk növbədə Dədə Qorqudu – xalqımızın qəhrəmanlıq salnaməsini, igidlik, şücaət, müdriklik rəmzini, elimizin qeyrət, şərəf mücəssəməsini, ulu əcdadlarımızı xatırlayır və xatırladır. “Dədə Qorqut yeni quşaqlarımızın əlifbası olmalıdır” deyən şair Dədə Qorqudu bütün türk xalqlarının ulu babası adlandırır. “Dedem Qorqut” şeirində şair deyir:

Azərbaycan toprağından
Dedem Qorqut
Gəlib geçdi.
Ulu dağlar zirvəsindən
Yigitliyi
Əmip seçdi.
Oğuzların
Boylarını saptayaraq,
Tarix yazdı
Şan bıraxdı.
Dədəm Qorqut²

Ə.Bəndəroğlu Azərbaycanın haqq səsinə eşidən və eşitdirən bir insan idi. Ölkəmizin işğal olunmuş torpaqları, insanlarımızın məruz qaldığı acınacaqlı vəziyyət onu da həmişə narahat edirdi. Xalqımızın yaralı ürəyi – Qarabağ onun da yaradıcılığında dərd, kədər motivinə çevrilmişdi. İraq türkman şairləri, o cümlədən Ə. Bəndəroğlu xüsusilə iki məqamda xoyrat – bayatıya müraciət edirlər: sevinc və kədər məqamında. Onların taleyində ikinci məqam daha geniş yer tutduğu üçündür ki, xoyratlar

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Doğu insanları. TKMY. Bağdad – 1975. s.96

² Əbdüllətif Bəndəroğlu. Yolun sonunadək. Sabah yayınevi. Bakı – 2001. s.27

da bitib-tükənməzdir. Şair Qarabağ dərini də öz xoyratlarında dilə gətirmiş, 4 misradan ibarət şeir parçasında mübarizə əzmini, bu torpaq uğruna ölümə belə hazır olduğunu can-dildən bəyan etmişdir. Şair 90-cı illərin əvvəllərində, o qanlı-qadali illərdə yazdığı bir xoyratda belə deyir:

Qarabağı
Nəğmədi Qarabağı.
Parçalansam, ölsəm də
Unutmam Qarabağı¹.

Ə.Bəndəroğlunun Azərbaycanla bağlı yazdığı xoyratlar çoxdur. Şairin bir çox qələm dostlarının da Azərbaycanı tərənnüm edən xalq şeiri nümunələri vardır. İraq türkmanlarının görkəmli qadın şairi Nəsrin Ərbilin yaradıcılığında da Azərbaycan sevgisi öz əksini tapır. N.Ərbil professor Qəzənfər Paşayevin dəvəti ilə 2001-ci ildə Azərbaycana səfərindən sonra ölkəmiz haqqında bir neçə ürəkoxşayan şeir nümunələri, xüsusilə xoyratlar qələmə almışdır:

Dilimsən
Qonuşduğum dilimsən.
Kərküküm, sən Bakıdan
Bölmüş bir dilimsən².

Nəsrin Ərbilin Azərbaycana doğma övlad məhəbbətini ifadə edən başqa şeirləri də vardır:

Ver əlini, Azərbaycan, canım, can,
Sənə olsun sinəmdəki can qurban,
Ölürsəm də vaz keçməyəm bu yoldan
Sənə gəldim, sənə gəldim, sevgilim³.

Çağdaş İraq-türkman şairləri arasında özünəməxsus yer tutan Fövzi Əkrəm Tərzioğlu ölkəmizə həsr etdiyi “Azərbaycan dastanı” adlı poemasında birliyimizi, bütövlüyümüzü belə dilə gətirir:

Salam olsun Qarabağa,
Duz, Bakı, Gəncə, Marağa.
Şərəflə get sən qabağa,
Azərbaycan, Azərbaycan!⁴

---

¹ Bəndəroğlu Əbdüllətif. Göylər unutmuşdu yağacağını. Bakı – 1992. (Tərtib edən Q. Paşayevdir). s.110

² İraq Türkman Poeziya Antologiyası. II Kitab. Tərtib edən: Q.Paşayev. Bakı, 2021. s.269

³ Yenə orada. s.270

⁴ Fövzi Əkrəm Tərzioğlu. Azərbaycan dastanı. Bakı, Qartal. 2001. s.42

Qarabağımızın düşmən tapdağından azad edildiyini görmək Ə.Bəndəroğluna qismət olmadı. Amma zəfər sevincimizə ən az onun qədər şərək olan qələm dostları bu mühüm hadisədən çox ilhamlanmış, çoxlu sayda xalq şeiri nümunələri yaratmışlar:

Azərbaycan torpağına
Daş dəyməsin dırnağına
Yaş gəldi əsgər çağına
Gəliyorum Qarabağım!

Zəngəzuram, Cəbrayılam,
Ağdamam, mən Ərdəbiləm,
Paşinyana Əzrayılam
Gəliyorum, Qarabağım¹ (Əli Yağmuroğlu).

Şair Bakıya tez-tez gəlirdi və həmişə Bakı ilə Bağdadın adını qoşalaşdırırdı. Sanki şair hər iki şəhərin vətəndaşı olduğunu söyləmək istəyirdi. Hər iki şəhər ona o qədər doğma idi ki, bu doğmalığın izlərini onun yaradıcılığında hiss etməmək mümkün deyil. Görkəmli ədəbiyyatşünas alim, prof. Yaşar Qarayevin anadan olmasının 60 illiyi münasibətilə keçirilən yubiley tədbirinə göndərdiyi təbrik məktubu aşağıdakı xoyratla bitir və çox mətləblərdən söz açır:

Yaşar könlüm;
Qəm içər, yaşar könlüm.
Dostların arzusuyla
Çırpınar, yaşar könlüm.
Bağdadda bir ah çəkər,
Bakıda yaşar könlüm².

Şairin bu əkiz məhəbbəti onun “Mən Bağdadda, yar Bakıda” şeirində də özünü göstərir:

Mən Bağdadda, yar Bakıda,
Yanırlıq bir atəş kimi.
Ürəyimiz dostlarındı,
Gözlərimiz
Əsən ruzgar dustağıdır³.

¹ Əli Yağmuroğlu. Karabağ. Şiir. Kardeşlik Kültür ve Edebiyat dergisi, Sayı 373, Yıl: 63, Bağdat, 2025. s.2

² Qəzənfər Paşayev. Hər bir dərddən betər ayrılıq. Ədəbiyyat qəzeti. 30 yanvar, 2009. s.3

³ Bəndəroğlu Əbdüllətif. Göylər unutmuşdu yağacağını. Bakı – 1992. (Tərtib edən Q. Paşayevdir). s.12

Ə.Bəndəroğlu xalqımızın sevinci ilə sevinən, kədəri ilə kədərlənən bir insan, vətənpərvər bir şair idi. Hər dəfə Azərbaycanda olduqda Bakını qarış-qarış gəzər, xüsusilə qədim tarixi abidələrimizi ziyarət edərdi. Sonradan onun bütün bu təəssü-ratları gözəl şeir çələnglərinə çevrilərək əbədi yaşamaq haqqı qazandı və çox-çox uzaqlarda ölkəmizin bu dəyərli abidələrinin layiqincə tanıtılmasına xidmət etdi. Şairin bu tipli şeirləri içəri-sində Bakıda yazdığı “Qız qalası” şeiri “həm ruhu və ahəngi, həm də məzmunu etibarilə başqalarından seçilir. Qız qalasının – “insandakı güc nəğməsi”, “Azərbaycan tərənəsi”, “ulu tarix nişanəsi” kimi təşbehlərlə vəsf edilməsi onu göstərir ki, şair ani təəssüratı dərhal qələmə almamış, mövzunu düşünmüş, qəlbinin dərinliklərində yaşamış, sonra kağıza köçürmüşdür”¹. Şair deyir:

Qız qalası –
Ulu tarix nişanəsi,
İnsandakı güc nəğməsi,
Azərbaycan tərənəsi –
Qız qalası².

Şair Qız qalasının timsalında Azərbaycan qızlarının gözəlliyini, mərdliyini, insanlarımızın qürurunu, hünərini dilə gətirmişdir:

Qız qalası –
Azərbaycan qızlarının
Gözəlliyi səndə gizli,
Mərdlikləri səndə bəlli.
Çağlar boyu
Baş əyməyən
İnsanların
Hünərisən,
Gövdəsisən,
əllərisən,
Dillərisən³.

Ə.Bəndəroğlu öz yaradıcılığında Azərbaycan mövzusunə həmişə tam, bütöv halda yanaşmış, yəni Azərbaycanı güney-quzey kimi iki hissəyə

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Qərənfil. Bakı – 1977. s.5

² Yenə orada. s.41

³ Yenə orada. s.42

bölməmiş, Azərbaycan deyəndə təkcə Bakını, Gəncəni, Naxçıvanı, Qız qalasını, Mömünə xatun məqbərəsini yox, həm də Təbrizi, Ərdəbili, Ərk qalasını, ümumiyyətlə, torpağımızın güneyində olan ellərimizi və insanlarımızı təsvir və tərənnüm etmişdir. Azərbaycanın əzəməti, möhtəşəm tarixi deyəndə şair buraya Təbrizi və Təbriz qalasının əzəmətini də qatır:

Güclüdür gecənin ürəgində
patlayan giz!
Girəcək yana-yana...
dolana-dolana..
Təbriz qalasına.
Anladacaq insan igitliyini
Və çıplaq gerçəyi
Xalqların qanını sümürənlərə¹.

Şair orada bir azadlıq günəşinin doğacağına, insanlara öz parlaq işığı bəxş edəcəyinə, qan qardaşlarının üzərini qara duman kimi örtmüş qatı qaranlıqların parçalanacağına inanır:

Təbriz qalasından doğacaq
Bir günəş...
Parçalayacaq gecənin qanlı pərdəsini,
Saçacaq işığı
Türklərə².

Şairin yurdumuza heyranlığı, eyni zamanda özünü və türkmən xalqını da əslən bizimlə eyni bir kökdən olduğunu göstərən şeirlərində həqiqətən də doğmalıq, kökə bağlılıq, el-oba məhəbbəti və s. yüksək hiss-həyəcan ifadə olunur:

Azərilər səsində
Mənim qəlbim heyrandır.
Əslimiz Azər isə,
Dilim də həm türkməndir,
Mənim bütün varlığım
Ellərimə qurbandır³.

Şair əslinin Azər türklərindən olması ilə fəxr edir. Digər tərəfdən, onun Azərbaycana həsr etdiyi şeirlərdə həsrət, kədər, narahatlıq hissləri

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Doğu insanları. TKMY. Bağdad – 1975. s.142

² Yenə orada.

³ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Göylər unutmuşdu yağacağını. Bakı – 1992. (Tərtib edən Q. Paşayevdir). s.7

də özünü göstərir. Azərbaycanın möhtəşəm tarixi keçmişini gözəl bilən şair zaman-zaman sərhədləri ölçüyə gəlməyən, bir ucu Kərkükdə, bir ucu Təbrizdə, bir ucu Dərbənddə, bir ucu Borçalıda olan bu ucsuz-bucaqsız məmləkətin belə parçalanmasına, əmək-əmək yonulmasına dözə bilmir, parçalanmış bir ölkə ilə barışa bilmir şair:

Dilim-dilim bölünmüsən,
Azərbaycan!
Sən Babəkin qollarısan...
Ürəyi qan
Azərbaycan!
Kimlər səni
etdi talan,
İndi Dərbənd,
İndi Kərkük,
İndi Təbriz
Olub yalan,
Azərbaycan!¹.

Bəli, şairin dərdi əslində bütöv Azərbaycanın dərdidir.

Şair eyni zamanda öz sələfləri ilə fəxr edir. Eyni bir xalqın pərənpərən düşmüş övladları olduğumuzu bütün yaradıcılığı boyu xüsusilə vurğulayan şair 1970-ci ilin 24 yanvarında İraq türkmənlərinə müəyyən hüquqların verilməsi – ana dilində məktəblərin açılması, qəzet və dərgilərin nəşri, şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələrinin kütləvi nəşri və s. münasibətilə yazdığı “24 ocaq” şeirində öz doğma xalqı ilə bağlı həsrətlərini, arzu və istəklərini belə dilə gətirir:

Baxacağam qarşımdakı masanın üstündə dikilən
şahanə ədəbiyyat tarixinə,
Dədə Qorqudu, Nəsimiyi, Füzuliyi,
Baqiyi, Nəfiyi, Tofiqi, Xətaiyi,
Vidadiyi, Vaqifi, Həqqiyi, Cavid, Vurğunu da
oxuycağam.
Dilimizin özəlliyini
Onlardan sorub incəliyəcəyəm².

---

¹ Bəydəmirli Rəşad. Ə. Bəndəroğlunun şeirlərində folklorla bağlılıq və novatorluq. Filologiya məsələləri. Bakı – 2006. s.116-117

² Əbdüllətif Bəndəroğlu. Doğu insanları. TKMY. Bağdad – 1975. s.71

Ə.Bəndəroğlu 1988-ci ildə böyük mütəfəkkir Mirzə Fətəli Axundovun doğumunun 175 illiyi münasibətilə keçirilən yubiley təntənələrində iştirak etmək üçün Bakıya gəlmiş və “Qəlbimizdə, könlümüzdə” adlı bir şeir də yazmışdır. Şair burada dahi mütəfəkkirin xalqının nurlu sabahı üçün yorulmadan, bezmədən mübarizə apardığını, ömrünü xalqının yolunda bir çırağa çevirdiyini, ana dilini göylərə qaldırdığını, milli kimliyini qoruduğunu, ulu əcdadlarının yolu ilə gedərək heç qorxmadan, çəkinmədən haqsızlığa baş qaldırdığını qürurla, yüksək fəxarət hissi ilə qələmə almışdır:

Elm-sənət diyarından,
Qız qalası çırağından,
Ucaldı göyə bir ulduz,
Dinlədi insan dərđini,
Öz dilini sevə-sevə¹.

Ə.Bəndəroğlunun böyük Azərbaycan şairi Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın məşhur “Heydərbabaya salam” poemasına nəzirə olaraq yazdığı “Gurgur baba” poeması onun bədii yaradıcılığında Azərbaycan mövzusunun canlandırması, ölkəmizə bağlılığını, doğmalığını daha qabarıq şəkildə əks etdirməsi baxımından çox əhəmiyyət kəsb edir. Onu da qeyd edək ki, Ə. Bəndəroğlu İraq türkmənləri arasında Şəhriyarın bu əsərinə nəzirə yazan 16 şairin arasında üçüncüdür². Şəhriyar yaradıcılığının tanınmış tədqiqatçısı Elman Quliyevin hər iki əsərlə bağlı fikirləri maraqlıdır: “Hər şeydən əvvəl onu qeyd etmək lazımdır ki, hər iki poemanın adı konkret coğrafi bir məkan və ad ilə bağlıdır. Əgər Heydərbaba Cənubi Azərbaycanda yerləşən dağdırsa, Gurgur baba Kərkükdə yanan bir neft alovunun adıdır. Şəhriyar öz fikir və ideyalarını Heydərbabaya müraciətlə oxucuya çatdırır və Heydərbabadan bir tribuna kimi istifadə edirsə, Əbdüllətif Bəndəroğlu da Gurgur babadan eyni məqsədlə yararlanır”³.

Ümumiyyətlə, şairin yaradıcılığında əsas yer tutan bu əsərin bir çox önəmli tərəfləri vardır. Əvvəla, onu qeyd edək ki, şair bu əsəri yazmaqla bir tərəfdən güneyli soydaşlarımızla həmrəylik nümayiş etdirirsə, digər tərəfdən bir vətənpərvər şair kimi bu millətin bir parçası olan öz xalqının

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Göylər unutmuşdu yağacağını. Bakı – 1992. (Tərtib edən Q. Paşayevdir). s.58

² Mehmet Mehdi Bayat. Irak türkmən edebiyatında Haydarbabaya salam dastanının yankıları. Uluslararası Irak-türkmən dili və edebiyatı simpoziumu. Türkiyə, Kayseri, 28-29 nisan, 2008.s.4

³ Elman Quliyev. M. Şəhriyar yaradıcılığının ədəbi təsir dairəsi (Ə. Bəndəroğlu yaradıcılığı əsasında). 2. Yurd qəzeti. Bağdad.30.01. 2003. s.4

dərdlərinə, məşəqqətlərinə də işıq tutmuş olur. Əslində şair bu qədər böyük ərazidə tikanlı məftillərlə və şovinst ideyalarla parçalanıb öz dədə-baba yurdunda ələm və iztirablara, soyqırımlara məruz qalan, torpaqları yüzrlə şəhidinin qanı ilə suvarılan bir xalqın acı taleyindən danışır. Bir tərəfdə öz milli varlığından, dilindən, mədəniyyətindən qoparılmağa çalışılan bir millətin övladları, o biri tərəfdə həm də Tanrının onlara bəxş etdiyi yeraltı və yerüstü sərvətlərdən, nemətlərdən məhrum buraxılırlar. Bu nemətlər qəsbkarların istismar, talan mənbəyinə, onların isə dərd, bəla, işkəncə mənbəyinə çevrilmişdir. Üstəlik mübarizə əzminin də ciddi cəhdlə qırılmasına, məhv olmasına yönəldilmiş mənfur siyasət qarşısında susmayan yenə də şairin kəsərli qələmidir. Bütün bunlara dözməyən şair ürəyi qılıncdan iti, alovlu misralarla öz xalqının mübarizə ruhunu dirçəltməyə çalışır, onu yeni-yeni mübarizələrə səsləyir. Şair Gurgur babanı qan qardaşlarının həmdərdi olmağa çağırır:

Gurgur baba, Heydər baba ağladı,
Şəhriyarın yarasını bağladı,
Daşa dönən ürəkləri dağladı.
Sən də bir az Təbriz üçün yan, baba,
Qan qardaşın qan qusuru, qan, baba¹.

Şairin əsərə məhz bu adı seçməsi də təsadüfi deyil. Gurgur baba Kərkükdə tükənməyən neft mənbəyidir. Həmçinin İraq türkmənlərinin müqəddəs bir ocaq kimi həmişə ziyarət etdiyi, tapındığı, doğma bir səcdəgah kimi qoruduğu Gurgur baba onlara daha çox faciələr, bədbəxtliklər gətirmişdir. İraq türkmənlərinin qəlbində həmişə sönməz alovlar saçan Gurgurbabaya müraciətlə şair Öndən sanki bir kömək umur, onu xalqının düşdüyü bu əzablardan xilas etməyə çağırır. Şair ulu bildiyi Gurgurbabaya borc bilir ki, o, sönməz şöləsi ilə arzuları zəncirlənmiş güneyli soydaşlarımıza işıq saçıb salam göndərsin:

Gurgurbaba, sönməz sənin ocağın,
Qaranlıqda pırıl-pırıl çırağın,
Ver əlini, tut sözümə qulağın,
Alovunu gecə-gündüz saç bizə,
Salam göndər Şəhriyara, Təbrizə².

“Gurgurbaba” poemasında Şəhriyara məxsus sadəlik, fikrin, ideyanın ən adi deyimdə, danışığ üslubunda ifadəsi və s. cəhətləri əsərin yüksək məziyyətlərindəndir: “Əgər “Heydərbabaya salam”da məqsəd bir

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Gurgur baba. Bağdad – 1973. s.21

² Yenə orada. s.23

xalqın özünəməxsus xüsusiyyətlərini tipik bir səciyyədə canlandırmaq-dırsa, “Gurgurbaba”da eyni bir soya, kökə, tarixə malik bir xalqı vahid, bir-birinin dərdinə şərik formada göstərməkdir. Maraqlı odur ki, hər iki əsərin arxasında müxtəlif regionlarda yaşayanlar yox, ümumiyyətlə hara-da yaşamasından asılı olmayaraq eyni bir xalqın taleyi və bu taleyi tərən-nümü dayanır”¹.

Əsər 1972-ci ildə yazılmışdır. Şair çoxdan bəri onu narahat edən fikirlərə sanki bu əsərlə bir rahatlıq, dinclik gətirmək istəyir. Xalqının milli mücadiləsində həmişə öncül olmuş şair burada bir mübariz kimi çı-xış edir, millətinin haqq səsinə ucaldır. Bütün poema boyu şair Gurgur baba əzəmətini dilə gətirir, onun əyilməz vüqarını tərənnüm edir, onu xal-qının dərdləri ilə tanış edərək bu dərdlərə şərik olmağa çağırır, onun tim-salında bir hünər mücəssəməsi ilə qarşılaşır, ona sığınır və bundan bir təskinlik umur.

Ə.Bəndəroğlunun bu əsəri ictimai-siyasi hadisələrin məhsulu kimi ortaya çıxdığından “burada “Heydərbabaya salam”dan fərqli olaraq bütün məsələlərə “məişətçiliyin” zəminində yox, ictimai-siyasi səciyyədə mü-nasibət bildirilir. Ona görə də “Gurgur baba” müəllifinin bir ölkə daxilin-dən çıxıb dünya arenasına müdaxilə və münasibəti asanlaşır. Dünya niza-mının pozulmasına etiqad, haqq və ədalətə çağırış özünü göstərir”².

Təbrizin qəhrəmanlıq tarixini gözəl bilən millətsevər şair öz qan qardaşlarına əl uzatmaq istəyir, öz yurddaşlarını onların dərdlərinə yan-mağa, azadlığa, mübarizəyə çağırır:

Təbriz yolu buludlarla qablandı,
Sellər gəldi, girdablarla dolandı,
Təbriz türkü al qanına bulandı,
Çək qılincim, qoş atımı quş kimi,
Azadlığın dad dadını quş kimi³.

Heydər babaya səslənən şair tarix boyu yadelli müharibələrin şahidi olmuş, talançıların, qəsbkarların qənimət mənbəyinə çevrilmiş, lakin bütün bu məşəqqətlərə mətanətlə sinə gərən Təbrizin qəhrəmanlığını, möhtəşəm-liyini xatırladaraq Şəhriyarın mübarizə əzmini alovlandıran misralarına işarə vurur, Gurgur babanın misilsiz əzəmətinə arxalanan şair onun xalqını

---

¹ Elman Quliyev. M. Şəhriyar yaradıcılığının ədəbi təsir dairəsi (Əbdüllətif Bəndəroğlu yaradıcılığı əsasında). 2. Yurd qəzeti. Bağdad.30.01. 2003. s.4

² Yəne orada

³ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Gurgur baba. Bağdad – 1973. s.22

qəflət yuxusundan oyadacağına inamını gizlətmir. Vətənpərvər şairin öz soydaşlarına olan böyük məhəbbəti göz önündədir; onların dərdləri ilə qəmlənir, əzəməti ilə fəxr edir, kədərinə şərik olub sevinci ilə şadlanır.

Ə.Bəndəroğlunun bu poeması bütövlükdə xalqın milli-mənəvi dəyərlərinin qorunmasına bir çağırış himni kimi yazılmışdır. Şairi narahat edən bir çox məqamlarla yanaşı doğma dil məhəbbəti və nigarançılığı da poemada yer almışdır. Azərbaycanlıların Şəhriyar kimi böyük bir şairinin olduğunu bilən, lakin onun əsərləri ilə Bağdadda, Ə. Bəndəroğlunun “Gurgur baba” poeması vasitəsilə tanış olduğunu yazan tanınmış Türkiyə ədibi Əziz Nesin şairin doğma dil sevgisini xüsusilə vurğulamışdır: “Gürgür-baba destanında da görüldüğü gibi, Irak Türkmeni dağılıb erimemek, ulusal varlığını koruyabilmek için dilini unutmamak zorunda olduğunun bilincindedir”¹.

Görkəmli alim-tədqiqatçı doktor Məhəmmədağlı Zehtabinin kitabda yer almış “Heydər baba”lar karvanında Gurgur baba” adlı məqaləsində misilsiz söz ustası Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın yaradıcılığından, xüsusilə “Heydər babaya salam” əsərindən bəhs olunur. Əsərə nəzirə yazan şairlərdən söz açan məqalə müəllifi onların şeirlərindən nümunələr göstərir. Müəllif qeyd edir ki, Əbdüllətif Bəndəroğlu ürəkdən elinə, xalqına bağlı olan, xalqın müqəddəratını həmişə düşünən, sevinci ilə sevinən, kədəri ilə kədərlənən milli düşüncəli şairlərdəndir. Onun Heydər baba karvanına qoşulması da təsadüfi deyildir; qanı-qanından, dili-dilindən olan soydaşlarının – İran türklərinin taleyi şairi öz doğmaları kimi həmişə düşündürür.

Məqalənin sonunda “Bəndəroğlu ”Sənət sənət üçündür” yolu ilə yox, “Sənət xalq üçün, vətən üçündür” yolu ilə getmişdir” – yazan məqalə müəllifi şairin iki misra şeiri ilə bu fikri daha da qüvvətləndirmişdir:

Yurdla xalqın varlıqları satılmaz,

Bu sevgiyə heç bir sevgi qatılmaz².

Beləliklə, Azərbaycanı, doğma yurdunu canında, qanında, ürəyinin başında bir sirr, bir sevgi qaynağı kimi qoruyan, saxlayan şairin xalqımıza, öz əslinə məhəbbəti bu mövzuya həsr etdiyi silsilə şeirlərdə yaşayır və yaşayacaqdır.

---

¹ Aziz Nesin. Dünya kazan, ben kepece. Irak ve Mısır. 5. baskı. İstanbul – 1995. s.103

² Əbdüllətif Bəndəroğlu. Gurgur baba. Bağdad – 1973. s.42

II FƏSİL. ƏBDÜLLƏTİF BƏNDƏROĞLUNUN ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ İRSİ

2. 1. Ə.Bəndəroğlunun folklorşünaslıq fəaliyyəti. Əbdüllətif Bəndəroğlunun İraq-türkman folklorunu bütün fəaliyyət tipləri üzrə (toplayıcılıq, tərtibçilik, nəşr, tədqiq) öyrənmiş İraq-türkman folklorşünası olduğunu nəzərə alsaq, onda etiraf etməliyik ki, o, İraq-türkman folklorşünaslığında özünəməxsus alim olmaqla İraq-türkman folklorşünaslığının nəhəng simaları ilə bir sırada dayanmağa layiqdir.

İraq-türkman folklorunun toplanması və nəşri işi XX əsrin ortalarından etibarən xalqın vətənpərvər ziyalılarının diqqətini cəlb etməyə başlamışdı. Bununla belə, türkman folklorunun tədqiqi və nəşri istiqamətində təkcə İraqda deyil, həm də ölkədən kənarda ilkin olaraq görülmüş işləri nəzərdən keçirsək, onda, sözsüz ki, türk dünyasının tanınmış şəxsiyyətlərindən biri Haşım Nahid Ərbilin bu mövzuda yazdığı məqalələrə diqqəti yönəltməliyik. Onun 1915-ci ildə Türk Ocağının İstanbulda nəşr etdirdiyi “Türk yurdu” dərgisində İraq türkmanlarının varlığı haqqında bütün türk dünyasına ilk dəfə məlumat verən silsilə yazıları çox əhəmiyyət kəsb edir. 7 hissə olaraq eyni dərgidə nəşr olunmuş “İraq türkləri” məqaləsində Haşım Nahid Kərkük, Tuzxurmatı, Ərbil, Tələfər, Kifri, Xanəgin və türkmanların yaşadığı başqa ərazilərin tarixi, mədəniyyəti, folkloru və adət-ənənələri haqqında geniş bilgiləri diqqətə çatdırmışdır.

İraq türkmanlarının zəngin şifahi xalq yaradıcılığı nümunələrinin toplanıb nəşr edilməsində bir çox ziyalıların mühüm rolu vardır. Mövlud Taha Qayaçı, Sabir Dəmirçi, Məhəmməd Xurşid Daquqlu, İbrahim Daquqlu, Aydın Kərkük, Əsəd Naib, Sinan Səid, Necat Kevsəroğlu, İhsan S.Vasfi, Camal Şan, Sübhi Saatçı, Mahir Naqib və başqalarının göstərdikləri böyük fədakarlıqlar nəticəsində xalqın zəngin söz xəzinəsi qorunub saxlanmışdır.

İraq türkmanlarının çox zəngin folklor irsinin toplanması və nəşri sahəsində, digər türkman tədqiqatçıları kimi, Ə. Bəndəroğlunun da folklorlara olan marağının əsasında təkcə elmi maraq dayanmamışdır. Bu marağın yaranmasında elmi cəhətlə yanaşı ciddi siyasi-ictimai, psixoloji-mənəvi amillər də mühüm rol oynamışdır. Bu, bir tərəfdən xalqın kamil və zəngin yaradıcılığı ilə bağlıdırsa, digər tərəfdən millətin soy-kökü, tarixi

yaddaşı, ənənələri ilə bağlı məqamları daha canlı şəkildə yaşatması ilə əlaqədardır.

Ə.Bəndəroğlu İraq-türkman folklorunun toplanması, tədqiqi və nəşri kimi mühüm və nəcib bir işdə həmişə qabaqcıl ziyalılar cərgəsində olmuşdur. Onun məhsuldar fəaliyyətinin ayrılmaz bir hissəsinə çevrilmiş bu sahədə tədqiqatçının xidmətləri əvəzsizdir. İstər nəşr etdirdiyi “Yurd” qəzetində, istərsə də ayrı-ayrı tədqiqat əsərlərində Ə. Bəndəroğlunun yaradıcılığının bu istiqaməti xüsusilə diqqəti cəlb edir. Başqa cür ola da bilməzdi. Çünki Ə. Bəndəroğlu öz xalqının, millətinin tərəqqisi, möhkəm sabahının təminatı üçün onun milli dəyərlərinin qorunması və gələcək nəsillərə çatdırılmasının nə qədər zəruri olduğunu dərk edirdi. Hər bir xalqın milli varlığının güzgüsü olan folklor nümunələrinin toplanması və yaşadılması ilk növbədə həmin xalqın milli düşüncə sahibi olan ziyalıların payına düşür. Ə.Bəndəroğlu belə payın xoşbəxt sahiblərindən biri idi. Tədqiqatçının 1988-ci ildə iki cildə çap etdirdiyi “Ata sözlərimiz” – araşdırma, incələmə və qarşılaşdırma” əsəri bu istiqamətdə gördüyü ən böyük işlərdəndir. Kitabın ön sözündə tədqiqatçı atalar sözlərinin toplanması zərurətindən, özünəməxsusluğundan, tərtib etdiyi üsul və metodlardan, ümumiyyətlə tərtib prinsiplərindən söhbət açır. Müəllif yazır: “Bu kitabı yayımlamaqda məqsədim hər ulusun və topluluğun yaşadığı gerçəklərdəki təcrübə və uygulamalardan süzüb çıxardığı sonucları bir sonrakı nəsələ öz söz olaraq ötürdüyü arıtılmış söz və deyimləri – ata sözlərini qoruyub saxlayaraq əbədi yaşamasına xidmət etməkdir”¹.

Əslində Ə. Bəndəroğlu çox illər öncə bu kitabda yer alan zəngin el incilərini toplamağa başlamışdı. Tədqiqatçı 1973-cü ildə İraq türkmanlarının tarixi, dili, ədəbiyyatı və folklorunun incələnməsinə həsr etdiyi ərəbcə “Türkmanlar inqilabi İraqda” adlı tədqiqat əsərində, artıq qeyd etdiyimiz kimi, “Türkman ata sözləri” başlığı altında 103 atalar sözünü əhatə edən bir araşdırma təqdim etmişdi. Müəllif həmin atalar sözlərini ərəb dilinə tərcümə edərək qarşılıqlı mənalarını göstərmişdi. Tədqiqatçı bu mövzu ilə bağlı 1971-ci ildə hazırladığı “Dədələrdən qalma söz” adlı əlyazma mətnindən qaynaq olaraq istifadə etmişdi. Ə. Bəndəroğlu bu folklor materiallarına bir çox əlavələr etməklə on il sonra 1983-cü ilin may

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Ata sözlərimiz. Araşdırma, incələmə və qarşılaşdırma. I cild, Bağdad – 1988. s.5

ayında Türkiyədə - Əskişəhərdə keçirilən I Uluslararası Türk xalq ədəbiyyatı konfransında “İraq türk ata sözlərində bənzərliklər” məruzəsi ilə çıxış etmişdi. Nəhayət, 1988-ci ildə tədqiqatçı şifahi xalq yaradıcılığının çox əhəmiyyətli və maraqlı olan bu nümunələrini “Ata sözlərimiz” – araşdırma, incələmə və qarşılaşdırma” əsərində təqdim etmişdir.

Müəllif kitabın birinci cildində İraq-türkman folklorundan topladığı 876, ikinci cildində isə 600 atalar sözü vermişdir. Onu da qeyd etmək vacib olar ki, İraq-türkman ziyalıları arasında bu sahədə ilk dəfə görkəmli alim-tədqiqatçı Əta Tərzibaşı araşdırma aparmış və 1962-ci ildə Bağdad-da “Kərkük əskilər sözü” adlı əsərini nəşr etdirmişdir. Həmin kitabda 700 atalar sözü yer alır və müəllif atalar sözünün tərifini də verməyə çalışmışdır: “Atalar sözü xalqa gözəl yol göstərən, çeşidli görüş və düşüncələrin təmsili olaraq anladan, basma qəlib biçimində qısa, fəqət geniş, həm də toplu anlamlı hikmət ifadə edən kinayəli, çəkici və yararlı sözdür ki, xalqın lisan halı olmuşdur”¹.

Həmin dövrdə digər tədqiqatçı Şakir Sabirin nəşr etdirdiyi “İraq türkmanları ağızında atalar sözləri” (1962) adlı əsəri də bu sahədə mühüm mənbə ola bilər. Ə. Bəndəroğlunun belə böyük həcmdə ərsəyə gətirdiyi bu əsər bir çox digər cəhətləri ilə diqqəti cəlb edir. Araşdırıcı kitabda atalar sözlərinin bəzi Qərb və Şərq xalqlarının dillərində olan qarşılığını da vermişdir:

Pıçağ öz sapını kəsməz.

Ərəb: *Bıçaq bıçağı kəsməz.*

Kürd: *Balta öz sapını kəsməz.*

Koreya: *Bıçaq bıçağı kəsməz.*

Və yaxud:

Tənbəl hər vaxt acdır.

Rus: *Tənbəllik insanı əksildir.*

Fin: *Tənbəllik yoxsulluğun anasıdır.*

Yapon: *Tənbəl adamın ağızı boş olar.*

Əfqan: *Boş əldən böyük düşmən yoxdur*² və s.

---

¹ Əta Tərzibaşı. Kərkük əskilər sözü. Bağdad – 1961. s.82

² Əbdüllətif Bəndəroğlu. Ata sözlərimiz. Araştırma, incələmə və qarşılaşdırma. I cild, Bağdad – 1988. s.19

Kitabda adı keçən xalqlar bunlardır: ərəb, alman, əfqan, indoneziya, ispan, rus, portuqal, yapon, kürd, fransız, bolqar, benqal, hind, gürcü, vyetnam, ingilis, koreya və fin. Tədqiqatçı kitaba yazdığı ön sözdə qeyd edir ki, türk, Azərbaycan, qırğız, özbək, yaqut, qazax və türkmən atalar sözləri bir kökdən yaranmış sözlərdir və onlar arasındakı fərq yalnız ağız (ləhcə) fərqləridir. Buna görə də müəllif bu atalar sözləri ilə İraq-türkman atalar sözləri arasında qarşılaşdırmanı gərəksiz hesab etmişdir.

Digər tərəfdən, tədqiqatçı İraq türkmənləri arasında Kərkük, Tuzxurmatı, Tiləfər, Kifri, Xanəgin və Ərbil kimi əsas ləhcələrin olduğunu qeyd edir. Kitabda yer alan İraq-türkman atalar sözləri əsasən Kərkük və Tuzxurmatı ləhcələrində verilmişdir:

Pıçağ yarası sağalı, dil yarası sağalmaz.

Paşanı da arxasından sögəllər.

Tazısız ava çıxan davşansız evə dönər.

Pilav yəən qaşığı yanında qaldırı.

Talihlinin xoruzu da doğar¹ və s.

Müəllif bəzi atalar sözlərinin mənasını izah etmiş, həmçinin Ömər Asim Ağsunun “Ata sözləri” sözlüyündən istifadə edərək digər atalar sözlərinin qısa şərhinə də yer ayırmışdır:

Tərəzi kimsədən utanmaz – “İnsan haqq sözü söyləməkdən utanmamalıdır”. Və yaxud:

Dişləməğ istiyən köpək dişini göstərməz – “Pislik etməyə qərarlı olan bunu daha öncə açığa vurmaz”² və s.

Atalar sözləri hər şeydən öncə, öz şəkli etibarilə ana dilinin canlı təzahürüdür. O, doğrudan-doğruya ana dilinin dərin mənbələrindən, yəni xalqın daima gənc, əbədi surətdə inkişaf edən ruhundan nəşət edir. Tarix boyu xalqın bütün sıxıntı və üzüntülərinin, sevinc və kədərinin, arzu və istəklərinin ortağı olan, onları mübarizədən-mübarizəyə, qələbədən-qələbəyə ruhlandırان, dar günündə ümid çırağı olan, insanların hiss və duyğularını özündə əks etdirən atalar sözləri maddi-mənəvi, dini-siyasi baxımdan bütün həqiqətləri dəyərləndirən və çözüm tapan, sevgini, el birliyini, dirçəlişi göstərən, qorxunu, qorxaqlığı, xəyanəti pisləyən, yaxşılığı,

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Ata sözlərimiz. Araştırma, incələmə və qarşılaşdırma. I cild, Bağdad – 1988. s.27

² Yenə orada. s.97

azadlığı, müstəqilliyi, igidliyi müqəddəs mövzu kimi dəstəkləyən, nikbinliyə üstünlük verən, bədbinliyi qınayan deyimlərdir. Ta qədimdən insanların bir-birləri ilə ticari, sosial-siyasi əlaqələrinin nəticəsində yaranmış və bir xalqdan digərinə ötürülmüş atalar sözləri bütün insan cəmiyyətlərində dəyərli mənalar kəsb etməklə bəşər övladının keçdiyi ömür yolunu izləmiş, onun azadlıq mücadiləsini alovlandırmış, qaranlıq yollarına işıq tutmuş, nəsil-dən-nəsilə keçərək öz canlılığını saxlamışdır. Xalqın oxuyub-yazma bilməyən kütləsi tərəfindən qorunub saxlanaraq bu qədər uzun yol qət etmiş atalar sözləri Ə. Bəndəroğlu kimi millətini sevən, onun milli varlıq mücəssəməsi olan belə el nümunələrini qalın-qalın kitablarda yaşadan vətənpərvər ziyalıların gərgin əməyi nəticəsində hələ neçə-neçə əsrlər sonra da yaşayacaqdır.

İraq-türkman folklorunun toplanması, tədqiqi və nəşri sahəsində fəaliyyətini davam etdirən Ə. Bəndəroğlunun 1993-cü ildə “İraq-türkman folklorundan örnəklər” adlı başqa əsəri işıq üzü görmüşdür. Tədqiqatçının bu əsəri uzun illərin gərgin əməyinin məhsuludur. Bildiyimiz kimi, 1970-ci ildə İraq türkmanlarına müəyyən mədəni hüquqlar verilmişdi. Həmin dövrdə Ə. Bəndəroğlu Kərkükdə ölkənin şimal bölgəsinin maarif müdiri vəzifəsində işləyəndə burada və Tuzxurmatıda yaşlı söyləyicilərlə görüşərək bu kitabın orijinal xalq yaradıcılığı mətnlərini onlardan toplamışdır.

Kitabda İraq türkmanlarının yaşadıkları əsas bölgələr haqqında məlumat verən tədqiqatçı ayrı-ayrılıqda Kərkük folkloru, Ərbil folkloru, Tuzxurmatı yaxud Tiləfər folkloru əvəzinə bütövlükdə “İraq-türkman folkloru” terminini işlətməyi daha münasib və doğru hesab edir. Çünki, müəllifin fikrincə, türkmanlar bu vilayətlərə bağlı olan çoxlu sayda qəza, kənd, qəsəbə və ayrı-ayrı yaşayış məntəqələrində yaşayırlar, belə az miqyaslı təqdimat ən azı onların sayının məhdud olması təsəvvürünü yaradır¹.

Ə. Bəndəroğlu kitaba yazdığı ön sözdə İraq-türkman folklorunun araşdırılması və nəşri sahəsində ərsəyə gətirilən tədqiqat əsərlərinin sayılacaq dərəcədə az olduğuna toxunur. Ümumiyyətlə, qeyd etməyə dəyər ki, bu sahədə istər İraqda, istərsə də ölkədən kənar XX əsrin ortalarından etibarən tədqiqatlar aparılmağa və folklorun ayrı-ayrı janr nümunələrinin toplanmasına, nəşrinə və tədqiqinə həsr olunmuş müəyyən sayda

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. İraq türkman folklorundan örnəklər. Kültür Baqanlığı, TKMY. Bağdad – 1993. s.10

əsərlər çap olunmağa başlamışdır. Bu baxımdan xüsusilə İraqda xoyratların toplanması, tədqiqi və nəşri işi diqqəti cəlb edir. İlk xoyrat məcmuəsini 1268-ci hicri ilində (1848 m.) kərküklü şair Seyid Urfi çap etdirmişdir. Sonradan Kərküklü Əziz Əfəndi 455 xoyratı əhatə edən bir toplu nəşr etdirmiş, “Kərkük” qəzeti 1927-ci ildə 91-ci sayından etibarən səhifələrində xoyratların nəşrinə geniş yer ayırmışdı. 1950-ci ildə Kərkükdə kitab dükanının sahibi olan Məhəmməd Həbib Sevimli İstanbulda “Kərkük xoyratları və maniləri” kitabını dərc etdirmişdi. Antologiya xarakteri daşıyan kitabda 715 xoyrat və maniyə yer verilmişdi. Ehtimal etmək olar ki, kitabın daha geniş oxucu kütləsinə çatması üçün xoyrat və manilər toplandığı ərazinin şivəsi ilə yox, İstanbul ləhcəsi ilə çap etdirmişdi. Qısa ön sözlə birlikdə nəşr edilmiş 64 səhifədən ibarət həmin kitab xoyrat və maniləri birlikdə əhatə etməsi baxımından bu istiqamətdə atılan ilk addımdır.

Görkəmli İraq-türkman tədqiqatçısı Əta Tərzibaşının 3 cilddə “Kərkük xoyrat və maniləri” əsəri 1955-56-57-ci illərdə nəşr olunmuşdur. Tədqiqatçı 2490 xoyrat toplamış, əsərdə həmçinin xoyratın kökləri, növləri, xoyrat sözünün etimologiyası ilə bağlı maraqlı fikirlər ortaya qoymuş, xoyratla maninin fərqlərini izah etmişdir. 50-ci illərdə bu sahədə digər iki əsər də diqqəti cəlb edir: Molla Sabirin 3 kiçik hissədən ibarət “Kərkük müntəxab xoyratları” (Bağdad-1951-53-54) əsərində 1246 xoyrat toplanmışdır. Yenə 1951-ci ildə Osman Məzlumun “Kərkük xoyratları” kitabı işıq üzü görmüşdür. 1968-ci ildə Bakıda Rəsul Rza və Qəzənfər Paşayevin “Kərkük bayatıları” və sonralar Q. Paşayevin “İraq-Kərkük bayatıları” kitabı çapdan çıxmışdır. Hər iki kitabın əsas qaynağı Ə.Tərzibaşının 3 cilddə “Kərkük xoyrat və maniləri” kitabı olmuşdur.

İraq türkmanları arasında xoyratlar şifahi xalq ədəbiyyatının digər janrları ilə müqayisədə daha çox toplanıb nəşr edilmişdir. 1989-cu ildə Ə. Bəndəroğlunun təşəbbüsü ilə Əli Bəndər və Mustafa Ziyanın “Bayatılar və xoyratlar” kitabı nəşr olunmuşdur. Kitabın tərtibçilərinin gəldiyi qənaət budur: “Görünür ki, bayatı, xoyrat və mani başlıca olaraq mövzu və xüsusilə yapı (quruluş) və əsas baxımından ortaqdır və hətta eynidir”¹. Kitabda 2000-dən çox xoyrat-bayatı yer alır. Ədəbiyyatşünas Qasım Sarı

---

¹ Bayatılar və xoyratlar. Tərtib edənlər: Dr. Əli Bəndər, Mustafa Ziya. Kültür Bakanlığı, TKMY. Bağdad, 1989. s.5

Kəhyanın “İraq-türkman ədəbiyyatında xoyrat” (Bağdad – 1992) adlı kitabı da xoyratın öyrənilməsi sahəsində əsas qaynaqlardandır.

Ümumilikdə İraq-türkman folklorunun toplanması və nəşri istiqamətində Şakir Sabirin İraq-türkman folklorunda əsas yer tutan inanclar, dualar, bəddualar, lətifələr, xalq havaları və başqa nümunələrlə zəngin olan “Kərkükdə ictimai həyat” (Bağdad- 1962) kitabı da maraq doğurur. Həmçinin İraq-türkman şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin yaşadılması baxımından İraq türkmanlarının nəşr etdirdiyi bir çox mətbuat orqanlarının, o cümlədən “Kərkük” (1926-1973), “Afaq” (1954-1959), “Bəşir” (1958-1959), “İraq” (1966-1969) qəzetlərinin, xüsusilə “Qardaşlıq” (1961-1976), “Birlik səsi” (1970-1999) dərgilərinin və “Yurd” (1970-2003) qəzetinin mühüm rolu vardır.

İraq-türkman folklorunun tədqiqi və nəşri işinə Türkiyədə yaşayan türkmanlar tərəfindən də diqqət yetirilmişdir. İbrahim Daquqlunun “İraq türkmanları: dilləri, tarixləri və ədəbiyyatları” (Ankara-1970), Sübhi Saatchının “Kərkük cocuq folkloru” (İstanbul-1984), “Kərkükdən dərlənən olay türküləri” (İstanbul-1993), İhsan Vəsfinin “İraq türklərində deyimlər və ata sözləri” (İstanbul-1985), Mahir Naqib “Kərkük xalq musiqisinin təsnif və təhlili” (Ankara-1991) bu baxımdan maraq doğurur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, İraq-türkman folklorunun geniş çapda nəşri, folkloru əhatə edən, demək olar ki, bütün janr nümunələrinin toplanması, tədqiqi və nəşri işinə, ümumiyyətlə, İraq-türkman folklorunun sistemli monoqrafik təhlilinə ilk dəfə İraqdan kənarında – Azərbaycanda professor Qəzənfər Paşayev nail olmuşdur. Onun bu məhsuldar əməyinin nəticəsi olan “İraq-türkman folkloru” adlı tədqiqat əsərini “Şah əsər” kimi dəyərləndirən Ə.Bəndəroğlu yazırdı: “Bu günə qədər bizdə–İraq türkmanlarında, Türkiyədə və Azərbaycanda folklorumuzun bu biçimdə tədqiqi, incələnməsi və araşdırılması olmamışdır. Əlimizdə bulunan bütün kitablar – bir neçəsi istisna olunmaqla toplama yöntəmindən çıxmamışdır”¹.

Ə.Bəndəroğlu “İraq-türkman folklorundan örnəklər” kitabına yazdığı ön sözdə bütün bu problemlərə toxunmuş, belə əsərlərin yazılması zərurətindən bəhs etmişdir. Tədqiqatçı həmçinin kitabda verdiyi folklor nümunələrinin əsas qaynağı olan ləhcələrin – Kərkük və Tuzxurmatı ləhcələrinin başlıca fərq sxemini göstərərək yardımçı təsəvvür yaratmışdır.

---

¹ Paşayev Qəzənfər. İraq-türkman folkloru. Yazıçı, Bakı – 1992. s.4

Qeyd etdiyimiz kimi, kitabda yer alan folklor materialları əsasən Kərkük və Kərkük vilayətinə bağlı olan Tuzxurmatı qəzasında toplanmışdır. Tədqiqatçı İraq-türkman folklorunda çox qədim ənənə olan toy mərasimi, toya hazırlıq mərhələsi – görücülük, diləkçilik, elçilik, şərbət gecəsi, nişanlıq, kəbin kəsmək, adaxlı, eləcə də toyda yerinə yetirilməli olan əsas mərhələlər – kürəkən, cehiz, havadar, xına gecəsi, sağdic, əyləncə gecəsi, baş çəkən, şabaş, qılıc-qalxan oyunu, toy hədiyyəsi, toy borcu, duvaq və s. zəngin ənənələrdən bəhs etmiş, bütün bunları incədən-incəyə qeyd etmişdir. Həmçinin toy haqqında söylənən xoyrat və manilər, qaynana-gəlin münasibətləri, uşaq istəmək, bununla bağlı geniş yayılmış bütün inanclar təfəsilatı ilə şərh olunmuşdur. Eləcə də laylalar, oxşamalarla bağlı şərhlər, nümunələr verən tədqiqatçı yas mərasimi və ölümlə bağlı inanclara da kitabda geniş yer vermiş, yas mərasim nəğmələrindən – xoyrat və dördlülklərdən nümunələr göstərmişdir. Tədqiqatçı İraq-türkman folklorunun arxaik janrları olan dualar və bəddualara da yer ayırmışdır. Kitabda təbiət hadisəsi – yağışla bağlı dini, eləcə də xalq inanclarına yer verən tədqiqatçı yağışla bağlı geniş yayılmış xalq oyunlarını da təsvir etmişdir. Xalq arasında bəzi rəqəmlərin, günlərin və ayların mühüm əhəmiyyət kəsb etməsinə diqqəti yönəldən tədqiqatçı bu barədə maraqlı məlumatlar vermişdir. Həmçinin tapmacalar, çaşırtmalar, uşaq oyunları və şifahi xalq yaradıcılığının digər nümunələri də kitabda yer almışdır.

Kitabda maraqlı doğuran məqamlardan biri də tədqiqatçının adı çəkilən ləhcələrdə bəzi İraq-türkman nağıllarını toplayıb nəşr etdirməsidir. Burada İraq-türkman nağıllarının özünəməxsus xüsusiyyətləri, növləri, nağıllarda keçən əsas formullar haqqında bilgilər verən tədqiqatçı “Göyərçinin otluğu” (Tuzxurmatı ləhcəsi), “İlan şahı” (Kərkük ləhcəsi), “Həyasız arvad” (Tuzxurmatı), “Fatmaxan” (Kərkük), “Palançı qızı” (Tuzxurmatı) nağılları və “Arzı-Qəmbər” (Tuz xurmatı) dastanına yer ayırmışdır. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, “Arzı-Qəmbər” dastanını Kərkük ləhcəsində görkəmli İraq-türkman folklorşünası Əta Tərzibaşı toplamışdır. Ə.Bəndəroğlu kitabın ön sözündə bildirir ki, dastanın bu variantını 1950-ci ildə Tuzxurmatıda yaşayan əmisi arvadı Heybət xanımdan toplamışdır. Öz növbəsində, 1971-ci ildə Bakıda dastanın Kərkük variantını çap etdirən professor Q. Paşayev sonralar nəşr etdirdiyi “İraq-türkman folkloru” monoqrafiyasında qeyd edir ki, “Arzı-Qəmbər” dastanının Tuzxurmatı variantı dastanın Azərbaycanca yayılmış variantlarına yaxınlıq

və hətta eynilik baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir¹. Qeyd etmək istərdik ki, Azərbaycanca da dastanın Naxçıvan, Şamaxı, Gəncə, Bakı, Qarayazı, Güneydə isə Heştər variantı toplanıb nəşr edilmişdir².

Dr. Ə.Bəndəroğlu prof. Q.Paşayevlə birgə geniş həcmli “Azərbaycan folkloru antologiyası” II. İraq-türkman cildi (Bakı – 1999, 467 s., təkrar nəşr Bakı – 2009, 436 s.) kitabının nəşrinə də nail olmuşdur. Tədqiqatçılar kitabı sanballı, 45 səhifədən ibarət “Bitib-tükənməyən incilər xəzinəsi” adlı elmi-tədqiqat xarakterli ön söz də yazmışlar.

Uzun illər ərzində apardığı qiymətli araşdırmalarla Dr. Ə.Bəndəroğlu folklorun toplanması və nəşri sahəsində mühüm xidmətlər göstərmiş və İraq-türkman folklorşünaslığı tarixində mühüm iz qoymuşdur.

2.2. İraq-türkman ədəbiyyatının tədqiqində Ə.Bəndəroğlunun rolu. Ə.Bəndəroğlunun elmi yaradıcılığı sahəsindəki tədqiqatları arasında onun ədəbiyyatşünaslıq irsi mühüm yer tutur. Bu da təsadüfi deyildir. Görkəmli alim yaxşı başa düşürdü ki, həm yazılı, həm də şifahi ədəbiyyat xalqın tarixini, ictimai-siyasi həyatını, estetik görüşlərini, məişətini, əxlaqını, təfəkkür tərzini, mənəviyyatını və sözün geniş mənasında mədəniyyətini əks etdirən ən etibarlı bir sənəddir. Hər bir xalqın tanındılmasına aparan yol ilk növbədə onun varlığını belə bütöv şəkildə ehtiva edən ədəbiyyatdan başlanmalıdır. Odur ki, canı qədər sevdiyi doğma xalqının mədəniyyətinin təbliğini yaradıcılığının başlıca məqsədlərindən birinə çevirmiş Ə.Bəndəroğlu İraq-türkman ədəbiyyatı tarixinin və folklorunun çeşidli məsələlərinin öyrənilməsinə ciddi əhəmiyyət vermiş, bu sahədə neçə-neçə tədqiqat əsərləri çap etdirmişdir. Həmin tədqiqatlarla tanışlıq göstərir ki, onların əksəriyyəti həm əhatə etdiyi material, həm də elmi-nəzəri nəticələr baxımından ayrıca dəyər kəsb edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, İraq-türkman ədəbiyyatının problemləri Ə.Bəndəroğlunu həmişə düşündürmüşdür. Hələ 1975-ci ildə o, Azərbaycan Elmlər Akademiyasına ünvanladığı məktubda “İraq türkman ədəbiyyatı və onun sovet Azərbaycan ədəbiyyatı ilə qarşılıqlı əlaqə məsələləri

---

¹ Qəzənfər Paşayev. İraq-türkman folkloru. Yazıçı, Bakı – 1992. s.126

² Azərbaycan folkloru antologiyası. I. Naxçıvan folkloru. Tərtibçi: M.Cəfəri. Bakı, Səbah nəşriyyatı, 1994. s.348-353; Xalqın söz mirvariləri. Tərtibçi: Pirsultanlı Sədnik Paşa. Bakı, Azərənşr, 1999. s.52-67; Arzı ilə Qəmbər dastanı. Kərkük, Anadolu, Tuzxurmatu, Heştər varyantları. Təshih və ətək yazıları: Dr. Həsən M.Cəfərzadə. Təbriz, 1394 h.ş. /2009 m./ s.88-97

(1958-1975)” adlı elmi tədqiqat mövzusu ilə bağlı dissertasiya işinin qəbul olunmasını xahiş etmişdi. Lakin müəyyən səbəblərdən onun bu arzusu həyata keçməmişdir. Buna baxmayaraq Ə. Bəndəroğlu həvəsdən düşməmiş, öz məhsuldar işi ilə bu arzusunu neçə-neçə tədqiqat əsərlərində gerçəkləşdirmişdir.

Beləliklə, elmi yaradıcılığının əsas istiqamətləri ilə tanışlıq Bəndəroğlunun XX əsr İraq-türkman ədəbi-elmi fikrinin öncül simalarından biri olduğunu göstərir. Tədqiqatçının müxtəlif elm sahələrindəki araşdırmaları tək-cə tarixilik baxımından deyil, bu gün üçün də qiymətlidir. Bu, xüsusilə onun ədəbiyyatşünaslığa dair əsərlərinə aiddir.

Ə. Bəndəroğlu ədəbiyyatşünaslıq fəaliyyətinə 60-cı illərdən başlamışdır. 1962-ci ildə onun ilk tədqiqat əsəri “İraq-türkman ədəbiyyatı yolunda bir addım” nəşr olunmuşdur. Çox gənc yaşlarının məhsulu olan bu əsərdə o, İraq-türkman ədəbiyyatı və mədəniyyətində onu düşündürən, narahat edən bir çox problemlərə toxunmuş, bu problemlərin həlli yollarını göstərməyə çalışmışdır. Bu problemlər ilk növbədə, İraq-türkman ədəbiyyatında bu günədək öz aktuallığını itirməyən yazı qaydalarındakı problemlər, İraq-türkman şair və yazarlarının yaradıcılığında, həmçinin İraq radiosundan türkmanca təqdim olunan ədəbi proqramlarda rast gəlinən bəzi məsələlərlə bağlı tədqiqatçının görüşləri, irəli sürdüyü fikirləri əhatə edir. Əsərin girişində müəllif xalq yaradıcılığından söhbət açır, İraq-türkman folklorunun əsas janrlarına toxunur, folklorlarda çox geniş yayılmış xoyrat-bayatı, onun yaranma tarixi, səbəbləri haqqında mövcud fikirlərə diqqəti yönəldir. Tədqiqatçının xoyrat haqqında dediyi fikirlər maraqlıdır: “Xoyrat dədə və babalarımızın arxabərxə dillərindən düşməyən bir qocaman əsərdir. Bu əsər aşıqların eşqinə, ümitsizlərin ümidinə, möhnət, zorluq və səfalətə rast gələnlərin dözümlərinə, sevgili-sindən ayrılanların həsrətlərinə əskidən bəri tərcüman olmuşdur”¹.

Dilin əhəmiyyətindən danışırkən türkcə lüğətin dili qartlaşdırdığını və qalınlaşdırdığını qeyd edən tədqiqatçı göstərir ki, türkməncadakı sözlər hələ xamdır, ona qarışan lüzumsuz ilişkiləri qoparıb dili saf bir formada canlandırmaq, ona həyat vermək ədiblərin payına düşür. Həmin dövrdə bəzi yayım orqanlarının da dilinə toxunan müəllif qəzet və dərgilərdə nəşr olunmuş məqalələrə öz münasibətini bildirmiş, bir çox şair və

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. İraq türkman ədəbiyyatı yolunda bir addım. Bağdad – 1962. s.8

yazarların yaradıcılığında dilin saflığının, təmizliyinin qorunması baxımından müəyyən təhlillər aparmış, zərurət yaranmayınca alınma sözlərə, xüsusilə Türkiyə türkcəsində olan ingiliscə və fransızca sözlərə yer verilməməsi ilə bağlı tövsiyələrini bildirmişdir. İraq türkmanları arasında mövcud olan ərəb qrafikalı yazıdan irəli gələn bəzi qüsurları aradan qaldırmaq üçün sadələşdirilmiş yazı nümunələrindən istifadəni dəstəkləyən tədqiqatçı bununla bağlı müəyyən yazı örnəklərini də türkman oxucusunun diqqətinə çatdırmışdır.

Nəhayət İraq-türkman ziyalılarının, şair və yazıçılarının xalq, millət qarşısında vəzifələrinə toxunan müəllif yazır: “Təbii, hər bir yazar millətin rifahiyyətini dilərsə və millət uğrunda çalışmaq istərsə millət üçün yazmalı, millət üçün yorulmalıdır. Çünki millətdən ayrı düşən bir şair qanadı sınımış bir quşa bənzər, uçar, düşər, öz dəstəsinə qovuşa bilməz”¹.

Kitaba həmçinin müəllifin yaradıcılığının ilk dövrlərində yazdığı şeirləri və 159 xoyratı daxil edilmişdir.

Ə.Bəndəroğlunun bu ilk əsəri ilə tanışlıq bizdə belə bir qənaət yaradır ki, o, hələ gənc ikən İraq-türkman dili, folkloru, ədəbiyyatı, ümumiyyətlə, türkman mədəniyyətinin qarşısında duran çox ciddi problemləri görə və bu problemlərin həlli istiqamətində müəyyən addımların atılması zərurətini dərk edə bildirdi. Tədqiqatçının sonrakı dolğun və məhsuldar elmi fəaliyyəti ilə yaxından tanış olduqda biz bir daha əmin olacağıq ki, bu əsər Ə.Bəndəroğlunu həmin zəngin yaradıcılığa aparan yolda düzgün bir göstərici, qaranlıq problemlərin aydınlaşdırılmasına xidmət edən bir ilkin istiqamətləndirici proqram rolunu oynamışdır.

Ə.Bəndəroğlu 70-ci illərdən etibarən elmi yaradıcılığında daha məhsuldar bir mərhələyə qədəm qoymuş, İraq-türkman ədəbiyyatı, dili, folkloru ilə bağlı topladığı zəngin və dolğun materiallarla gərgin işə başlamışdır.

Ə.Bəndəroğlu 1989-cu ildə iki cilddə “İraq-türkman ədəbiyyatı tarixinə bir baxış” adlı irihəcmli tədqiqat əsərini çap etdirmişdir. Tədqiqatçı kitaba yazdığı ön sözdə əsəri bu cür adlandırmasını belə izah edir: “Bir xalqın ədəbiyyat tarixini doğru və əksiksiz yazmaq çox ağırdır. Bu işi bir qurum yaxud bir neçə insan bacarmalıdır. Başarılacaq bu işdə elmi metod

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. İraq türkman ədəbiyyatı yolunda bir addım. Bağdad – 1962. s.21

və müstəqil görüş təməl dayaqlar olmalıdır. Ona görə də bu baxışın ədəbiyyat tariximizi yazmaq üçün bir yardımçı qılavuzdan başqa bir şey sayılmadığı qənaətindəyəm¹. Bununla belə, bu əsər istər ehtiva etdiyi material, istər irəli sürdüyü ideyalar, istərsə də tədqiqat metodikası baxımından faydalı ola bilər.

Tədqiqatçı kitabda İraq türkmanlarının tarixi, dili, ədəbiyyatı ilə bağlı maraqlı faktlar ortaya qoyur. O, göstərir ki, bu dilin və ədəbiyyatın kökü daha çox Oğuzlara bağlıdır. Çünki “tarix boyunca 54 hicri/ 673 miladi ilindən başlayaraq İraqda yerləşən oğuzlar çoxunluqla Orta Asiya və Azərbaycandan buralara köç etmişlərdir². Beləliklə, tədqiqatçı ilk öncə, İraq türkmanlarının tarixi köklərinə işıq tutmuş, bu ərazilərdə tarix boyu hökmranlıq etmiş bir çox dövlətlərin (Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu, Səfəvilər və b.) hakimiyyəti dövründə türkman dilinin hegemon bir dil olmasından, həmin illərdə Bağdadla Azərbaycan arasında əlaqələrin daha sıx olmasından bəhs edir. Müəllif İraq türkmanlarının dilinin “türk dillərinin oğuz qrupunun oğuz-səlcuq yarımqrupuna daxil olan, fonetik, morfoloji, sintaksis və dialekt baxımından Azərbaycan dilindən az fərqli olan türkmanca³ olduğunu qeyd edir. Müəllif həmçinin xalq danışıq dili ilə ədəbi dil arasındakı fərqə toxunaraq yazır: “1534-cü ildə osmanlıların Bağdadı işğal etmələri ilə İraq-türkman dili də ikiye bölündü: xalq dili Azərbaycana gedib çıxarkən, ədəbi dil osmanlı dilinin təsiri altında qaldı⁴”.

Tədqiqatçı “İraq-türkman ədəbiyyatında şeir” başlığı ilə verdiyi bölmədə İraq-türkman ədəbiyyatının keçdiyi çətin və məşəqqətli yollardan, baş vermiş tarixi-ədəbi hadisələrdən – dahi şairlərimiz İmadəddin Nəsiminin və Məhəmməd Füzulinin bu ədəbiyyatı nurlandırmasından, Əhdinin “Gülşəni-şüəra” (1563) təzkirəsindən, tərkibbəndi ilə tanınmış Bağdadlı Ruhidən (1548-1605), XVIII əsrdə yaşayıb-yaratmış Növrəs Qədimidən bəhs edir. Tədqiqatçı qeyd edir ki, türkmanların İraqda yerləşdikləri VII əsrdən böyük şair Nəsiminin yaşadığı XIV-XV əsrlərdə uzun bir müddət keçmişdir. Lakin həmin dövrü boşluq kimi dəyərləndirmək olmaz: “Nəsiminin yaradıcılığını və şeirdə qullandığı ustalığı iyicə

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. İraq-türkmən ədəbiyyatı tarixinə bir baxış. 2 cildə. I c. Türkman kultür müdirliyi yayımları (TKMY). Bağdad-1989. s.5

² Yenə orada. s.8

³ Yenə orada. s.9

⁴ Yenə orada. s.9

araşdırıb incələrsək ondan öncə böyük şairlərimizin var olduqlarını və yaradıcılıqlarını sürdürdükləri qonusunda qənaətimizin doğru olduğu bəs bəllidir”¹.

İraqda Səlcuqilər, Hülakülər, Cəlayirilər, Qaraqoyunlular, Ağqoyunlular, Səfəvilər və nəhayət Osmanlıların hökmranlıq etdiyini qeyd edən alim bütün bu dövrlərdə türkman dilinin çox böyük üstünlüklərə malik olduğunu göstərir və xüsusilə vurğulayır ki, “bundan başqa azərbaycanlıların nüfuzu İraqda artmaya başlayınca türkməncə daha fazla gelişməsinə sürdürmüşdür”².

İki dövrdə - həm Səfəvi, həm də Osmanlı hakimiyyəti dövründə yaşayıb yaratmış ölməz Füzulinin öz müasirləri arasında ən böyük şair olduğunu qeyd edən tədqiqatçı dahi şairin möhtəşəm əsərlər yazması ilə bərabər onun həm də klassik şeirin bütün sənətkarlıq sirlərini, bütün şeir, nəzm, nəsr texnikası və quruluşunu da büsbütün mənimsədiyini göstərir.

Tədqiqatçı 1073-1077-ci illər arasında Bağdadda Kaşğarlı Mahmud tərəfindən yazılan “Divanu-luğatit-türk” əsərinin önəmli bir türk abidəsi olduğunu qeyd edir və göstərir ki, yabançılara türk dilini öyrətmək məqsədilə yazılan bu kitabda türkcə 7500 sözün ərəbcə qarşılığı verilib və həmçinin kitabda ən mühüm maddələr atalar sözləri, şeir, dastan, əfsanə və folklordan örnəklərdir.

Ə.Bəndəroğlu bu tədqiqatında “Dədə Qorqud” dastanından qısaca da olsa bəhs etmişdir.

Araşdırıcı daha sonra qeyd edir ki, “Gülşəni-şüəra-1563” təzkirəsi ilə şöhrət qazanan, çağının böyük ədəbiyyatçısı sayılan, Füzulinin çağdaşı və Füzulinin oğlu Fəzlinin yaxın dostlarından olan lirik şair Əhdinin qələmə aldıkları ədəbiyyat tariximiz üçün önəmli bir bəlgədir. Müəllif Əhdi təzkirəsində yer alan Əhdinin atası Şəmsi Bağdadi, onun divan və üç məsnəvi müəllifi olduğu, həmçinin əmisi oğlu Rindinin də doğma ana dilində əsərlər yazdığı, həmçinin Fəzlinin atası kimi üç dildə əsərlər yazdığı və aşıqanə lirik şeirləri ilə tanındığı barədə məlumat verir. Bəndəroğlu göstərir ki, Fəzli həm də dilimizdə ilk müstəzad yazan şairlərdəndir:

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. İraq-türkmən ədəbiyyatı tarixinə bir baxış. 2 cildə. II c. Türkman kültür müdirliyi yayınları (TKMY). Bağdad-1989. s.9

² Yenə orada. s.10

“O, sözlü xalq şeirinin etkisi duyulan dünyəvi ruhlu qoşmasıyla diqqəti çəkmişdir”¹.

Tədqiqatçı Əhdi təzkirəsində yer alan digər şairlərin də yaradıcılığına toxunur. Təzkirədə Bağdad və dolaylarında yaşayıb yaratmış türkman şairləri Xəzani, Zəmiri, Əsiri təxəllüsü ilə şeirlər yazan Xəzaninin dövrün görkəmli şairləri arasında xüsusi yer tutduğunu göstərən tədqiqatçı Zəmirinin “Leyli və Məcnun” mövzusunda gözəl bir dastan yazdığını qeyd edir. Əhdinin təzkirədə yer alan əmisi Hüsni Bağdadi, Hüsünün nəvəsi Zöhdi, eləcə də Əhdinin kiçik qardaşı Muradi, həmçinin digər şair və dövrünün məşhur xəttatı olan Elmi, Zaidi, Cövhəri, Həqiqi, Xadimi kimi Füzuli məktəbinin davamçılarının da yaradıcılığına toxunan tədqiqatçı Bağdadda yaşayan və Şamda ölənlər arasında şair Bağdadlı Ruhinin (1548-1605) divan şeirinin böyük ustadlarından sayıldığını və məşhur tərkib-bəndi ilə tanındığını qeyd edir. Tədqiqatçı XVI əsrin sonlarında yaşamış türkman şairi Xəttatı (Qövsü) haqqında da məlumat vermişdir.

Onu da qeyd edək ki, Azərbaycanda bu mövzu ilə bağlı filologiya elmləri doktoru Azadə Musayeva geniş tədqiqatlar aparmışdır. Alim Bağdadda yaranan Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında dolğun tədqiqatlar müəllifidir. Məhsuldar tədqiqatçımız Bağdadda yaranan Azərbaycan-Türk ədəbiyyatının Füzulidən sonra ən böyük şairi olan Ruhi Bağdadinin divanını ilk dəfə olaraq nəşrə hazırlamış və çap etdirmişdir.

Tədqiqatçı həmçinin burada İraq-türkman ədəbiyyatında tarixən hakim olmuş və hazırda geniş yayılmış şeir janrlarına toxunur. Müəllif qeyd edir ki, Füzulidən sonra ədəbiyyatda aparıcı mövqeyə sahib olan divan şeiri XX əsrin II yarısından əvvəl öz hegemonluğunu qoruyub saxlamışdır. Həmin dövrdə əksər şairlər əruz tərk edib milli vəzn olan heca ilə yazmağa başlasalar da, bəzi şairlər əruz ənənəsinə sadıq qalmışdılar. Amma, müəllifin fikrincə, milli, ictimai, humanist düşüncələri xalqa çatdırma bilməyən, yad dilin sözlərini əks etdirən bu şeir xalqın dirçəlişi yolunda maneəyə döndü və dayaqları sarsıldı.

Tədqiqatçı heca vəznindən danışarkən onun əruz vəznindən öncə, XI əsrdə geniş yayılmış bir şeir ölçüsü olduğunu, türk xalqları, əsasən də İraq türkmanları arasında milli vəzn sayıldığını, belə şeir nümunələrinə Orxon-Yenisey abidələrində, Mahmud Kaşğarlının “Divanu-luğatit-

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. İraq-türkmən ədəbiyyatı tarixinə bir baxış. 2 cildə. II c. Türkman kultür müdirliyi yayınları (TKMY). Bağdad-1989. s.12

türk” əsərində, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında rast gəlindiyini qeyd edir. Müəllif qeyd edir ki, heca vəznə əruzun geniş yayıldığı dövrlərdə xalq şeirində - aşiq ədəbiyyatında, xüsusilə təkkə şeirində və xoyratlarda istifadə olunurdu. Xalqın ruhunu oxşayan, istək və arzularını dilə gətirən, xalqa bağlı olan heca şeiri, tədqiqatçının da qeyd etdiyi kimi, bir çox üstünlükləri ilə əslində divan şeirinin hegemonluğuna son qoyulmasında bir başlanğıc nöqtəsi kimi tarixə düşmüşdü.

Bu mövzunu davam etdirən tədqiqatçı İraq-türkman şeirində hazırda, demək olar ki, aparıcı təsir bağışlayan sərbəst vəznə toxunur. İlk nümunələrinin 1950-ci illərdən etibarən yaranmağa başladığını qeyd edən tədqiqatçı bu şeir növünün təkcə çağdaş İraq-türkman şeirində deyil, həm də bir çox türk xalqlarında, o cümlədən Azərbaycanda geniş yayılmış yeni bir şeir növü olduğunu göstərir. Bəndəroğlu özü də İraq-türkman ədəbiyyatında bu şeirin ilk yaradıcılarından biri olduğu üçün bu barədə səthi məlumat verməklə kifayətlənmişdir.

Nəhayət, İraq-türkman ədəbiyyatında xalq şeirindən bəhs edən tədqiqatçı bu şeir növünün əsrlər boyunca türkmanlar arasında sazla söylənən türkülər kimi mövcud olmasından, müxtəlif tarixi dövrlərdə keçdiyi inkişaf mərhələlərindən, yerli ləhcələrlə yazılmasına üstünlük verilməsindən söhbət açır, son dövrlərdə xalq şeirinə ədəbi dilin müdaxiləsindən narahatlığını bildirir. Xalq şeirini əhatə edən mövzuları və öz yaradıcılığında bu şeir növünə əsas yer verən şairləri diqqətə çatdıran tədqiqatçı bu növ şeirin xalq tərəfindən sevilərək dəstəkləndiyini də ön plana çəkir.

Tədqiqatçı “İraq-türkman ədəbiyyatında hekayə və roman” başlığı altında tarixən İraq-türkman ədəbiyyatında poeziyanın aparıcı rol oynadığını, onunla müqayisədə hekayə və roman janrının oxucu kütləsi və yayım orqanlarının qıtlığı, həmçinin yayımlanan qəzet və dərgilərin hekayə və romana istənilən səviyyədə əhəmiyyət verməməsi səbəbindən geri qaldığını diqqətə çatdırır. Bununla belə müəllif həm İraqda ərəbcə, həm də İraq-türkman ədəbiyyatında ilk yazılan hekayə və romanın tarixinə toxunur, həmçinin öz səhifələrində bu sahənin işıqlandırılmasına geniş yer verən mətbuat orqanlarını qeyd edir, 50-ci illərdən sonra hekayə və romana diqqətin artdığını da xüsusilə göstərir. Tədqiqatçı həmin dövrdə yayımlanmış müxtəlif mətbu orqanları çox diqqətlə izləmiş, nəşr olunmuş roman və hekayələrlə bağlı müqayisələr aparmış, həmin hekayələri çap olunduğu xronoloji ardıcılıqla qeyd etmişdir. Bununla əlaqədar gərgin

əmək sərf etmiş tədqiqatçı kitabda həmin qəzet və dərgiləri layiqincə dəyərləndirməyi də bacarmışdır.

Müəllif göstərir ki, 8 may 1954-cü ildən 27 mart 1959-cu ilədək yayınlanmış və 202 sayı işıq üzü görmüş “Afaq” qəzeti, ümumiyyətlə, səhifələrində hekayə və roman nəşrinə yer verməmişdir. Tədqiqatçının məlumatından o da aydın olur ki, 1961-ci ilin may ayının 1-dən nəşrə başlayan “Qardaşlıq” dərgisi həmin dövrdən 1968-ci ilin 1 iyulunaqədək 17 hekayə və bir bitməmiş uzun hekayənin yayımına öz səhifələrində yer ayırmışdır. Bununla belə 1970-ci ilin 17 iyulundan nəşr olunan “Yurd” qəzeti bu sahədə daha da irəliyə getmişdir. Qəzetdə həmin tarixdən 1988-ci ilin 15 iyulunaqədək 140 hekayə və 4 roman nəşr olunmuşdur¹.

Tədqiqatçı hekayə sahəsində bu adlara rast gəldiyini qeyd edir: Xeyrulla Kazım, Həmzə Hamamçioğlu, Talib Abdullah, Rəmzi Çavuş, Haşım Qasım Salehi, Cəlal Polat, Məhəmməd Əbdüləziz İsmayıl, Məhəmməd Ömər Qazançı, Nüsrət Mərdan, Səlimi Abla, Nozad Əbdülkərim, Qasım Sarı Kəhyə, Sabir Dəmirçi və başqaları. Roman sahəsində isə Həmzə Hamamçioğlunun “Sırmalı pabuc və bəyaz xoruz”, Ədnan Sarı Kəhyənin “Oğullarım”, Cəlal Polatın “Yalımlar kölgəsində” romanlarının “Yurd” qəzetində nəşr olunduğu qeyd olunur.

Həmin dövrdə həm də “Qardaşlıq” dərgisində Əli Mərufoğlu, Mövlud Taha Qayaçı, Haşım Qasım Salehi, Kərim Çoban, Məhəmməd Xurşid, İhsan Sadiq, Rejioglu, Məhəmməd Ömər Qazançı və başqalarının hekayələri nəşr olunurdu.

Tədqiqatçı 70-80-ci illərdə Türkmən Mədəniyyət Departamenti tərəfindən 8 hekayə və 1 roman kitabının dərc olunduğunu da qeyd etmişdir. H.Q.Salehinin “İlk addımlar” (Bağdad-1975), “Onların hekayələri” (Bağdad-1984), Ə. S. Kəhyənin “Sevgi یرmağı” (Bağdad-1980), N. Əbdülkərimin “Yeni həyat” (Bağdad-1984), M. Əbdüləzizin “Doğum törəni” (Bağdad-1985), X. Kazımın “Xəyalımda yaşayan gözəl” (Bağdad-1986), N.Mərdanın “Günaydın gecə” (Bağdad-1986), M. Ö. Qazançının “Cam ardından bir öpüş” (Bağdad-1987) hekayə kitablarıdır. Tədqiqatçı qeyd edir ki, Əbdülhüseyn Əmran Bəndərin “Göytəpə” romanı 1958-ci il inqilabından sonra ilk roman olaraq 1976-cı ildə nəşr olunmuş və 114 səhifədən ibarət bir kitabdır.

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. İraq-türkmən ədəbiyyatı tarixinə bir baxış. 2 cildə. II c. Türkmən kəltür müdirliyi yayınları (TKMY). Bağdad-1989. s.25

Onu da qeyd edək ki, 1988-ci ildə Q. S. Kəhyanın nəşr etdirdiyi “Çağdaş türkmən şairləri” kitabının ön sözündə İraq Kültür müdirliyi adından növbəti kitabın “Çağdaş türkmən öykücüləri” olacağına söz veriləndə¹ hələlik bu sözə əməl edilməmişdir.

Müəllif fəslin sonunda istifadə olunmuş mənbələri də göstərmişdir.

Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, Ə. Bəndəroğlunun bu tədqiqat əsəri İraq-türkmən hekayə və roman yaradıcılığı haqqında istər tarixilik baxımından, istərsə də xronoloji ardıcılığa riayət olunmaqla bu barədə dolğun və hərtərəfli informasiyaya malik olan ilk mənbədir. Müəllifin uzun illər bu istiqamətdə apardığı gərgin əməyin nəticəsi öz uğurlu bəhrəsini vermişdir. Eyni zamanda Ə. Bəndəroğlu özü də bilavasitə bu sahənin inkişaf etdirilməsində birbaşa rol oynamışdır.

Tədqiqatçı kitabın “Nəticə” bölümündə İraq-türkmən ədəbiyyatı qarşısında duran bir çox problemlərdən bəhs etmişdir. Hər bir xalqın ədəbiyyatı və mədəniyyətinin inkişafında həmin xalqın öz dilinin çox mühüm rolunu diqqətə çatdıran müəllif bu sahədə mövcud vəziyyəti işıqlandırmışdır. İraq-türkmən ədəbiyyatının keçdiyi inkişaf mərhələlərindən danışarkən tədqiqatçı yazır ki, XX əsrin ikinci yarısından etibarən Azərbaycan ədəbiyyatı xüsusilə Azərbaycan poeziyası 1534-cü ildə Osmanlıların Bağdadı işğal etməsilə itirdiyi mövqeyə aşağı-yuxarı 400 ildən sonra yaxınlaşma fərsətini əldə etdi. Azərbaycan şeiri və dilinin təsiri bir çox İraq-türkmən şairlərinin ədəbi məhsullarında açıqca özünü göstərir. Ümumiyyətlə, müəllif qeyd edir ki, çağdaş İraq-türkmən ədəbiyyatı Azərbaycan, Türkiyə və bütövlükdə dünya mədəniyyətindən yararlanmışdır.

Tədqiqatçı eyni zamanda İraq-türkmən ədəbiyyatında başlıca problemlərdən biri olan yazı probleminə toxunmuşdur: “Dil ilə yazı arasında sıx əlaqənin olduğunu nəzərə alaraq yazdığımız dilin yazı qaydalarını da yaxşıca öyrənməliyik. Çünki bunların hər ikisi bir-birinə bağlıdır və bir yerə çözülməli olan bir problemdir”². Bu problemin xüsusilə gənc yazar və şairlər arasında ciddi anlaşılmazlığa gətirib çıxaracağından narahat olan Ə. Bəndəroğlu baş redaktoru olduğu “Yurd” qəzetində ərəb qrafikalı

---

¹ Qasım Sarı Kəhya. Çağdaş türkmən şairləri. 2 cildə. II c. Kültür Tanıtma Bakanlığı, TKM, Bağdad- 1988. s.6

² Əbdüllətif Bəndəroğlu. İraq-türkmən ədəbiyyatı tarixinə bir baxış. 2 cildə. II c. Türkmən kültür müdirliyi yayınları (TKMY). Bağdad-1989. s.32

əlifbanın türkmancaya tətbiq olunması nəticəsində yaranan bir çox problemlərə işıq tutmağa çalışmışdır. Burada da eyni narahat məqamları diqqətə çatdıran tədqiqatçı yeni bir əlifbanın tətbiq edilməsi gerçəyinin çox uzaq olmasından dolayı ərəb əlifbasında bəzi hərflərin yazılışı ilə bağlı ortaq fikrə gəlinməsi təklifi ilə çıxış edir.

Tədqiqatçı İraq türkmənlərinin ədəbiyyatı tarixini yazmaq məqsədini qarşıya qoyarkən İraqdan xaricdə, xüsusilə Türkiyə, Azərbaycan və Türkmənistanda İraq-türkmən ədəbiyyatı və tarixi haqqında aparılan araşdırma, incələmə, eləcə də nəşr olunan məqalə və kitabları nəzərdən keçirməli, həmçinin İraqın hər bir yerində yaşayıb-yaradan ədəbiyyatçıların yazıb ortaya qoyduğu bütün fikir və nəzəriyyələri göz önündə tutmalı olduğunu bilirdi. Çünki “dar bir çərçivədə yazılan ədəbiyyat tarixi hər hansı bir dövrü əhatə etməsindən asılı olmayaraq bir xalqın varlığını, tarixini, dilini və ədəbiyyatını əks etdirməkdə aciz qalır”¹.

Tədqiqatçı, demək olar ki, bütün elmi əsərlərində irəli sürdüyü əhəmiyyətə sadıq qalaraq burada da İraq türkmənlərinin coğrafi yerləşmə arealını bir daha diqqətə çatdırmış, sanki onların yaşadıkları ərazilərin xəritəsini gözlərimiz önündə canlandırmışdır. Hər bir kənd, qəsəbə, qəza, vilayət, nəhayət şəhərlər bu xəritədə öz əksini tapmışdır. Araşdırıcı burada, heç də kiçik olmayan iradını da bildirmişdir. İraq türkmənlərinə yalnız Kərkük türkmənləri adını verməyin həm tarixi nöqtəyi nəzərdən, həm də məntiqin qəbul etmədiyi bir yanlışlıq olduğunu diqqətə çatdıran müəllif qeyd edir ki, yazar hər kim olursa olsun və hər hansı bir millətdən də olursa olsun tarixi gerçəkləri çeynəməməli, yaşayan böyük bir topluluğu kiçiltməməlidir.

“İraq-türkmən ədəbiyyatı tarixinə bir baxış” adlı tədqiqat əsəri İraq-türkmən elmi, ədəbiyyatı və mədəniyyətinin təbliğində və inkişaf etdirilməsində bu və ya digər mənada rol oynamış, təqdirəlayiq xidmətləri ilə yadda qalmış 106 elm və ədəbiyyat fədaisinin yaradıcılığına işıq tutur. Kitabın birinci cildində müəllif 1811-1930-cu illər arasında doğulan şair-yazıçı, tədqiqatçı və xoyratçının həyat və yaradıcılığını işıqlandırmışdır. Sayı 53 nəfər olan bu ədəbi simalar – Hacı Abdullah Safi (1809-1898), Qabil Məhyəddin (1834-1909), Əsəd Hacı Məhəmməd Əsəd (1847-

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. İraq-türkmən ədəbiyyatı tarixinə bir baxış. 2 cildə. II c. Türkmən kəltür müdirliyi yayınları (TKMY). Bağdad-1989. s.38

1930), Rauf Əfəndi (1885-1972), Hicri Dədə (1880-1952), Xıdır Lütfi (1880 -1959), Məhəmməd Sadiq (1886-1967), Molla Sabir (Böyük Hafiz Molla Məhəmməd oğlu) (1895-1961), Rəşid Akif Hürmüzli (1893-1973), Fəhmi Ərəb Ağa, Əsəd Naib (1900), Səid Bəsim (1902-1965), Cəlal Rza Əfəndi (1905-1981), Tofiq Cəlal Orxan (1905-1981), Nazim Rəfiq Qoçaq (1905-1962), Əbdülləhim Mustafa Rejioğlu (1910-1975), Mustafa Gökqaya (1910-1983), Şakir Sabir Zabit (1910-1990), Osman Məzlum (1922), İzzəddin Abdü Bayatlı (1922), Fuad Hamdi (1923), Həsən Görəm (1920), Əta Tərzibaşı (1924), Rüşət Yolçu (1926), Əli Mərufoğlu (1927), Nəseh Bəzirgan (1927), Haşım Qasım Salehi (1927), Fələkoğlu (Mahmud Seyid Əli) (1929), Məhəmməd İzzət Xəttat (1929) və b. görkəmli ədəbiyyat xadimləridir. Bu şair, yazar və ədəbiyyat xadimlərinin yaradıcılığını işıqlandıran tədqiqatçı onların İraq-türkman ədəbiyyatı tarixində tutduqları mövqeyə ədalətli münasibət bildirmiş, xidmətlərini təqdirlə qiymətləndirmişdir. Kitabda xronoloji ardıcılığa riayət edən müəllif həmin yaradıcı insanların ədəbi məhsullarından nümunələr də vermişdir.

Kitabın ikinci cildində tədqiqatçı 1932-1945-ci illərdə doğulmuş şair, yazıçı, teatr xadimi, araşdırıcı və xoyratçıların həyat və yaradıcılığına yer ayırmışdır. Yenə də tədqiqatçının xronoloji ardıcılıq əsasında yer verdiyi həmin şəxsiyyətlər bunlardır: Sübhியə Xəlil Zəki (1932), Məhəmməd Xurşid Daquqlu (1932), Əta Bəzirgan (1933), Dr. İbrahim Daquqi (1934), Dr. Sinan Səid (1934), Nəsrin Ərbil (1934), Qəhtan Hürmüzli (1936), Əbdüllətif Bəndəroğlu (1937), Əbdüləziz Səmin Bayatlı (1938), Əkrəm Sabir Kərküklü (1940), Sabir Dəmirçi (1940), Məhəmməd Mərdan (1940), Hüseyin Əli Mübarək (1941), Salah Nevres (1941), Musa Bektaş (1941), Mövlud Taha Qayaçı (1941), Həsən Kövsər (1942), Dr. Əli Əmran Bəndər (1942), Qasım Sarı Kəhya (1942), Dr. Möhsün Kövsər (1942), Haşım Rəşad Aqsu (1942), Behcət Qəmgin (1943), Rəmzi Çavuş (1945), Nozad Əbdülkərim (1945) və b. ədəbiyyatçılardır. 53 elm və ədəbiyyat xadiminin həyat yolunu və yaradıcılığını əhatə edən bu kitabda müəllif onların yaradıcılığı ilə bağlı görüş və düşüncələrini qeyd etmişdir. Həmin ədəbi simaların əsərlərindən də nümunələrin yer aldığı bu kitabın sonunda müəllif mənbə olaraq istifadə etdiyi qaynaqları da göstərmişdir.

Yeri gəlmişkən, qeyd etmək yerinə düşərdi ki, İraqda bu tədqiqat əsərinin ərsəyə gətirildiyi 1989-cu ilədək bu istiqamətdə çox az iş görülmüşdü. Doğrudur, Əta Tərzibaşının 3 cildə “Kərkük şairləri” (I cild,

Bağdad -1963; II cild, Bağdad-1968; III cild, Bağdad - 1988), Türkman Mədəniyyət Departamenti tərəfindən Qasım Sarı Kəhyanın 2 cilddə “Çağdaş türkman şairləri” (I cild, Bağdad – 1973, II cild, Bağdad-1987), yenə həmin müəllifin 2 cilddə İraq türkman ədəbiyyatı tarixi (1968-1977) (I cild, Bağdad-1978; II cild Bağdad – 1979), prof. Dr. Fazil Mehdi Bayatın “İraqda türkman ədəbiyyatı tarixi. 1959-1969-cu illər” (Bağdad - 1984) əsərləri bu istiqamətdə görülən işlərdən xəbər verir. Bununla belə Ə.Bəndəroğlunun gərgin axtarışlar, zəngin material, əhatə etdiyi mövzu və janrlar sistemi, bütövlükdə tədqiqat metodikası baxımından ortaya qoyduğu bu irihəcmli fundamental tədqiqat əsəri (birinci cildi 390, ikinci cildi 430 səhifə) İraq-türkman ədəbiyyatı tarixinin öyrənilməsi istiqamətində böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Ə.Bəndəroğlu İraq-türkman ləhcəsinin öyrənilməsi və tədqiqində də əhəmiyyətli rol oynamışdır. Bu sahədə onun yazıb ərsəyə gətirdiyi “İraq-türkman dili” tədqiqat əsəri öz orijinallığı ilə seçilir. Əsər İraqda iki dəfə - 1976 və 1989-cu illərdə nəşr olunmuşdur.

Uzun əsrlər boyunca zəngin ədəbiyyat kökü üstündə boy atan İraq türkmanlarının dil sahəsində dilin bütün xüsusiyyətlərini, ləhcələrini əhatə edən bir dil bilgisi kitabının olmaması Bəndəroğlunu bir ziyalı kimi həmişə düşündürmüş və narahat etmişdir. Hər bir xalqın mədəniyyətinin məhz xalqın öz dili ilə inkişaf etdirildiyini, dil ilə öz canlılığını qoruduğunu yaxşı başa düşən alim bütün bunların dilin ünsiyyətin əsas təməli, xalqın güzgüsü və insanın varlığı olmasından irəli gəldiyini də diqqətə çatdırırdı. Ə.Bəndəroğlu bu əsərin ərsəyə gəlməsində yazdığı dilə aid bütün məqalələrində bir dilin qayda-qanunlarının yazı xüsusiyyətlərinin araşdırılmasının, ləhcələri arasındakı fərqləri şərh etmənin dil sahəsində çalışanlar üçün milli-bəşəri bir vəzifə olduğunu qeyd edirdi. Tədqiqatçı-alim belə bir əsər yazmağa hələ Bolqarıstanda olarkən – 1965-ci ildə təşəbbüs göstərmişdir. Sofiya Universitetinin Türkologiya fakültəsinin professorlarından olan Emil Buyevlə tanış olan Ə. Bəndəroğlu onun türk dillərinin sistemli araşdırılması sahəsində bir çox tədqiqatlar apardığını öyrənir. İraq-türkman türkcəsi və ləhcələri haqqında heç bir bilgiyə malik olmayan alim Ə.Bəndəroğlunun bu təşəbbüsünü alqışlayır və özünün də bu sahənin araşdırılmasına böyük marağı olduğunu bildirir. Beləliklə, onlar tədqiqata başlayırlar. Amma Bəndəroğlu vətənə qayıtmaq məcburiyyətində qaldığı üçün bu tədqiqat işi yarımçıq qalır. Amma yeddi ildən

sonra 1972-ci ildə Bəndəroğlu Bağdad Universitetinin Ədəbiyyat fakültəsinin fars dili bölməsinin müəllimlərindən olan Dr. Məhəmmədağa Zehtabi ilə tanış olur. Güney Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyətinin inkişafında öz əvəzsiz xidmətləri ilə tanınmış görkəmli alim M. Zehtabi Bəndəroğlunun bu fikrini bəyənir, onu bu işə daha da həvəsləndirərək köməyini əsirgəmir və Azərbaycanda dil araşdırmaları ilə bağlı nəşr olunmuş bir çox dəyərli mənbələrlə onu tanış edir.

Tədqiqatçı bu əsəri yazarkən burada göstərilən dil qaydalarını Türkiyə və Azərbaycan türkcələri ilə qarşılaşdırmış, dilin xüsusiyyətlərini ortaya qoymuşdur. Eyni zamanda İraq türkmanları arasında əsas ləhcələr olan Kərkük və Tuzxurmatı ləhcələrini göz önündə tutan tədqiqatçı kitab üzərində işləyəndə əsərə yazdığı ön sözdə də qeyd etdiyi kimi, bir çox çətinliklərlə üzləşmişdir. Burada əsas çətinlik dildəki terminologiya ilə bağlı idi. Bu da təbiidir. Çünki o vaxtadək İraqda türkman ləhcəsi ilə bağlı bu səviyyədə geniş tədqiqat aparılmamışdı və dil sistemli elmi təhlilə cəlb edilməmişdi. Bir sözlə, İraq-türkman türkcəsi üçün dil terminləri anlayışı mövcud deyildi. Buna görə də tədqiqatçı hər hansı bir termini göstərmək üçün Türkiyə türkcəsindəki terminləri göstərmiş, çox yerdə bunların yanına Azərbaycan türkcəsindəki terminləri də əlavə etmişdir. Ərəb dilindən gələn terminlərə adət etmiş oxucuları da nəzərə alan müəllif yeri gəldikcə bu terminlərin ərəbcə qarşılığını da göstərmişdir. Bəzən isə müəllif zərurət qarşısında qalaraq yeni terminlər yaratmaqdan da çəkinməmişdir: Düzgünlü dərəcəli sifət, düzgünlü ədatlar və adlarla bağlı ədatlar.

Hər şeydən öncə tədqiqatçının kitaba verdiyi ad diqqəti cəlb edir: “İraq-türkmən dili”. Bu məqam Türk Dil Qurumunun da diqqətindən yayınmamışdır. Əsərin ilk nəşrindən sonra haqqında ilk dəyərli və tənqidi məqalə 1977-ci ildə Türk dili dərgisində yayımlanmışdır. Məqalə müəllifi bir xalqın gerçək milli qaynaqlarına yetişə bilmək üçün öncə o xalqın dilinin araşdırılması, incələnməsi gərəyini duyan Ə. Bəndəroğlunun uzun illərin məhsulu olan bu çalışmasını dəyərləndirərkən bəzi məqamlara diqqəti yönəltməyi də vacib bilməmişdir: “Gerçəkde Türkiyə, Azərbaycan, İran və Afkanistan Azerilərinin dili ile Irak türklerinin dili arasında büyük bir ayrım yokedur. Türkmenlerin dili ise çok daha kalın çizgilerle ayrılır. Bu

bakımdan Azerice ya da Irak türkcesi gibi bir terimin kullanılmaması ilk bakışda yadırgadıcı geliyor”¹.

Müəllif bu əsərdə dilçiliyin İraq-türkman ləhcəsində də çox mühüm olan əsasən iki bölümündən söhbət açır: fonetika və morfolojiya. Müəllif birinci bölümüdə İraq-türkman ləhcəsinin fonetik xüsusiyyətlərinə diqqəti yönəltmiş, səslər, əlifba, sait və samitlər sistemi, müxtəlif səs əvəzlənmələri, səsartımı, səsdüşümü halları, ahəng qanunu, heca, həmçinin hər bir hissə ilə bağlı təqdim etdiyi cədvəllərə də yer verərək fonetik hadisə və qanunlar haqqında sistemli məlumat vermişdir. İraq-türkman ləhcəsinin fonetik quruluşu ilə tanışlıq çox maraqlı cəhətləri aşkara çıxarmağa imkan verir. Tədqiqatçı fonetika bölümündə Türkiyə türkəsi ilə Azərbaycan türkəsi arasında apardığı qarşılaşdırmalar zamanı əksər hallarda Azərbaycan türkəsi ilə yaxınlıq və daha çox eynilik təşkil edən məqamları ortaya qoyur. Yeri gəlmişkən, bu kitabın ikinci nəşrində əsərlə bağlı öz fikirlərini təqdim edən Azərbaycanın görkəmli dilçi alimi, professor Fərhad Zeynalov qeyd etmişdir ki, bu dilin fonetik quruluşu (digər Oğuz dillərinin fonetik quruluşundan fərqlənən cəhətlər nəzərdə tutulur) tamamilə Azərbaycan dilinin fonetik quruluşu ilə üst-üstə düşür.

Bu bölümüdə İraq-türkman ləhcəsində mövcud əlifbanı Türkiyə və Azərbaycan türkəsi ilə müqayisə edən tədqiqatçı göstərir ki, Türkiyə türkəsinə 21 samit, Azərbaycan türkəsinə “q və x” samitləri əlavə olunmaqla 23, İraq-türkman türkəsinə isə hələ də ərəb qrafikasına əsaslandığı üçün ərəb dilindən gələn ح (ha) və ع (ayn) hərflərinə görə 25 samit vardır. Müəllif qeyd edir ki, bu, İraq-türkman ləhcəsinə digər türk ləhcələrindən ayırır. Həmçinin müəllif əlifba ilə bağlı digər bir mühüm məqama da toxunur. Bu, yenə də ərəb qrafikalı yazıdan irəli gələn bir problemdir. Tədqiqatçı səsle hərf arasındakı fərqə də diqqət yönəldir, yazıda işlədilməsindən başqa bir səs dəyəri olmayan ذ(zəl), ظ(za), ض(dad); ث(sə), ص(sad) və ط(ta) –nın ز(zə), س(sin) və ت(tə) hərflərindən ayrı bir səs dəyəri daşmadığını qeyd edir. Beləliklə, İraq-türkman ləhcəsində əlifba 33 hərfdən ibarətdir. Əsər ərəb qrafikasını əsasında yazılsa da müəllif bu əlifbanın yetərsiz olduğu məqamlarda anlaşılmazlığa yol verməmək üçün yeri gəldikcə latın qrafikasından da istifadə etmişdir.

---

¹ Mustafa Canpolat. Irak türkmen dili. Türk dili dergisi. Türk Dil Kurumu Yay. Sayı 315, Ankara – 1977. s.654

Əsərin mühüm hissəsini “Morfologiya” bölməsi təşkil edir. Burada kök, şəkilçi, növləri, əsas nitq hissələri – isim, sifət, fel, say, əvəzlik, zərf, onların mənaca və quruluşca növləri, köməkçi nitq hissələri – nidalar, ədatlar, bağlayıcılar haqqında söhbət açılır, söz yaradıcılığı yolları izlənilir, istər klassik, istərsə də çağdaş İraq-türkman ədəbiyyatından mövzulara uyğun seçilmiş saysız-hesabsız ədəbi nümunələr əsasında türkman türkcəsinin morfoloji quruluşu, sözün morfoloji tərkibi ətraflı tədqiq olunur. Müəllif kök və şəkilçinin səciyyəsinə daha çox yer ayırmışdır. Əsərdə köklərin quruluşu, nitq hissələrinin bölgüsü də ətraflı yer tutur. Hər bir bölümdə cədvəllər tərtib edən müəllif əsəri praktik baxımdan da əsaslandırmağa çalışmışdır. Həmçinin tədqiqatçı kitabın sonunda yiyəlik şəkilçilərinin müxtəlif vəziyyətlərini göstərən dörd cədvəl də təqdim etmişdir.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, tədqiqatçı əsərdə Türkiyə və Azərbaycan türkcələri arasında qarşılaşdırma aparmışdır. Bu məqsədlə o, Türkiyədə və Azərbaycanda dil araşdırmaları baxımından mühüm dəyər kəsb edən mənbələrdən yararlanmışdır: Türkiyə türkcəsi üçün Tahir Nəjad Gəncanın “Dilbilgisi”, Hikmət Dizdaroğlunun “Türkcədə sözcük yapma yolları”, Vəcihə Hatiboğlunun “Türkcənin söz dizimi”, Təhsin Bənguoglunun “Türkcənin qrameri”, Azərbaycan türkcəsi üçün Əbdüləzəl Dəmirçizadənin “Müasir Azərbaycan dili”, M. Şirəliyev və M. Hüseynzadənin “Azərbaycan dilinin qrammatikası”, Ağamusa Axundovun “Azərbaycan dilinin fonemlər sistemi”, M. Hüseynzadənin “Müasir Azərbaycan dili” əsərləri tədqiqatçının bu irihəcmli (370 səhifə) fundamental əsərini layiqli şəkildə ortaya qoymaqda başlıca elmi qaynaqlar olmuşdur. Bundan başqa müəllif uzun illər İraq-türkman yazar və şairlərinin əsərlərini, həmçinin İraqda türkcə yayımlanan qəzet və dərgiləri diqqətlə izləyərək öz əsəri üçün zəngin material toplamışdır.

Əsərin digər maraq doğuran tərəflərindən biri də, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Kərkük və Tuzxurmatı ləhcələri əsasında aparılan qarşılaşdırmalardır. Müəllif “Morfologiya” bölümünün əsas nitq hissələrini əhatə edən, demək olar ki, hər yerində tərtib etdiyi cədvəllərdə apardığı təsrifləndirmələri bu iki ləhcə üzərində qurmuşdur. Beləcə, “bir yandan Türkiyə türkcəsinin, bir yandan Azəri türkcəsinin etkisi altında gəlişən

İraq türkcəsinin qaynaqlandığı yerli ağızlardan nələr alındığı daha açıq bir biçimdə sərgilənmiş olur”¹.

Əsərin bu istiqamətdə aparılacaq tədqiqatlarda, İraq-türkman dilinin elmi qrammatikasının yaradılmasında böyük rol oynaya biləcəyini qeyd edən professor Fərhad Zeynalov kitabın ikinci nəşrində Ə. Bəndəroğlunun bu xidmətini yüksək qiymətləndirmişdir: “Ə. Bəndəroğlunun “İraq-türkman dili” adlı əsəri İraqda yaşayan, bir neçə şivəni özündə birləşdirən, əsrlər boyu türk və ərəb dillərinin təsiri altında bəzi dəyişikliklərə uğrayan, özünün bütün spesifik leksik, fonetik və qrammatik quruluşu baxımından Azərbaycan dilinə uyğun gələn türkman dilini birinci dəfə olaraq bu səviyədə əhatəli şərh edən qiymətli bir tədqiqat işi kimi təqdirəlayiqdir”².

İraq-türkman ləhcəsinin bir dialekt kimi ümumxalq Azərbaycan dilinin ədəbi normalarına da malik olduğunu qeyd edən görkəmli dilçi alim, professor Qəzənfər Kazımov Ə. Bəndəroğlunun “İraq-türkman dili” əsərinin bu sahədə ən qiymətli əsər kimi dəyərləndirmişdir: “Müəllif bu qiymətli əsərində kərküklülərin və İraqın digər ərəzilərində yaşayan Azərbaycan türklərinin dilinin fonetik və morfoloji xüsusiyyətlərini öyrənmişdir. Əsər öz orijinallığı ilə diqqəti cəlb edir. Bəndəroğlunun əsərdəki elmi üslubu maraqlı doğurur, elmi-terminoloji məsələlərin müqayisəli öyrənilməsi üçün zəngin faktlar verir”³.

Qeyd edək ki, əsər İraqda da elmi-ədəbi mühit tərəfindən vaxtında yazılmış bir mənbə kimi qiymətləndirilmişdir. Əsərin çağdaş türkman mədəniyyətində böyük bir boşluğu doldurduğunu qeyd edən İraq-türkman şairi Nüsrət Mərdan onu “öz dilinin özəlliklərini, incəliklərini bilməyən şair və yazıçılara, xüsusilə gənc nəslin nümayəndələrinə bir işıq tutacağına əminliklə bildirmişdir: “Şübhəsiz ki, bu kitab titiz və səbirli bir çalışmanın ürünüdür. Və dil sahəsində bir zəncirləmənin ilk halqasıdır bu kitab... Bəndəroğlunun bu kitabı daha doyurucu və bütündür. Kitab daha tutarlı oxuma və incələməyə dəyər bir rəy qazanmaqdadır”⁴.

Bağdad Universitetinin professoru Siham Əbdülməcid Zəngi kitabın əhəmiyyəti barədə bu qeydləri diqqətə çatdırmışdır: “Bu kitab İraq

---

¹ Mustafa Canpolat. İraq türkmen dili. Türk dili dergisi. Türk Dil Kurumu Yay. Sayı 315, Ankara – 1977. s.655

² Əbdüllətif Bəndəroğlu. İraq-türkmən dili. “Dil bilgisi və qarşılaşdırma”. İkinci basqı, Bağdad – 1989. s.356

³ Qəzənfər Paşayev. İraq-türkman ləhcəsi. Elm, Bakı -2004. s.16-17

⁴ Nüsrət Mərdan. Övgüyə dəyər bir eser. Yurd dergisi. Sayı 2, Bağdad- 2006. s.7-8

Türkmenlerine kendi dillerini düz, doğru ve ayrıntılı bir biçimde öğretmek için ilk ve en önemli bir kitaptır. Bu kitaptan önce böyle ayrıntılı bir kitap İrakta yayımlanmamıştır. Bu kitapta Irak Türkmenlerinin edebi dili, Türkiye ve Azeri Türkçeleri ile Kerkük ve Tuzhurmatu lehçeleri incelenmiş ve karşılaştırılmıştır. Kitabın yazılışında ses uyumu kuralı ana temel olarak ortaya atılmıştır”¹. Kitabın İraq türkmanlarının dilinin öyrənilməsi sahəsində mühüm mənbələrdən olmasına dəlalət edən maraqlı məqamlardan biri də odur ki, Ankara Universitetinin professoru Həmzə Zülfüqar 90-cı illərdən etibarən universitetin Dil və Tarix-Coğrafiya fakültəsində İraq-türkman ləhcəsinin tədrisi məqsədilə “İraq-türkman dili” əsərindən dərslik olaraq istifadə edir. Yeri gəlmişkən, həmin fakültənin internet səhifəsində yayımlanan xəbəərə görə, Ə. Bəndəroğlunun bu əsəri Türk Dil Qurumu tərəfindən nəşrə hazırlanır².

Fikrimizcə, Ə. Bəndəroğlunun bu dəyərlı əsəri İraq türkmanlarının uzun əsrlər boyu yad çərçivədə qoruyub saxladıqları zəngin dilin fonetik və morfoloji xüsusiyyətləri, spesifik göstəriciləri haqqında ilkin informasiya verməsi, bu sahədə təkcə bizim üçün yox, ümumiyyətlə, bütün türk dünyası üçün əhəmiyyətli olan bir çox məqamları üzə çıxarması, bu istiqamətdə aparılacaq yeni-yeni araşdırmalara, dil çalışmalarına şərtsiz yararlı olması baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan dilinin uzun illər bizə qaranlıq qalmış İraq-türkman ləhcəsinin dil araşdırmaları baxımından bizə verdiyi zəngin xammal hələ çox məqamlara aydınlıq gətirəcək. Bu nöqteyi nəzərdən İraq türkmanlarının özləri tərəfindən araya-ərsəyə gətirilən “belə əsrlər bizim üçün ayrı önəm daşıyır. Onlara verdiklərimizin yanında onlardan alacağımız, öyrənəcəyimiz hələ çox şey var”³.

Qeyd etmək lazımdır ki, İraqda, Azərbaycanda və Türkiyədə İraq türkmanlarının dili ilə bağlı irəli sürülmüş elmi təhlilə əsaslanan bütün fikirlər türkməncənin Azərbaycan türkcəsinə daxil olduğunu göstərir. Tədqirəlayıq haldır ki, bu sahədə ilk tədqiqata başlayanlar yerli zi-

---

¹ Şair ve yazar A.Benderoğlunun yaradıcılığında insanlık ve yurtsal sorunlar. Hazırlayan: Dr.Siham Abdülmecit Ahmet Ez-zengi. Yüksek Öğretim ve Bilimsel Araştırma Bakanlığı Bağdat Üniversitesi Diller Fakültesi Kültür Formu. Diller Fakültesinin Dergisi. Bağdat 2002, s.2

² Nüsrət Mərdan. Övgüye dəğər bir eser. Yurd dərgisi. Sayı 2, Bağdad- 2006. s.8

³ Mustafa Canpolat. Irak türkmen dili. Türk dili dergisi. Türk Dil Kurumu Yay. Sayı 315, Ankara – 1977. s.654

yalılardır. Görkəmli İraq-türkman tədqiqatçısı Əta Tərzibaşı da İraq türkmanlarının dili ilə bağlı maraqlı fikirlər söyləmişdir: “Türkman ləhcəsi Azəri ləhcəsinə Türk ləhcəsindən daha yaxın və bəlkə əkiz qardaşlar olmaqla bərabər bütün bu ləhcələr uzun bir tarix boyunca çeşidli səbəblərin təsiri ilə bir-birindən xəbərsiz olaraq gəlişdikləri halda aralarında görkəmli fərqlər bilinməmişdir”¹.

İraq-türkman türkcəsinin hansı dil sahəsinə aid olduğunu şərh edərək eyni adlı kitabında prof. Dr. Hidayət Kamal Bayatlıın gəldiyi qənaət də bu fikri möhkəmləndirir: “İraq türkmanlarının qonuşduqları ağız Türkcənin Azəri ağızı (Doğu Oğuzca) sahəsi üçün girməkdədir. Azəri sahəsi dil coğrafiyası baxımından: Doğu Anadolu, Güney Qafqaz, Qafqaz Azərbaycanı, İran Azərbaycanı, Kərkük (İraq) və Suriya Türkləri bölgələrini əhatə edir. Folklor dəyəri baxımından Türkcənin çox zəngin və çeşitli məzəməsini daşıyan yenə də Azəri ağızlarıdır”².

Türkiyənin görkəmli alimlərindən biri olan Fuad Köprülü də bu mövzu ilə bağlı qəti qənaətini bildirir: “İraq türkmanları, yəni oğuzcanın azəri türkcəsini qonuşan türklər”.

Ə. Bəndəroğlu “İraq-türkman ədəbiyyatı tarixinə bir baxış” əsərində İraq türkmanlarının dilinə də toxunmuşdur: “...1534-cü ildə osmanlılar Bağdadı işğal etdilər...Osmanlı hegemonluğu iraqlı türkmanlar arasında işğalları ilə birlikdə İraq-türkman dilini ikiyə böldü. Xalq dili Azərbaycana sürüb gedərkən ədəbi dilimiz osmanlı dilinin etkisi altında qaldı”³. Professor Hadi Mirzəzadə “İraq ərazisində yaşayan azərbaycanlıların dili haqqında bəzi mülahizələr” adlı məqaləsində bu mövzuya toxunaraq yazır: “Məlum olduğu üzrə XVI əsrdə İraqın Osmanlı hakimiyyəti təsiri altına düşməsindən sonra az da olsa yazı dilində türk dili ünsürləri özünü göstərmişdir. Lakin türklərin bu cəhətdən xalq dilinə olan nüfuzu bir o qədər də qüvvətli olmamışdır”⁴.

Bu danılmaz gerçəkliyi ortaya qoyan elmi yanaşmalar və tədqiqatlar haqqında çox danışmaq olar. Amma ayrıca qeyd etməyə dəyər ki, bu

---

¹ Əta Tərzibaşı. Yazı dili, qonuşma dili. Qardaşlıq dərgisi. Sayı 4, Bağdad-1962. s.26-27

² Hidayət Kamal Bayatlı. İraq türkmen türkcəsi. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara – 1996. s.329

³ Əbdüllətif Bəndəroğlu. İraq-türkmən ədəbiyyatı tarixinə bir baxış. 2 cildə. II c. TKMY. Bağdad-1989. s.11

⁴ Hadi Mirzəzadə. İraq ərazisində yaşayan azərbaycanlıların dili haqqında bəzi mülahizələr. ADU, elmi əsərlər, Bakı 1961, sayı 4. s.95

sahədə aparılan tədqiqatlar arasında ömrünün 40 ilini İraq-türkman folkloru və ləhcəsinin araşdırılmasına həsr etmiş professor Qəzənfər Paşayevin əvəzsiz xidmətləri vardır. Q. Paşayev hələ 1969-cu ildə “Kərkük dialektinin fonetikasi” mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir. İraq türkmanlarının türk xalqları arasında istər dil faktları, istərsə də folklor araşdırmaları baxımından Azərbaycan xalqının bir parçası olduğunu elmi əsaslarla ortaya qoyan görkəmli alim 2003-cü ildə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Dilçilik İnstitutunun Dialektologiya şöbəsinin bir qrup elmi əməkdaşı ilə birgə səyi nəticəsində hazırlayıb nəşr etdirdiyi “İraq-türkman ləhcəsi” adlı çox dəyərli bir əsərlə bu danılmaz gerçəkliyi bir daha diqqətə çatdırdı. Fonetika, morfolojiya, sintaksis, leksika, eləcə də lüğət bölmələrini əhatə edən bu əsərdə İraq-türkman ləhcəsinin şivə xüsusiyyətləri, ləhcəni səciyyələndirən əlamətlərə daha çox yer verilmiş, həmçinin alim İraq-türkman ləhcəsinə müasir türkmən dilindən fərqləndirən bəzi səciyyəvi xüsusiyyətləri də qeyd etmişdir. Aparılan tədqiqatlar nəticəsində “İraq-türkman ləhcəsinin Azərbaycan dili dialektlərindən Cənub və Şərq qrupu dialektlərinə daha yaxın olduğunu” qətiyyətlə söyləyən alim, həqiqətən də, professor Tofiq Hacıyevin təbiri ilə desək, azərbaycanşünaslıqda Kərkük – türkman elini, dilini, folklorunu, tarixini bir sintez şəklində təqdim edən müstəqil bir elm sahəsinin qurucusudur¹.

Ə.Bəndəroğlu dilçilik sahəsində başqa nailiyyətləri ilə də fərqlənmişdir. Tədqiqatçının bu mövzuya həsr olunmuş onlarla məqalələrindən başqa onun lüğətçilik sahəsində də uğurları vardır. Ə. Bəndəroğlunun öz həmkarı İ. Daquqlu ilə birgə hazırlayıb 1981-ci ildə çap etdirdiyi 4 cildlə “Türkcə-ərəbcə sözlük” (609 səhifə) onun dilçilik sahəsindəki xidmətlərindən biridir.

Ə.Bəndəroğlunun ərəb dilində yazdığı elmi-tədqiqat əsərləri də vardır. Ərəb dilini mükəmməl bilməsi tədqiqatçının qarşısında geniş imkanlar açmışdır. Bununla tədqiqatçı iki böyük xalqın ədəbi-mədəni məhsullarının təqdimat mübadiləsində yaxından iştirak etmişdir. Bu baxımdan tədqiqatçının ilk işi böyük türk şairi Nazim Hikmətin həyat və yaradıcılığını əhatə edən “Nazim Hikmət. Şeirul-insəniyyəti val-hurriyyəti” (Nazim Hikmət. İnsanlıq və hürriyyət şairi) adlı tədqiqat əsəridir. Kitab 1971-ci ildə yazılmışdır. Artıq yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, Ə. Bəndəroğlu

---

¹ Qəzənfər Paşayev. İraq-türkman ləhcəsi. Elm, Bakı -2004. s.43

yaradıcılığının ilk mərhələsində Nazim Hikmət poeziyasının qüvvətli təsiri altında olmuşdur. Onun elə ilk şeiri də böyük türk şairinə ithafən yazılmışdır. Ə. Bəndəroğlu ilə apardığımız müsahibələrdə də şair Nazim Hikmətə olan böyük məhəbbətini dilə gətirirdi.

Tədqiqatçı hazırlayıb ərsəyə gətirdiyi bu kitabda Nazim Hikmətin uşaqlıq illərinin acılı-şirinli məqamlarını, yaşadığı mühiti, gənclik illərini təsvir etmiş, böyük şairin ilk qələm təcrübələri, ədəbi təsir qaynaqları, siyasi baxışları, məruz qaldığı həbsxana həyatı və s. haqqında dolğun informasiya verməyə çalışmış, türk xalqının, həmçinin “inqilab burulğanlarının” yetişdirdiyi bu “möhtəşəm söz ustası”, onun zəngin və “ürəklərə qığılıcı səpən” şeirləri ilə tək-cə türkmanları deyil, həm də ərəb oxucusunu yaxından tanış etməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur. Tədqiqatçı bütün nəzəri məlumatları kitabın ilk bölümündə işıqlandırmışdır. Girişdə şairin həyatının ilk mərhələsi haqqında məlumat verən tədqiqatçı şairin mənsub olduğu aristokratiya həyatını öyrəndiyini, həmçinin babası Nazim Paşanın evində düzgün ədəb qaydalarına yiyələnməklə birgə poeziya vurğunu olan babasından həm də şeir mədəniyyətinin sirlərini mənimsədiyini qeyd edir. Tədqiqatçı bu məqamda XIX əsr türk şeirinin ümumi mənzərəsini yaratmağa çalışmış, bu barədə məlumat verərək həmin dövrdə türk şeirində əruzun hakimiyyət qazandığını, “Gənc qələmlər”in yarandığını, türk şairi Ziya Gökalpın poeziyaya gətirdiyi yeniliyi, heca ilə davam edən ədəbi prosesi və s. diqqətə çatdırır. N. Hikmətin yaradıcılığının bu mərhələsində sufi baxışlarının təsiri altında Mövlana Cəlaləddin Rumiyə müraciətlə heca vəznində yazdığı:

Ebede sedd çeken zulmeti deldim,
Eşqi içden duydum, arşe yükseldim,
Qalbden temizlendim, huzura geldim,
Ben de müridinem işte Mövlana¹

– şeirini və bu misraların ərəbcə sətri tərcüməsini diqqətə çatdıran tədqiqatçı sonradan sərbəst şeiri yaradıcılığının aparıcı qoluna çevirən şairin şeirlərini sərbəst şeirin qaydalarına uyğun şəkildə, həmçinin ərəb dilində dəqiq obrazlı ifadələrlə verməyə nail olmuşdur. Burada diqqəti çəkən məqamlardan biri də odur ki, tədqiqatçı təhlilə cəlb etdiyi şeirlərin orijinal mətnini də vermişdir. “Həyatı mübarizələrlə dolu olan şairin”

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Nazim Hikmət. İnsanlıq və Hürriyyət şairi. (ərəb dilində), Bağdad- 1972. s.6-7

azadlıq ruhlu şeirləri ilə birgə tədqiqatçı onun bəzi məktublarını da tərcümə edərək diqqətimizə çatdırır. Xüsusilə Nazim Hikmətin görkəmli türk yazıçısı Kamal Tahirə və öz həyat yoldaşına yazdığı bəzi məktubları tədqiqatçı “Nazim Hikmətin məktubları” bölməsində yerləşdirmişdir. Bu məktublar tədqiqatçının da qeyd etdiyi kimi, Türkiyənin ayrı-ayrı yerlərində və ümumən ictimai həyatında bəşəri ideyaları yayan hadisələri canlandırır. N. Hikmətin K. Tahirə məktubundan tərcümə etdiyi: “Öz vətənini və əməkçi insanlarını sevməyən bir insan bütün kainatı və əməkçi insanları da sevə bilməz”¹ fikrini burada verməsi tədqiqatçının özünün də bu fikri necə dəstəklədiyini göstərir. Şairin həyat yoldaşına məktublarından tədqiqatçı “Nazim Hikmət və sevgi” bölməsində bəhs edir. Burada artıq tədqiqatçı şairin həyat yoldaşına yazdığı məktublarla yanaşı ayrı-ayrı şeirlərlə də bizi tanış edir. Həmçinin tədqiqatçı şairin oğlu Məhəmmədə yazdığı şeirlərə də yer vermişdir.

“Nazim Hikmətin dördlükləri” bölümündə tədqiqatçı qeyd edir ki, şair məktublarından birində dördlüklərini 4 qismə bölmüşdür: fəlsəfi, ictimai, sentimental və tənqidi şeirlər. Burada tədqiqatçı Nazim Hikmət şeirlərinin sətri tərcüməsini vermiş və şeirlərin orijinal mətnini göstərməmişdir.

Tədqiqatçının bu əsəri həcm etibarilə çox da böyük olmasa da, əhatə etdiyi informasiya, həmçinin ərəb oxucusuna “azadlıq ideyalarının qarçısı” olan bu böyük türk şairinin zəngin yaradıcılığı haqqında ilk dəfə məlumat verməsi baxımından maraqlıdır. Tədqiqatçının kitaba ön söz yazmış həmkarı Dr. Əkrəm Fazilin də qeyd etdiyi kimi, Ə. Bəndəroğlu ədəbi mühitin ehtiyac duyduğu bir məqamda bu əsəri təqdim etmiş və görkəmli şairin yaradıcılığı haqqında müəyyən təsəvvür yarada bilmiş, yəni qarşısına qoyduğu məqsədə az da olsa nail ola bilmişdir.

Bu istiqamətdə apardığı elmi fəaliyyət zəminində alimin qarşısına qoyduğu məqsəd, ilk növbədə, əlbəttə ki, xalqın şanlı tarixi, zəngin və çoxşaxəli ədəbiyyatı, mədəniyyəti, adət-ənənələrini ərəb oxucusuna xatırlatmaq və onu bütün bu sahələrlə daha yaxından tanış etmək olmuşdur. Bu baxımdan Ə. Bəndəroğlunun İraq türkmənlərinin tarixi, dili, ədəbiyyatı, adət-ənənələrinə həsr olunmuş “Türkmənlər inqilabi İraqda” (1973)

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Nazim Hikmət. İnsanlıq və Hürriyyət şairi. (ərəb dilində), Bağdad- 1972. s.21

əsəri diqqəti cəlb edir. Kitab ərəb dilində nəşr olunmuşdur. Müəllif adı-çəkilmən sahələrə dair araşdırmalarını üç fəsildə qruplaşdırmışdır. Kitabın birinci fəsli İraq türkmanlarının tarixinə, etnik tərkibinin araşdırılmasına həsr olunmuşdur. Birinci fəsildə müəllif fəslin həcminə önəm verməmiş, daha çox yığcam və konkret fikirlərə diqqət yetirməklə kifayətlənmişdir. Buna görə də bu fəsil həcm etibarilə sonrakı iki fəsildən azdır. Amma bununla belə tədqiqatçı burada ərəb oxucusuna öz millətinin mənşəyi haqqında doğru-düzgün informasiya verməyə çalışmış və bunun üçün bir çox mötəbər mənbələrdən istifadə etmişdir. ət-Təbəri, İbn əl-Əsir, əl-Məsudi və orta əsr Şərqiyyənin digər tanınmış tarixçilərinin əsərlərindən qaynaq kimi istifadə edən müəllif türkmanların tarixi vətəni haqqında araşdırma xarakterli təhlillər verməyə çalışmışdır. Ə. Bəndəroğlu həmçinin İraq-türkman tədqiqatçılarının bu sahədə apardıqları araşdırmalardan da qaynaqlanmışdır. Əsərdə tanınmış İraq-türkman tədqiqatçısı İbrahim Daquqinin “İraq türkmanları” kitabını qaynaq olaraq göstərən müəllif onun qədim türk qaynaqlarına əsasən irəli sürdüyü: “Miladdan təqribən 800 il öncə Midiyadan gəlmiş türk qəbilələri Dəcələ və Fırat nəhirləri boyunca yerləşmişlərdir” fikrinə də münasibət bildirir.

Müəllif ərəb xilafətinin tarixinə də diqqət yönəlmiş və bu barədə yazılmış əsərlərə müraciət etmişdir. Həmin əsərlərdə isə türklərin indiki İraq ərazisində yaşamaları VII əsrdən etibarən göstərməyə başlamışdır. Ə. Bəndəroğlu İraqda türklərin yaşadığı şəhər və qəsəbələrin həmin tarixdən yaranmağa başladığını qeyd edir. Bu fikirlə də tədqiqatçı bu barədə bəzi alimlər tərəfindən qəbul olunmuş ümumi fikri dəstəkləmiş olur.

Ə. Bəndəroğlu mötəbər qaynaqlara söykənərək İraqın hazırkı ərəb-soyly əhalisinin etnogenezində türk uluslarının mühüm rol oynadığını qeyd edir. Müəllif burada yaşayan türkmanların etnik soy-kökü, say tərkibi, tutduqları hərbi, ictimai yer haqqında da maraqlı materiallar əldə edərək kitabda vermişdir.

Araşdırıcı bəzi tarixçilərin fikrinə ortaq olaraq türkmanların İraqda mərhələlərlə yerləşdiyi fikrini qeyd edir. Tanınmış iraqılı tədqiqatçı Mustafa Cavad türkmanların burada yerləşməsinin yeddi mərhələdə baş verdiyini göstərmişdir. Ə. Bəndəroğlu qeyd edir ki, onlar XII-XIII əsrlərdə də müəyyən hərbi, siyasi, iqtisadi, dini-məzhəb və b. səbəblərdən böyük çoxluqla burada yaşamağa başlamışlar. Yenə də tarixi qaynaqlardan bir

sənəd kimi yararlanan müəllif türkman əhalisinin bir hissəsinin Quzey Azərbaycandan gəldiyini qeyd edir. Əlbəttə, bu əhalinin Şərqdən gəldiyi məlum idi. Amma nəzərə alsaq ki, həmin dövrdə Azərbaycan Quzey və Güney olaraq iki yerə parçalanmamışdı, söhbət böyük və bütöv bir Azərbaycandan gedirdi, onda bu əhalinin bütün etnik göstəriciləri ilə Azərbaycan türkləri olduğu bir daha təsdiq olunur.

Ə.Bəndəroğlu İraqda yaşayan türkmanlardan, onların etnik mənşəyindən danışarkən bu əhalinin Oğuz qəbilələrindən olduğunu göstərir və burada oğuz qəbilələri arasında çox tanınmış olan Bayat qəbiləsindən bəhs edir. Onu da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, Bəndəroğlunun bu araşdırmasınadək tanınmış İraq-türkman tədqiqatçıları Ş.S.Zabit və F.M.Bayat bu qəbilənin mənşəyi ilə bağlı maraqlı tədqiqatlarla çıxış etmişdilər. Daha da irəli getsək, bu barədə böyük türk alimi Mahmud Qaşğarlı məşhur “Divanu-luğatit-türk” əsərində məlumat vermiş və bu qəbiləni 24 oğuz qolundan biri saymışdır. Ə.Bəndəroğlu bu əsərində həm də türkmanlar arasında məşhur olan Bayat kəndlərindən bəhs edir. Tədqiqatçı İraqın quzeyində Bayat eli kimi tanınan bu elatın böyük bir ərazidə yayıldığını da vurğulayır. Müəllif həmçinin bayat toponiminin indiki İraq ərazisində geniş yayılmasından, ərəblərin yaşadığı regionlarda belə bu toponimin mövcud olmasından bəhs edir. Xalqın ümumi etnik xüsusiyyətlərindən danışarkən müəllif bu elatın musiqiyə, şeir-sənətə meyli olduğunu da xatırladır. Tədqiqatçı dahi şairimiz Füzulinin də bu oymaqdan olduğunu qeyd edir. Bayatların yaşadığı şəhər və kəndlər, ümumiyyətlə həmin ərazi, spesifik görüntülər haqqında geniş və dolğun məlumat verən tədqiqatçı onların cari durumu ilə bağlı ümumi təsəvvür yaratmağa çalışmışdır.

Tədqiqatçı əsərin ikinci fəslində İraq türkmanlarının dili və ədəbiyyatı haqqında informasiya verir. Müəllifin bu bölmə ilə bağlı bir çox mənbələrə baş vuraraq türk xalqlarının dili, ədəbiyyatı və ayrı-ayrı ədəbi simaları haqqında maraqlı məlumatlar verərək bu barədə ərəb oxucusunda zəngin türk ədəbiyyatı haqqında bilgilər verməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur. Məhz bu bölmədə tədqiqatçının daha dolğun və hərtərəfli materiallara yer verməsi əsərin bir mənbə təsiri bağışlamasında mühüm addım ola bilərdi. Həmin məqam Bəndəroğlunun bu əsərini ərəb dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə etmiş tədqiqatçı Cavanşir Xıdırovun da diqqətindən yayınmamışdır. Onun bununla bağlı söylədiyi maraqlı fikirləri burada verməyi

vacib bildik: “Ə. Bəndəroğlunun çəkdiyi böyük zəhmətə və göstərdiyi cəhdlərə baxmayaraq burada bəzi çatışmazlıqlar nəzərə çarpır. Əsərində müəllif yalnız türk dillərində yazmış şair və ədiblərdən danışır. Bəllidir ki, tarixdə ərəb, fars və başqa dillərdə yazmış və kökcə türkdilli xalqlardan törəmiş çoxlu ədəbiyyat xadimləri də olmuşdur. Ancaq müəllif nə səbəbdənsə onların adını çəkmir. Fəsildə bəzən tarixi ardıcılıq da pozulur”¹.

Əsəri maraqlı və cəlbedici edən bir məqama diqqəti yönəltmək lazımdır. Müəllif əsərində qədim türkün mənəvi zənginliyindən xəbər verən “Oğuz qağan dastanı” və həmçinin Yusif Balasaqunlunun “Qutadqubilik” əsərinə diqqət yönəlmişdir. Müəllif kitabda hər iki əsəri təhlil etmişdir. Burada diqqəti çəkən bir məqam ondan ibarətdir ki, tədqiqatçı “Qutadqubilik” əsərinin bir hissəsini orijinaldan ərəb dilinə tərcümə edərək kitabda yer vermişdir.

Bu fəsildə müəllif həmçinin dahi şairlərimiz İmadəddin Nəsimi və Məhəmməd Füzuli, eləcə də böyük özbək şairi Əlişir Nəvai yaradıcılığından söhbət açır. Bu dahi söz ustadlarından böyük türk dünyasının nadir inciləri kimi bəhs edən tədqiqatçı dahi sənətkarlarımızın yaradıcılığına toxunur, bəzi əsərlərinin təhlilini verir. Tədqiqatçı Nəsimi və Füzuli yaradıcılığından bəhs edərkən onları mütərəqqi ideyalar carçısı, şeir-sənət fədaisi, əsərləri ilə bütün dünyaya yalnız bəşəri hisslər aşılaman böyük mütəfəkkirlər kimi təqdim edir, onları özlərinə şərəf qaynağı hesab edərək iraqılı türkman şairləri olması ilə fəxr etdiklərini bildirir.

Bundan başqa tədqiqatçı əsərində öz ədəbiyyatşünaslıq missiyasını da yerinə yetirərək daha iki yarımfəsil işləmişdir. Burada müəllif İraq-türkman ədəbiyyatı haqqında məlumat verərək “Türkmanların insani amalları” və “Ədəbi axımlar” adlı məqalələrində bu sahəni işıqlandırmışdır. Tədqiqatçı burada da tərəqqipərvər meyilləri ilə fərqlənmişdir.

Əsərdə tədqiqatçı “türkman” sözünün etimologiyası haqqında irəli sürülən müxtəlif fikirlərə, həmin fikirlərin təhlilinə yer vermişdir. Ə. Bəndəroğlunun bu əsəri İraqda yaşayan türk əhalisi, onun etnik dünyagörüşü ilə yanaşı tarixi, dili, ədəbiyyatı, adət-ənənələri haqqında da müəyyən məlumatlar verir. Müəllif xüsusilə dil özəllikləri baxımından İraqda

---

¹ Cavanşir Xıdırov. İraq türkmanları. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. Bakı – 1993. s.10

yaşayan türkmanların azərbaycanlılara daha yaxın olduğunu, bizi birləşdirən ilk amilin məhz dil olduğunu qeyd edir. Müəllif bildirir ki, XVI əsrdən etibarən İraqda yaşayan türkmanlar Osmanlı hakimiyyətində idi. Yəni həmin dövrdə Azərbaycanla mədəni-iqtisadi əlaqələr yox həddində idi. Buna baxmayaraq dil xüsusiyyətləri baxımından xalqın birliyi bu gün də öz vəhdətini, möhkəmliyini qoruyub saxlamışdır. Eyni zamanda dilimiz üçün yad olan ərəb-fars çevrəsində yaşamaq faktı da bu birliyi məhv edə bilməmişdir. Təbii ki, burada tarixi-siyasi proseslərin baş verməsi həmin parçalanmanın qarşısını almışdır.

Kitabın üçüncü fəslində İraq türkmanlarının milli adət-ənənələrindən söhbət açılır. Burada xüsusilə şifahi xalq yaradıcılığından, onun zəngin məhsulları olan folklor nümunələrindən, böyük əhəmiyyətə malik el yaddaşından, milli-mənəvi dəyərlərdən söz açılır. Kitabın 124-142-ci səhifələrində “Türkmən ata sözləri” başlığı altında bir incələmə aparmış və İraq türkmanları arasında topladığı 103 atalar sözünü ərəb dilinə tərcümə edərək mənalarını vermişdir. Qeyd edək ki, tədqiqatçı sonrakı tədqiqatlarında bu mövzunu daha da genişləndirmişdir.

Tədqiqatçı kitabda həm də dini-məzhəb fərqlərinə toxunur, el adətlərində bu məqama xüsusilə diqqət yetirildiyini nəzərə çatdırır.

Onu da qeyd edək ki, Ə. Bəndəroğlu bu əsərində yer verə bilmədiyi mühüm məsələlərə özünün sonrakı tədqiqatlarında toxunmuş, onları müəyyən mənada şərh etmişdir. Bu əsər onun araşdırmaçılıq fəaliyyətinin bir çox məsələləri qabartmaq baxımından ilk məhsulu olması ilə yanaşı, həm də ərəb oxucusuna türkman dili və mədəniyyəti haqqında yetərli məlumat verməsindən dolayı bir çox məqamları işıqlandırması istiqamətində dövrünə görə qiymətləndirilməli olan bir addımdır. Əsər ilk növbədə vətəninə, xalqına, milli adət-ənənələrinə bağlı olan və bu milli-mənəvi dəyərlərin mütərəqqi ideyalarla təbliği və təşviqi sahəsində yorulmadan çalışan bir insanın, fədakar bir vətəndaşın, nəhayət, məhsuldar bir tədqiqatçının yüksək vətənpərvərliyinin, böyük əməyinin nəticəsi kimi qiymətləndirilməlidir.

Azərbaycanın xalq şairi B. Vahabzadə tədqiqatçının bu əsərini yüksək qiymətləndirirdi: ”Bəndəroğlunun “İraq türkmanları: tarixləri, dilləri, folklorları” (1973) adlı sanballı elmi əsəri bizim bir parçamız olan İraq türkmanlarının dil və folklor xüsusiyyətlərinə əsaslanaraq onların tarixinə

dair son dərəcə orijinal elmi fikirlər irəli sürür. O, inandırıcı surətdə sübut edir ki, türkmanlar İraqa Azərbaycan-candan köçmədir. Onun bu fikri tarixi qaynaqlarla yanaşı bu gün yaşayan canlı dil və folklor materiallarına əsaslandığından orijinaldır və çox maraqlıdır. Onu da deyək ki, dil və folklor müqayisəsindəki bənzərliklər və çox halda özünü göstərən eyniliklər Bəndəroğlunun şəxsi müşahidələri və öz tapıntılarıdır. Buna görə də bu kitab yalnız İraq türkmanlarının deyil, həm də bizim tariximizin öyrənilməsi üçün böyük xidmətdir”¹.

2. 3. Ə. Bəndəroğlu və Azərbaycan ədəbiyyatı. Ə. Bəndəroğlunun ədəbiyyat tarixçisi və mətnşünas kimi xidmətləri də elmi fəaliyyətinin ayrılmaz bir hissəsini təşkil edir. Azərbaycan ədəbiyyatı klassiklərinin ədəbi irsinin tədqiqi və nəşr edilməsində, ədəbi simalarımızın əsərlərinin türkman oxucu kütlələri arasında yayılması, bu kitablara geniş müqəddimələr, izahlar və şərhlər yazılmasında və s. Ə. Bəndəroğlunun əvəzsiz xidmətləri olmuşdur.

Alimin “Türkman şairi Füzuli Bayat” (1971), “İmadəddin Nəsimi əl-Bağdadi” (1973) kimi tədqiqat əsərləri ədəbiyyatımızla daha yaxından maraqlandığını bir daha təsdiq edir.

1971-ci ildə alimin “Türkman şairi Füzuli Bayatlı” adlı monoqrafiyası işıq üzü görmüşdür. Tədqiqatçı kitaba yazdığı girişdə belə bir əsər yazmasının məqsədinin bütün türk ədəbiyyatını taclandıran və dünya şeir mədəniyyətinə öz töhfəsini bəxş edən dahi şairimiz Məhəmməd Füzulinin doğum yeri, xalq sevgisi, xalq yaradıcılığından qidalanmış zəngin ədəbi irsi, əsərlərində özündən əvvəl yaşamış mütəfəkkir İmadəddin Nəsiminin təsiri, eyni zamanda Füzuli ədəbi məktəbi haqqında türkman oxucusuna məlumat vermək olduğunu qeyd edir.

Əsərin birinci fəslində “XVI əsrin İraqda gəlişən türkman ədəbiyyatının altın çağı, gerçəkdən də bu çağın Füzuli çağı” adlandırıldığını qeyd edən tədqiqatçının tarixi qaynaqlardan əldə edərək ortaya qoyduğu maraqlı faktlar diqqəti cəlb edir: “Tarixcə şübhə götürməyən gerçək budur ki, Abbasi xəlifələri türkmənləri Quzey Azərbaycandan gətirərək Bağdad və Bağdad yaxınlarındakı bölgələrdə yerləşdirmişlərdi və bu

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Göylər unutmuşdu yağaçağını. Bakı – 1992. (Tərtib edən Q. Paşayevdir). s.15

türkmənlərə verilən ən təməlli görəv dövlətə qarşı çıxan qəbilə ayaqlanmalarından dövləti qorumaq idi”¹. Daha sonra tədqiqatçı həmin türkmənlər arasında bayatların da olduğunu vurğulayaraq Füzulini həmin qəbiləyə mənsub bilmişdir. Tədqiqatçı belə bir qənaət də irəli sürür ki, indiyədək tarixçilərin və təzkiyəçilərin Füzulinin doğum yerini dəqiq göstərə bilməməsi Bayat bölgələrinin İraqda çox böyük əraziləri, kənd və qəsəbələri əhatə etməsi ilə bağlıdır. Füzuli şəxsiyyətini dini aspektdən də açmağa çalışan tədqiqatçı bu barədə müxtəlif fikirlər ortaya qoymuşdur. Bütün yaradıcılığı boyu haqsızlığa, ədalətsizliyə, zülmə qarşı çıxan dahi şairimiz Füzulinin müxtəlif əsərlərini elmi təhlilə cəlb edən tədqiqatçı onu türkmən oxucusuna əyilməz vüqarlı, zəkali, möhtəşəm söz sahibi, ədəbi fikrimizin banisi kimi təqdim edir.

Tədqiqatçı böyük şairin yaşadığı keşməkeşli, ziddiyyətli dövr haqqında da məlumat verir. Öz dövrünün bütün böyük şairlərini və böyük əsərlərini mükəmməl bilən şairin həm də klassik şairin bütün sənətkarlıq sirlərini, bütün şeir, nəzm, nəsr texnikası və quruluşunu da kamil bildiyini xüsusilə qeyd edən tədqiqatçı mübariz şairin bircə dəfə də olsun zülmə-ışğəncəyə boyun əymədiyini, “İraq türkmənlərinin – Azəri dilində qonuşan xalqın ən gözəl ədəbiyyat şəklini yaratdığını”² qürurla göstərir.

Tədqiqatçı gərgin, ziddiyyətli bir tarixi dövrdə yaşayan şairin :

Gər qara daşı qızıl qan ilə rəngin etsən,

Rəngi təğyir olur, ləli bədəxşan olmaz!

Eyləsən tutiyə təlimi- ədayi -kəlimat,

Nitqi insan olur, amma özü insan olmaz!³

– misralarının həmin dövrün həyatını, cəmiyyət münasibətlərini, yaşayış tərzini əks etdirən bir tarix güzgüsü olduğunu qeyd edir. Həqiqətən, bu şeir parçası o dövrün xalqı aldatmaq üçün zalım hökmdarları mədh edən şairlərinin simasını canlandıran bir tablodur.

Tədqiqatçı həm də Azərbaycan dilində fəlsəfi şeirin ilk nümunələrini yazan, ana dilində yazdığı möhtəşəm əsərləri ilə tək-cə öz dövrünün deyil, həm də özündən əsrlər sonra şeir-sənət aləmini rəvnəqləndirən Nə-

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Türkmən şairi Füzuli Bayatlı. Bağdad-1971. s.14

² Yenə orada. s.19

³ Yenə orada. s.22

simi yaradıcılığının Füzuli ədəbi istedadının yetişməsi üçün zəruri bir tarixi mərhələ təşkil etdiyini qeyd edir, hər iki şairin əsərləri arasında bədii müqayisələr apararaq Füzulinin öz sələfinin misilsiz söz qüdrətindən bəhrələndiyini diqqətə çatdırır.

Tədqiqatçı əsərin ərsəyə gəlməsində Füzulinin yaradıcılığına işıq tutan bəzi təzkiyələrdən bəhrələnmiş, həmçinin həmin dövrə qədər dahi şairimizin yaradıcılığını tədqiqata cəlb etmiş Azərbaycan və Türkiyə alimlərinin əsərlərini, monoqrafiyalarını izləmişdir.

Ə. Bəndəroğlunun bu tədqiqat əsəri İraqda dahi şairimiz Füzulinin yaradıcılığına bu səviyyədə həsr olunmuş ilk monoqrafiyadır. Əsər istər əhatə etdiyi zəngin ədəbi materiallar, istərsə də elmi təhlil metodikası baxımından diqqətəlayiqdir. Tədqiqatçının həm də milli vətənpərvərlik və vətəndaşlıq borcunun nəticəsi olan bu əsər İraq-türkman ədəbi-elmi mühiti üçün bir dəyərli töhfədir.

Onu da qeyd etmək ki, tədqiqatçı kitab çapa hazırlananda – 1971-ci ilin mayın 29-da Bağdadda Türkman Ədəbiyyatçılar Birliyi tərəfindən keçirilən “Füzuli gecəsi” adlı konfransda bu tədqiqatı əhatə edən məruzə ilə çıxış etmiş, bütün yazar və şairlər adından Füzulinin Bağdadda abidəsinin ucaldılması haqqında hökumətə müraciət ünvanlamışdır.

Ə. Bəndəroğlu 1972-ci ildə Kərkükdə Nəsimi divanının İraq nüsxəsini aşkar etmişdir. Divan nüsxəsini Kərkük vilayətinin Tuzxurmatı qəzasının Bəşir kəndində yaşayan, yaşı yüzü keçmiş, özünü Şah İsmayılın nəslindən hesab edən Seyid Heydər adlı bir nəfər Ə. Bəndəroğluna töhfə etmişdir. Həmin ərəfədə yəni 1973-cü ildə Nəsiminin Azərbaycanda – Bakı şəhərində 600 illik yubileyi keçiriləcəkdə. Tədqiqatçı belə bir qənaətə gəlir ki, divan nüsxəsini kitab şəklində çap etdirsən. O, kitabın ön sözlündə bu münasibətlə yazır: “Əlimə Nəsimi divanının bu əlyazmasını götürdükdə ağıma gələn ilk şey şairin doğumunun 600-cü ildönümü münasibətilə bir şeylər hazırlamaq oldu”¹.

İraq-türkman ədəbiyyatının yaradıcılarından olan, XIV əsrin ikinci yarısı – XV əsrin I rübündə yaşayıb yaradan Nəsiminin ədəbiyyatın inkişaf etdirilməsində böyük rol oynadığını, ədalətsizliyə, “dar üfqlü” insanlara qarşı mübarizə apardığını, insani düşüncələriylə tanındığını, sev-

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. İmadəddin Nəsimi əl-Bağdadi. Araşdırma və seçilmiş şeirləri. Bağdad - 1973. s.5

gini həyatın problemləri ilə bağlayıb sevginin nə qədər müqəddəs olduğunu şeirləri ilə anlatdığını və yaşadığı dövrdə “türkman ədəbiyyatında bənzəri olmadığını” vurğulayan tədqiqatçı kitabında şairin doğulduğu yerlə bağlı müxtəlif Azərbaycan, İraq və Türkiyə araşdırmaçılarının fikirlərinə yer vermişdir. Nəsiminin doğum yeri ilə bağlı iraqlı tarixçi Abbas əl-Azəvi, türkiyəli təzkirə sahibi Lətifi, azərbaycanlı tədqiqatçı Salman Mümtaz, akademik Həmid Araslı və böyük şairimizin yaradıcılığını tədqiq edən başqa araşdırıcıların mövqeyinə münasibət bildirən Bəndəroğlunun bu mövzuda gəldiyi qənaət belədir: “Bircə, şairin doğum yeri üzərində bu qədər tartışma və iddialar o qədər önəmli deyildir. Çünki Nəsimi bütün türk aləminin şairidir.. O, bütün insancı, eşitlik sevər, qardaşlıq sevər, zülm düşmanı, gerçəyi açıqlayan xalqların, bütün insanlığın şairidir.. Və XIV yüzildə bir günəş gibi doğan qaranlığı aydınlatan, çağlar keçdikcə unutulmayan bir şairdir”¹. Bununla belə tədqiqatçının çap etdirdiyi kitabı “İmadəddin Nəsimi əl-Bağdadi” adını verməsini milli təəssübkeşlik kimi qiymətləndirmək olar.

Ə. Bəndəroğlu kitabı yazdığı ön sözdə çox ağır bir işə başladığının fərqinə vardığını etiraf edir: “Yükləndiyim görəvin zor olduğunu bilirdim. Çünki dilçi olmadığımından şairin hansı sözləri qullandığı hökmünü verə bilmərəm. Məncə, İstanbul 1298 h. – Əxtər mətbəəsi, Bakı – 1926 m. Salman Mümtaz, professor Quluzadənin hazırladığı “Seçilmiş şeirlər – 1962 ” və əlimizdəki 1269 h. (1853 m.) divan nüsxələri arasındakı fərqləri yorumlayaraq yürütmək və şairin hansı sözləri qullandığı haqqında qəti hökmü verməyi ancaq dilçilər başara bilər”².

Onu da qeyd edək ki, professor Qəzənfər Paşayev Ə. Bəndəroğlunun Kərkükdə aşkar etdiyi bu əlyazma nüsxəsini Bakıda ön sözlə birlikdə 1987-ci ildə çap etdirmişdir. Professor qeyd edir ki, əlyazmanın aşkar olunduğu 70-ci illərin əvvəllərində Ə. Bəndəroğlu ilə birlikdə əlyazmanın üzünü köçürməyə başlamış və İraqda türkmanca nəşr olunan “Yurd” qəzetində bu hadisə ilə bağlı silsilə məqalə və yazılarla çıxış etmişlər: “Lakin işin gedişi göstərdi ki, əldə etdiyimiz əlyazma nüsxəsi haqqında qəti söz demək üçün topladığımız material kifayət deyildir”³. Beləliklə, onlar bu işi ayrı-ayrılıqda başa çatdırmağı qərara almışlar.

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. İmadəddin Nəsimi əl-Bağdadi. Araşdırma və seçilmiş şeirləri. Bağdad - 1973. s.12

² Yenə orada. s.5

³ Qəzənfər Paşayev. İmadəddin Nəsimi. İraq Divanı. Bakı – 1987. s.152

Fikrimizcə, əlyazma mətninin Bağdad nəşri ilə bağlı professor Q. Paşayevin fikirlərinə burada yer vermək maraqlı olardı: “ Qeyd etmək kifayətdir ki, Ə. Bəndəroğlu kitabına Nəsiminin İraq Divanında verilən 400-dən artıq şeirin yalnız 95-ni daxil etmişdir. Həmin şeirlərin bəzisi yarımcıq verilmiş və demək olar ki, kitabda gedən şeirlərin hamısına şairin başqa əlyazma nüsxələrində və Bakıda çap olunmuş kitablarda rast gəlinir. Bununla belə, kitab İraqda... dahi şairimizin yaradıcılığı barədə ilk töhfə olmaq baxımından böyük qiymət kəsb edir”¹. Etiraf etmək lazımdır ki, hər hansı bir əlyazma nüsxəsinin, xüsusilə də Nəsimi divan nüsxəsinin nəşrə hazırlanması, həqiqətən də çox ağır və məsuliyyətli bir işdir. Yəni bu, 1-2 ilə sığan bir araşdırma olmamalıdır. Lakin vaxt məhdudiyyəti ilə üzləşən tədqiqatçının xoş məramını da qiymətləndirməmək olmur. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, Ə. Bəndəroğlu bu kitabı Nəsiminin 600 illik yubileyi münasibətilə nəşr etdirməyi qarşısına məqsəd qoymuşdu. Digər tərəfdən isə, Ə. Bəndəroğlu xalqını bu müdrik şəxsiyyətlə, onun zəngin yaradıcılığı ilə tanış etməyi özünə bir borc bilmişdir: “Mən daha çox ilk dəfə olaraq ölkəmizdə İraq türkman kültür müdirliyi tərəfindən yayımlanan bu kitabda Nəsiminin mücadilə dolu zəngin həyatı və şah əsər şeirləri haqqındakı araşdırmamda da bu fərqləri göstərməyə çalışdım”².

Əsəri mətnşünaslıq baxımından təhlilə cəlb etmək tədqiqat obyektimiz olmadığı üçün Ə. Bəndəroğlunun burada layiqli vətəndaşlıq və vətənpərvərlik keyfiyyətlərini dəyərləndirərək, onun qələmi ilə Nəsimi yaradıcılığının incələnməsinə yer verməyi lazım bilirik. Əlbəttə, tədqiqatçının gərgin əməyinin məhsulu olan bu əsər İraq-türkman ədəbi mühitində ilkin olması və onun özünün də qeyd etdiyi kimi, öz xalqını bu möhtəşəm söz sənətkarının əsərləri ilə tanış etməsi baxımından diqqəti cəlb edir. Onu da qeyd etmək ki, Bəndəroğlu, həqiqətən də, verdiyi sözü unutmamış və kitabda şairin əsərlərinin təhlilinə çalışmış, adı çəkilən mənbələrə söykənərək Nəsimi yaradıcılığının ədəbi-fəlsəfi təsir qaynaqlarına toxunmuş, onun əqidə şairi olmasından bəhs etmişdir.

Nəsiminin hürufilik təriqəti və bu təriqətin banisi Fəzlullah Nəimi ilə görüşməsindən, onların yaxın əlaqələrindən geniş bəhs edən tədqiqatçı

---

¹ Qəzənfər Paşayev. Nəsimi haqqında araşdırmalar. Bakı – 2010. s.12-13

² Əbdüllətif Bəndəroğlu. İmadəddin Nəsimi əl-Bağdadi. Araşdırma və seçilmiş şeirləri. Bağdad - 1973. s.7

təriqətin Nəsimi ilə birgə 9 müridinin adlarını da qeyd edərək, şairin əzəmətini yüksək qiymətləndirir: “İslam dünyasında ustadı Fəzlullahdan daha böyük bir şöhrət qazanan Nəsimi qiymətli şeirləri ilə mənimsədiyi fəlsəfəyi insanların fikirlərində yerləşirməyi başarmışdır”¹.

Nəsiminin dövrünün riyakarlarını, cahil din alimlərini, zalım hökmdarları yazdığı şeirləri ilə rüsvay etməkdən çəkinmədiyini, “xalqın müqəddəratında top oynayan” kimsələrə qarşı hayqıraraq qaranlıq guşələrdə sürüklənən insanları aydınlığa çıxarmaq üçün mücadiləsini sürdürərək ustadı Fəzlullahın ölməz bir fikir uğrunda qurban getdiyini göstərməkdən çəkinmədiyini qeyd edən tədqiqatçı böyük şairin öz fəlsəfəsini yaymaq üçün bir çox bölgələri – Bakı, Şamaxı, Diyarbək, Hələb, Təbriz və Şirazi gəzdiyini də diqqətə çatdırır. Belə bir məqamda tədqiqatçının bu fikrinə müdaxilə etməyi lazım bildik. Belə ki, azərbaycanlı nəsimişünas alim dosent Səadət Şıxıyeva Fəzlullah Nəsiminin “Növmnamə” əsərinə istinadən dahi şairin təbrizli olduğunu ilk dəfə olaraq araşdırmalarında diqqətə çatdırmışdır.

Ə.Bəndəroğlu Nəsiminin X əsrdə Bağdadda öz əqidəsi uğrunda dar ağacından asılan Hüseyn Mənsur əl-Həllaca da sevgi bəslədiyini və şeirlərində də bu sevginin əks olunduğunu qeyd edir:

Dara çıx, ey aşiq, anda gəl söylə ənəl-həqq,
Aşiq olan kişinin başı dar ilə xoşdur².

Azadlıq ideyalarının carçısı olan Nəsimini xalq kütlələrinin sevdiyini, tənqid hədəfinə çevirdiyi bir qrup insanların isə nifrətlə qarşıladığını diqqətə çatdıran tədqiqatçı yazır: “Saraylarda əyləncələr yapan, xalqı acıqlıq, səfalətdə yaşadan və fəlakətə sürükləyən hakimləri, bir beyt şeirlə belə ögmədi... O hər zaman xalqın mutluluq içində yaşaması uğrunda mücadilə verməkdən durmamışdır. Xalqının özləm və kədərini tərənnüm edən Nəsimi həyatı boyunca ikiyüzlüləri, xalqın çıxarlarını düşünməyən insanların toplumda yerləri olmadığını gözəl bir üslubla ifadə edərək vəfasız və çıxarcı olduqlarını açıqlamışdır...O dediyi qiymətli sözlərlə xalqının yürəgində yerini almışdır”³.

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. İmadəddin Nəsimi əl-Bağdadi. Araşdırma və seçilmiş şeirləri. Bağdad - 1973. s.18

² Yenə orada. s.19

³ Yenə orada. s.34

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, Ə. Bəndəroğlu ana dilinə həmişə çox böyük önəm vermişdir. Tədqiqatçı bütün yaradıcılığı boyu ana dilinin qələbəsi uğrunda mübarizə aparmışdır. Elə böyük şairimiz Nəsiminin 1973-cü ildə UNESCO tərəfindən Bakıda keçirilən 600 illik yubiley tədbirlərində də bu məqam heç kimin, xüsusilə mərhum dövlət başçısı H. Əliyevin diqqətindən yayınmamışdır: “Sağ ol, Bəndəroğlu, təkcə sən doğma dilimizdə danışdın”¹ deyə iraqılı tədqiqatçının ana dilinə məhəbbətini və həssaslığını xüsusilə vurğulamışdır. Tədqiqatçının həmin tədbirdəki çıxışında Nəsiminin ana dilinə olan məhəbbəti xüsusilə qeyd edilirdi: “Nəsimi xalq dilini çox gözəl bilirdi. Öz poetik yaradıcılığında xalq dilinin ən qiymətli xəzinəsindən geniş və sərbəst istifadə edirdi. Bu isə doğma xalqın mədəniyyətinin inkişafına kömək olmuşdur”².

“Nəsiminin şeirləri dilimizin nə qədər zəngin olduğuna ən böyük dəlillərdən birisidir, 600 il öncə qullanılan bu dil hələ də gözəlliyini itirməmişdir” fikrini kitabda mühüm məqamlardan biri kimi diqqətə çatdıran tədqiqatçı yaralı yeri olan ana dilinin qorunması mövzusunun ölməz şairimizin yaradıcılığının ən üstün cəhətlərindən hesab edir. O yazır: “Bizcə bəllidir ki, hər dil çağlar boyunca gəlişir və bir taqım sözcüklər günlük həyatından qeyb olub yerlərini başqaları alır, fəqət Nəsiminin qullandığı sözcüklərin bir çoxu hələ də xalqımızın günlük həyatındakı yerini yitirməmişdir”³. Nəsimi divanının İraq nüsxəsində olan bəzi qəzəllərinin təhlilini verən tədqiqatçı ölməz söz ustasının “xalqını xalqının dilində” tərənnüm etdiyini yüksək qiymətləndirərək qeyd edir ki, şair qəzəllərində xalq deyimlərinə, atalar sözlərinə geniş yer verərək, onların xalq təfəkküründən qopmasının qarşısını almış və itməkdən qorumuşdur:

Çun hər nə kim əkərsən anı biçərsən axır
Dünyada əkmə anı kim adı oldı isyan
Nəfsi - xəsisə uymaq nadanların işidir
İşin nədir gör axır saqın gəl olma nadan⁴.

¹ Qəzənfər Paşayev. Heyif sənə, Bəndəroğlu. Ədəbiyyat qəzeti. 8 fevral, 2008. s.2

² Yenə orada. s.3

³ Əbdüllətif Bəndəroğlu. İmadəddin Nəsimi əl-Bağdadi. Araşdırma və seçilmiş şeirləri. Bağdad - 1973. s.48

⁴ Yenə orada. s.49

Tədqiqatçı ədəbiyyat aləmində Nəsiminin lirik şeirlər ustası kimi ün saldığını, özündən sonra gələn şairlərin onun lirik şeirlərindən yararlanaraq, dahi şairin əsərlərinin təsiri altında qaldıqlarını qeyd edir. Bu şairlərin arasında dahi şairimiz Məhəmməd Füzulinin də olduğunu göstərən tədqiqatçı hər iki ölməz söz ustasının qəzəllərindən nümunələr gətirərək, öz fikrinin təsdiqinə çalışmışdır: “Qənaətimizcə, Füzuli öz məhəbbət şeir sarayını Nəsiminin yaratdığı əsas üzərində qurmuşdur. Nəsimi deyir:

Firqətin dərdindən ey can yürəgim qan oldu gəl

Füzuli isə

Yandı canım hicr ilə vəsli ruxi yar istərəm”¹. Belə məqamları nəzərə çatdıran tədqiqatçı Nəsimi şeirinin hələ neçə əsrlər sonrakı dövrlərdə də qüvvətli təsirindən bəhs edir.

Tədqiqatçı Nəsiminin ölümü, həmçinin digər məqamlarla bağlı müəyyən mənbələrdən əldə etdiyi rəvayətlərlə birgə bəzi qəzəlləri də vermişdir.

Ə.Bəndəroğlu kitabda Nəsimi divanının bir neçə əlyazması olduğu haqqında məlumat verir. Bu əlyazmaların keçmiş Sovetlər məkanında, o cümlədən Bakıda (iki nüsxəsi), Leninqradda, Tiflisdə, İrəvanda və Daşkənddə olduğunu qeyd edən tədqiqatçı Türkiyənin də bir neçə şəhərində Nəsiminin divan nüsxələrinin saxlandığını göstərir. Daha sonra tədqiqatçı əldə olan bu İraq divan nüsxəsi haqqında məlumat ilə birgə əlyazma nüsxəsinin təsvirini də vermişdir: “İraqda isə son günlərdə bizim əldə etdiyimiz 1269 hicri ilinin şəvval ayının yigirmi ikisində Molla Turab ibn Molla Səfil ibn Molla Əmin tərəfindən istinsax edilən nüsxədir. Kitab qalın dəri ilə qaplanmış 286 səhifəyi qapsamaqdadır... Kitabın başlanğıcından və iki yerindən bir taqım səhifələr qeyb olmuşdur. Qeyb olan səhifələrin sayısı bəlli dəgildir. Kitab 400-dən fazla qəzəl, qəsidə, dini mədhiyələr və başqa başqa şeir tiplərini ərəb əlifbasıyla içinə almaqdadır. Kitabın ölçüsü isə bu şəkildədir: uzunluğu 21 santim, eni 15 santimdir”².

Bu divan nüsxəsini “İraq nüsxəsi –Nəsimi divanı” adlandırdığını qeyd edən tədqiqatçı Kərkük və ətrafındakı kəndlərdə bəzi əlyazma nüsxələrinin olduğunu, lakin həmin nüsxələrin tarix etibarilə əldə olunmuş bu nüsxədən sonrakı dövrlərdə üzünün köçürüldüyünü göstərir.

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. İmadəddin Nəsimi əl-Bağdadi. Araşdırma və seçilmiş şeirləri. Bağdad - 1973. s.60

² Yenə orada. s.31

Tədqiqatçı, Nəsimi ədəbi irsinin tədqiqatı məsələlərinə də toxunmuşdur. Azərbaycan və Türkiyədə böyük şairin əsərlərinin nəşr olunduğunu qeyd edən tədqiqatçı, xüsusilə Azərbaycanda nəsimişünas tədqiqatçıların məhsuldar əməyi nəticəsində ərsəyə gətirilən tədqiqat əsərlərindən qısaca bəhs etmişdir.

Kitabda Nəsimi divanı İraq nüsxəsinin 1-ci, 89-cu və son səhifələrinin surətini verən tədqiqatçı Nəsiminin təsviri olan müxtəlif miniatür və illüstrasiyalara da yer vermişdir. Tədqiqatçı kitabda bu məqsədlə təbrizli rəssam Dr. Əli Minainin dahi şairimizə həsr etdiyi rəsm əsərlərindən istifadə etmişdir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, 1926-cı ildə tədqiqatçı S. Mümtaz və 1973-cü ildə akademik H. Araslı tərəfindən həyata keçirilən nəşrlərdə şairin miniatürlü rəsmlərinə də yer verilmişdir.

Beləliklə, tədqiqatçı Ə. Bəndəroğlu təqdim etdiyi bu əsərlə, bir tərəfdən, bütün yaradıcılığı boyu var qüvvəsiylə, ölməz əsərləri ilə xalqa azadlıq yolunu göstərən və inandığı əqidəsi uğrunda özünü fəda etməkdən belə çəkinməyən Nəsimini öz xalqına daha yaxından tanıtmaq məqsədinin reallaşdırılmasına xidmət etdisə, digər tərəfdən, doğma “ana dilinin zənginliyini gömüldüyü qaranlıqdan aydınlığa çıxaran” milli söz ustadı haqqında belə bir əsəri öz millətinə ərməğan etmiş oldu.

Tədqiqatçı Azərbaycan ədəbiyyatının araşdırılması istiqamətində fəaliyyətini daha da genişləndirərək ədəbiyyatın bütün inkişaf dövrlərini tədqiqat obyektinə çevirməyi qərara almışdır. Alim 1987-ci ildə böyük səylərdən sonra “Azərbaycan şeiri. Araşdırma və incələmə” adlı irihəcmli tədqiqat əsərini Bağdadda çap etdirmişdir. Əsərdə Azərbaycan ədəbiyyatının yarandığı ilk çağlardan başlamış 1917-ci ilə qədərki inkişaf dövrləri işıqlandırılmışdır. Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, ədəbiyyatımızın həmin dövrə qədərki inkişaf mərhələlərini əhatə edən bu kitab müəllifin təqdim etdiyi birinci cildir. Tədqiqatçının qənaətinə görə, ikinci cild ədəbiyyatımızın həmin dövrdən günümüzədək olan çağdaş ədəbiyyat bölümünü əhatə edəcəkdə. Təəssüf ki, amansız ölüm tədqiqatçının bu arzusunun həyata keçməsinə imkan vermədi.

Kitabın ön sözündə müəllif yazır ki, əslində kitabın həm türkman, həm ərəb oxucularına təqdimatı nəzərdə tutulmuşdu: “Bu kitabı hazırlarkən eyni anda həm dilimizdə, həm də ərəbcə yayınlanmasını planlaşdırmışdım.. Bundan da amacım ərəb qardaşlarımıza böyük şairlərin yaşam, şeir, yaradıcılıq və verdikləri mücadilələri tanıtdırmaq idi. Amma sağlıq

durumundan dolayı ərəbcə yazılmasında başarı əldə etmədim. Bəlkə, gələcəkdə ya mən, ya da ədəbiyyatçı dostlarımdan biri bu işi başaraçaq”¹.

Tədqiqatçı kitaba yazdığı ön sözdə ədəbiyyatımızın keçdiyi uzun və keşməkeşli tarixə nəzər salaraq göstərir ki, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixini araşdırarkən kimi tarixsəl olaylara dəginməyi unutmamaq gərəkir². Azərbaycanın 1828-ci ildə məlum tarixi səbəblərdən dolayı “Güney” və “Quzey” olmaqla iki yerə bölündüyünü qeyd edən tədqiqatçı göstərir ki, Azərbaycan torpaqları bölündüyü kimi, Azərbaycan ədəbiyyatı da ikiyə bölündü. İranda – Güney Azərbaycanda ana dilində oxuyub-yazmanın qadağan edilməsi və farslaşdırma siyasətinin geniş təbliğ olunması səbəbi ilə burada yaranmış ədəbiyyatda bir boşluq və geriləmə meydana çıxmışdı. Müəllif əsərə yazdığı girişdə mühüm ədəbi hadisələri işıqlandırmaqla yanaşı bütün tarixi dövrləri əks etdirən qaynaqlardan faydalanaraq konkret tarixi faktlarla qədim Azərbaycan dövləti olan Manna dövlətinin tarixinə diqqəti cəlb edir.

Azərbaycanın quzeyindən fərqli olaraq güneyində həddini aşan şiddət, zülm və işgəncələrdən bəhs edən tədqiqatçı xalqın həyatında baş verən mühüm hadisələrə diqqəti yönəldir: “Azərbaycanın kimi xanlıqları belə Azəri dilinə, ədəbiyyatına və kultürünə önəm verməkdən geri qalmadıqları halda Güneydə hər tərəfdən sürən çöküş gün geçdikcə yayğınlaşıb xalqın həyatında böyük etkilər yaratırdı. Kimi Azəri şairləri belə farslar tərəfindən əcəm olaraq nitələndirilirdi”³.

Tədqiqatçı klassik Azərbaycan ədəbiyyatında başlıca rol oynayan poeziyanın istiqamətini düzgün müəyyən etmiş və əsas mövzu olaraq şeir yaradıcılığına yer vermişdir. Müəllif hər bir dövrün tarixi-ədəbi səciyyəsinə “Giriş” başlıqlı yeddi bölmədə təqdim etmişdir. Kitabda 35 şairin həyatı və yaradıcılığı haqqında məlumat verilmiş, onların əsərləri qısaca təhlil olunmuş, əsərlərindən nümunələr yer almışdır. Şairlərin yaradıcılığını, onların əsərlərini təhlil edərkən müəllif xüsusilə dövrün ictimai haqsızlıqlarının ifşasına həsr olunmuş ədəbi nümunələrə geniş yer vermişdir.

Kitabda Ə.Bəndəroğlu ədəbiyyatımızı, onun zənginliyini sevməyən bəzi bədxahlara qarşı çıxaraq bu mövzuda Azərbaycan alimləri ilə ortaq fikir nümayiş etdirir. Bu baxımdan ilk farsca şeir yazan Azərbaycan

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Azərbaycan şeiri. Araştırma və incələmə. Bağdad – 1987. s.6

² Yenə orada. s.7

³Yenə orada. s.7-8

şairi Qətran Təbrizi, onun əsərlərini fars dilində yazmasına baxmayaraq əslində azərbaycanlı olması ilə bağlı tədqiqatçının söylədiyi fikirlər diqqəti cəlb edir: “Qətranın işlətdiyi türk-Azərbaycan sözləri Azərbaycan dilinin zənginliyini ortaya qoymaqladır. Amma burjuva ziyalıları Qətranın azərbaycanlı olduğunu tarixdən silmək üçün nə qədər çalışsalar da, buna nail olmaqda aciz qalacaqlar”¹. Tədqiqatçı yurd sevgisini, həyat və insanlar haqqındakı düşüncələrini yaradıcılığının əsas qayəsinə çevirmiş, Azərbaycan dilinin zənginliyindən bol-bol bəhrələnmiş və bu zənginliyi gözlərimiz önündə canlandıran şairin şeirlərindən nümunələr də vermişdir:

Bədən yarı oxdur, yarı kamandır,
Ürək yarı qoca, yarı cavandır,
Çoxlu əzab çəkdim süd bulağıyçun,
Ordan süd yerinə ancaq çıxdı qan².

Həmçinin tədqiqatçı XI əsr Şərqi elminin zənginləşməsində mühüm xidmətləri olmuş, ömrünün 40 ilini Şərqi ən böyük elm və mədəniyyət ocaqlarından biri olan Nizamiyyə Akademiyasında müəllimliyə həsr etmiş Xətib Təbrizinin unikal bilik sahibi olmasından, onun bəzən dərin duyğulu bir şair, bəzən bir tarixçi, bəzən də bir dilçi kimi zəngin yaradıcılığından bəhs edir. Kitabda xronoloji ardıcılığa riayət edən müəllif ədəbiyyatımızın digər görkəmli simaları – dahi Nizami Gəncəvi, Xaqani Şirvani, İzzəddin Həsənoğlu, Əssar Təbrizi, Marağalı Safi, Saib Təbrizi, Kişvəri, Həbib, Nəsimi, Xətai, Füzuli, Məhəmməd Əmani, Qövsü Təbrizi və başqa misilsiz söz ustalarının zəngin yaradıcılığından, hər birinin yaşayıb-yaratdığı ayrı-ayrı tarixi dövrlərdə ədəbiyyata gətirdiyi yeniliklərdən söhbət açmış, onların xalqın acı və izzirablarından, aclıq və yoxsulluğa məhkum olmasından, ədalətsizlikdən, çirkinliklərdən şikayətlərini ifadə edən, dövrün ictimai bəlalərini, zülm və işkəncələrini, yalançı və cahil din xadimlərini, qəddar hakim və hökmdarları tənqid hədəfinə çevirən əsərlərindən nümunələr vermişdir.

Müəllif kitabda göstərir ki, tarixən bütün islam aləmində Bağdadla yanaşı Təbriz, Gəncə, Şamaxı, Marağa da mühüm elm və mədəniyyət

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Azərbaycan şeiri. Araştırma və incələmə. Bağdad – 1987. s.17

² Yenə orada. s.29

mərkəzlərindən olmuşdur. Təbii ki, “bu, Şərq şeirinin incəliklərinə dərin-
dən bələd olan və dəyərli əsərlər yaradan dahi söz ustalarının yaradıcılı-
ğına təsirsiz qalmamışdır”¹.

Ə.Bəndəroğlunun uzun müddət göstərdiyi səylərdən sonra 1994-cü
ilin 15-17 sentyabrında Bağdadda dahi şairimiz Məhəmməd Füzulinin
500 illik yubileyi keçirilmişdi. 128 nəfər azərbaycanlı elm və incəsənət
nümayəndəsinin də iştirak etdiyi bu yubiley tədbirlərinin təşkilində Ə.
Bəndəroğlu yaxından iştirak etmişdir. O, Azərbaycanın bir çox alimlərinin
də məruzələri olan “Şair Füzuli əl-Bağdadi” adlı məqalələr toplusu-
nun nəşrinə nail olmuşdur. Burada yer alan məqalələr arasında İraqın Mə-
dəniyyət və İnformasiya naziri Hamid Yusif Həmədinin giriş sözü, Hü-
seyin Əli Məhfuzun “Füzuli əl-Bağdadi”, Ə. Bəndəroğlunun “Füzuli və
İraq insanının ləyaqəti”, C. Poladın “Füzuli sevginin və sülhün elçisidir”,
M. M. Bayatın “Füzuli əl-Bağdadinin yaradıcılığına yeni bir baxış” və s.
kimi məqalələrlə birgə prof. V. Məmmədəliyevin “Füzuli əl-Bağdadi şair
və dahi mütəfəkkir kimi”, prof. Q. Paşayevin “İraq-Azərbaycan ədəbi əla-
qələrinə bir baxış”, Dr. İ. Həmidovun “Şair Füzulinin yaradıcılığında
“Leyli və Məcnun” əfsanəsi”, prof. A. Rüstəmovanın “Füzuli yaradıcılı-
ğına fəlsəfi və elmi baxış” kimi məqalələri də yer tutur. Kitab 1995-ci ildə
Bağdadda çap olunmuşdur.

Həmin yubiley tədbirlərində Ə. Bəndəroğlu “Matlul-ıttıqad val-qa-
saidul-arabiyətu li-Füzuli əl-Bəğdədi” (Füzuli əl-Bağdadinin “Mətləul-
etiqaq”ı və ərəbcə qəsidələri) adlı tədqiqat əsərini təqdim etmişdir. Əsər
ərəb oxucusuna türk dünyasının dahi söz ustalarından biri Məhəmməd
Füzulinin həyatı və zəngin yaradıcılığı haqqında müəyyən məlumatlar
verməsi baxımından çox əhəmiyyətli hesab oluna bilər.

Əsərdə XVI əsri “İraq-türkmən ədəbiyyatının qızıl dövrü” adlandı-
ran tədqiqatçı qeyd edir ki, həmin dövrü “Füzuli əl-Bağdadi” dövrü də
adlandırmaq olar. Yuxarıda da göstəriləndiyi kimi, tədqiqatçı 1971-ci ildə
Füzulinin yaradıcılığı ilə bağlı yazdığı kitabı “Türkmən şairi Füzuli Ba-
yatlı” adlandırmışdı.

Kitab əsasən üç hissədən ibarətdir. Birinci hissədə tədqiqatçı dahi
şairimiz Füzuli, onun doğum tarixi, anadan olduğu yer haqqında əldə et-
diyi bilgilərə yer vermiş, Füzulinin ömrünün sonlarında Kərbəlada İmam
Hüseyn camisində qərar tutduğunu, öz vəsiyyətilə orada dəfn olunduğunu

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Azərbaycan şeiri. Araştırma və incələmə. Bağdad – 1987. s.31

qeyd etmişdir. Eyni zamanda tədqiqatçı bütün bu mövzularla bağlı şairin yaradıcılığına işıq tutan təzkirələrə müraciət etmişdir. Bəzi tədqiqatçıların, həmçinin müxtəlif təzkirələrin (Qastamonulu Lətifi, Sam Mirzə “Tuhfətu Sam”, Əhdi “Gülşəni-şüara”, Aşıq Çələbi “Məşəiruş-şüara”, Mustafa Cərullah “Təzkirətu bəyəni”, Sadıqı “Məcməul-xəvas” və s.) verdiyi məlumatları qeyd edən tədqiqatçı Füzulinin Bayat əşirətindən olduğu fikrini dəstəkləyir. Həmçinin Bayat əşirətinin Oğuz tayfalarından biri olduğunu göstərən tədqiqatçı yazır: “ Bayat Oğuz yaxud ğuzlardandır. Oğuz türk tayfasıdır və türkmanlar da onlardandır. Onlar 22 qəbiləyə bölünür və Bayat qəbiləsi də onlardandır”¹. Tədqiqatçı həmçinin Kərkükdə və İraqın digər yerlərində bu qəbiləyə məxsus türk əhalinin yaşadığını qeyd edir. Tədqiqatçı eyni zamanda şairin öz əsərlərini davamlı olaraq “türkman-azəri dilində” yazdığına işarə vuraraq şairin divanının müqəddiməsində özünün dediyi “Həqiqətən onun dili türkcə-azəricədir”² fikrini də burada diqqətə çatdırmışdır.

Füzulinin “Bağdadi” təxəllüsünü götürməsinə isə tədqiqatçı həmin dövrdə Bağdadın Şərqi ən mühüm elm və mədəniyyət mərkəzi olması, o dövrün çox görkəmli şeir və sənət adamlarının burada yığılması ilə əlaqələndirir. Eyni zamanda tədqiqatçı “Füzuli” məxləsinin şərhinə də çalışmışdır. Şairin ağır həyat şərtləri altında yaşadığını, lakin bütün bunlara baxmayaraq misilsiz əsərlər yaratdığını qeyd edən tədqiqatçı onun beytlərindən nümunələr gətirərək Füzuli şeirinin xüsusi cəhətlərini təhlilə cəlb etmişdir.

Kitabın ikinci hissəsini tədqiqatçı “Mətləul-etiqaq kitabı Mövlana Füzulinin kəlamlarından” adlandırmışdır. Bu hissədə tədqiqatçı əsərin təsvirinə yer verərək onun özünəməxsus keyfiyyətlərindən söz açır, qısa şərhlər verir, eyni zamanda əsərin Leninqrad nüsxəsinin və 1958-ci ildə Bakıda nəşr olunmuş kitabın bir səhifəsinin foto surətini verməyi lazım bilir.

Üçüncü hissə “Şair Məhəmməd Süleyman Füzuli əl-Bağdadinin “Mətləul-etiqaq” əsərində olan qəsidələr” adlanır. Tədqiqatçı 55 səhifədə yerləşdirdiyi bu qəsidələri orijinal mətnə əsasən verdiyini göstərmişdir. Ə.Bəndəroğlu sonda Azərbaycanda və Azərbaycanla bağlı əldə etdiyi mənbələrə istinad etmişdir.

---

¹ Əbdüllətif Bəndəroğlu. Şair Füzuli əl-Bağdadinin “Mətləul-etiqaq” əsəri və ərəbcə qəsidələri.(ərəb dilində) Bağdad – 1994. s.8

² Yenə orada. s.9

Əbdüllətif Bəndəroğlunun ərəb dilində qələmə aldığı kitablar arasında “Azərbaycan, Özbəkistan, Türkmənistan, Qazaxıstan və Qırğızıstana bir baxış” əsəri də vardır. Bu kitab 1997-ci ildə çap olunmuşdur. Uzun illər İraq İnformasiya Nazirliyi nəzdində fəaliyyət göstərən Türkmən Kültür Müdirliyi İraq türkmənlərinin dili, folkloru, tarixi, ədəbiyyatı və mədəniyyətinin inkişafında uğurlu işlər görməklə yanaşı, həm də Azərbaycan daxil olmaqla bütün türk ölkələrinin tanınması istiqamətində fəaliyyəti ilə seçilmiş, xarici ölkələrin öyrənilməsində çox qiymətli ədəbi-mədəni töhfələr bəxş etmişdir. Bu quruma Əbdüllətif Bəndəroğlu çox illər ərzində rəhbərlik etmişdir. Əslində ilk növbədə onun zəhməti və diqqəti sayəsində belə kitablar nəşr olunaraq yayılmışdı. “Azərbaycan, Özbəkistan, Türkmənistan, Qazaxıstan və Qırğızıstana bir baxış” kitabı öz dövrünə görə türk xalqlarının qısa tarixi, dili, coğrafi mövqeyi, folkloru, ədəbiyyatı, mədəniyyəti, milli-mənəvi dəyərləri haqqında ərəb oxucusuna məlumat verən ilk belə mühüm mənbələrdən biri sayıla bilər. 117 səhifədən ibarət bu kitab, hər şeydən əvvəl, Ə.Bəndəroğlunun İraq türkmənlərindən türk dünyasına ərməğanı kimi doğma qardaş sevgisini özündə birləşdirir.

Ə.Bəndəroğlunun yaradıcılığında istər İraq-türkmən, istərsə də Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyətinin təbliği və təşviqi sahəsində yaxından məşğul olduğu tərtibat işləri də mühüm yer tutur. İraqın Mədəniyyət və İnformasiya Nazirliyində Türkmən kultür müdiri vəzifəsində işlədiyi vaxtlarda Ə. Bəndəroğlu bu istiqamətdə böyük işlər görərək həm öz həmkarları olan İraq-türkmən şair və yazarlarının, həm də Azərbaycandan olan elm və ədəbiyyat xadimlərinin kitablarını dərc etdirirdi. Bu işlər arasında daha çox diqqəti cəlb edən cəhət odur ki, Ə. Bəndəroğlu 1970-ci ildən etibarən gözəl bir ənənənin əsasını qoymuşdu. O, hər il “Türkmən kultürel təqvimini” adlı təqvimlər nəşr etdirirdi. Başqa təqvimlərdə olduğu kimi, burada da elm və mədəniyyətə dair qeydlərlə yanaşı, ölkədə baş verən ictimai-siyasi, tarixi hadisələr barədə də maraqlı qeydlərə rast gəlmək mümkündür. Burada İraq inqilabı, imperializm və sionizmin ifşası, demokratik quruluş, xalqlar dostluğu və s. mövzularda yazılara yer verirdi. 1973-cü ildə nəşr olunmuş belə bir təqvimdə İraq inqilabından sonra türkmənlərə verilən mədəni hüquqlar, türkmən dilinin məktəblərdə öyrə-

dilməsi, türkman folklorunun toplanıb nəşr edilməsi, türkman və Azərbaycan şairlərinin yaradıcılığı, ərəb ədəbiyyatından tərcümələr və s. materiallar geniş yer tutur.

Təqvimin üstün cəhətlərindən biri odur ki, müəllif burada xalq ədəbiyyatı nümunələrinə – atalar sözləri, tapmacalar, zərb-məsəllər, xoyratlar, manilər, lətifələr və s. geniş yer vermişdir. Müəllif belə nümunələrin məna və məzmunu haqqında təqvimdə yazırdı: “Xalq ədəbiyyatı, xalq arasında yaranıb ağızdan-ağıza dolaşan, yazanları, söyləyənləri bəlli olmayan, sözlü, çox kərə bəstəli, yabançı təsirlərdən uzaq, dili sadə, nəzm ölçüsü heca olan ədəbiyyat qolu. Bir çox növləri vardır: mani, türkü, bil-məcə, ata sözü, xalq hekayələri, dastan, masal gibi”¹. Təqvimdə folklor-dan gələn xoyratlarla yanaşı müasir İraq-türkman şairlərinin yazdığı xoyratlar da yer alır. Digər tərəfdən “təqvimdə bir sıra qədim yazılı abidələr haqqında da maraqlı elmi qeydlərlə tanış oluruq”².

İraq türkmanlarının tarixini, müasir həyat tərzini, məişətini, ictimai-siyasi vəziyyətini, daxili və xarici irticaçılara qarşı mübarizəsini sənətkarlıqla əks etdirən bədii parçalara, türkman şairlərinin əsərlərindən nümunələrə də təqvimdə yer verilmişdir. Burada həm də Ruhi Bağdadi, Mustafa Bədri, Bəkir Müfti, Mühiddin Qabil kimi klassik söz ustadlarından başlamış müasir türkman yazıçı, şair və alimlərinə qədər – türkman mədəniyyətinin çoxəsrlik tarixi ardıcılıqla təmsil olunur.

Təqvimdə Azərbaycan şairlərinin əsərlərinə də geniş yer verilmişdir. Burada Nəsimi, Füzuli, Xətai, Vaqif, Vidadi, H.Cavid, S.Vurgun, S.Rüstəm, R.Rza, M.Gülgün, Z.Xəlil, B.Vahabzadə, Qabil və başqalarının şeirlərindən parçalar öz əksini tapmışdır.

Əlbəttə, bu təqvim ədəbi əlaqələrimizin genişləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi baxımından da böyük əhəmiyyət kəsb edir.

1974-cü ildə Ə. Bəndəroğlunun təşəbbüsü və söyləri nəticəsində Bağdadda çap olunmuş “Çağdaş Azərbaycan şeirindən seçmələr” kitabı İraq türkmanlarının da Azərbaycan ədəbiyyatına dərin maraq göstərdiyini bir daha təsdiq edir.

Kitaba yazdığı ön sözdə Ə. Bəndəroğlu İraq-türkman-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin inkişaf yoluna bir nəzər salır və bu dostluq yolunun getdikcə daha uzaq mənzil qət edəcəyi inamını razılıqla bildirərək kitabın

¹ Əzizağa Məmmədov. Maraqlı təqvim. Ədəbiyyat və incəsənət. 24/3/73.14

² Yəne orada.

nəşri və tanındılması zərurətindən bəhs edir, ədəbi-mədəni mübadilənin vacibliyini xüsusilə qeyd edir: “Deyilməgə dəyər ki, Bakuda çıxan dərgi və qəzetlərin bir çoxunda ədəbiyyatımız, dilimiz və tariximiz haqqında məqalələr yayımlandı. İraq “Türkman Ədəbiyyatçıları Birliyi” ilə Sovyet Azərbaycan Elmlər Akademisi və Azərbaycan Yazıçılar Birliyi aralarında ədəbi və kultural mübadilə başladı... Bu xüsusda Bakuda dil və ədəbiyyat alanında çalışan bir təqim alim, yazar və şairlərin də xarcladıqları çabalar sayğı ilə qarşılanmaqtadır. Bu kitabı yayımlarkən iki ölkə arasındakı dostluq bağlarının gün geçdikcə daha da qüvvətlənməsini umarız”¹.

Kitabı ədəbiyyatşünas Xeyrulla Kazım tərtib etmiş və ona geniş bir müqəddimə də yazmışdır. Bu müqəddimədə müəllif, ümumiyyətlə, yazıçı və şəxsiyyət məsələsinə toxunur; ədəbiyyatın varlığı, xalq həyatına bağlılığı, humanizm kimi mühüm mövzular barədə mülahizələrini söyləyir. Müəllif həmin mülahizələri Azərbaycan şairlərinin ayrı-ayrı əsərlərindən gətirdiyi çoxlu misallar əsasında şərh edir.

Ədəbiyyatın və şeirin insanlar qarşısında vəzifəsindən, şairlərin bir əsgər kimi vətənə xidmət etməli olmasından bəhs edən müəllif Azərbaycan ədəbiyyatının da bu vəzifənin öhdəsindən məharətlə gəldiyini qeyd edir, həmçinin uzun ayrılıqdan təəssüfünü də gizlətmir: “Azərbaycan ədəbiyyatı dil baxımından ədəbiyyatımızla pək yaqından ilgili və ruhumuzu oqşayan zəngin bir ədəbiyyatdır.. Amma nə yazıq ki, uzun illər boyunca bu ədəbiyyata yaqından vaqif olmaqdan yoqsun qaldıq”². 1958-ci il inqilabından sonra Azərbaycan ilə İraq arasında yeni üfüqlər açılınca Azərbaycan ədəbiyyatını daha yaqından tanıma imkanının əldə edilməsindən danışan müəllif 1968 inqilabından sonra mədəni əlaqələrin daha da genişləndirilərək inkişaf etdirildiyini qeyd edir. Azərbaycan şairlərinin yalnız ölkə çərçivəsində deyil, həm də dünya imperializminə qarşı çıxaraq Herosima, Naqasaki cinayətlərinə etiraz səslərini ucaldıqlarını qeyd edən müəllif onların imperializmə düçar olan xalqlara dəstək olmaqdan da geri qalmadıqlarını göstərir: “Nizamilər, Sabirlər, Vaqiflər, Vurğunlar gibi dev şairlər yetişdirən şair Azərbaycan xalqı zəngin bir fikir xəzinəsinə sahibdir. Bu fikir və ədəbiyyat xəzinəsi getdikcə daha geniş bir şəkildə dərinləşmə

---

¹ Çağdaş Azərbaycan şeirindən seçmələr. Tərtibçi: Xeyrulla Kazım. TKMY. Bağdad – 1974. s.6

² Yenə orada. s.8

və gəlişməkdir. Yeni quşaqlar əski quşaqların bıraktığı miraslara, gələcək quşaqlar için arqası kəsilməyən miraslar bıraqmaqdadırlar”¹.

Azərbaycanın tanınmış şairləri Süleyman Rüstəm, Rəsul Rza, Bəxtiyar Vahabzadə və Nəbi Xəzrinin bəzi şeirlərini burada geniş təhlilə cəlb edən müəllif həmin şairlərin ana dili, haqq-ədələtin qələbəsi, azadlıq ideyalarının, zəhmətkeş insanların əməyinin tərənnümü, sevgi-məhəbbət motivlərinin əks olunduğu şeirlərə daha çox yer vermişdir.

Ana dilinin əhəmiyyətini xüsusilə nəzərə çatdıran müəllif dilin insanın varlığı qədər əziz olduğunu qeyd edir: “Dilini unudan və dilinə xər baxan bir insan başqa bir dil seçmək zorunda qalar və böyləcə də varlığını qeyd edərək qədərini başqalarına təslim edər”². Burada müəllif xalq şairi B.Vahabzadənin “Ana dili” şeirindən aşağıdakı parçanı vermişdir:

Bu dil – bizim ruhumuz, eşqimiz, canımızdır,
Bu dil – bir-birimizlə əhdi-peymanımızdır,
Bu dil – tanıtmış bizə bu dünyada hər şeyi,
Bu dil – əcdadımızın bizə qoyub getdiyi
Ən qiymətli mirasdır, onu gözlərimiz tək
Qoruyub nəsilərə biz də hədiyyə verək³.

Şairlərimizin şeirlərində öz əksini tapmış azadlıq uğrunda mübarizə, halal zəhmətlə yaşamaq arzuları, yaşadığı torpağı, yurdu, eli-obanı hər şeydən dəyərli bilmək və onu müqəddəs bir nemət kimi qorumaqla bağlı məqamlar müəllifin diqqətindən yayınmamışdır. “Dünyada insanın cəsur olması ən önəmli amildir” deyən müəllif xalq şairi Xəlil Rzanın aşağıdakı misralarını önə çəkmişdir:

Hər insan dünyaya günəş tək gəlir,
Bir gün qürub etsən dünyaya dik bax.
Qorxaqlar həyatda min kərə ölür,
Cəsurlar bir kərə ölürlər ancaq⁴.

Kitabda adı çəkilən şairlərlə birgə Osman Sarıvəlli, Qasım Qasımzadə, Məmməd Rahim, Məmməd Araz və Cabir Novruzun da lirik şeirləri

---

¹ Çağdaş Azərbaycan şeirindən seçmələr. Tərtibçi: Xeyrulla Kazım. TKMY. Bağdad – 1974. s.8-9

² Yenə orada. s.11

³ Yenə orada.

⁴ Yenə orada. s.17

yer almışdır. Təxminən 100-dən çox olan bu şeirlər mövzu dairəsinə görə rəngarəngdir. Kitabda həmin şairlərin şəkilləri də verilmişdir.

1989-cu ildə Ə. Bəndəroğlu Azərbaycanın xalq şairləri Bəxtiyar Vahabzadə və Nəbi Xəzrinin yaradıcılığını əhatə edən kitablar nəşr etdirmişdir. Onun “Seçilmiş şeirləri” adını verdiyi hər biri 108 səhifədən ibarət hər iki kitaba yazdığı ön söz daha çox diqqəti cəlb edir.

Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığına həsr etdiyi kitabda müəllif şairi türkman oxucusuna “Azərbaycan xalqının güvəndiyi və qıvanc duyduğu” bir insan kimi təqdim edir: “Xalqın ürəgində yaşamayı qazanan Bəxtiyar Vahabzadə xalqının umudlarını nəğmələrə çevirmiş, istəğini ahəngli sözlərlə dilə gətirmişdir. O, bu işıqlı sözlərini xalqının gücüylə, yenə xalqının dilində və gönlündə yaşatmayı başarmışdır. Daha doğrusu Bəxtiyar içtənli sevgisiylə, ölməz yaradıcılığıyla xalqının sevgisini qazanmış və xalqının hər zaman yanında durmayı unutmamışdır”¹. Yeddi səhifəlik müqəddimədə müəllif şairi “Ulusal – milli duyğu və bilincin bir simboli” kimi səciyyələndirərək onun şeirlərinin şərhinə də burada yer vermişdir. Ə. Bəndəroğlu böyük şairimizə şeir də həsr etmişdir:

Bəxtiyarım, yurd uğrunda
Bükülməz heç biləklərin.
Şeirlərin xalqın səsi.
İstəklərin, diləklərin
Unudulmaz bir bəstəsi².

Nəbi Xəzrinin yaradıcılığını da təhlilə cəlb edən Ə. Bəndəroğlu şairə həsr etdiyi kitabda geniş ön söz vermiş, onun bəzi şeirlərini şərh etmiş, şairi bir insan və şəxsiyyət kimi səciyyələndirən mülahizələrə yer verərək poeziyasının özünəməxsus keyfiyyətlərindən söz açmışdır. Ə. Bəndəroğlu hər şeydən öncə, bu iki şairin yaradıcılığına bir yurdsevər insan və şeir-sənət yaradıcısı kimi qiymət vermişdir. “Xalqın gözü tərəzidir” fikrini əsas tutan Ə. Bəndəroğlu hər iki şairi türkman oxucusuna məhz xalqın verdiyi dəyərlərlə birgə təqdim edir. Nəbi Xəzriyə həsr etdiyi kitabda müəllifin şairə ünvanladığı şeir də yer almışdır:

İnsanların
Acısına, həsrətinə

---

¹ Bəxtiyar Vahabzadə. Seçilmiş şeirləri. Tərtib edən: Ə. Bəndəroğlu. TKMY. Bağdad – 1989. s.7

² Yen orada. s.5

Ortaq olduq
Sevə-sevə dilimizi.
Yavaş-yavaş
Qan damarda dolaşırkən
Ögrənildi
Bayatıyla, xoyratımız –
Varlığımız¹

– misraları ilə şair gözəl bədii lövhələr yaratmışdır.

1995-ci ildə Ə. Bəndəroğlu prof. Qəzənfər Paşayevin “İraq-türkman folkloru” kitabını Bağdadda türkmanca nəşr etdirmişdir. Onun kitabı yazdığı ön söz xüsusilə diqqəti cəlb edir. Ə. Bəndəroğlu hər bir xalqın həyatında mühüm rol oynayan folklorun toplanması, nəşri məsələlərinə xüsusi önəm verilməli olduğunu nəzərə çatdıraraq belə bir nəcib işə görə prof. Q.Paşayevin misilsiz xidmətini alqışlayır: “Bir xalqı əyicə tanımaq üçün hər şeydən öncə o xalqın folkloruyla yaqından ilgilənmək gərəkdir. Çünkü hər bir xalqın milli biçim və yaraticılıq özəlliklərini sözlü ədəbiyyat qapsar. İraq türkmənlərinin də sözlü yaraticılığında kəndinə xas özəllikləri, yaşam tarzları, görünək və milli gələnləri vardır. Aynı dili qonuşan bir yazarın altı yıl boyunca o xalq arasında yaşaması uzun və təcrübəli bir sürədir. Qardaşımız Qəzənfər Paşayev altı yıl İraqda yaşadı. İraq türkmənlərinin dili, ədəbiyyatı, folkloru və tarixi haqqında zəngin gərəçlər topladı. Azərbaycanca döndükdən sonra bu topladıklarından yararlanmaq amacıyla bir bilgin gibi onları incələyib əlində bulunan kitabları qaynaq göstərərək uzun yılların yorğunluq ürünü olan kitablar halində bizə dil və gələnlək baxımından ən yaqın olan qardaş Azərbaycan xalqına sundu”².

Tədqiqatçı burada həm də çox ağrılı bir məqama toxunur: “ Bu kitab professor doktor Qəzənfər Paşayevin 4 bölümdən oluşan kitabının 3 bölümünü qapsar... Bunun da nədəni... İraq üzərinə uyğulanan zalım em-bargonun yaratdığı kağız qıtlığıdır”³.

Ə.Bəndəroğlunun bu istiqamətdə gördüyü işlərin miqyası həqiqətən də ölçüyəgəlməzdir. Onun İraqda Azərbaycan elmi-ədəbi-mədəni əlaqələrinin inkişafı istiqamətində nəşr etdirdiyi kitabların təkəcə adını qeyd

¹ Nəbi Xəzri. Seçilmiş şeirləri. Tərtib edən: Ə. Bəndəroğlu. TKMY. Bağdad – 1989. s.7

² Qəzənfər Paşayev. İraq-türkman folkloru. TKMY. Bağdad – 1995. s.5

³ Yenə orada. s.6

etmək həmin işlər haqqında dolğun təsəvvür əldə etmək üçün kifayətdir. Beləliklə, Ə.Bəndəroğlunun İraqda yuxarıda təhlilə cəlb etdiyimiz kitablardan əlavə nəşr etdirdiyi əsərləri belə sıralaya bilərik: “Azərbaycan hekayələri” (Bağdad-1991, 253 s.), Kamil Vəliyev “Xalqın sözü” (Bağdad-1991, 123 s.), Elçinin hekayələri (Bağdad-1996, 147 s.), eləcə də Q. Paşayevlə birgə çapa hazırladığı Elçinin “Mahmud və Məryəm” romanı (Kərkük-2007, 216 s.), R. Rza “Ağlayan çox, gülən hanı?” (Kərkük-2007, 182 s.) və s. kitablar. Sonuncu kitab Ə. Bəndəroğlu və Q. Paşayevin 10 səhifəlik ön sözü ilə birgə nəşr olunmuşdur. Kitabda şairin “Çinar”, “Şuşa”, “Bülbül”, “Ağlama, gözəl, ağlama”, “Kür-Araz”, “Təbriz yolları” kimi 60-dan çox şeiri ilə birgə Kərkükə həsr etdiyi xoyrat və maniləri, həmçinin bayatılar, ilk dəfə İraqa səfər edən Azərbaycan ziyalıları arasında olan şairin bu münasibətlə yazdığı “Uzaq ellərin yaxın töhfələri” məqaləsi də yer almışdır.

“Mahmud və Məryəm” əsərinə yazdığı “Elçinin sənət dünyası” adlı 9 səhifəlik ön sözdə Q. Paşayev yazıçı Elçini Azərbaycan milli mədəiyyətini və ədəbi-mədəni mühitini müəyyənləşdirənlərdən biri, çoxşaxəli elmi-ədəbi, ədəbi-bədii və ictimai-siyasi fəaliyyəti ilə ziyalılıq missiyasını ləyaqətlə yerinə yetirən, xalq tərəfindən etiraf edilən, sənət dünyası ilə əməli üst-üstə düşən bütöv şəxsiyyət, xoşbəxt taleli yazıçı kimi təqdim etmişdir.

Kitaba son söz yazmış Ə. Bəndəroğlu türkman oxucusunu Elçinin həyat və yaradıcılığı ilə tanış edərək onun hələ gənc yaşlarından etibarən yazmağa başladığı hekayələrində xalq deyimlərinə, Azərbaycan xalq dastanlarından yararlanaraq xalqına bağlı olan bir yazıçı kimi təqdim edir. Yazıçı Elçini güclü düşüncələrin, incə duyğuların və sarsılmayan sevgilərin yazarı kimi təqdim edən müəllif onun əsərlərində milli ehtiram və heysiyyət, Azərbaycan xalqının ruhundan uzaqlaşmamaq, mənəvi saflıq və təmizliyin, əxlaq dəyərlərinə bağlılığın geniş yer tutduğunu, insanı düşündürən hadisələrin işıqlandırıldığını qeyd edir. Müəllif yazır ki, romançı Elçin Əfəndiyevi oxumaq Azərbaycan xalqını yaxından tanımaq, Azərbaycanın uzun illər boyunca verdiyi müqəddəs mücadiləni öyrənməkdir. Kitabın sonunda şərhlər (7 səhifədə) verilmişdir.

Tədqiqatçı A.Vəfalının da qeyd etdiyi kimi, Ə.Bəndəroğlunun yoxluğu ilə Azərbaycan İraq-türkman ədəbi əlaqələri tarixinin çox əlamətdar

bir mərhələsi yekunlaşmış oldu. Elə bir mərhələ ki, dil və qan birliyimiz təkzibolunmaz faktlarla sübuta yetirildi.

Nəhayət, onu da demək yerinə düşərdi ki, Ə. Bəndəroğlu Azərbaycan-İraq-türkman ədəbi əlaqələrinin inkişafında çox məhsuldar, eyni zamanda çox vacib olan bir dövrün layiqli yaradıcılarından və çox şərəfli davamçılarından biri olaraq öz vəzifəsini ləyaqətlə yerinə yetirmişdir.

2. 4. Ə. Bəndəroğlunun tərcüməçilik fəaliyyəti. Elmi-ədəbi əlaqələrimizin inkişafında çox mühüm rol oynayan Ə. Bəndəroğlu öz qələmini tərcüməçilik sahəsində də sınamışdır. Onun tərcümələri digər əsərləri ilə birgə böyük maraq doğurur. Bəndəroğlu bu yolla elmi-ədəbi nailiyyətlərin daha geniş şəkildə yayılmasına və səmərəliliyinin artmasına şərait yaratmağa çalışmışdır.

Şair bütün şüurlu sənətkar ömrünü bir gün də şeirsiz keçirməmişdir. Hər gün yazmış, hər gün poetik hisslə çırpınmışdır. Beləliklə, Ə. Bəndəroğlu hər şeydən öncə, qüvvətli poetik istedadla malik olan məhsuldar bir şairdir. O, şair olmaqla bərabər ədəbi fəaliyyətin başqa sahələrində də böyük səylə çalışmış, onun yaradıcılıq üfüqlərinin genişlənməsi naminə yazıb-yaratmışdır. Bütün bu üstünlüklər Ə. Bəndəroğlunun tərcüməçilik fəaliyyətində mühüm rol oynamış, məhsuldar bir tərcüməçi kimi yeni-yeni tərcümə əsərlərinin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Ə. Bəndəroğlu tərcüməyə böyük və tükənməz əmək sərf etmiş, İraq-türkman ədəbiyyatının, eləcə də poeziyasının inkişafına, poetik təfəkkürə zənginləşməsinə xidmət etmişdir.

Ə. Bəndəroğlu tərcüməyə ciddi, şüurlu münasibət bəsləmiş, onu orijinal bir sənət kimi dəyərləndirmişdir. O, belə hesab edirdi ki, tərcümə yaradıcılıqdır, məsuliyyətli bir ədəbi fəaliyyətdir. Tərcümə ədəbiyyatları, milli poeziyalar arasında əlaqəni dərinləşdirir, genişləndirir və bununla da elmi-bədii-poetik mədəniyyətin tərəqqisinə yol açır. Müasir şair dünya şeir mədəniyyətini bilməlidir, onun mühüm hadisə və meyillərini mənimsəməlidir. Ə. Bəndəroğlu yaradıcılığında tərcümə bu nəcib işə xidmət edən ədəbi fəaliyyət növüdür. Ə. Bəndəroğlu tərcüməyə həm də ona görə böyük əhəmiyyət verirdi ki, bu yaradıcılıqla o, xalqın səsini daha geniş kütlələrə bəyan edə bilirdi, eyni zamanda başqa xalqlarla öz xalqı arasında mənəvi körpü yarada bilirdi. Bu baxımdan Ə. Bəndəroğlunun Səməd Vurğunun yaradıcılığına müraciət etməsi maraq doğurur. 1976-cı ildə Ə.

Bəndəroğlunun “S. Vurğun. Seçilmiş şeirləri” adlı tərcümə əsəri Moskvada “Progress” nəşriyyatında ərəbcə çap olunmuşdur. Onun kitaba yazdığı müqəddimədə ilk növbədə diqqəti cəlb edən məqam sevimli şairimiz Səməd Vurğunu ərəb oxucusuna çox yüksək səviyyədə təqdim etməsidir. Ə.Bəndəroğlu S.Vurğunu xalq şairi, dramaturq, Azərbaycan Elmlər Akademiyasının üzvü kimi təqdim etdikdən sonra şairin belə yüksək məqama çatmasının, xalq tərəfindən sevilməsinin səbəblərini izah etməyə başlayır. O, qeyd edir ki, S.Vurğun Azərbaycan poeziyası tarixində yeni bir mərhələnin əsasını qoymuş, öz zəngin və yüksək cəhətləri ilə fərqlənən yaradıcılığında xalqın qəhrəmanlıq tarixinin bir çox dövrlərini əks etdirən misilsiz əsərlər qələmə almışdır. S.Vurğunun öz şeirlərində Azərbaycan qadınının parlaq təcəssümünü, eyni zamanda zəhmətkeş insanların fədakar simasını yorulmadan tərənnüm etdiyini yazan müəllif şairin ulu babalarının xalqın azadlığı və istiqlaliyyəti uğrunda apardığı şanlı mübarizələri də öz əsərlərində təsvir etdiyini nəzərə çatdırmışdır. Müəllif yazır ki, S.Vurğunun əsərləri Azərbaycan xalqını mübarizə əzmlə olmağa səsləyir.

Sonra müəllif S.Vurğunun çox məşhur dram əsərlərini qeyd edir: “Vaqif”, “Fərhad və Şirin”. Şairin bəzi poemalarından qısaca da olsa bəhs etmək müəllifin diqqətindən yayınmır: “Bəsti”, “Komsomol”, “Muğan”. Həmçinin şairin tərcümə əsərlərinə toxunan müəllif onun Puşkinin “Yevgeni Onegin” əsərini rus dilindən Azərbaycan dilinə çox uğurla tərcümə etdiyini qeyd edir. Ə.Bəndəroğlunun S. Vurğun yaradıcılığından tərcümə etdiyi şeirlər – “Nizami”, “Dünya”, “Aşıq qardaşıma”, “Kür çayı”, “Xatirə”, “Dağlar”, “Sevirəm”, “Bahar düşüncələri”, “Belə deyirlər” və başqa şeirləridir. Göründüyü kimi, tərcüməçi əsasən yurdumuzun vurğunu olan şairimizin daha çox təbiət gözəlliklərinə, əzəmətli dağlarımıza, dərindən, bol sulu çaylarımıza və el-obamızın, insanlarımızın tərənnümünə həsr olunmuş şeirlərinə yer vermiş, bu şeirlərin sərt lirik möhtəşəmliyini ərəb dilinə məxsus poetik-obrazlı sistemlə çatdırıb bilməmişdir. Onun tərcümələri şairin tərcüməçilik sənətinin ruhunu, ideyasını və məqsədini yaxşı, dürüst və səlis ifadə edir. Bununla müəllif Azərbaycanımızın əsrarəngiz gözəllikləri ilə geniş oxucu kütləsini tanış etmək məqsədini qarşıya qoymuşdur.

Onu da qeyd edək ki, şair bu şeirlərin tərcüməsini sərbəst vəzndə çatdırmağa üstünlük vermişdir. Şeirlərin oxucuya aydın, maraqlı və dəqiq

çatdırılması üçün tərcüməçi ərəb dilində zəngin olan məcazlar sisteminə özünəməxsus şəkildə faydalanmışdır.

Tərcüməyə nəcib məqsədli bir yaradıcılıq növü kimi baxan Ə. Bəndəroğlu bu sənəti xalqları və mənəvi mədəniyyətləri, müxtəlif epoxaları yaxınlaşdıran bir vasitə hesab edir.

Ə. Bəndəroğlunun tərcümə sahəsində poetik ruhunun məhsulu olan “Türk şeirindən seçmələr” (Küveyt-1978, Bağdad-1986) kitabı da onun ərəb dilinə tərcümə etdiyi uğurlu işləri sırasına daxildir.

Eyni zamanda ərəb dilindən poeziya nümunələrinin türkcəyə tərcümə edilməsində də Ə. Bəndəroğlu böyük uğurlara nail olmuşdur. Bu baxımdan onun ərəb dilindən Azərbaycan dilinə çevirərək “Yazıçı” nəşriyyatına təqdim etdiyi “Çağdaş İraq şeirindən seçmələr” kitabı uzun illərdən sonra 2001-ci ildə prof. Q. Paşayevin dəstəyilə “Elm” nəşriyyatında çap olunmuşdur. Kitabda Ə. Bəndəroğlu bəzi ərəb və kürd şairlərinin şeirlərini dilimizə tərcümə etmiş, İraq-türkman şairlərinin şeirlərini isə türkcəmizə uyğunlaşdırmışdır. Sərbəst şeirin ustalarından sayılan Ə. Bəndəroğlu burada da öz ənənəsinə sadıq qalaraq şeirlərin tərcüməsini sərbəst vəzndə təqdim etmişdir. Bu məqam kitabın ön söz yazan prof. Q. Paşayevin də diqqətindən yayınmamışdır: “Kitab üzərində birgə iş zamanı məlum oldu ki, Bəndəroğlunun sərbəst vəzndə tərcümə və təqdim etdiyi şeirlərdən orijinalda heca vəznində olanları da az deyildir”¹.

Kitabda çağdaş ərəb şairlərindən Əbdülvahab əl-Bayati, Əli əl-Hilli, Rəşid Yasin, Məhəmməd Cəmil Şələş, Yusif əl-Sayeg, Həsəb əl-Şeyx Cəfər, Həmid Səid, Sami Mehdi, Əli Cəfər əl-Əllaq, Yasin Taha Hafiz, Kazım əl-Haccac və Münzir əl-Cəburinin, həmçinin çağdaş kürd şairlərindən Məhəmməd əl-Bədri, Salah Şuvan, Nafe Əqravi, Həsib Qərədaği, Midhət Bixau, Əbdülrəzzaq Bimar, Lətif Hilmət və Qubad Cəlizadənin, çağdaş türkman şairlərindən Əbdülxaliq Bayatlı, Ə. Bəndəroğlu, Nəsrin Ərbil, Salah Növrəs, Rəmzi Çavuş, Həməzə S. Hamamçioğlu, Çoban Xızır Heydər, Məhəmməd Ö. Qazançı və Hani Sahibin şeirləri yer almışdır. Müəllif şairlər haqqında qısa məlumat da yer ayırmışdır.

Ə. Bəndəroğlunun şeirlərin tərcüməsini sərbəst vəzndə təqdim etməsi, fikrimizcə, poetik məzmununa xələl gətirməmişdir. Bunu onun ərəb

---

¹ Çağdaş İraq şeirindən seçmələr. Tərtibçilər: prof. Q. Paşayev, Dr. Ə. Bəndəroğlu. Bakı – Elm – 2001. s.3

dilinə mükəmməl bələd olması, eyni zamanda sərbəst şeirin sirlərini də-rindən mənimsəməsi ilə izah etmək olar.

Ə.Bəndəroğlunun ərəb dilindən etdiyi tərcümələr arasında onun İraq-türkman şairi Salah Növrəslə birgə üzərində işlədiyi “Savaş şeirləri” kitabı da vardır. Onların birgə etdiyi tərcümələr kitab halında 1986-cı ildə nəşr olunmuşdur. Müharibələr ölkəsi olan İraqın mübarizə əzmi ilə yazıb-yaradan şairlərinin şeirlərini türkman türkcəsinə uğurla tərcümə edən Ə. Bəndəroğlu həmin əsərlərdə müharibəyə nifrət, qələbə həsrəti, insanların ümidli sabaha baxışlarını əhatə edən hiss və həyəcanları doğru-dürüst çatdırma bilmişdir. Ədəbiyyatşünas alim Siham Əbdülməcic Zəngi Ə.Bəndəroğludan 2000-ci ildə aldığı müsahibənin nəticəsinə əsasən onun ərəb dilindən türk dilinə tərcümə etdiyi kitab və kitabçaların 70-i keçdiyini qeyd etmişdir¹.

Ə.Bəndəroğlunun nəsr tərcümələri də onun tərcüməçilik fəaliyyə-tində mühüm yer tutur. Bu baxımdan prof. Q.Paşayevin “Altı il Dəclə-Fərat sahillərində” əsərinin ərəb dilinə tərcüməsini (1996) onun uğurlu tərcümə əsərlərinə aid etmək olar. İraq Respublikasında nəşr olunan mö-təbər qəzetlərin əsəri və tərcüməni yüksək qiymətləndirməsi deyilənlərə dayaqlıdır. Kitaba yazdığı ön sözdə tərcüməçi Ə.Bəndəroğlu prof. Q.Paşayevin fəaliyyətini yüksək qiymətləndirmiş, kitabı azərbaycanlı bir ya-zıçının İraqa və onun xalqına olan məhəbbətinin bariz nümunəsi kimi də-yərləndirir. Kitabı Azərbaycanda İraqı tanımaq üçün bir tarixi vəsiqə kimi dəyərləndirən Bəndəroğlu yazır: “Azərbaycanda İraq yada düşəndə müt-ləq Qəzənfər Paşayev xatırlanır, Qəzənfər Paşayev yada düşəndə isə müt-ləq İraq xatırlanır”². Daha sonra o, qeyd edir ki, İraqa olan bu tükənməz məhəbbət Q.Paşayevi Bakıda İraq mədəniyyət mərkəzini yaratmağa sövq etmişdir. Prof. Q.Paşayevi ərəb oxucusuna belə yüksək səviyyədə təqdim edən Ə.Bəndəroğlu onun əvəzsiz xidmətlərindən danışmışdır. Kitabda həmçinin Ə.Bəndəroğlu İraq mədəniyyət evi, onun Bakıda açılışı və bu mədəniyyət mərkəzi haqqında Azərbaycanın bir çox elm xadimlərinin,

---

¹ Şair və yazar A.Bəndəroğlunun yaradıcılığında insanlıq və yurtsal sorunlar. Hazırlayan: Dr.Siham Abdülməcic Ahmet Ez-zəngi. Yüksek Öğretim ve Bilimsel Araştırma Bakanlığı Bağdat Üniversitesi Diller Fakültesi Kültür Formu. Diller Fakültesinin Dergisi. Bağdat 2002, s.2

² Qəzənfər Paşayev. Altı il Dəclə-Fərat sahillərində. (ərəb dilində), Bağdad – 1996. s.5

hökumət nümayəndələrinin fikirlərini də vermişdir. Bəndəroğlu Q.Paşayevin həyat bioqrafiyası haqqında da ərəb oxucusuna məlumat vermişdir.

Ə.Bəndəroğlunun şəxsi dəstəyi və təşəbbüsü ilə çağdaş İraq-türkmən nasirlərindən biri, onun kürəkəni Cəlal Polat möhtəşəm abidəmiz olan “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun bütün boylarını ərəb dilinə tərcümə etmişdir. Ə.Bəndəroğlu əsəri redaktə edərək 2007-ci ildə 5 səhifəlik ön sözlə birgə nəşr etdirmişdir. O, kitaba yazdığı ön sözdə dastanın əhəmiyyətindən, ərəb oxucusuna təqdim olunması zərurətindən danışmışdır. Kitabın sonunda tərcüməçi tərəfindən şərhlər də verilmişdir.

Epos ilk dəfə olaraq ərəb ictimaiyyətinə təqdim olunmuşdur.

Beləliklə, deyilənlərdən bu nəticəyə gəlmək olar ki, Bəndəroğlu ümumiyyətlə tərcüməyə ikinci dərəcəli bir yaradıcılıq kimi baxmamışdır. Gərgin və məhsuldar əməyin bir hissəsi olan tərcümə onun üçün əsl yaradıcılıq sənəti olmuşdur.

Bütün bu gərgin zəhmət tələb edən yaradıcılıq sahələri Bəndəroğlunun necə geniş diapazona malik məhsuldar tədqiqatçı olduğunu göstərir. Belə geniş və çoxşaxəli yaradıcılıq istiqamətlərini özündə birləşdirən Əbdüllətif Bəndəroğlu çox sevdiyi xalqının və doğma vətəni hesab etdiyi Azərbaycanın sahib olduğu orta qiyətli maddi-mənəvi dəyərləri ən yüksək səviyyədə təmsil və təbliğ etməyi həyatının ən mənalı qayəsinə çevirmişdir.

III Fəsil.

İraq-türkman mətbuatının inkişafında Əbdüllətif Bəndəroğlunun rolu

3.1. Mətbuatda folklorun və ədəbiyyatın tədqiqi və təbliği məsələləri. Əbdüllətif Bəndəroğlunun ədəbi-elmi və mədəni-ictimai fəaliyyətinin miqyası barədə təsəvvürün tamlığı üçün onun böyük əmək sərf edərək ömrünün, demək olar ki, yarısını həsr etdiyi daha mühüm bir sahəyə – alimin nəşirlik və redaktorluq fəaliyyətinə işıq tutmaq lazımdır.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, 1970-ci ildə İraq türkmanlarına müəyyən hüquqlar verilmişdi. Ana dilində ibtidai məktəblərin açılması, TV proqramlara yer verilməsi, “Türkman Yazıçılar Birliyi”nin yaradılması, onların əsərlərinin ana dilində çap olunması kimi hüquqlarla yanaşı ana dilində mətbu orqanların fəaliyyətinə də icazə verilirdi. Həmin dövrdə İraq türkmanları öz dillərində “Yurd” qəzeti və “Birlik səsi” dərgisinin nəşrinə başlamışdılar. Bu mətbu orqanlar İraq türkmanlarının dili, tarixi, ədəbiyyatı və mədəniyyətinin qorunub saxlanması, yaşadılması istiqamətində çox işlər görmüşdü.

İraq-türkmanlarının müxtəlif dövrlərdə nəşr etdirdiyi ana dilli mətbuat orqanları tarixən öz xalqının dilini, mədəniyyətini, adət-ənənələrini, tarixi keçmişini, milli-mənəvi dəyərlərini tərənnüm etdiyi üçün bir çox çətinliklərlə qarşılaşmışdır. Ana dilli mətbuat orqanlarının keçdiyi möhtəşəm yolu araşdırmaq bu gün daha aktualdır və böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Fikrimizcə, İraq türkmanlarının elmi-ədəbi və ictimai-mədəni həyatında çox mühüm rol oynayan mətbuatın tarixinə nəzər salmaq yerinə düşərdi.

XX əsr İraq-türkman folkloru və ədəbiyyatı xalqın arzu və istəklərinin, ictimai-siyasi mübarizələrinin aynası olan mətbuatla çox sıx əlaqədə olmuşdur. Əsrin ilk rübündə, demək olar ki, bütün İraq-türkman ədəbiyyatçıları mətbuatla bilavasitə bağlı idilər.

Ötən əsrin ortalarından başlayaraq öz inkişafının yüksək mərhələsinə qədəm qoyan İraq-türkman mətbuatının fəaliyyətini izləyərək biz İraqda yaşayan, sayı 3 milyondan çox olan soydaşlarımızın tarixini, mədəniyyətini, ictimai-ədəbi həyatını, dilini, təfəkkür tərzini və düşüncə sistemini, şifahi xalq yaradıcılığını, adət-ənənələrini və həyatının digər sahələrini əhatə edən zəngin informasiya alırıq, onların həyat tərzini haqqında düzgün təsəvvür əldə edirik.

Fikrimizcə, İraqda türkman folklorunun və ədəbiyyatının araşdırılması və nəşri sahəsində xüsusi yeri olan mətbuatın yaranması və keçdiyi tarixi inkişaf yoluna ayrıca nəzər salmaq vacibdir. XIX əsrin 60-70-ci illərində Osmanlı İmperiyasının birlik və bərabərlik ideyası kimi müəyyən olunan “osmanlılıq” konsepsiyasını öz fəaliyyəti boyunca çoxsaylı islahatları ilə irəli sürən Midhət Paşa 1869-cu ildə həmin dövrdə, əsasən Bağdad, Bəsrə, Mosul, Süleymaniyyə və digər şəhərləri özündə birləşdirməklə yaradılan Bağdad vilayətinin yeni qubernatoru (1869-1872) təyin olunmuşdu. Xüsusilə kənd təsərrüfatı sahəsində apardığı islahatlardan sonra Midhət Paşa maarif işinin təbliğinə də geniş yer vermişdir. Bağdadda, həmçinin Kərkükdə oğlanlar üçün peşə məktəbləri ilə yanaşı ibtidai məktəblər də fəaliyyət göstərirdi. Həmin dövrdə Süleymaniyyədə hərbi məktəb də açılmışdır¹. Bununla belə, ingilis tarixçiləri R.H.Davison və S.H.Lonqriq qeyd edirlər ki, həmin dövrdə Kərkükdə yalnız ibtidai məktəb fəaliyyət göstərirdi². Bütün bu elm ocaqlarında tədris türkcə idi. Midhət Paşanın təşkil etdiyi nəşriyyatda məktəb dərslikləri də nəşr olunurdu. İraqlı tarixçi Faiq Battı qeyd edir ki, İraqa ilk çap dəzgahı və mətbəə 1869-cu ildə vali tərəfindən Parisdən gətirilmişdir³. Məhz vali Midhət Paşanın təşəbbüsü ilə həmin ildə bu vilayət mətbəəsində ilk İraq mətbuat orqanı olan “əz-Zaura” qəzeti nəşr olunurdu. Qəzetin redaktoru Əhməd Midhət idi. Türkcə və ərəbcə yayımlanan “Zaura” qəzetinin ilk sayı 15 iyun 1869-cu ildə nəşr edilmişdir. Qırx səkkiz il müddətində yayımlanan qəzet ingilislərin Bağdadı işğalından sonra -11 mart 1917-ci ildə son 2607-ci sayı ilə nəşrini dayandırmışdır.

Qeyd etməyə dəyər ki, İraqda bu tarixdən əvvəl köhnə üsulla işləyən mətbəələrin olması haqqında da məlumat verilir. 1861-ci ildə Kamil Təbrizinin Abbas Mirzə adlı şəxs tərəfindən İrandan Bağdada gətirilmiş daşbasma üsullu mətbəəsində bir sıra kitablar nəşr edilmişdir⁴. 1860-cı

---

¹ Ирма Львовна Фадеева. Мидхат паша. Жизнь и деятельность. Москва-1977. с.58

² Roderic Hollett Davison. Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876. Princeton – 1963. p.161; Longrigg Stephan Hemsley. Four Centuries of Modern Iraq. Oxford, 1925. p. 316

³ Sinan Səid. İraqda türk mətbuatı və ədəbi məsələlər. Filologiya elmləri namizədi elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya. Bakı -1969. s.15

⁴ Av. Ata Terzibaşı. Kerkük matbuat tarixi. Yaylacık Matbaacılık. II baskı. İstanbul – 2005. s.19

İldə Mosulda Dominikan keşişləri, 1863-cü idə isə Kildanilər (katolik as-surlar) tərəfindən mətbəələr qurulmuşdur. İraqlı tədqiqatçı Yaqub Sərkisin verdiyi məlumata görə, Məmmədbağır Tiflisinin Bağdadda qurduğu “Dərut-tıbaati. Dərus-sələm” mətbəəsi burada buxarla idarə olunan ilk çap dəzgahlı mətbəədir. Həmin mətbəədə 1246-cı hicri ilində (miladi 1829) “Davhatul-vuzəra” əsəri çap olunmuşdur. Lakin sonradan tədqiqatçı K.Tiflisiyə aid olan mətbəənin Təbrizdə qurulduğunu, həmin kitabın üzərində Bağdad sözünün yazılmasının yalnız valiyə yaxın düşmək məqsədi daşdığı ehtimal edir¹.

Onu da qeyd edək ki, iraqlı tədqiqatçı Faiq Batti ingilis istilasından dövründə Bağdad, Bəsrə və Mosulda təkcə üç qəzetin çap olunduğunu göstərsə də, həmin dövrdə istilaçılar təbliğat məqsədilə ölkədə daha çox mətbu orqanlar nəşr edirdilər. Bunlardan Bağdadda “əl-Arab”, “Dərus-sələm”, Bəsrədə “əl-Auqat-əl-İraqiyyə”, “əl-Auqat-əl-basriyyə”, Mosulda “əl-Mausıl”, “ən-Nədi-əl-İlmiyyu”, Kərkükdə “Nəcmə” və s. mətbuat orqanları yayımlanırdı.

Eyni zamanda F.Batti İraqda türk dilində yayımlanan mətbuata qıscaca nəzər salaraq 1908-ci ildən Birinci Dünya müharibəsinin sonunadək burada “türk dili rəsmi dövlət dili olduğu üçün bütün mətbuat orqanları ərəb və türk dillərində çap olunurdu” qənaətini bildirmişdi².

Bir məqamı xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, ötən əsrin sovet tarixçiləri, eləcə də bəzi ərəb tarixçiləri İraqda türkdilli mətbuat, xüsusilə türkman mətbuatının tarixinə ya qıscaca toxunmuş, ya da, ümumiyyətlə, bu mövzudan söhbət açmamışlar. 1935-ci ildə “İləri” qəzetində “Kərkük mətbuatı” adı altında İraqda türkman mətbuatını işıqlandıran ilk yazı nəşr olunmuşdur. Osmanlı dövründə, ingilis işğalı zamanı və İraq dövləti yaranıqdan sonra Kərkükdə nəşr olunan ayrı-ayrı mətbu orqanlar haqqında həmin məqalədə qısa məlumat verilir.

İraqda bu sahədə aparılan ilk geniş tədqiqat işi görkəmli araşdırıcı Əta Tərzibaşına məxsusdur. Kərküklü tədqiqatçı Dr.Sinan Səid bu istiqamətdə ilk məqalənin Ə.Tərzibaşı tərəfindən 1954-cü ildə “Kərkükdə mətbuat tarixi” adı ilə nəşr olunduğunu göstərsə də³, alim özünün ikicildlik “Kərkük mətbuat tarixi” kitabında bu sahədə ilk yazısının “Bağdadda yayımlanan günlük

---

¹ Sinan Səid. İraqda türk mətbuatı və ədəbi məsələlər. Filologiya elmləri namizədi elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya. Bakı -1969. s.16

² Yenə orada. s.16

³ Yenə orada. s.21

“əş-Şura” qəzetinin 22.11.1947-ci il tarixli sayında “əs-Sahafətu ‘ımdənə” başlıqlı ərəbcə ictimai bir məqalədən ibarət” olduğunu qeyd edir¹. Kitabda, həmçinin həmin məqalənin daha geniş tədqiqat şəklində Suriyanın Hələb şəhərində yayımlanan məşhur “əl-Hadis” dərgisinin 01.04.1951-ci il sayında “Fi-tərixir-rıqabə aləs-suhuf” başlığı altında dərc olunduğu da bildirilir. Eyni araşdırmanın “Kərkük” qəzetinin 1952-ci il iyul tarixli 1388, 1389 və 1390 sayılı nüsxələrində türkcə nəşr olunduğu qeydi də kitabda verildiyinə görə Dr.Sinan Səidin həmin məlumatı siyahıda yalnız üçüncü yerdə qərar tutur. Belə ki, Kərkük Maarif Müdirliyində müfəttiş, daha sonra isə Bağdad Universitetinin Ədəbiyyat fakültəsində tarix elmləri üzrə professor olan Hüseyn Əli Daquqlunun təşəbbüsü ilə, onun Kərkük Müəllimlər Cəmiyyəti adı ilə imtiyaz almış “əs-Saqafətul-hadisə” dərgisinin məsul müdiri işlədiyi dövrdə Əta Tərzibaşı dərginin 01.05.1954-cü il ilk sayında “Tərixus-sahafə fi Kərkuk” (Kərkükdə mətbuat tarixi) başlıqlı yazısını dərc etdirmişdi². Təbii ki, sonralar da görkəmli tədqiqatçı bu istiqamətdə öz araşdırmalarını davam etdirmişdir.

Kərkükdə qəzet nəşr olunmazdan öncə kərküklü ədib və şairlər öz əsərlərini daha çox Bağdad və Mosulda, bəzən də Bəsrədə çıxan qəzetlərdə çap etdirirdilər. Bu baxımdan Bağdadda nəşr olunan “Zuhur”, “Beynən-nəhreyn”, Mosulda “Çənəbaz”, Bəsrədə “İkaz” və “Təhzi” kimi qəzetləri xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Hərdən bu qəzetlərin bəzi nüsxələrində kərküklü şairlərin bir neçə şeirinə rast gəlmək olardı. Yeri gəlmişkən, “Zuhur” qəzetinin 1909-cu il mart sayısında (24-cü sayı) məşhur kərküklü şair Hicri Dədənin üç şeiri nəşr olunmuşdur. Elə həmin ildə “Çənəbaz” qəzetinin 16 avqust sayısında bu şairin bir şeiri dərc olunmuşdur. Bu qəzetlərin türkcə bölümlərində kərküklü şair və ədiblərin əsərlərinə geniş yer verildiyi ilk növbədə diqqəti cəlb edir. Qeyd etmək lazımdır ki, həmin dövrdə İraqda nəşr olunan mətbuat orqanlarının fəaliyyətində türkmənlərin xüsusi yeri və çəkisi vardı. Bəsrə qəzetlərindən olan “İkaz”, “Təhzi” və “Yeni Feyz” qəzetlərinin türkcə bölümlərini həmişə kərküklü vəkil Məktubizadə Ömər Fövzi idarə etmişdir. Həm də çox gözəl şair və görkəmli bir yazar olan bu şəxs 1923-cü ildə 43 yaşında ürək xəstəliyindən vəfat etmişdir. Həmçinin

---

¹ Av. Ata Terzibaşı. Kerkük matbuat tarixi. Yaylacık Matbaacılık. II baskı. İstanbul – 2005. s.13

² Yenə orada. s.14

“Zuhur” qəzetini bir müddət Səlahəddin adlı kərküklü bir yazar idarə etmişdir. Bu şəxs həm də 1913-cü ildə Bağdadda yayımlanan “Qönçeyi-ittihad” qəzetinin sahibi idi.

Kərkükdə türkcə yayımlanan ilk qəzet siyasi, ictimai, elmi, ədəbi, iqtisadi və digər geniş sahələri əhatə edən “Havadis” qəzeti idi. 1911-ci ilin 25 fevralında yayıma başlayan bu qəzet “ümumiyyətlə xalqdan yana olub osmanlılığa, müsəlmanlığa və regional mövzulara yönəlmişdi”. Qəzetin nəşirləri Əhməd Mədəni və Məhəmməd Zəki Qüdsizadə qardaşları idi. İraqda ilk rəsmli qəzet olan “Havadis”in hər bir sayısında bir və ya iki, ya da üç şairin əsərlərinə yer verilirdi. Bəzən digər qəzetlərdən iqtibaslar da edilirdi. Qəzetdə dövrün şairlərinə daha çox yer verilirdi, əvvəlki əsrlərdə yaşayıb yaratmış ədiblərin əsərlərinə də rast gəlinirdi. Bəzən bir sıra hekayələr və tək-tək tərcümə romanlara təsadüf edilirdi. Ədəbi yazılar arasında ədəbiyyat tarixi, ədəbi yaradıcılıq və ədəbi tənqid mövzularına nadir hallarda rast gəlmək olardı. Şeirləri yayımlanan şairlər arasında Hicri Dədə, Zeynalabidin Qabilzadə, M.Salim, M.Rauf, M.Rasih, Kəhyəoğlu Əli Kamal, Ərbilli Yunus Naci, M.Xızır, Əziz Sami və başqaları vardı. Bunlardan M.Xızır və Əziz Sami İraq türkman ədəbiyyatında ilk dəfə sərbəst şeirlərini yayımlayırdılar. Həmin dövrdə “Havadis”də artıq həyatda olmayan Qüdsi, Urfi, Qabil, Safi və Faiz kimi görkəmli şairlərin əsərləri ilə yanaşı həm də Türkiyə ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri Namiq Kamal, Mahmud Əkrəm, Tofiq Fikrət, Mehmet Akif, Ziya Gökalp və digər şairlərin əsərləri yer alırdı.

İraq-türkman ədəbi fikrinin inkişafında xüsusi yeri olan Əhməd Mədəni Qüdsizadə 1913-cü ildə 15 gündə bir yayımlanan “Maarif” dərgisinin nəşrinə də nail olmuşdur. Çox qısa ömürlü olmaqla cəmi yeddi ay nəşri ilə 13 sayı işıq üzü görən bu dərgi ədəbi-mədəni-sənət mövzularını əhatə edirdi. Sonralar “Kaukəbe-maarif” dərgisi ilə əvəz olunmuşdu. Cəmi 10 sayı işıq üzü görən bu dərgi Kərkükdə mədəniyyət sahəsində yaranan boşluğu doldurmaq, mədəniyyət aləmində baş verən hadisələri canlandırmaq məqsədi daşıyırdı.

İraq-türkman tədqiqatçısı İbrahim Daquqlu İraqda Birinci Dünya müharibəsindən öncə və müharibə sırasında yayımlanan ədəbi, siyasi, satirik və mizahi qəzetlərin sayının 69-u keçdiyini göstərir. Tədqiqatçı yazır ki, I Dünya müharibəsi ilə 1933-cü illər arasında yayımlanan siyasi qəzetlərin sayı 61-i keçmişdir. I Dünya Müharibəsindən sonra yayımlanan

ədəbi qəzetlərin sayı 86 olmuşdur. İraqda Midhət Paşa dövrü ilə 1933-cü ilin sonları arasında yayımlanmış ədəbi-siyasi dərgi və qəzetlərin sayı 309-u keçmişdir. 1933-1958-ci illər arasında 413 sayda qəzet və dərgi yayımlanmışdır¹.

XX əsrin əvvəllərindən nəşrə başlayan qəzetlərdən xüsusilə bəhs etmək lazımdır. Bu baxımdan “Kərkük” qəzetini ayrıca qeyd etmək olar. 1926-cı ilin noyabrın 12-dən etibarən işğal dövrü qəzetlərindən “Nəcmə”nin davamı kimi yarı rəsmi türkcə siyasi bir mətbu orqan olan “Kərkük” qəzeti yayıma başlamışdı. İraq türkmanlarının ən uzun ömürlü mətbu orqanı kimi dəyərləndirə biləcəyimiz bu qəzet 46 il öz yayımını davam etdirmişdi. Krallıq dövrünün (1921-1958) məhsulu kimi türkcə Kərkük bələdiyyəsinin yayım orqanı olaraq nəşr olunan qəzet sonradan yayımını türkcə-ərəbcə davam etdirmişdi. İlk illərdə həftədə bir dəfə yayımlanan “Kərkük” qəzetinin məsul müdiri və baş mühərriri Yazar Vəcdi, 67-ci sayından etibarən məsul müdir görkəmli türkman şairi Hicri Dədə, 4 may 1928-ci il 139-cu sayından Əbdürrəhman Bəkir Əfəndi, 1929-cu il 225-ci sayından yenidən Hicri Dədə idi. Görkəmli alim Əta Tərzibaşının “qırx altı il kimi uzun bir sürə yayımlanmış “Kərkük” qəzeti haqqında veriləcək bilgilər başlı-başına bir əsər təşkil edər”² fikrinə əsaslanaraq qeyd etməyə dəyər ki, bu mətbu orqanın İraq-türkman folkloru və ədəbiyyatının inkişafında xüsusi yeri vardır. Həmin dövr ədəbiyyatını izləmək üçün qəzet önəmli bilgilərə malikdir. Hicri Dədə ilə yanaşı İraq-türkman ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri Məhəmməd Sadiq, Nazim Rəfiq Qoçaq, Əsəd Naiboğlu, Ömər Fövzi, Tofiq Cəlal, Xızır Lütfi, Osman Məzlum, Süleymaniyəli PİRƏMƏRD və başqalarının bir çox əsərləri “Kərkük”də yer alırdı. Həmçinin qəzet klassik İraq-türkman ədəbiyyatının tanınmış simalarının əsərlərini nəşr edirdi. Beləcə qəzetin hər sayında həm klassik şairlərin, həm də yeni dövr ədəbi xadimlərin yaradıcılığı işıqlandırılırdı.

“Kərkük” qəzetinin İraq-türkman folklorunun araşdırılması və nəşri sahəsində xüsusi əhəmiyyəti vardır. Belə ki, xoyratların toplanması, nəşri və tədqiqi sahəsində ilk dəfə sistemli şəkildə “Kərkük” qəzetində mühüm işlər görülməyə başlamışdır. İlk belə nümunələr qəzetin 1927-ci il 91-ci sayından etibarən nəşr olunurud. Bundan başqa, qəzetin

---

¹ İbrahim Daquqlu. İraq Cümhuriyyəti. Ankara – 1972. s.77-78

² Av. Ata Terzibaşı. Kerkük matbuat tarixi. Yaylacık Matbaacılık. II baskı. İstanbul – 2005. s.101

9.11.1952, 11.6.1953, 25.6.1953, 7.12.1953, 17.12.1953 və 21.1.1953-cü il sayılarında xoyratla bağlı ilk araşdırmalar da yer almışdı¹. Qəzetin səhifələrində bir müddət yerli mani nümunələrindən seçmələrə də rast gəlinirdi. Nəsr sahəsində daha çox Ərəb Fəhminin hekayələri, ictimai-ədəbi parçalar və mənsur ağlar diqqəti çəkirdi. Bir müddət Məhəmməd Xətibin bəzi ədəbi yazıları və mənsur şeirləri, Rifat Səid Yolçunun cəmiyyəti düşündürən yazıları, bundan öncə isə Səid Bəsim və Şükrü Məhəmməd Ağaoğlunun şeir və nəsr əsərləri, Şakir Sabir Zabitin folklor və tarixə aid araşdırmaları, eləcə də görkəmli tədqiqatçı Əta Tərzibaşının 1952-ci ildən etibarən folklor, ədəbiyyat tarixi, ədəbi tənqid, bioqrafik yazıları türkmanca sadə bir dillə yayınlanır, Əbdülhəmid Əminin ərəbcədən etdiyi tərcümələri dərc olunurdu. Bu baxımdan həmin müəllifin məşhur ərəb tarixçisi Curci Zeydanın “əl-İnqilabul-Osmani” adlı əsərini “Osmanlı inqilabı-Şirin ilə Ramiz” başlığıyla türkcəyə çevirib qəzətdə dərc etdirməsi böyük maraq doğurur. Artıq 1952-ci ildən qəzetin ərəbcə bölümündə İraq Elmlər Akademiyasının üzvü, məşhur tarixçi Abbas əl-Azzavi, tanınmış ədəbiyyatçı Dr. Yusuf İzzəddin, böyük alim Məhəmməd Behcət əl-Əsəri, tanınmış dilçi alim və tarixi əsərləri ilə məşhur olan Dr. Mustafa Cavad kimi beynəlxalq səviyyədə tanınmış elm və ədəbiyyat xadimlərinin xüsusi olaraq hazırladıkları yazıları mühüm yer tuturdu. Həmin illərdə çox gənc olan Dr. Sinan Səidin ərəbcə şeirləri və simvolizm haqqındakı yazıları da qəzetin bəzi sayılarında yer alırdı. “Kərkük” qəzeti Respublika dövründə 25 iyun 1959-15 sentyabr 1960-cı illər arasında “Gavurbağı” adı ilə nəşr olunmuşdur. Lakin 26 sentyabr 1960-cı il 1731-ci sayı ilə yenidən “Kərkük” adı ilə nəşrini davam etdirən qəzetin yayımı 20 avqust 1972-ci ildə 2036-cı sayı ilə dayandırılmışdır².

İlk sayı 2 mart 1935-ci ildə yayımlanan “İləri” qəzetinin də xalqın milli-mədəni tərəqqisində mühüm yeri vardır. İlk növbədə qəzətdə adı keçən mövzular diqqəti cəlb edir: Qəzetin izlədiyi yol; ədəbiyyat; bir millətin tərəqqisi, bir köylü qadın (hekayə) və s. “İləri”də yayımlanan şeirlər çox vaxt imzasız çıxırdı. Qəzətdə daha çox nəsr əsərləri yer alırdı. Əhməd Mə-

---

¹ Av. Ata Terzibaşı. Kerkük matbuat tarixi. Yaylacık Matbaacılık. II baskı. İstanbul – 2005. s.24-25

² Yenə orada. s.101

dəni, Səid Bəsim, Məhəmməd Həmasi, Əbdülkərim Hüseyn, Əli Saib, Nazim Rəfiq Qoçaq, Əsəd Naiboğlu, Tofiq Cəlal, qəzet heyətindən Dr. Safa Xulusi, Fəhmi Mustafa və Rəşad Arifin ictimai mövzularda yazdığı yazılar, ədəbi dəyərləndirmələr, ədəbi tənqid, hekayələr oxucular tərəfindən böyük maraqla qarşılanırdı. Bu baxımdan qəzetin 9 mart 1935-ci il sayında baş yazar Xulusinin “Milli duyğu” adlı yazısı diqqəti cəlb edir: “Yer üzündə yaşayan hər bir qövüm, hər bir millətin yüksəlmə, alçalma səbəblərini arayaacaq olursaq o qövüm və millətdəki tərbiyəyi-milliyənin meyvəsi, səmərəsi olan milli duyğunun husulə gətirdiyi təsir və mövcudiyyəti nisbətinin məhsut və ya məqsəd olduğu ilə anlaşılır.....Bu duyğu dünyaya gəlişdən tələq olunmalıdır; yəni ilk məktəbi ana qucağı olmalıdır. Ana bu günün öz ciyər-parələri, yarının yurd igidi olacaq küçücük çocuqlarına ilk milli duyğusunu öyrətməlidir...”¹.

1954 (8 may) - 1959-cu illər (27 mart) arasında türkcə-ərəbcə yayımlanan “Afaq” qəzeti də ictimai, ədəbi, həmçinin gündəlik aktual mövzuları əhatə etməsi ilə xalqın mədəni həyatında özünəməxsus yer tutmuşdur. Qəzeti Şakir Hürmüzi çıxarırdı. Nəşrinin ilk günlərində 8 səhifədə yayımlanan qəzet xalq arasında böyük maraqla qarşılanmışdır. Bu mətbu orqanın işıq üzü görməsində həmin dövrün bir çox görkəmli tədqiqatçı-alimləri, ədəbi simaları, o cümlədən Əta Tərzibaşı, Fuad Hamdi, Rza Dəmirçi, Rəşad Kazım Bayatlı, Şakir Sabir Zabit, Vahidəddin Bahaəddin, Rifat Səid Yolçu yaxından iştirak etmişlər. Qəzetin türkcə bölümündə Məhəmməd Sadiqin, Əsəd Naibin, Xızır Lütfinin, Rəşid Akifin, Tofiq Cəlalin, Həsən Görəmin, İnayət Rəfiqin, İzzəddin Abdinin, Bəhaüddin Salihinin, ərəbcə bölümündə isə Sinan Səidin, Əbdülxaliq Bayatlının və başqalarının şeirləri dərc olunurdu.

“Afaq” qəzetinin nəşri İraq türkmanlarını çox sevindirirdi. Çünki qəzetin səhifələrində, xüsusilə türkcə bölümündə etnoqrafik materialların, şifahi xalq ədəbiyyatı, milli mədəniyyət nümunələrinin, ayrı-ayrı şair və yazıçıların yaradıcılığından parçalar və s. nəşr olunması çox əhəmiyyət kəsb edirdi. Təbii ki, ilk vaxtlar qəzet yorulmaz tədqiqatçı Əta Tərzibaşının türkcə bölümündə redaktor olduğu müddətdə bu məqsədinə çatırdı. Lakin sonradan onun müyyən səbəblərdən qəzətdən ayrılması ilə bu mətbu

---

¹ Av. Ata Terzibaşı. Kerkük matbuat tarixi. Yaylacık Matbaacılık. II baskı. İstanbul – 2005. s.111

orqanın fəaliyyəti tədricən zəifləməyə başlamışdır. Həmçinin “Bəşir” qəzetinin nəşrə başlaması ilə tirajı da azalmış “Afaq”, nəhayət, öz yerini itirmiş olmuşdur.

Respublika dövründə nəşr olunan digər mətbuat orqanı 1958-ci ilin 23 sentyabrında yayıma başlayan “Bəşir” qəzeti idi. Türkcə-ərəbcə yayımlanan qəzet cəmi yeddi ay müddətində (1959-cu il 17 martda sonuncu 26-cı sayı ilə nəşri dayandırılmışdır) xalqla ünsiyyətdə olmasına baxmayaraq milli-mədəni tərəqqinin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Qəzetin idarə heyətində Əta Tərzibaş, Həbib Hürmüzi və başqaları vardı. Xalqın həyatını əks etdirən bir çox mövzularla yanaşı ədəbi-mədəni məsələlərin işıqlandırılmasına da geniş yer verən qəzetin hər sayında bütünlüklə bir səhifə folklor topluslarına ayrılmış, burada xoynat, mani, xalq türküsü, tapmaca, atalar sözü kimi yerli folklor nümunələrinə yer verilmişdir. Xalq arasından toplanan bu nümunələr xalq yaradıcılığının araşdırılması istiqamətində aparılan hər bir araşdırma üçün zəngin material ola bilər. Əsasən milli irsin yaddaşlarda həkk olunmasına böyük önəm verən “Bəşir” qəzeti İraq türkmanlarının özlərinə baş tacı bildikləri dahi Məhəmməd Füzuli və Hicri Dədənin yaradıcılığına 14 xüsusi sayısını ayırmışdır. Həmin dövrdə İraq-türkman ziyalılarının əksəriyyəti bu qəzetlə əməkdaşlıq edirdi. Eyni zamanda bəzi şairlərin ilk qələm meydanına çevrilən bu mətbu orqanın səhifələrində Əli Mərufoğlu, Nəcməddin Əsin, Mustafa Gökqaya, Sədat Ərbil, Süleyman Öcal, Sübhüiyə Xəlil Zəki və başqa şairlərin əsərləri dərc olunurdu. Görkəmli İraq-türkman şairi Nəsrin Ərbilin də ilk qələm təcrübəsi məhz bu qəzətdə işıq üzü görmüşdür.

“Bəşir” qəzetinin nəşrə başlaması münasibətilə Kərkükün çox məşhur şairi Məhəmməd Sadiq üç təbrük şeiri yazmış, bununla bağlı xalqın sevincini, arzu və istəklərini ifadə etmişdi. Şeirlərdən birində şair qəzetin xalq tərəfindən çox yüksək təqdir və ehtiramla qarşılandığını böyük ustalıqla qələmə almış, qəzeti ərəsəyə gətirənləri layiqincə mədh etmişdir. Bu baxımdan aşağıdakı misralar xüsusilə diqqəti cəlb edir:

İrfan dağıdan Tərzibaşızadə Atadır,
Birləşdirən insanları hər yerdə Atadır.
Əxlaqı gözəl, sai Məhəmməd Hacı İzzət,
Hər kəs oxuyur əslinə, əcdadına rəhmət.
...Birləşdi iki fikir; Bəşir adlı cəridə,
Çıxdı nə gözəl, parladı bu dürri fəridə.

Cümhuriyəti xalqa “Bəşir” verdi bəşarət,
İqbal ilə bu aləmə həp etdi işarət.
Vardır ki, bunun suhfei safında maqalat,
Hər bir sütunu nəşr ediyor xalqa kəmalat.
Vardır safhatında bunun fəlsəfə, hikmət,
Duyğu verir insana, edər millətə xidmət¹.

“Bəşir” qəzeti dilinin sadə və təmiz olması, xalqa daha yaxın olması və onun arzu-istəklərini əks etdirməsi, İraq-türkman mətbuat tarixində ilk dəfə folklor mövzusunda bu səviyyədə yer ayırması, səs sənətkarlarından bəhs etməsi və hər sayısında yerli xalq mahnılarından birinin şərhini verməsi, çağdaş şair və yazarların yaradıcılığını dəyərləndirməsi, Kərkük mətbuatında daha çox sayda (2500 tirajla) dərc olunan qəzet olması baxımından özündən əvvəl Kərkükdə çıxan digər mətbu orqanlardan fərqlənirdi.

Qəzetin qarşısına qoyduğu məqsəd, əslində, belə bir şüarla bəyan olunurdu: “Millətə əfəndilik yoxdur, xidmətçilik vardır. Millətə xidmət edən onun əfəndisidir”².

“Cümhuriyyəti qoruyalım” adlı bir yazıda qəzet xalqın gördüyü zülm və məşəqqətlərdən danışır, çıxış yolunu möhkəm birlikdə görür: “Millətə həqiqi qüdrət və qüvvəti fərdləri arasında gözükməyən birliyin sıx bağları ilə ölçülür”³. Başqa bir yazıda isə bu birlik türkmanların qüssə və kədərini, sevinc və fərəhinin əsas rəmzi olub onları mübarizədən-mübarizəyə çağırır, yeni qələbələrə ruhlandırır:

Zəfər bizə,
Haqq verdi zəfər bizə.
Millət bir olsa, bulmaz
Xainlər zəfər bizə⁴.

1958-ci ilin 14 iyulunda İraqda krallıq rejiminin öz yerini respublikaya verməsi ilə, yəni General Əbdülkərim Qasım rejiminin çevrilişindən sonra ölkənin əsasını təşkil edən üç əsas millətdən biri olması haqqında

---

¹ Av. Ata Tərzibaşı. Kerkük matbuat tarixi. Yaylıcak Matbaacılıq. II baskı. İstanbul – 2005. s.143-144

² Əta Tərzibaşı. “Göstəriş xəstəliyi”. Bəşir, qəzeti, sayı 23, 24 fevral, 1959. s.2

³ Sinan Səid. İraqda türk mətbuatı və ədəbi məsələlər. Filologiya elmləri namizədi elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya. Bakı -1969. s.168

⁴ Bəşir qəzeti. 17 mart 1959, sayı 26. Bağdad. s.5

bəyanat türkmanları çox sevindirmişdi. Lakin bu sevinc uzun sürməmişdi. Cəmi bir il sonra – 1959-cu ilin 14 iyulunda Respublika günü ilə əlaqədar bayram tədbirlərinə qatılmış türkmanlara amansız divan tutulmuş, cəmiyyətdə çox tanınmış onlarla türk əsilli vətəndaş vəhşicəsinə qətlə yetirilmişdir. Üç gün (14-16 iyul) davam edən bu qanlı hadisələr zamanı hətta türkcə danışmaq belə qadağan edilmişdir. Həmin günlərin ağrı-acısını xalq şairi Mustafa Gökqaya “1959-cu ilin temmuz bayramı” – əslində bayram əhval-ruhiyyəindən daha çox bəşəri faciə, nisgil, həsrət ifadə edən, kədərli süjet xəttinə malik bir şeiri ilə belə dilə gətirmişdir:

Nənə*, bayram olmadı?
Baxım, babam gəlmədi?
Mənimçin zübun* çeket*
Babam nişin almadı?
Nənə, babam gəlmədi,
Mənim səbrim qalmadı.

Gün batdı, gecə oldu,
Bilmirəm, necə oldu.
Dünya gözüm ögündə
Rəng-rəng alaca oldu.
Nənə, babam gəlmədi.
Mənim səbrim qalmadı¹.

Şair sadə xalq dilində yazdığı bu şeirdə ləhcə xüsusiyyətlərini saxlamış, türkmanlara qarşı aparılan amansız işgəncələrə, soyqırırma ürək yandıran dərin eyhamla toxunmuş, baş verən qanlı hadisələrə diqqəti yönəltmişdir:

Nənə, nədən ağlısan?
Qapıları bağlısan?
Nişin türkman kəsillər?
Uşaxları saxlısan.

Nənə, babam gəlmədi?
Mənim səbrim qalmadı.

---

¹ Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi. 1963, haziran, yıl 3, sayı 1,2. Bağdad. s.40

Genə nənəm yığladı,
Cigərimi dağladı:
“Balam! Türkman kəsillər!”
Evdə məni saxladı.

Nənə, babam gəlmədi,
Mənim səbrim qalmadı.
Nənə yığlar, qız yığlar,
Oğlan yığlar, yüz yığlar.
Bir-birin qucağlıyıb
Dizə vurur, diz yığlar.
Nənə, babam gəlmədi,
Mənim səbrim qalmadı¹.

Fikrimizcə, bu əsəri XX əsr İraq-türkman ədəbiyyatında xalq şeirinin ictimai-siyasi məzmun kəsb edən ən gözəl nümunələrindən biri hesab etmək olar. Bu qanlı hadisələr İraq türkmanlarının milli mücadilə tarixinə Kər-kük qətliamı kimi yazılmışdır.

Əvvəllər 1000-1500, sonradan isə 2500 tirajla çıxan “Bəşir” qəzetinin fəaliyyətinin davamına bütün söyləri ilə çalışan bir qrup ziyalı – yazı işləri müdiri Məhəmməd Hacı İzzət həbs olunub İmara bölgəsinə, qəzetin əsas heyətində yer alan Həbib Hürmüzi də həmin gün tutulub Bağdadın 300 km cənubunda Nasıriyyəyə, bir gün sonra isə qəzetin redaktoru Əta Tərzibaşı Bağdadda hərbi qarnizonda həbs edilərək ölkənin cənubuna sürgün edilmişdir.

İraq türkmanları öz milli mənəvi-mədəni haqları uğrunda apardıqları mübarizənin nəticəsində 1959-cu ilin fevralın 1-də Bağdad radiosunda hər gün yarım saat olmaqla bir proqramın yayınlanmasına nail olmuşdular. Həmin proqramda əsasən xoyrat, mani, xalq mahnıları və s. kimi türkmanlar arasında geniş yayılmış folklor nümunələrinin səsləndirilməsinə əhəmiyyət verilirdi. Bu nailiyyətin ardından 1960-cı ilin mayın 7-də Bağdadda “Türkman Qardaşlıq Klubu” (sonradan Ocağı) yaradılmışdır. Qeyd edək ki, İraq türkmanlarının müasir milli-mədəni və sosial-ictimai tarixində bu qurumun çox mühüm rolu vardır. 1961-ci ilin may ayının 1-

---

¹ Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi. 1963, haziran, yıl 3, sayı 1,2.Bağdad. s.40

də Ocaq tərəfindən eyniadlı “Qardaşlıq” dərgisinin ilk sayı nəşr edilmişdir. Ayda bir dəfə 48 səhifədə yarı ərəbcə “الاحياء” (əl-Əxə’), yarı türkmanca “قارداشلق” (Qardaşlıq) çıxan bu dərgi bir çox ədəbiyyatçı və şairlər yetirmiş, onlar üçün geniş üfüqlər açmışdır.

“Qardaşlıq” dərgisi İraqda təkcə türkmanlar yox, həm də bütöv ölkə əhalisi üçün çox mühüm olan tarixi bir dövrdə nəşrə başlamışdır. Bu dövr, yəni XX əsrin ikinci yarısı ölkənin ictimai-siyasi, eləcə də iqtisadi həyatında çox vacib məqamlarla yadda qalmışdır. Dərginin nəşrini bir çox tarixi ictimai-mədəni amillər şərtləndirirdi. Bu amillərdən birincisi və təbii ki, ən vacibi türkmanların əhatə olunduğu dil və mədəni ortam baxımından yad xalqlar arasında öz dilini, folklorunu, ədəbiyyatını, mənəvi-mədəni dünyasını, bütövlükdə etnik varlığını, coğrafiyasını tanımaq və qorumaq cəhdlərindən doğurdu. Bu dərginin fəaliyyəti ilə yaxından tanış olduqda onun nəşr olunduğu dövrü və mühiti nə qədər aydın işıqlandırdığını izləmək mümkündür. Fikrimizcə, İraq türkmanlarının, xüsusilə ötən əsr ərzində dərc olunmuş bütün mətbu orqanları tutduğu mövqeyindən və zaman kəsiyindən asılı olmayaraq xalqın tarixi təşəkkülündə, milli mənəvi-mədəni dirçəlişində, ədəbi inkişaf prosesində mühüm rol oynamış və özünəməxsus çəkiyə malik olmuşdur. Bu baxımdan həmin mətbu orqanların hər birinin bu və ya digər dərəcədə araşdırılması böyük aktuallıq kəsb edir və vacibdir. “Qardaşlıq” dərgisinin bu mənada qazandığı nailiyyətlər, göstərdiyi xidmətlər ölçüyəgəlməzdir və bu, onun mövzu genişliyi, aktuallığı, janr müxtəlifliyi, yer verdiyi mövzuların zəngin tərkibi, müşahidə üstünlüyü, xalq auditoriyasının nəzər-diqqətini özünə cəlb etməsi, onunla birbaşa ünsiyyətdə olması və s. bu kimi vacib xüsusiyyətləri ilə xarakterizə oluna bilər.

Türkmanların müqəddəratında çox vacib bir mərhələni təşkil edən bu dövrdə, xüsusilə anadilli məktəblərin fəaliyyətinə yalnız kağız üzərində icazə verilən həmin tarixi kəsində onların özünüifadə və özünütəsdiqində mühüm rol oynamış “Qardaşlıq” dərgisinin nəşri bütövlükdə İraq elmi-ədəbi-mədəni mühitində çox əhəmiyyətli və yaddaqalan bir hadisə idi. Dərginin cəmiyyətin, demək olar ki, hər bir zümrəsi tərəfindən qəbul edilərək geniş auditoriya qazanmasında öz geniş araşdırmaları, aktual və cəsarətli yazıları, elmi mülahizə və qənaətləri, canlı dialoqları ilə diqqəti cəlb edən vətənpərvər, qəlbi milli duyğularla döyünən, milli kimliyini hər şeydən üstün tutan istedadlı qələm sahiblərinin xidmətləri misilsizdir.

Onların min bir əziyyətlə, bəzən maddi sıxıntılara sinə gərərək ərsəyə gətirdikləri dəyərli yazılar dərginin uzun müddət işiq üzü görməsinin bariz təminatçısı olmuşdur. Başda tanınmış tədqiqatçı Əta Tərzibaşı olmaqla Şakir Sabir Zabit, Məhəmməd Xurşid Daquqlu, Əbdülhəkim Mustafa Reji-oğlu, Mövlud Təha Qayaçı, Şakir Sabir Mühəndis, İbrahim Daquq-lu, Əbdülxalıq Bayatlı, Rifat Yolçu və onlarla başqa müəlliflərin yorulmaz səyləri nəticəsində dərginin səhifələrində dilə, tarixə, şifahi xalq yaradıcılığına, etnoqrafiyaya, ədəbiyyata aid yüzlərlə sanballı məqalələr dərc olunmuşdur.

Dərginin ilk rəsmi məsul redaktoru Avuqat Məhəmməd Hacı İzzət idi. Sonradan isə jurnal redaksiya heyətinin fəaliyyəti ilə öz nəşrini davam etdirmişdir. Fədakar alim Əta Tərzibaşı da jurnalın türkcə bölümünü bir müddət idarə etmişdir.

İlk sayısının baş yazısında dərgi bütün oxucularına öz qayə və məramını belə bildirir: "...“Qardaşlıq” bu sözün daşdığı bütün duyğuları dəyərli oxuculara ulaşıdırmaq istərkən uzun çağlardan bəri bu qutsal torpağın köksündə yaşayan, savunması üçün qanlar tökən, sevgisini candan daha üstün tutan yalnız türkmanlara deyil, yurdumuzun hər yurddaşına bu qardaşlığı bütün varlığı ilə yaşatmaq üçün əlini uzadır... “Qardaşlıq” bizə əyiliyi (yaxşılığı) olan bilgiləri artırmaq ilə yayımlanmaya və şimdiyə qədər araşdırılmamış, yayımlanmamış və sağlanmış həp milli varlığımızı bəliyməyə, gələcək törələrimizə ölməz bir iz olmaq üçün çalışacaqdır”¹.

Dərginin səhifələrində dilə, folklorə, etnoqrafiyaya, tarixə, ədəbiyyata dair materiallar dərc edilirdi. “Yeni türkman ədəbiyyatının təməl daşı” olan “Qardaşlıq” dərgisi olmasaydı, türkman ədəbiyyatının sonrakı mövqeyini düşünmək belə çətin olardı. Dərginin ərəbcə bölümündən fərqli olaraq türkcə bölümü türkman mədəniyyəti, ədəbiyyatı, tarixi, dili, folkloru, adət-ənənəsi kimi geniş sahələri əhatə etməkdə çox irəli getmiş, bu elm sahələri ilə bağlı araşdırmalara geniş yer vermişdir.

“Qardaşlıq” dərgisinin nəşrə başladığı ilk illər o qədər təlatümlü, ziddiyyətli idi ki, insanlarda kədər, ümitsizlik vardı, türkmanlar öz dillərini, adət-ənənələrini yalnız evlərində, geniş mənada isə yaşadıkları ərazilərdə daha çox qoruyub saxlamağa səy göstərirdilər. Bu səbəbdən də dərgidə İraq-türkman folklorunun çox qiymətli nümunələrinin qeydə alınması nəşr edilməsi zərurəti yaranırdı. Şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri

---

¹ Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və mədəniyyət dərgisi. 1960, mayıs, yıl 1, sayı 1. Bağdad.s.25

müxtəlif illərdə dərginin, əsasən “Folklor” (1966, 11-12; 1970, 6; 1971, 6-7; 1973, 5-6 və s.), “Folklor araşdırmaları” (1970, 7-8 və s.) və “Folklorumuz” (1965, 2 və s.) başlığı altında geniş oxucu auditoriyasına çatdırılırdı. Çox təqdirəlayiq haldır ki, həmin dövrdə türkman ziyalıları arasında çox tanınmış, öz tərəqqipərvər, soya-kökə bağlılıq nümayiş etdirən fikirləri, yazıları ilə geniş oxucu auditoriyası qazanmış yazı müəllifləri yorulmadan dərgidə, demək olar ki, fasiləsiz bu mövzuda araşdırmalarla yer alırdılar.

“Qardaşlıq” dərgisində folklorun toplanması, nəşri və tədqiqi çərçivəsində şifahi xalq ədəbiyyatının geniş yayılmış janrları arasında daha çox yer verilən qeydsiz-şertsiz xoyratlardır. Bütün fəaliyyəti boyu dərginin nömrələrində minlərlə xoyrat mətni nəşr olunmuş, bu qədim və xalqın milli sərvəti kimi qoruyub saxladığı folklor nümunələrinin tədqiqinə onlarla məqalələr həsr edilmişdir. Dərginin 1963-cü il iyun ayında Əbdülhəkim Mustafa Rejioğlu “Şeir toplumun olmalı” məqaləsində xalqın milli kimlik qaynağı olan dilin və şifahi xalq ədəbiyyatının, demək olar ki, bütün elm sahələrinə olan böyük təsirindən danışır: “Gerçək ədəbiyyatın iki böyük qaynağı vardır: toplumun özü, toplumun öz dili”. Ədəbiyyat yoluna işıq tutacaq, ədəbiyyatı millətin gərəkli bir nəsnəsi olaraq qəbul edib bütün ədəbi yazılara toplumun gözü ilə, hissi ilə baxa biləcək, ədəbiyyata idealını, zövqünü, şövqünü, çeşnisini verə biləcək tək çıxar yol toplumun vicdanına dönmək və toplumun öz dilini qonuşmaqdır.

Çünki həyatın hər şeyinin əsl sahibi xalq kütləsidir. O tutarsa, hər şey çözüldü deməkdir. Bizim dədə yadigarı olan o doyulmaz, canım qoryatlarımızın dündən daha təzə, daha qüvvətli, yarın üçün daha canlı, daha nazlı oluşunun sirri.

Yüz illərin ötəsindən bizə yadigar qalan bu milli sərvət daim xalqımızın incə duyğularla dolu eşq və sevinclərinin bir ifadəsi, hissli bənliklərinin səmimi bir tərənnümü, təvəkkül və iztirablı hayqırışlarıdır”¹.

Bu yazının müəllifi oxucusuna İraq türkmanlarının milli dəyəri kimi üstün bildiyi xoyratlara sevgi, məhəbbət oyadaraq yazır: “Sənətkarına qarşı hər kəsdə bir heyranlıq duyğusu oyandıran qoryatlarımız günün ictimai-siyasi yaşantılarını ən coşğun, ən zərif, sadə və səmimi, bəzən də lətifəvari bir şəkildə xalq dili ilə əks etdirir. Hələ könül savaşılarını nə ilahi, nə musiqili, nə içtənliklə canlandırır, hər dinləyəndə sanki bir sehr-

---

¹ Mustafa Rejioğlu. Şeir toplumun olmalı. Qardaşlıq dərgisi, iyun 1963, sayı 1-2, Bağdad. s.38

ovsun təsiri bağışlayır. Xalqımızın vicdanına, dilinə söykəndiyi, güvəndiyi üçün qoyratlarımız sonsuzluğadək eyni sevgi haləsi içində yaşayacaqdır. Çünki qoyratlarımız ulusal varlığımızın bir simvolu, xalqımızın və yurdumuzun ta özüdür:

Namərdə çal,
Çək xəncər, namərdə çal.
Onda qiyamət qopar,
Mərd qapısını namərd açar.

Yüz incidi,
Yüz sədəf, yüz incidi.
Mən yarı incitmərəm,
Yar məni yüz incidi.

Ağlama, naçar ağlama,
Gündür, keçər, ağlama.
Bu qapıyı bağlayan xudam
Bir gün açar, ağlama.

Dəmdə gül,
Qəmdə bülbül, dəmdə gül.
Şadlıqda hər kəs gülər,
Sən yigit ol, qəmdə gül.

Birdə vay,
İkidə vay, birdə vay.
Bir dərdə mən düşmüşəm,
Desəm vay, deməsəm vay.

Bir də mən,
Doldur içim bir də mən.
Gün getdi, ömr azaldı,
Gənc olmam bir də mən”¹.

---

¹ Mustafa Rejioğlu. Şeir toplusunun olmalı. Qardaşlıq dərgisi, iyun 1963, sayı 1-2, Bağdad. s.38

Eyni zamanda müəllif “bir də o baş ağrısı və bütünü ilə bizdən olmayan divan ədəbiyyatına bir göz ataq” qənaəti ilə yad mədəniyyətin gətirdiyi fəsadlara toxunmuşdur: “Kökü xaricə bağlanan bu tərz ədəbiyyat nə xalqla maraqlandı, nə də xalqın səsinə heç yerə çatdırmadı və buna görə də “öz əcəlindən əvvəl öldü”... O yazır, sultanlar və çevrələri xalqdan gələn dəyərlərə o qədər də əhəmiyyət verməmiş, ən çox əcəm ədiblərinə rəğbət göstərmiş və onları ağırlamışlar”¹. Qeyd edək ki, məqalə müəllifi burada osmanlı yüksək dairələrində İran ədəbiyyatına və mədəniyyətinə ifrat aludəçiliyin dərəcəsinin XV əsr şairi Ləlinin məşhur örnəyindən də məlum olduğunu qeyd edir. Əslən toqatlı olan Ləli bir müddət İrana (Əcəmə) gedib orada yaşamış, fars ədəbi mühitinə daxil olmaqla “mərzi-mütəəccəm” olmuşdur (əcəmiləşmişdir). Anadoluya qayıtdıqdan sonra Sultan Mehmet Fatehin ədəbi məclisinə daxil olmaq üçün o özünü iranlı kimi qələmə vermişdir. Lakin bir müddət sonra əsl mənşəyi haqqında həqiqət üzə çıxdıqda o, sultan məclisindən qovulmuşdur. Əslində, gözəl şair olan Ləli iranlı deyil, Anadolu türkü olduğu üçün ədalətsizliyə məruz qalmışdır².

Müəllif təəssüf hissilə qeyd edir ki, divan ədəbiyyatı hər yönü ilə xalqa inanmamışdı və xalqdan deyildi. Müəllif yazır: “Özətlə bu basmaqəlib ədəbiyyat nə xalqın içtənliyindən doğmuşdu və nə də xalqın öz dili idi. Onunçün yaşamadı və bir daha dönməmək üzrə tarixin qaranlıqlarına gömüldü”³.

İraq türkmanlarının milli rəmzi olan xoyratlar dərginin bütün nömrələrində, hətta “Folklor” bölümünün yer almadığı⁴ nömrələrdə belə dərc olunmuşdur. Ümumiyyətlə, bütün nəşr həyatı boyu “Qardaşlıq” dərgisində yer almış folklor janrlarından danışarkən onları aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilərik:

- 1) Xoyratlar;
- 2) Manilər;

---

¹ Mustafa Rejioğlu. Şeir toplumun olmalı. Qardaşlıq dərgisi, iyun 1963, sayı 1-2, Bağdad. s.39

² Şahin Mustafayev. Səlcuqilərdən Osmanlılara. XI-XV yüzilliklərdə Anadolunun türk mühitində etnosiyasi proseslər. Bakı, “Elm”, 2010. s.201

³ Mustafa Rejioğlu. Şeir toplumun olmalı. Qardaşlıq dərgisi, iyun 1963, sayı 1-2, Bağdad. s.40

⁴ Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi. 1963, temmuz, yıl 3. Bağdad. s.42; Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi. 1965, nisan, yıl 4. Bağdad. s.44 və s.

- 3) Atalar sözləri;
- 4) Məsəllər;
- 5) İnanclar;
- 6) Tapmacalar;
- 7) Uşaq folkloru;
- 8) Lətifələr;
- 9) Mərasim folkloru;
- 10) Nağıllar;
- 11) Əfsanə və rəvayətlər və s.

Əsasən millətin gələcəyindən narahatlıq duyğusunun dərginin başlıca qayəsinə çevrildiyini burada yer alan bir çox məqalələrdən görmək mümkündür. Dərgidə yalnız folklor deyil, eyni zamanda dil və folklor qarşılaşdırması əsasında işlənilmiş yazılara da rast gəlirik. Belə məqalələrdən biri dərginin həmin sayının “Dil araşdırmaları” bölümündə “Xoyratlarımızda öztürkcə sözcüklər” başlığı ilə verilən bir neçə xoyratda bəzi sözlərin yerinin müəyyən olunmasına və şərhinə həsr edilmişdir:

“Oxu sınsın,
Aç sinəv, oxu sınsın.
Sən dayan gül ağaca,
Gülə də qoxu sınsın.

Özüm neynim,
Bu dərdə dözüüm, neynim.
Od sənnən, odun mənnən,
Yandırım özüm, neynim.

Üz mənnən,
Rəqib, şərüv üz mənnən.
Qəm yardan vəfalıdı,
Heç çevirməz üz mənnən.

Üzə dən-dən,
Zülfüv üzə dən-dən.
Sərt qaya, yavru kəklik,
Endirdim üzə dən-dən¹.

---

¹ Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi. 1963, haziran, yıl 3, sayı 1, 2. Bağdad. s.44

Müəllif artıq dildə unudulmuş, lakin xoyratlarda yaşadılan bəzi sözlərin şərhini verməyi də unutmamışdır. Yazı müəllifi bizim də türkcəmizdə unudulmuş “dəndənmək” sözünün mənasını da nəzərimizə çatdırır: Əslində, mənası “dağılmaq-dağıtmaq” olan bu feil bu gün dilimizdə yalnız “dən-dən” kimi işlənməkdədir.

Qeyd etdiyimiz kimi, dərğinin, demək olar ki, bütün nömrələrində xoyratla bağlı istər toplama, istərsə də araşdırma xarakterli müxtəlif yazılar yer almışdır. Dərğinin 1973-cü il may-iyun sayının “Folklor” bölümündə yer almış “Bir Kərkük gecəsi” yazısı bu baxımdan xüsusilə diqqəti cəlb edir. Bildiyimiz kimi, Kərkükdə çox tanınmış xoyrat çağırən ustad sənətkarlar – xanəndələr yaşamışlar. Hazırda da o böyük sələflərin ardıcilları bu qədim və qiymətli sənəti davam etdirirlər. “Qardaşlıq” da həmin deyişmə məclislərindən biri və oradakı coşqu işıqlandırılır. Bu yazıda 1962-ci ilin 15-16 noyabr gecəsi təşkil olunmuş məclisdə iştirak edən çağırçılar arasındakı ustad xanəndələrdən İzzəddin Nemət və Sıddıq Bəndə Qafurun da olduğu diqqətə çatdırılır. Həmçinin Rəşid Külə Raza ilə Məhəmməd Gülboyun qarşılaşdığını nəzərə çatdıran yazıda bu deyişmənin daha çox müxalif, bəşiri, yətimi, muçıla, iydələ və dəlihəsəni üsulları üzərində qurulduğu qeyd edilir: “Məhəmməd Gülboyun yumşaq bir davranışı vardı. Rəşid Külə Raza isə sərt bir dil işlədirdi. Bir ara Rəşid Külə Razanın söylədiyi:

Namazı,
Mən qılmadım namazı.
Rəqib bir boyağ əzip,
Nə zəğ istər, nə mazi¹.

xoyratına Məhəmməd Gülboy qarğış dolu belə bir cavab vermək məcburiyyətində qalmışdı:

Rəqib, dərdiv beş olsun,
Beş ikən on beş olsun.
Düşəsən uca dağdan,
Boynuv xurdu-xaş olsun.
Yorğanıv çağır tikan,
Döşəgiv çim daş olsun.
Yaz günü təmuz tabaq,
Yastuğuv ataş olsun.

---

¹ Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərğisi.1973, mayıs-haziran, yıl 12. Bağdad. s.46

Bu cavaba çox əsəbiləşən Rəşid Külə Raza rəqibinə belə cavab verir:

Dağ adamı,
Avçıdı dağ adamı.
Məclisə saqi gəlsin,
Gəlməsin dağ adamı.
Gözüm bir ilan görüb
Edər dağ-dağ adamı”¹.

Məclisi bütün təfsilatı ilə oxucunun diqqətinə çatdıran bu yazı çağırçılığın bütün emosional vəziyyətini olduğu kimi verməyə çalışır: “Vəziyyət belə gərginləşəndə İzzəddin Nemət araya girib mahnı oxumağa başlayır. Camaat da mahnını döndərərək (xor hissəsini oxuyaraq) məclisdəki gərginliyi aradan qaldırmağa çalışırlar. Daha sonra Məhəmməd Gülboy vəziyyəti xoşluğa doğru dəyişmək üçün bu xoyratı çağırır:

Rzamı,
Təhsil eylə rzamı.
Gözlərvdənmi içtim (İzzəddin)
Ləbiv ilə məzəmi.

Xoyratı söylərkən miyanələri arasında İzzəddin deyə müraciət etdiyi şəxsin “Qızım, sənə deyirəm, gəlinim, sən eşit” qəbilindən olaraq doğrudan-doğruya Rəşid Külə Razaya aid olduğu bilinir. Rəşid Külə Raza da sanki İzzəddin Nemətə müraciət edərək, əslində isə Məhəmməd Gülboya cavabında “yağla yağlar, soğanla dağlar” şəklində olan bu xoyratı deyir:

Bir dənə bəgəm (İzzəddin),
Qıymam gevlivə dəgim.
Həqdən necə rəvadi?
Mən yada boyun əgim.

Məhəmməd Gülboy dostanə münasibətini davam etdirərək səmimiyyət ifadə edən xoyratlar üçün anlayışlı cavablar gözləyirdi. Lakin o:

Gilap kim səpə bili?
Gevil kim yapa bili?
Saxlansam dost qoynunda
Məni kim tapa bili?
Xoyratının cavabını da özü verir:

---

¹ Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi.1973, mayıs-haziran, yıl 12. Bağdad. s.46

Gilap mən səpə billəm,
Gevil mən yapa billəm.
Saxlansav dörd guşədə
Səni mən tapa billəm.

Rəşid Külə Raza isə həzin-həzin nobatçı üsulu ilə ard-arda halına münasib bir neçə xoyrat çağırdı:

Heyf oldu, mən qocaldım,
Axca verdim, tac aldım.
Oldum xublarə köprü,
Hər gələnnən bac aldım.

Getti bizim çağımız,
Qəzəl oldu bağımız.
Yel oldu, yağış oldu,
Töküldü yarpağımız.

Nəhayət, Məhəmməd Gülboy Rəşid Külə Raza oğluna xitabla “Rəşə (Rəşid), mənim ustamdı” deyər etiraf edir və məsələ bitmiş sayılır¹.

Folklorşünas alim Əta Tərzibaşı qarşılıqlı xoyrat çağırma ənənəsindən bəhs edərkən “qəşşərbəqəşşər çağırmağ” və “qəşşərin verməğ” adlandırılan belə çağırmaların çox vaxt narahatlığa, döyüşə, hətta yaralama və öldürmə kimi hallara səbəb olduğunu göstərmişdir². Beləliklə, bu yazıda oxucuya təkcə bütövlükdə məclis haqqında yox, eyni zamanda onun ayrı-ayrı incəlikləri, çağırçı mədəniyyəti, deyişmə ənənəsinin texniki tərəflərindən başlamış müxtəlif xoyrat çağırma üsulları və s. Haqqında ətraflı məlumat verilir.

“Qardaşlıq” dərgisi öz səhifələrində daha çox toplanmış orijinal xoyrat mətnlərinin nəşrinə yer vermişdir. Belə xoyratlar arasında altı, səkkiz, on misralı xoyrat nümunələrinə rast gəlmək mümkündür. Dərginin 1970-ci il 7-8-ci sayında “Xalq şeirlərimizdən” başlığı altında yer alan bu xoyrat həm də misralarının sayına görə diqqətli cəlb edir:

Çiməni
Su gögərdib çiməni.
Dağlarda bitən lalaydım,
Qoparddı yolçu məni.

¹ Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi. 1973, mayıs-haziran, yıl 12. Bağdad. s.47

² Ata Tərzibaşı. Kerkük Hoyratları ve manileri. İstanbul, Ötüken Yay. 1975. s.197

Dəryada balıq idim,
Çəkdi qullabçı məni.
Havada bir quş idim,
Endirdi torçu məni.
Çöllərdə ceyran idim,
Vurdu kor ovçu məni.
Bükdü kürəyə qoydu,
Qəddar dəmirçi məni.
Ağ gümüşə döndərdi,
Zalım altunçu məni.
Gəlmişəm yar yanından
Çi yarı gör, çi məni¹.

Görkəmli tədqiqatçı Əta Tərzibaşı “Kərkük xoyratları və maniləri” adlı fundamental əsərində bu xoyrat nümunəsini iki xoyrat şəklində təqdim etmişdir².

“Qardaşlıq” dərgisi, xüsusilə folklor nümunələrinin toplanması və nəşri işinə çox əhəmiyyət vermişdir. Dərginin, demək olar ki, bütün nömrələrində xalq arasından toplanmış şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri yer almışdır. Bu folklor mətnlərinə bəzən professional yanaşma müşahidə olunmasa da, birbaşa xalqdan toplandığına görə çox əhəmiyyət daşıyır. Bəzi hallarda toplanmış orijinal mətnlərə müəllif müdaxiləsi duyulur, yəni folklor mətninin dili, burada yer alan bəzi spesifik ifadələr dəyişdirilir. Bildiyimiz kimi, XX əsrin 50-ci illərində İraq türkmənlərinin tək-cə xalq danışığı dilində yox, həm də yazı dilində, xüsusilə mətbuatın dilində Azərbaycan türkcəsinin xüsusiyyətləri üstünlük təşkil edirdi. Bu məqam türkmən ziyalılarının məqalələrində də öz əksini tapmışdır³. Lakin ötən əsrin 50-ci illərindən sonra Türkiyə türkcəsi ədəbi dil norması kimi qəbul edilmiş, danışığı dili ilə imla arasında müəyyən ziddiyyətlər yaranmışdır. Dərginin “Folklor” bölümündə yer almış “Xalq hekayələrimizdən. Görməmişin ərməğanı” adlı lətifə deyilən məqamlarla yadda qalır. Burada folklor mətni qeydə alındığı bölgənin ləhcəsində verilsə də, qismən ədəbi dilə, yəni Türkiyə türkcəsinə keçid müşahidə olunur: “Sonradan görmüş bir tacir olan Osman dayı bir gün səfərə çıxıb getdiyi yerdən uşaqlarına

¹ Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi. 1970, yıl 10, sayı 7-8. Bağdad. s.34

² Ata Terzibaşı. Kerkük Hoyratları ve manileri. İstanbul, Ötüken Yay. 1975. s.324

³ Əta Tərzibaşı. Yazı dili, qonuşma dili. Qardaşlıq dərgisi, yıl 2, sayı 4, Bağdad, 1962. s.34

hədiyyələr göndərir. Ərməğan arasında bunlar vardı: arvadı üçün bir boyunbağı, oğluna bir börk, böyük qızına bir cüt sırğa, kiçik qızına da bir üzük. Hamı öz ərməğanını götürüb taxır. Tacir səfərindən qayıdanda ev adamlarını böyük bir təlaş içində görür. Soruşur ki, bu səs-küy nədir? Kiçik qızı üzüyünü göstərib deyir ki, bacıma dedim, havuşu* süpür, hə, süpürmədi. Böyük qız başını yelləyə-yelləyə sırğalarını göstərib deyir ki, havaxt dediv? Havaxt dediv? Oğlu da başındakı börkünü yelləyib deyir ki, ha vallah dedi, ha vallah dedi. Anaları da var-qüvvəsilə iki əlini yaxasındakı boyunbağının üstünə qoyub qışqırır ki, yandım əlivizdən, yandım əlivizdən. Yazıq kişi bunları eşidib ayağındakı qırmızı başmağı çıxarıb deyir ki, ağılvızı başıvıza yığmasavız, indi hamıvızı bunnan döyərəm. Beləliklə, hamısının səsi kəsilir”¹.

Dərginin həmin sayında xalq arasında istər yaşlı nəsil, istərsə də gənc nəsil arasında hazırcavablığı, iti zəkani, aydın düşüncəni göstərən, elin müdrikiyindən xəbər verən tapmacalar da yer alır:

İki atım var,
Bir-birini qavar.
Biri gülərsə,
O birisi ağlar.
Biri göz qızarı,
O biri dil çıxarı .

Tap, nədi?
Gəzər obanı,
Altı qıçı var,
İki dabanı

Tapmacaların cavabları tapmaca mətnlərinin aşağı hissəsində yer alır: Yer ilə göy və tərəzi². Eyni zamanda dərginin bir çox başqa saylarında da³ və s. tapmaca nümunələrinə rast gəlmək mümkündür.

“Qardaşlıq” dərgisinin bütün nəşr həyatı boyunca xüsusi önəm verdiyi cəhətlərdən biri də öz səhifələrində “Gənc qələmlər” başlığı altında çoxlu sayda gənc şairin yaradıcılığına geniş meydan açması idi. Xüsusilə qeyd etməyə dəyər ki, İraq-türkman ədəbi mühitində, demək olar ki, bütün

¹ Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi. 1963, haziran, yıl 3, sayı 1,2.Bağdad. s.54

² Yenə orada.

³ Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi.1965, şubat, yıl 4. Bağdad. s.44

gənc şairlər yaradıcılığa xalqın şirin ləhcəsində yazdıqları xoyratla başlayırlar. Dərginin nəzərdən keçirdiyimiz bir çox nömrələrində¹ həmin başlıq altında yüzlərlə belə qiymətli folklor mətnlərini görmək mümkündür. Dərginin 1965-ci ilin fevral sayında “Gənc qələmlər” başlığı altında 15-dən çox şairin 40-dan çox xoyratı verilmişdir².

Dərgidə nəşr edilən digər folklor janrları arasında atalar sözləri də geniş yer tutur. Xalq məişətinin, demək olar ki, bütün sahələrini əhatə edən, əsrlərdən qopub gələn, əcdadlarımızın müdrik söz xəzinəsindən nişan verən bu qədim folklor nümunələri dərginin əksər nömrələrində yer almışdır. Dərginin 1965-ci il fevral sayının “Folklorumuz” bölümündə ayrı-ayrı bölgələrdən toplanmış atalar sözləri³, eyni zamanda “Tələfər atalar sözlərindən”⁴, eləcə də bəzi dünya xalqlarının atalar sözləri⁵ dərc olunmuşdur. Dərginin 1970-ci il VI sayında “Ata sözləri” başlığı altında aşağıdakı atalar sözü nümunələri yer almışdır:

Dilli dillidən xoşlanır, imam ölüdən xoşlanır.
Əcəl gəldi cəhanə, baş ağrısı bəhanə.
Düşmanə silah gərək, ya düşməndən iraq gərək.
Dəniz dalğasız olmaz, qapı halqasız olmaz.
Dəmir islanmaz, dəli uslanmaz.
Dərdin yoqsa söylən, borcun yoqsa evlən.
Altı-altıya iş omaz, arpa unundan aş olmaz.
Dügün olur iki kişiyə, qayğusu düşər dəli qomşuyə⁶.

Bu nümunələr arasında bəzi məsəl və deyimlər də atalar sözləri kimi təqdim olunmuşdur:

Arxa su gələnə qədər qurbağanın gözü patlar.
Arpa samanı ilə, kömür dumanı ilə.
At bəslənirkən, qız istənirkən.
Dilim, səni dilim-dilim diləyim,
Hər başıma gələni səndən biləyim.

---

¹ Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi. 1963, haziran, yıl 3, sayı 1,2. Bağdad. s.55; Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi. 1963, temmuz, yıl 3. Bağdad.s.50; Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi. 1965, nisan, yıl 4. Bağdad. s.52 və s.

² Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi. 1965, şubat, yıl 4. Bağdad. s.47-48

³ Yenə orada. s.39

⁴ Yenə orada. s.33

⁵ Yenə orada. s.31

⁶ Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi. 1970, yıl 10, sayı 6. Bağdad. s.33

Dəmir tavında, dilbər çağında.
Balçının var bal tası, odunçunun var baltası.
Əl əl ilə, dəyirmən yel ilə¹.

Eyni zamanda dərginin 1973-cü il may-iyun sayında “Yerli ata sözlərindən” başlığı altında yer alan atalar sözləri arasında da eyni halı müşahidə etmək mümkündür:

Adam adamın acığına bir güvəc duz yeər.
Oldu, oldu, olmadı, xamır suyu.
İlan vuran ip sürüntüsündən qorxar.
İldən, aydan bir namaz... o da haqqa yaramaz.
Bir çulum var.. ataram, harda gəlmiş, yata².

Dərginin ayrı-ayrı müəllifləri tərəfindən toplanmış atalar sözlərindən başqa bəzən “Kərkük əskilər sözü” başlığı altında qədim tarixi özündə yaşadan gözəl deyimlərə də rast gəlirik. Dərgidə tez-tez maraqlı folklor nümunələrini toplayıb dərc etdirən Mövlud Təha Qayaçı 1966-cı ilin mart-aprel sayılarında Qızılyar ibtidai məktəb şagirdi Məməd Xəldun Müftioğlundan topladığı “Xalq hekayələrimizdən Davzanqurtağı” nağılını təqdim edir³. Eyni zamanda həmin müəllifin dərginin bu sayında “Kərkük əskilər sözü” başlığı altında xalq arasında qeydə aldığı atalar sözü, gözəl deyimlər və bənzətmələri də yer almışdır:

Toyuğa kiş deyəcəyin yerdə çal, ayağını qır.
Diliv yorulacağı yerdə əliv yorulsun.
Cannan sora cahan xarab olsun.
Gavur əkməgi yeən gavur qılıcı çalar.
Nə quzı oldum südə tox oldum,
Nə qoyun oldum ota tox oldum⁴.

Müəllif xalq arasında insanların ayrı-ayrı keyfiyyətlərini xarakterizə edən çox yayılmış maraqlı bənzətmələri də burada qeyd etmişdir: Yararlı bir adam haqqında “Yaralar yamağı” deyilər. Hər işə qatılan adam haqqında “Hər aşın duzu” deyilər. Bir qırağa çəkilən adam haqqında “Marığa girib” deyilər. Bir neçə işi birlikdə görən adama “Bir əli cəfit*, bir əli nefit” deyilər.

¹ Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi.1970, yıl 10, sayı 6. Bağdad. s. 33

² Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi.1973, mayıs-haziran, yıl 12. Bağdad. 55

³ Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi.1966, mart-nisan, yıl 5, sayı 11-12. Bağdad. s.41

⁴ Yenə orada. s.42

Xəsis bir adam haqqında “Paxladan yağsız” deyilər.

Qənaətcil ev xanımı haqqında “Dalınnan kəsər, ətəginə vurur” deyilər.

Yersiz canfəşanlıq edən adam haqqında “Özünü korlar məhləsində güzgü sayır” deyilər.

Gizli iş görən adam haqqında “Saman altınnan su yeridir”¹ və s.

“Qardaşlıq” dərgisində xalq yaradıcılığının geniş yayılmış janrlarından biri olan, təkcə uşaqların yox, həm də böyükklərin fiziki sağlamlığının, intellektual zəkasının effektiv formalaşmasında böyük əhəmiyyət daşıyan, xalqın mənəvi dünyasının, etnik şüurunun ayrılmaz hissəsini təşkil edən oyunların da təsvirinə yer verilmişdir. Dərginin 1970-ci il 9-cu sayında Məhəmməd Xurşid Daquqlunun toplayıb nəşr etdirdiyi uşaq oyunlarından biri diqqəti cəlb edir. Oyun “Tamatə quşu oyunu” adlanır. Müəllif qeyd edir ki, vaxtilə Daquqda təsbit etdiyi, indi uşaqların oynamadığı və tamamilə unudulmuş bu uşaq oyununun məzmunu belədir: Oyunda uşaqların sayı nəzərə alınmır, yəni daha çox ola bilər. Uşaqlar öz aralarında bir başçı seçirlər. Başçı ürəyində bir quş (məsələn, qarğa) tutur. Həmin quşun əlamətlərini – adını söyləmədən bu şəkildə deməyə başlayır:

– Bir quşum var bu qədər (iki əli ilə qarğanın boyu qədər göstərir).

– Dimdiyi var, bu qədər (barmağı ilə nə qədərdisə göstərir).

– Ayaqları var, bu qədər (əlləri ilə göstərir).

– Tükləri var, bu qədər (barmaqları ilə göstərir) və s.

Başçı qarğanın bütün əlamətlərini bu şəkildə sadaladıqdan sonra belə bir deyimlə sözünü bitirir:

– Yəər, içər, Allaha şükr edər,

Əti halal isə, halaldır,

Haram isə, haramdır.

Uşaqlar onun qarşısında cərgə ilə dayanıb onu dinləyərlər. Başçının əlində kəmər var. O, kəmərin bir ucunu cərgədə dayanan birinci uşağa uzadıb hansı quş olduğunu soruşar. Birinci uşaq bir quş adı deyər, məsələn, göyərçin. Cavab düzgün olmasa, başçı kəməri ikinci uşağa verməsini əmr edər və belə deyər: Ver göyərçinə. İkinci uşaq kəklik söyləsə, başçı üçüncü uşağa işarə edib “Ver kəkliyə” deyər. Dördüncü uşaq quşun adını

---

¹ Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi. 1966, mart-nisan, yıl 5, sayı 11-12. Bağdad. s.42

tapsa, başçı: “Buğda çal” deyər. Quşun adını tapan uşaq bütün digər uşaqları kəmərlə vurmağa başlayar. Uşaqların da hər biri onun əlindən bir tərəfə qaçar.

Başçı “Arpa tut” desə, uşaqlar kəmərlə əlindən olan uşağın üzərinə hücum edərlər. Əgər uşaqlar onu tutmadan başçının yanına çatsa, xilas olar, yox əgər uşaqlar onu tutsalar, yerə yıxıb hər kəs bir şeyini başçıya gətirər (təbii ki, əslində uşağa məxsus hər şey sadəcə sözlə gətirilir). Uşaqlardan biri deyir, mən köynəyini gətirdim, başqa biri deyir, mən saçını gətirdim, üçüncüsü deyir, mən başmağımı gətirdim. Beləcə, uşaqların hər biri gizlicə gətirdiyini başçının qulağına pıçıldayar. Başçı yenidən uşaqların qarşısında dayanıb soruşar:

– Saçını kim gətirdi?

Uşaq bunun cavabını bilsə, xilas olacaq, bilməsə, başçı tərəfindən iki kəmərlə yeyəcək. Çünki cavabsız qalan hər sualın cəzası iki kəmərdir.

Oyun beləcə davam edir.

Toplayıcı oyunla bağlı yazdığı şərhdə bir məqama toxunur ki, “bu qədər” deyimi Daquq xalqı arasında işlənməz bir deyimdir, anlaşılan bu oyun qədimdən Anadolu tərəfdən bu bölgəyə keçib gəlmişdir¹.

Jurnalın həmin sayında² “Çocuq oyunlarımızdan” başlığı altında “Peş peş” oyunu, “Çocuq şarqlarımızdan” bölümündə “Bucı, bucu, bucaxdı” şeiri kimi uşaq folklorunun geniş yayılmış nümunələri yer almışdır.

“Yarışma” bölümü geniş oxucu auditoriyası tərəfindən aktiv izlənilir və sevilirdi. “Qardaşlıq” oxucularla ətraflı məktublaşma nəticəsində geniş müzakirə ortamı yarada bilir, ölkənin ən ucqar bölgələrindən belə şifahi xalq yaradıcılığının ayrı-ayrı sahələri ilə bağlı fikirlər paylaşılır və bütün bu məqamlar jurnalda öz əksini tapırdı. Bu bölümü çox maraqlı edən cəhətlərdən biri həm də onunla bağlı idi ki, xalq arasında geniş yayılmış və yaxud əksinə, yaşlı nəslin yaddaşında olub gənc nəsillər tərəfindən unudulmaqda olan folklor nümunələrinin nəşrinə yer verilmirdi. Dərginin 1965-ci il fevral sayında belə nümunələrdən tamamlanmamış atalar sözləri verilir, ayın sonunadək oxucuların doğru cavabları göndərmələri xahiş olunur³. “Yarışma” bölümünü hazırlayanlar bu zəngin xalq

¹ Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi. 1970, yıl 10, sayı 9. Bağdad. s.25

² Yenə orada. s.32

³ Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi. 1965, şubat, yıl 4. Bağdad. s.42

mirasının yaddaşlarda əbədi yaşadılması istiqamətində daha böyük fəallıq göstərüb doğru cavab göndərən oxuculara hədiyyələr də təqdim edirdilər¹.

Jurnalın “Yarışma”² guşəsində oxuculara ünvanlanmış növbəti suallar xüsusilə diqqəti cəlb edir: nağıl formulları ilə bağlı tərtib olunmuş bu suallar əsasında göndərilən aşağıdakı düzgün cavablar dərgidə yer alır:

Bir var idi, bir yox idi, yalan gerçəkdən çox idi, yalanı doldurdular çuvala, dayadılar divara, gerçəyi qoydular meydan başına...

Haratdan, huratdan yaxası qarpuz qabuğunnan dügməsi türbəttən.. hamamın tası yox..peştəmalın ortası yox; köyə bir tazı gəlib, boynunda xaltası yox...

Matal matal matinə.. şeytan mindi atinə.. quyruğun dolantırdı.. çaldı.. və daha, matal matal mat atar.. bir kişi xurma satar.. sən bir gəti mən yeyəm.. baxax kim bircə batar..

Aman zaman içində.. qərbil səman içində.. divə bərbərliq edər.. əski həmam içində, cinlər cırıt oynarkən bizim xırman içində..

Oxuculardan biri yazır ki, gündüz matal (nağıl) söylənməz, çünki matal gecəninindir.. “Gecə söyləyənin gözü açılır.. gündüz söyləyənin... bilməm nəyi açılır...”³.

Bəzi oxucular nağılın sonunda söylənən bəzi formulları qeyd etmişlər: mən də getdim, mənə bir şey vermədilər; ağzuva quru qaşux və s.

Burada maraqlı olan bir məqam da odur ki, bəzi oxucular Azərbaycanda mövcud olan bəzi nağıl formullarından da bəhs etmişlər⁴.

Yarışmada əksəriyyəti Tuzxurmatu, Kərkük, Altun Körpü olmaqla, Daquq, Bağdad, Bəşir və Süleymaniyədən 80-dən çox oxucu düzgün cavab göndərmişdir.

“Qardaşlıq” dərgisinin çox fəal yazarları arasında Məhəmməd Xurşid Daquqlunun İraq türkmanlarının folkloru ilə bağlı toplayıb nəşr etdiyi silsilə məqalələri xüsusilə diqqəti cəlb edir. Müəllifin dərginin 1970-ci il 7-8-ci sayının “Folklor araşdırmaları” bölümündə nəşr etdirdiyi “Bəşirdə toy hekayəsi” araşdırması bir çox məqamlarla yadda qalır. M. X. Daquqlu Kərkükə bağlı Bəşir kəndində əsrlərdən bəri qorunub saxlanmış toy adətinin ayrı-ayrı mərhələlərinə toxunaraq bu barədə geniş bəhs etmişdir.

¹ Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi.1970, yıl 10, sayı 9. Bağdad. s.27

² Yenə orada. s. 36

³ Yenə orada.

⁴ Yenə orada, sayı 6. s.36

Müəllif bu məqaləni 10.09.1970-ci ildə Bəşir kəndinin 95 yaşlı sakini Gülzar xanımdan topladığı materiallar əsasında qələmə almışdır. Məqalənin bir çox məqamları ilə maraqlı olduğunu, xüsusilə bir çox bölgələrimizdə mövcud toy adətləri ilə ortaq tərəflərini nəzərə alaraq təhlilinə yer verməyi uyğun gördük. Araşdırıcı öz məqaləsinə toya hazırlıqda ilkin mərhələ hesab olunan “Qız bəyənmə”dən başlayaraq yazır ki, Bəşir kəndində evlənmədə ən birinci qızın soyuna-əslinə diqqət edilir. Soyunda-əslində bir az qarışıqlıq olanda həmin qızlara heç kim yaxınlaşmır, həmin qızların əxlaqı nə qədər yaxşı olsa da, yenə inanılmazdır. Çünki bu qarışıqlığın gələcəkdə doğulacaq uşaqlarda öz təsirini göstərəcəyinə inanılır. Eyni zamanda, camaat qarşısında utanc və dil qısalığına da səbəb ola biləcəyi nəzərə alınır. Evlilikdə yaxınların və qohumların qızlarına yad qızlarla müqayisədə üstünlük verilir. Qohumlar arasında isə əmiqızına xalaqızı, bibiqızı və dayıqızılarla müqayisədə üstünlük verilir. Hətta bununla bağlı xalq arasında bir məsələ də yaranıb ki, əmiqızı ilə əmioğlunun kəbini ərşdə kəsilib. Bu məsələ Bəşir camaatının dilindən düşməz¹.

“Qız bəyənmə”də vacib məqamlardan biri də budur ki, ailə öz oğluna qız axtaranda uzun müddət bu mövzu ailə üzvləri arasında danışılır, müzakirə edilir, nəhayət, bir qız üzərində ümumi fikir birliyinə gəlinir. Axşam vaxtı bəyənələn qızın evinə qadınli-kışili bir nümayəndə heyəti gedir. Bu heyətə Bəşir kəndində elçi deyilir. Həmin heyət əvvəlcə söhbəti ordan-burdan salıb məsələni açmaq üçün hazırladığı bir çox sözləri dilə gətirir: “Siz qız bizə lazımdır”, “Sizə qohum olmaq istəyirik” və s. Söz arasında da qızın ailəsi təriflənir, qızın tərbiyəsi diqqətə çatdırılır, oğlanın işi-sənəti deyilir, beləcə, qarşı tərəfin cavabı gözlənilir. Qız tərəfi qızlarını verməyə razı olsalar, onda: “Bir neçə gün fürsət verin, düşünək, danışaq” deyirlər. Əgər onların qızı vermək niyyətləri olmasa, onda: “Qoyunumuz varsa, qoçumuz da vardır” deyib hər şeyi kəsərlər. Bu söz “Bizim qohumlarda da cavan vardır, qızımız ona nişanlıdır” (bu sözə başqa türkman qəsəbə və kəndlərində olduğu kimi adağlı deyilir) və yaxud “Bizdə yad adama qız vermə adəti yoxdur” mənasına da gəlir. Sonuncu fikir yalnız yad adamlar olduqda deyilir².

Tədqiqatçı qeyd edir ki, iki tərəf arasında razılıq əldə olunarsa, yaşlı bir qadın qız evinə göndərilir, qızın ağıllı, tədbirli, bədən üzvlərinin

---

¹ Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi.1970, yıl 10, sayı 7-8. Bağdad. s.30

² Yenə orada.

sağlam olduğunu öyrənmək üçün müxtəlif üsullara əl atır və düzgün xəbər çatdırır: “Yaşlı qadın özü ilə bir ovuc kişmiş götürür, qıza yaxınlaşıb onun ətəyinə tökür və başına baxmasını deyir. Qız qadının başına baxanda kişmişdən götürüb yeyərsə, bu, qızın ağırbaşlı və ağıllı olmadığına işarədir. Ağıllı qıza Bəşir kəndində “Uz” deyirlər. Sonra qadın qızın arxa ətəyinə baxır. Ətək büzülməmişsə, qız uzdur, çalışqandır, deməkdir, yox, əgər ətəkdə büzülmə varsa, bu, çox oturmaqdan irəli gəlir ki, qızın tənbelliyinə, qoçaq olmamasına işarədir. Yaşlı qadın qızın pəltək olmadığını yoxlamaq üçün onunla lap çox danışır, qızın ağzından xoşagəlməz iy gəlmədiyini yoxlamaq üçün onu öpür, topal olmadığını yoxlamaq üçün isə ona su gətirməsini qızdan xahiş edir”¹.

İkinci mərhələnin təsvirinə başlayan araşdırıcı yazır ki, bütün bu “yoxlamalar” müsbət nəticə verdikdən sonra artıq “şirinliq” (nişanlamaq) deyilən ikinci mərhələ başlayır. Şirinliqə güvəyin (kürəkənin) yaxınları dəvət edilir. Dəvətlilər əllərində hədiyyə (Bəşir kəndinin camaatı toyda verilən hədiyyəyə toyluq deyir) kimi parça və yaxud pul götürürlər. Şirinliq bitdikdən sonra başliq götürməyə hazırlaşirlar. Bəşir kəndində başliqə “yol” deyirlər. Başliqın miqdarı əvvəlcədən müəyyən edilir. Başliqı aparmağa kənddən bir neçə sayılıb-seçilən ağsaqqal və yaşlı insanla birgə gedilir. Başliqdan söz açılır. Əvvəllər başliq qızıl lirə ilə verilirdi, sonradan qızıl dinar ilə verilməyə başlandı. Danışiq zamanı yaşlı adamlardan biri başliqın çox olduğunu deyir və onun xatiri üçün müəyyən qədər azaldılmasını xahiş edir. Qızın atası müqavimət göstərir. Sonra ikinci ağsaqqal da bu fikri bildirir və beləcə başliqdan bir neçə dinar endirilmiş olur².

Pul verdikdən sonra artıq toy hazırlığı başlanir. Toya hazırlıq mərhələsində ilk iş dəyirman taxıl aparmaqdır: “Əvvəllər dəyirman uzaqda olduğu üçün dəyirman gedən dəstə uzun bir məsafəni qət edərdi. Gəlinin bütün paltarları taxıl yüklərinin üzərinə sərilər, bir yandan davul-zurna çalınanda, o biri yandan atlılar “Xarman düzü” deyilən açıq sahədə at oynadıb cıdır-at yarışi keçirərdilər. Beləcə, dəyirman gedən dəstə dəmir yoluna qədər yayılardı. Oradan paltarlar alınır, camaatın kürəkən dediyi güvəy evinə aparılar, evdə bir-iki saat şadyanalıq olar, halay tutular, mahnılar oxunar, davul-zurna çalınardı³.

¹ Qardaşliq. Aylıq ədəbi və kəltür dərgisi.1970, yıl 10, sayı 7-8. Bağdad. s. 30

² Yenə orada.

³ Yenə orada. s.31

Sonra tədqiqatçı toyun ikinci günü ayrıca bir mərasimlə bağlı həyata keçirilən keşkeklik* buğdanın döyülməsi haqqında məlumat verir: “Yaxın qohumlar kürəkənin evinə yığışır, dibəklər hazırlanır, iki kişi dibək ətrafında dayanıb növbə ilə buğdanı döyürlər. Buğdadöymə əsnasında davul-zurna da çalınır”¹.

Toy üçün edilən bütün bu ehtiyat işləri bitdikdən sonra həmlə (daşım), yəni gəlinin cehizinin daşınması başlayır. Həmləyə başqa türkman qəsəbə və kəndlərində “Dəndun” və ya “Dəndin” deyilir. Bəşir kəndində iki dəfə həmlə gedir; biri axşam vaxtı az miqdarda ehtiyatdan ibarətdir. Bu da ikinci gün böyük həmləni aparanlar üçün qız evində yemək hazırlansın deyər aparılır. Gündüz gedən həmlə gəlinin bütün əşyaları – yataq, qab-qacaq, düymə, duz, yağ kimi aparılanlar. Araları qırılsa, suvanmış “qırtabaq” deyilən səbətlərə yerləşdirilir. Səbətləri qadın və qızlar başlarına alıb böyük dəstənin qarşısında gedirlər. Kürəkənlə qohum olan, eləcə də onun bacı-qardaşları bu dəstənin qarşısında oynayır, mahnı oxuyur, ağır-ağır addımlayaraq gedirlər. Yolun sağ-sol tərəfində dayanan kənd camaatı bəzən alqışlarla bu dəstəyə tamaşa edir.

Bütün bu işlər bitdikdən sonra nikah bağlanması mərhələsi başlayır. Buna Bəşir kəndində “kəbin kəsməğ” deyirlər. Kəbin Kərkükdə kəsilir. Kü-rəkən və yaxınları ilə birlikdə gəlin olacaq qız və ona təyin olunmuş vəkil bu mərasimdə iştirak edir. Onlar hamısı Kərkükdə kəbin kəsildikdən sonra kəndə qayıdırlar. Kənddə kəbindən başqa həm də əqd oxunur. Bu da Bəşir kəndi əhalisinin əlvi məzhəbinə bağlı olması ilə əlaqədardır.

Bəşir kəndində keçirilən toy adətinin digər maraqlı cəhətlərindən biri qız evi ilə bağlıdır: Gəlinin anası ilə oğlanın anası, bir də parçanı yaxşı tanıyan başqa bir qadın Kərkükə Bəşir kəndində “cahaz” deyilən cehiz almağa gedirlər. Tədqiqatçı alınan parçaların adları və ayrı-ayrı xüsusiyyətləri haqqında məlumat verir:

Gül batman: gülləri çox böyük olan bu növ parçadan zıburn* (zubun) və entari* tikilir.

Çitara və həftrəng adlı parçalardan yalnız zubun tikilirdi. Murmav və çaxma deyilən parçadan isə yalnız “əzyə” adlı entari tikilirdi².

Nəhayət, bütün bu işlər bitdikdən sonra artıq toy başlayır. Toy xərman qalxandan sonra, daha çox payız və yaz aylarında olur. İlin 10 ayı toy

¹ Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi.1970, yıl 10, sayı 7-8. Bağdad. s. 31

² Yəni orada.

etmək mümkündür, yalnız məhərrəm və səfər aylarında Bəşir kəndində qəti şəkildə toy etmək olmaz.

Bütün toylar, əsasən davul və zurna ilə keçirilir. Qədimdən 7 gün 7 gecə davul-zurna çalınırdı. Kənddə toy böyük həvişli* evlərdə və yaxud açıq meydanlı məhlələrdə (həyət) olurdu. Toylarda iş görənlər və toyun düzənini qoruyan şəxslərə havadar deyirdilər. Bu işi, adətən, alnıaçıq, çox güclü və utancaq olmayan insanların icra etməsi vacib sayılırdı.

Araşdırıcı yazır ki, Bəşir toylarında türk millətinin çox qədim və əsrlərin dərinliyini özündə saxlayan məşhur “Qılinc-qalxan” oyunu keçirilir. Qılincin yerinə ağacdan istifadə olunur. Qılinc-qalxan oyununun özünəməxsus ağır və çox kübar bir havası və nəğməsi də vardır. Davul-zurna buna uyğun çalınır, qılinc-qalxan oynadılarda camaat o qədər daş kimi sakit oturur ki, azacıq səs belə eşidilmir¹.

Bəşir toylarında “Qız oyunu” da vardır. Oğlanlar dörd bir ətrafda otururlar, qızlar isə ya iki-iki yaxud dörd-dörd ortada oynayırlar. Bu oyun da ağır hava ilə müşayiət olunur. Davul-zurna çalınanda qızlar üzləri açıq şəkildə rəqs edirlər. Kəndin bütün qızları bu oyuna qatılır. Oyun zamanı belə bir adət də vardır: Qızları əhatə edən oğlanlar arasında həmin qızlardan birinə nişanlı olan varsa, oğlan gözəl bir yaylığa pul düyünləyib ortada oynayan nişanlısına göndərir, qız da onu məmnuniyyətlə və qürurla qəbul edir.

Toyun yeddinci gününü təsvir edən tədqiqatçı oğlan evinin gəlin gətirməyə hazırlaşdığını və qədimdə bu mərasimin atın bəzədilməsi ilə başladığını, sonra camaatın böyük bir izdihamla davul-zurnanın sədaları altında gəlin evinə getdiyini qeyd edir: “Gəlini evdən çıxaranda divarlarından bir qazıq* qoparıb kürəkənin evinin divarına vururlar. Bu da gəlinin ər evində davamlı qalacağına və heç küsməyəcəyinə zəmanət məqsədilə icra edilən və qədim bir inanca söykənən adətdir. Gəlinin başına iki rəngli əba örtüb ata mindirdikdən sonra bir nəfər: “Xeyirli olsun” deyib sağ tərəfə keçir və atın yüyənini tutub aparır. Atın hər iki üzəngisini hər tərəfdən bir nəfər tutub yolun sonunadək gedir. Atın quyruğu bir yaylıqla bərk bağlanır və bir nəfər də onu tutur. Birinci uşağı oğlan olsun deyə gəlinin arxasına bir oğlan uşağı oturdurlar”².

---

¹ Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və mədəni dərgisi. 1970, yıl 10, sayı 7-8. Bağdad. s. 31.

² Yenə orada. s.32

Burada tədqiqatçı yenə qədim bir inanca toxunur: “Gəlin ata mindiriləndə kimsə atın üzəngisinə bir az sürmə töksə, kürəkəni bağlayırdı. Gəlin gəldikdən sonra camaat kürəkənin ata-ana və yaxınlarına: “Toyları xeyirli və bərəkətli olsun” deyib üzlərinə un səpirdilər”¹.

Kürəkənin sağ və sol adlı iki sağdici vardır. Sağdicilərdən biri gəlin gəlməzdən bir neçə saat əvvəl kürəkəni bəzəməklə məşğul olurdu. Sağdicin evində yemək hazırlanır, kürəkən yuyunur, gəlin gəlməzdən əvvəl davul-zurna və alqışlarla onu sağdicin evindən öz evinə gətirirlər. Gəlin gəldikdən sonra iki sağdic, dost və yaxınlar kürəkəni “İmam Əli” adlı ziyarətgaha aparırlar, orada qaranlıq düşənədək qalırlar. Davul-zurna bu gecə də davam edir, amma orada bütün camaat yox, yalnız kürəkənin yaxın və qohumları olur. Kürəkən gəlinin yanına gedəndə ilk işi onun ayağını tapdamaq olur. Bu da ailədə kişinin sözünün ötkün olmasına işarədir².

Səhərişi gün ikinci sağdic kürəkəni sübhə* yeməyinə dəvət edir. Yemək yeyildikdən sonra kürəkən orada yuyunur, sonra birlikdə gəlin olan evə gəlir. Divara bir qazıq vururlar və kürəkəni ayağından iplə o qazıqdan asırlar. Gəlin sırğa, toxuma şal və ya başqa bir əşyasını onlara göndərməzsə, kürəkən oradaca asılı qalar. Əşyalardan biri gələrsə, kürəkən buraxılır və əşya da pul ilə qiymətləndirilir. Həmin pulu da kürəkən verir. O pula xurma, qoz və ya başqa meyvələr alınıb orada yeyilir.

Tədqiqatçı gecə kürəkənin gəlinlə yaxınlığı baş tutmasa və ya kürəkən bağlı qalsa, iki çarəyə əl atıldığını qeyd edir: birinci, bulğur tökülüb üyüdülmə əl dəyirmanının deşikli hissəsindən kürəkənin başına soyuq su tökərdilər. İkinci çarə ondan ibarət idi ki, çörək bişirilən sacı odun üzərinə qoyub isidirdilər, sonra kürəkənə onun üzərinə i...məsinə deyirdilər. Beləliklə, kürəkənin bağlanmaqdan açıldığına inanırdılar.

Toydan sonra ikinci və ya üçüncü günü camaat hədiyyə götürüb gəlinin yanına gedirdilər. Kişilər pul və ya yaylıq, qoz əşrəsi*, qadınlar isə ləngəri* aparırdılar. Gəlin kişilərə yaylıq, tütün kisəsi, qadınlara isə oqçur, lifə* verirdi.

On beşinci gündən sonra gəlinin “ayaq açılma” vaxtı gəlir. Axşam vaxtı gəlinin anası gəlir, kürəkəni və ya anası ilə birlikdə gəlini ata evinə aparırdılar. Həmin gecə gəlin ər evinə qayıdırdı³.

¹ Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi.1970, yıl 10, sayı 7-8. Bağdad. s. 30

² Yenə orada

³ Yenə orada.

Qeyd etmək istərdik ki, “Ziraat mühəndisi Şakir Sabir” imzası ilə “Qardaşlıq” dərgisinin 1961-ci ildə dərc olunmuş 1-2-3-cü nömrələrində (may, iyun, iyul və avqust) “Kərkükün əski toyları” məqaləsi də bu baxımdan çox maraq doğurur. Bu araşdırmada müəllif qədimdən bəri Kərkükdə keçirilən toyların qızın istənməsindən başlamış nişan, yol aparmaq, xınalıq, kəbin kəsmək, qız və oğlanın evində toy, qızın vəsfi, bəzəyi, geyimi, kürəkənin geyimi, gəlinin at və təxtirəvan ilə aparılmasından, eləcə də cəhiz və ardıcıl olaraq digər əsas mərhələlərdən bəhs etmişdir. Yazının maraqlı cəhətlərindən biri də odur ki, müəllif “Rəqiblər” hissəsində qızı istəyən oğlanın öz rəqiblərinin etdiyi zülmə qarşı çağırdığı xoysratlara da yer vermişdir:

...Rəqib, dərdiv beş olsun,
Beş ikən on beş olsun.
Döşəgiv çaqır tikən,
Yorğanıv atəş olsun.
Əkməgiv nar qabuğı,
Dişləriv mumnan olsun.
Düşəsən yücə dağdan,
Boynuv xurduxaş olsun¹.

“Qardaşlıq” dərgisində xalq məişətində geniş yayılmış məsəllərə də geniş yer verilmişdir. Bir çox hallarda məsəllər “Kərkük əskilər sözü”, deyimlər və atalar sözləri kimi verilmiş, bu folklor janrlarının məzmun xüsusiyyətləri ayrı-ayrılıqda nəzərə alınmamışdır. Əksər hallarda məsəllər atalar sözləri kimi təqdim edilir. Dərginin 1971-ci il 6-7-ci (oktyabr-noyabr) sayında tədqiqatçı Məhəmməd Xurşid Daquqlu “Su haqqı suya gedər” və “Verməsin məbud, neyləsin Mahmud” kimi iki məsəlin yaranma səbəbini qeyd edərək məzmununu vermişdir. Müəllif hər iki məsəli “...ata sözünün hekayəsi” kimi göstərmişdir. M.X.Daquqlu “Daquqda “Su haqqı suya gedər” ata sözünün hekayəsi” adlı yazıda bu məsəlin xalq arasında yaranma tarixçəsinə toxunaraq yazır ki, süd satmaqla çox varlanmış bir adam gəmi ilə haca gedirmiş. Gəmidə bir meymunoyndan da varmış. Südcü bir ara bütün pullarını qoyduğu kəməri belindən açıb yanına qoyanda ipdən açılmış meymun tez qaçıb kəməri dişinə götürür və gəminin ən hündür yerinə qalxır. Meymun dişi-dırnağı ilə kəməri açıb

---

¹ Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi.1960, yıl 1, sayı 2. Bağdad. s.34

içindəki pullara bir göz gəzdirir, pulun birini suya, birini də gəmiyə atmağa başlayır. Gəmidəki adamlar bir yerə yığılıb pulu meymundan almağa çalışırlar. Amma südçü deyir ki, qoyun, heyvan işini görsün. Ədalətli iş görür: mən bu pulları süd satmaqla qazanmışam. Amma həmişə südə yarıya qədər su qatıb satardım. Su haqqı suya gedər¹.

“Verməsin məbud, neyləsin Mahmud” adlı digər məsələnin məzmunu isə qısaca olaraq belə göstərilir: Sultan Mahmud ara-sıra təbdili-qiyafət edərək şəhəri dolaşmış. Bir gün dolaşdığı əsnada bazarda iki dilənçiyə rast gəlir. Onlardan biri “Ya Mahmud”, digəri isə “Ya məbud” deyib gələn-gedənə baxırmışlar. Dilənçinin birinin “Ya Mahmud” deməsi Mahmudun çox xoşuna gəlir. O, bir toyuğu qızartdırıb içinə bir qızıl dinar qoydurub həmin dilənçiyə göndərir. “Ya məbud” deyən dilənçi bir dinar verib toyuğu o biri dilənçidən alır. Bir müddətdən sonra yenə bazarı gəzməyə çıxan sultan eyni vəziyyətlə qarşılaşır. O, dilənçinin çox ehtiyac çəkdiyini düşünüb saraya qayıtdıqdan sonra yenə içinə qızıl dinar qoyduğu bir qızartma toyuğu həmin dilənçiyə göndərir. Amma hər şeyi öyrənən digər dilənçi bu dəfə də pulunu verib toyuğu alır. Sultan üçüncü dəfə o biri dilənçini eyni vəziyyətdə görəndə onu saraya çağırtdırıb soruşur:

– Sənə iki qızardılmış toyuq göndərdim, əlinə dəydimi?

– Bəli, dəydi, sultanım.

– Toyuqları yedinmi?

– Xeyr, sultanım, pula ehtiyacım olduğu üçün yanımda oturan dilənçiyə satdım.

Sultan Mahmud da bu sözü eşidincə heyrətlənmiş və “Verməsin məbud, neyləsin Mahmud” demişdi².

Dərginin həmin sayının “Folklor” bölməsində Məhəmməd Xurşid Daquqlu “Təvatur* və əfsanələrə görə bəzi qəsəbə və köylərimizin adları” yazısında qəsəbə və kəndlərin xalq arasında yaşadılan adları haqqında bilavasitə yaşlı nəsilədən topladığı əfsanə və rəvayətləri qeydə almışdır. Bu geniş yazıda türkmənlərin kompakt yaşadığı bir neçə kənd və qəsəbə - Tuzxurmatu, Qərənaz, Təzəxurmatu, Altın Körpü, Şahsevən, Yəhyəva, İmam Zeynalabidin kəndləri haqqında əfsanələr verilmişdir. Müəllif, ilk

---

¹ Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi.1971, ekim-kasım, yıl 11, sayı 6-7. Bağdad. s.22

² Yenə orada. s.37

növbədə, yaşlı nəsilədən topladığı məlumatlarda bu yerlərin çox qədim tarixə malik olduğunu diqqətə çatdırır və qeyd edir ki, uzun əsrlər boyu burada türkmanlar məskunlaşmış, öz ata-baba torpaqlarını nəsilədən-nəsilə öz adı ilə qoruyaraq bu günə çatdırmışlar. Müəllif dərgidə Altun Körpü qəsəbəsinin adı ilə bağlı dörd mətn vermişdir. Birinci mətnə araşdırıcı göstərir ki, vaxtilə qəsəbədə inşa edilən körpüyə bir qızıl halqa taxılmış və bunu görən camaat körpüyə “Altunkörpü” demiş, beləcə, həmin yerin adı da “Altunkörpü” qalmışdır. Tədqiqatçı digər mətnləri aşağıdakı kimi sıralamışdır:

2. İlk dəfə körpü inşa ediləndə tikintisini asanlaşdırmaq üçün xalq arasında bir qədər qızıl toplanaraq hökumətə verilmiş, beləcə körpünün adı “Altun Körpü” qalmış, kənd də öz adını buradan götürmüşdür.

3. Üçüncü əfsanəyə görə, Kiçik Zab çayı daşanda çayı keçmək istəyənlərin çətinliyini aradan qaldırmaq üçün dövlət bir qədər qızıl sərf edərək çayın üzərində bu iki körpünü çəkmiş və bu səbəblə də qəsəbə belə adlandırılmışdır.

4. Sonuncu əfsanəyə görə, qəsəbədə çox varlı bir qadın yaşayırmış, onun körpünün yanında gözəl bir imarəti varmış. Bu qadın yoxsullara, ehtiyacı olanlara qızıl pul paylayırmış. Bu körpünün yanına dəstə-dəstə adamlar toplaşmış. Bəzən qızıl paylananda suya da düşürmüş, adamlar qızılıları götürmək üçün çırıl-çılpaq suya atılırmışlar. Körpü də, qəsəbə də öz adını buradan götürmüşdür.

Şahsevən kəndinin adı ilə bağlı söylənən əfsanələr də maraqlıdır. Müəllif qeyd edir ki, Tuzxurmatı qəsəbəsinin 6 km şimal-qərbində yerləşən və türkman kəndlərindən biri olan bu kəndin camaatının dilində Şahsevən adı ilə bağlı iki əfsanə dolaşır. Xalqın dediyinə görə, Şah İsmayıl Səfəvi Bağdadı aldıqdan sonra İraqın şimalına tərəf yönəlmiş Osmanlı ordusunu qarşılamağa gedəndə çayır-çimənli bir yer olan bu ərazi onun çox xoşuna gəlir və o, buranı sevir. Buna görə də, buranı “Şahsevən” adlandırırlar.

İkinci əfsanəyə görə isə, bu kəndin camaatı hamısı şahsevənlərdir. Çünki onlar Şah İsmayıl Səfəvinin ordusu ilə buraya gələrək məskunlaşmışlar.

Yəhyəva kəndinin adı ilə bağlı müəllif kənd camaatından topladığı belə bir əfsanəni diqqətə çatdırır. O yazır ki, Leylan qəsəbəsinin 2 km şimal-qərbində yerləşən Yəhyəva kənd camaatının söylədiyi əfsanəyə görə, IV Sultan Murad Bağdadı fəth etməyə gələndə orduda konyalı Yaqub bəy oğlu Rəcəb Paşa adlı bir zabit varmış. Bağdad fəth edildikdən sonra Rəcəb Paşa Leylan kəndində qalıb yaşamağa başlayır və Yəhya bəy adlı

bir oğlu olur. Sonralar Yəhya bəylə yaxınları arasında anlaşılmazlıqlar baş verir və o, yaxınlıqda, indiki Yəhyəva kəndinin yerində bir ev tikdirib orada yaşamağa başlayır. Zaman keçdikcə onun övladları, nəvə-nəticələri çoxalaraq bu kəndin yaranmasına gətirib çıxarır. Kəndin adı bilavasitə Yəhya bəyin adı ilə bağlı olsa da, zaman keçdikcə kənd camaatının dilində “Yəhyəva” şəklinə düşmüşdür.

Müəllif növbəti əfsanə ilə bağlı yazır ki, Daquq bucağının 2 km şimalında yerləşən İmam Zeynalabidin kənd camaatı ilə daquqlular arasında ata və dədələrdən qalma aşağıdakı əfsanə vardır və bu, kənddə olan qəbrin adı ilə əlaqədardır. Deyilənə görə, Osmanlı hökmdarı IV Sultan Murad Bağdada doğru irəliləyərkən Daquq yaxınlığında ordusu ilə düşərgə salır. Osmanlı ordusunun gəlişindən düşmənxəbər çatmaması üçün sultan buyurur ki, gecə heç kim işıq yandırmasın. O, bu əmrə tabe olunmadığını yoxlamaq üçün gecə düşərgəni gəzməyə çıxır və uzaqda bir işıq yandığını görür. Sultan yanındakılarla birlikdə yanan işığa doğru irəliləyir. Onlar yaxınlaşanda bir təpənin başında bir qəbir, yanında da bir dərvişin oturduğunu görürlər. Sultan burada heç bir işığın olmadığını görüb heyrətlənir və dərvişdən soruşur ki, dərviş, burda bir işıq yanırdı, hanı o işıq? Dərviş də deyir ki, burda bir işığın yandığını bilmirəm, belə bir işığı heç görməmişəm burda.

Sultan nə qədər israr edib dərvişdən soruşursa, bir cavab ala bilmir. Sultanın bu israrlı suallarına çox kədərlənən dərviş getməyə üz tutanda sultan soruşur ki, bu qəbir kimindir? Dərviş də cavab verir ki, bu, İmam Zeynalabidin qəbridir. O, belə deyib uzaqlaşır. IV Sultan Murad bu işığın nur olduğunu və bu qəbrdən qalxdığını başa düşür. O deyir ki, Bağdadı fəth edə bilsəm, bu qəbrin üzərində çox yüksək bir məqbərə ucaldaçağam. Bir müddət sonra Bağdadı fəth edən Sultan burada ilk İmam Zeynalabidin türbəsini ucaltmışdı. Bundan sonra eyniadlı kənd yaranmışdır¹.

“Qardaşlıq” dərgisinin bir çox nömrələrində İraq-türkman şifahi xalq ədəbiyyatının geniş yayılmış digər janrlarına, o cümlədən dastan, nağıl nümunələrinə, inanclara, deyimlərə və s. yer verilmişdir. Dərginin birlikdə nəşr olunmuş 1971-1972-ci il 8-9-cu sayında (dekabr-yanvar) “Tarix yarpaqlarından” başlığı altında Aydın Kərkük “Koroğlu” dastanının

---

¹ Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi.1971, ekim-kasım, yıl 11, sayı 6-7. Bağdad. s.37

dan bəhs etmişdir. Müəllif Anadoluda hələ də söylənən bu dastan haqqında oxuculara geniş məlumat verir, dastandan parçalar yazıda yer alır¹. Həmçinin “Kələğlan masallarından” başlığı ilə “Təmbəl oğlan” nağılı da dərginin bu sayında yer almışdır².

Dərgidə xalq məişətində geniş yayılmış folklor janrlarından biri olan lətifələrə də yer verilirdi. Xüsusilə Molla Nəsrəddinlə bağlı yaranmış lətifələr dərginin, demək olar ki, bütün nömrələrində nəşr edilmişdir. Dərginin, həmçinin “Qırx şahid”, “Bektaşinin köynəyi” kimi lətifələrin³ yer aldığı 1971-ci il 6-7-ci sayında atalar sözləri⁴, eləcə də “Sizə bir məktub var” bölümündə oxucuların göndərdiyi deyimlər, inanclar və s. Nümunələr də nəşr edilmişdir.

“Qardaşlıq” dərgisinin əksər nömrələrində yer verilən “Xalq yorumları” başlığı altında ayrı-ayrı türkman bölgələrindən qeydə alınmış inanc nümunələri də nəşr olunurdu. Folklorun çox arxaik janrlarından biri olan inanclar İraq türkmanlarının gündəlik məişətində bu günədək yaşadılmaqdadır. Dərginin birlikdə nəşr olunmuş 1971-1972-ci il 8-9-cu sayında (dekabr-yanvar) “Doğulacaq uşağın cinsiyyəti haqqında” Məhəmməd Xurşid Daquqlunun dərc etdirdiyi maraqlı toplama materialları yer alır. Adətən, qadınlar arasında uşağın dünyaya gəlməsindən əvvəl cinsiyyəti haqqında müxtəlif fikirlər dolaşır. Tədqiqatçı İraq türkmanlarının sıx yaşadığı Daquq bölgəsində bir söyləyici qadından topladığı inancları burada dərc etdirmişdir:

1) Hamilə qadın yüngül hərəkətli olarsa, doğulacaq uşaq oğlan, ağır hərəkətli olarsa qız dünyaya gətirəcək.

2) Hamilə qadının qarnı yumru-sivri olarsa, oğlan, yastı və geniş olarsa, uşağın qız doğulacağına işarədir.

3) Hamilə qadında doğuş sancıları başlayanda bir neçə damcı qan görünərsə, uşağın oğlan, qansız keçərsə qız doğulacağına inanılır.

4) Hamilə qadının qarnında uşaq çox hərəkət edərsə oğlan, hərəkətsiz olarsa qız doğulacağına inanılır.

5) Hamilə qadının döşünün ucu bir az qara olarsa, doğulacaq uşağın oğlan, qapqara olarsa, qız olacağına işarədir.

---

¹ Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi. 1971-1972, aralıq-ocay, yıl 11-12, sayı 8-9. Bağdad. s.28

² Yenə orada. s.34-41

³ Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi. 1971, ekim-kasım, yıl 11, sayı 6-7. Bağdad. s.42-43

⁴ Yenə orada. s.47

6) Hamilə qadın mərd, əliaçıq olarsa, dünyaya gətirəcəyi uşağın mütləq oğlan, qadın xəsis olarsa, doğulacaq uşağın qız olacağına inanılır.

7) Hamilə qadının üzündə çox ləkə olarsa, dünyaya gətirəcək uşağın oğlan olacağına inanılır.

8) Qadın öz hamiləliyi dövründə çox kökəlsə, dünyaya gətirəcəyi uşağın qız olacağına inanılır.

9) Üç qız uşağı dünyaya gətirən qadının dördüncü uşağı oğlan olur. Əgər olmasa, onda beşincidən sonra altıncı uşaq oğlan olur. O da olmasa, yeddi qızdan sonra doğulan uşaq mütləq oğlan olur.

10) Hamilə qadın yerikləyəndə ürəyi şirin yeməklər istəyərsə, doğulacaq uşağın oğlan, turş yeməklər istəyərsə qız olacağına inanılır¹.

Təqdirəlayiq haldır ki, “Qardaşlıq” dərgisində Azərbaycan folklor mühiti ilə bağlı dəyərli yazılara, şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinə tez-tez yer verilirdi. Həmin tədqiqatçıların dərc olunmuş yazılarıyla bağlı şərhləri də dərginin xüsusi əhəmiyyət verdiyi cəhətlərdəndir. 1963-cü il iyun nömrəsində “Azərbaycanda aşıq şeirləri” adı altında belə bir qısa şərh verilir: “Azərbaycanda aşıq xalq şeirini yazub bəstələyən və saz çalub oxuyanlara deyilir...Aşağıda yazılı “Düşdü” başlıqlı şeir Azərbaycan ədəbiyyatında yer alan aşıq şeirlərindən biridir”. Beləliklə, Aşiq Ələsgərin məşhur “Düşdü” rədifli qoşması “Qardaşlıq” dərgisinin bu sayında yer almışdır².

Dərginin bir çox nömrələri ilə birlikdə 1971-ci il 6-7 (oktyabr-noyabr) sayında da “Azərbaycan xoyrat və manilərindən seçmələr” adı altında 20-dən çox bayatı verilmişdir:

Əziziyəm, Salmasa,	Şirvanın yasdı yolu,
Xoydan gedər Salmasa.	Su gəldi, basdı yolu.
Bəndə bəndəyə neylər,	Gedəram yar görməyə,
Tarı gözdən salmasa.	Namərdlər kəsdi yolu.
Bakının yeli əsdi,	Gəncənin dağına bax,
Əsib səbrimi kəsdi.	Soluna, sağına bax.
Sağ gözüm sənə qurban,	Dərdimə inanmırsan,
Sol gözüm mənə bəsdı.	Gözümün ağına bax.

¹ Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi. 1971-1972, aralıq-ocaq, yıl 11-12, sayı 8-9. Bağdad. s.35

² Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi. 1963, haziran, yıl 3, sayı 1,2. Bağdad. s.53

Mən aşıqəm, Gəncə var,	Arif odu, söz qana,
Şəki, Şirvan, Gəncə var.	Söz anlaya, söz qana.
Yar yardan ayrılsa da,	Yüz min tülkü yığılsa,
Məhəbbət ölüncə var.	Neyləyər bir aslana ¹ .

Tərtibçi Məhəmməd Xurşid Daquqlu bəzi bayatılarda gedən sözlərin, yer adlarının şərhini də təqdim edir. Maraqlıdır ki, Bakı, Gəncə, Şəki, Şirvan kimi yer adlarını şərh edərkən müəllif “Sovet Azərbaycanı” yox, “Qafqaz Azərbaycanı” yazır. Eyni zamanda Salmas, Xoy kimi yer adlarını tədqiqatçı “İran Azərbaycanı”na aid edir².

Bir çox üstün cəhətləri ilə İraq türkmanlarının elm və mədəniyyəti tarixində silinməz izlər buraxan “Qardaşlıq” dərgisi fəaliyyət göstərdiyi dövrdə yetişən yeni nəslin ədəbi çalışma və araşdırma meydanına çevrilmişdir. İraq-türkman ədəbiyyatında nəsrin də inkişafına geniş imkanlar yaradan bu dərgi türkman ədəbiyyatının yeni-yeni nailiyyətlər qazanmasında böyük rol oynamışdır.

Əsasən ötən əsrin 50-ci illərindən etibarən öz inkişaf dövrünə qədəm qoyan İraq-türkman ədəbiyyatının çiçəklənməsi istiqamətində bir mübarizə meydanına çevrilən “Qardaşlıq” dərgisi yeni-yeni ədəbi janrların yaranması, xalqa xidmət yolunda inkişaf etdirilməsi baxımından çiyinə çox çətin məsuliyyət götürmüşdü. Nəinki ədəbi aləmdə, ümumiyyətlə türkman cəmiyyətində baş verən hər bir yeniliyi hiss edərək ona meydan açan bu dərgi türkman ədib və şairlərinin yetişməsi üçün əsaslı zəmin yaratmışdır. “Qardaşlıq” dərgisinin yayımlanması İraq-türkman ədəbiyyatında böyük inkişafa yol açmış, İraq türkmanlarının mədəni həyatında bir dönüş nöqtəsi olmuşdur. Dərginin səhifələrində tez-tez klassik şairlərimiz Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Füzuli, İmadəddin Nəsimi və b. Yaradıcılığı, Məhəmməd Sadıq, Nəsrin Ərbil, Mustafa Gökqaya, Fələkoğlu və başqa türkman şairlərinin əsərləri yer alır, demək olar ki, bütün türk xalqlarının dili, ədəbiyyatı və tarixi işıqlandırılırdı.

Dərginin ədəbi təsir dairəsi İraqın hüdudlarını aşaraq Misir, Türkiyə, Livan və s. bu kimi ölkələrdə də özünə geniş oxucu auditoriyası qazandırmışdır. Bir çox ərəb və Türkiyə şair, yazıçı və araşdırıcılarının əsərlərinin jurnalda yer alması onu göstərir ki, bu mətbuat orqanı çox qısa vaxtda bir çox görkəmli şəxsiyyətlərin diqqətini cəlb edə bilmişdir. İraqın

¹ Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi. 1971, ekim-kasım, yıl 11, sayı 6-7. Bağdad. s.39

² Yəni orada.

çox görkəmli ərəb yazar və tədqiqatçılarında Dr. Mustafa Cavad, Dr. Safa Xulusi, şair Hafız Cəmil, ölkə xaricindən – Türkiyədən Xalidə Nüs-rət Zorlutuna, Behcət Kamal, Misirdən Dr. Hüseyin Mucib əl-Mısri, şair İbrahim Məhəmməd Nəca, Livandan Məhəmməd Cəmil Bəyhəm və baş-qaları belələrindəndirlər. Dərgidə tez-tez Azərbaycan və Türkiyə klassik və çağdaş ədəbi-elmi mühiti də işıqlandırılır, əsasən müasir şair və yazar-ların əsərləri, ayrı-ayrı tədqiqatlar yer alırdı.

Ötən əsrin 60-cı illərinin ortalarından başlayaraq artıq dərginin türk-cə bölməsinin bir neçə səhifəsi (təxminən 5-10) materialları latın qrafikalı hərf-lərlə nəşr edirdi. Bu cəhət də jurnalın üstün tərəflərindən biri idi. Lakin belə bir ağır şəraitdə nəinki jurnalı latın qrafikalı hərf-lərlə nəşr etmək müm-kün deyildi, ümumiyyətlə nəşri dayandırılma təhlükəsi ilə üzləşmişdi. Dər-ginin tirajı ilk sayılarında 1000, altıncı sayından başlayaraq 2000, sonrakı 2-3 ildə 3000, 4-5 il 2500, nəşrinin son illərində isə 2500-2000 təşkil edir-di¹. Dərginin fəaliyyəti çox fədakar insanların maddi mənafə güdmədən, əmək haqqı almadan belə gərgin zəhməti bahasına 1976-cı ilədək davam etdirilə bilmişdir. Eyniadlı dərgi uzun illərdən sonra Türkiyədə, eləcə də “Türkman Qardaşlıq Ocağı” tərəfindən 2003-2011-ci illərdə İraqda öz nəş-rini davam etdirmişdir.

Həmin dövrdə, yəni ötən əsrin 60-cı illərində “التراث الشعبي” (ət-Turas-əş-şəbi) (folklor) adlı daha bir dərgi də nəşrə başlamışdır. İmtiyaz sahibi Şakir Sabir Zabit, baş redaktoru isə İbrahim Daquqlu olan bu dərgi İraq türk-man mətbuatı tarixində yalnız folklor və folklorşünaslıq məsələlərinə həsr olunmuş iri həcmli, elmi baxımdan əhəmiyyətli araşdırmaları əhatə edən ilk mətbu orqan idi. İlk sayı 1963-cü ilin sentyabrında çıxan dərgi ayda bir dəfə olmaqla əsas materialları ərəb dilində nəşr edilirdi.

Xüsusilə qeyd etmək istərdik ki, “ət-Turas-əş-şəbi” dərgisi ötən əs-rin ortalarından etibarən mətbuat orqanlarında dərc olunan folklor ma-teriallarına ağız büzüb bunları “qeyri-ciddi məsələlər” hesab edənlərə elə ilk sayından tutarlı cavablar verirdi. Baş redaktor İbrahim Daquqlu dər-ginin ilk sayının baş məqaləsində bu məsələyə toxunmuş, həmin nömrədə Kərkükdən bir yazarın bu mövzuda yazısı dərc edilmişdir: “...Yaxın keç-mişin hər görünəyi əskidir, deyə ictimai həyatımızdan sökülüb silinməsinə istəmək, yaxşı və faydalılarını seçib sayanlara dodaq büzüb geriçilik

---

¹ Sinan Səid. İraqda türk mətbuatı və ədəbi məsələlər. Filologiya elmləri namizədi elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya. Bakı -1969. S.132

damğası vurmaq yanlışıdır və təəssüf doğurur”¹. Həmçinin dərginin birgə nəşr olunmuş 9-10-cu sayında kərküklü yazar Rifat Yolçunun da ingilis dilində Kərkük folkloru haqqında dərc olunmuş məqaləsi bu istiqamətdə atılan addım idi².

Jurnalın folklor dünyası ilə bağlı xəbərlər və xüsusilə türkmənca müvafiq materialların yer verildiyi son səhifələrində, həmçinin məqalələrin ingilis, fransız və fars dillərində xülasəsi dərc olunmuşdur. Nəşri cəmi üç il davam edən dərgi iki il ardıcıl yayımlansa da, sonra fasilələrlə dərc edilmiş, 1966-cı ilin sentyabrında son sayı ilə fəaliyyətini dayandırmışdır.

1966-cı il 21 may tarixli ilk sayı ilə nəşrə başlayan “عراق” (İraq) qəzeti də türkmənlərin dil, folklor, tarix və ədəbiyyat kimi vacib elm sahələrində aid mühüm materialların işıqlandırılmasında müəyyən rol oynamışdır. Qəzetin imtiyaz sahibi Şakir Sabir Zabit, məsul müdiri Haqqı İsmayıl Bayatlı idi. Həftəlik qeyri-siyasi qəzet olub ərəb və türk dillərində nəşr olunan “İraq” qəzeti ilk sayında öz məqsədini belə bəyan etmişdir: “... “İraq” bitərəf, müstəqil, hisslərə və kaprizlərə uymayan, düzgün yol tutan, tarix, ədəbiyyat, folklorla aid əsərlər, sıhhi və dini materiallar, lətifələr nəşr edən, mədəni və ictimai məsələlərə toxunan doğru və ədalətli, təəssübkarlıqdan uzaq tənqidlərə yer verən qəzetdir”³. Qəzet bu məqsədinə az da olsa nail olmuş, müəyyən əhəmiyyət daşıyan faydalı materiallar nəşr olunmuş, lakin material qıtlığı, müəllif böhranı və s. səbəblərdən dolayı az müddətdən sonra öz fəaliyyətini dayandırmışdır.

İraq-türkmən ədəbiyyatında nəsr təbii ki, mətbuatın yaranması ilə sıx bağlıdır. XX əsrdə İraqda baş verən siyasi-ictimai proseslərin fonunda daha gərgin, eyni zamanda zəngin və çoxsaxəli yaradıcılıq yolu keçmiş ədəbiyyat, o cümlədən nəsr əsərlərinin yaranması və inkişafı əsrin ilk rübündən etibarən, demək olar ki, mətbuatla bilavasitə bağlı idi. Mətbuatın tarixinə qısaca nəzər saldıqda isə bu sahənin nə qədər zəngin olması ilə yanaşı, həm də çox keşməkeşli həyat yolu qət etdiyi məlum olur⁴.

---

¹ Ət-Turas-əş-şəabi (Folklor) dərgisi (ərəb dilində). Sayı 1, Eylul, Bağdad, 1963. s.2

² Yəne orada. Sayı 9-10, Mayıs-Haziran, Bağdad, 1964. s.7

³ “İraq” qəzeti. 1966, 21 may, sayı 1. Bağdad. s.3

⁴ Səkinə Qaybalyeva. İraq-türkmən ədəbiyyatının tarixi inkişaf mərhələləri. AMEA. Ədəbi əlaqələr. Toplu. XI. Bakı – “Elm və təhsil” – 2017. s.55

XX əsrin əvvəllərindən işıq üzü görməyə başlayan bir sıra mətbuat orqanlarının səhifələrində həmişə nəsr nümunələrinə yer verilmişdir. Xüsusilə tarix, dil tarixi, ədəbiyyat, folklorla dair araşdırmalar, lətifələr mətbuat səhifələrində dərc olunurdu. Həmin dövrdə maraqlı yazıları ilə Qüdsizadə Əhməd Mədəni Əfəndi (1889-1940), Fəthi Safvət Qırdar (1896-1966), Əli Kamal Kəhyəoğlu və Cavad Nəsiboğlu (-1959) kimi milli düşüncə sahibləri tanınırdılar¹.

Artıq XX əsrin II yarısında mətbuat orqanlarının artması ilə nəsrin bu qollarında yaradıcılıq daha geniş şəkildə davam etdirilirdi. Dil, folklor, ədəbiyyat sahəsində dolğun yazıları ilə Əta Tərzibaşı, Əbdüllətif Bəndəroğlu, Məhəmməd Xurşid Daquqlu, tarix sahəsində Şakir Sabir Zabit, ədəbiyyat tarixi ilə bağlı araşdırmaları, tənqidi məqalələri ilə Əbdülləhkim Rejioğlu, lətifə, aktual mövzuları ilə İhsan Vəsfə və başqaları öz yaradıcılıqlarında nəsrin gözəl örnəklərini vermişlər.

Tarix boyu İraq-türkmən ədəbiyyatında əsas yeri poeziya tutmuş, hekayə və roman sahəsində xüsusilə yayım məhdudiyyətləri səbəbindən bir çox problemlər özünü göstərmişdir. Ümumiyyətlə, İraq-türkmən ədəbiyyatında nəsrin yaranması, inkişaf etdirilməsi ilə bağlı ilk dəfə dolğun və hərtərəfli tədqiqatlar aparmış görkəmli tədqiqatçı Ə. Bəndəroğlu bu barədə yazır: “Hekayə və roman dilimizdə yayım orqanlarının və oxur-yazar kütləsinin qıtlığı ilə birlikdə yaşadığımız İraq ölkəsində yayımlanan dərgi və qəzetlərin hekayə və romana istənilən bir biçimdə önəm vermədiyindən dolayı geri qalmışdır”².

Qeyd etməyə dəyər ki, ümumiyyətlə, İraq-türkmən ədəbiyyatında hekayə və roman yaradıcılığının tarixi çox geniş deyil. Belə ki, bu sahədə diqqəti cəlb edən ilk nümunə Osmanlı dönəmində Əhməd Midhət əfəndinin “Qissədən hissə” adlı Bağdadda 1869-cu ildə çap etdirdiyi kiçik hekayə və lətifələrdən ibarət kitabıdır. İkinci kitab isə Kərküklü Mahmud Nədimin 1912-ci ildə Bağdadda yayımladığı 43 səhifədən ibarət “Mübarizəyi eşq” adlı irihəcmli hekayəsidir.

1915-ci ildə mosullu jurnalist və yazıçı Xeyrəddin Fəruqinin qələmə aldığı “Qadın qəlbi” əsərinin İraq-türkmən ədəbiyyatında yazılmış ilk

---

¹ Türkiyə Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi. Azərbaycan – İraq (Kerkük) Türk Edebiyatı. Tərtibçi: S. Saatçı. VI c. T.C. Kültür Bakanlığı Yay. Ankara – 1997. s.164

² Əbdüllətif Bəndəroğlu. İraq-türkmən ədəbiyyatı tarixinə bir baxış. 2 cildə. I c.

TKMY. Bağdad-1989.s.21

roman nümunəsi olduğu qeyd edilir¹. Yazığının vəfatından sonra həmin əsər Bağdad Muzeyinin Milli Əlyazma Əsərləri Mərkəzində aşkar edilmiş və latın hərfləri ilə nəşrə hazırlanmışdır. 151 səhifədən ibarət roman tədqiqatçılar tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir.

1913-cü ildə nəşrə başlamış “Maarif” dərgisinin cəmi 11 sayı çıxsada bir çox ədəbi məsələləri işıqlandırması ilə yadda qalır. Tədqiqatçılar türkman ədəbiyyatında ilk hekayə nümunələrinin nəşrini də həmin dərgi ilə əlaqələndirirlər. Belə ki, Məkki Ləbib Qırdarın “Gözlük” hekayəsi türkman nəsrində ilk hekayə nümunəsi hesab olunur. Baxmayaraq ki, Əli Kamal Kəhyəoğlunun “Kiçik hekayə” əsəri adıçəkilən hekayədən əvvəl nəşr olunmuşdur². Bundan uzun illər sonra 1935-ci ildə nəşrə başlayan “İləri” qəzetinin 17-ci sayında Fəhmi Ərəb Ağanın bir neçə hekayəsi dərc olunmuşdur. Bu yazarın sosial mövzuda yazdığı “Tarixi-cəraimdə eşsiz bir olay” adlı digər hekayəsi 1951-ci ildə Bağdadda 12 səhifəlik kitab halında yayımlanmışdır. Bu hekayələr nəsr yaradıcılığında önəmli olan bir sıra keyfiyyətləri əks etdirə bilməsə də, əhatə etdiyi mövzu rəngarəngliyi və yazılma tarixi etibarilə İraq-türkman hekayəçiliyinin ilk nümunələri hesab olunur.

İraq-türkman ədəbiyyatında nəsrin bir yaradıcılıq sahəsi kimi özünü göstər-məsində “Qardaşlıq” və “Birlik səsi” dərgilərinin, həmçinin “Yurd” qəzetinin xüsusi rolu olmuşdur. 60-cı illərdən artıq bu sahədə müəyyən nailiyyətlər əldə olunmağa başladı. 1961-ci ildə “Qardaşlıq” dərgisinin nəşrə başlaması nəsr yaradıcılığına müəyyən mənada təkan vermiş oldu. 1961-68-ci illərdə bu dərgi öz səhifələrində tarix, folklorla bağlı araşdırma, incələmə, dil və ədəbiyyatşünaslıq məsələlərini əhatə edən ədəbi-nəzəri məqalələrlə birgə 17 hekayə də yayımlamışdır³. Ümumiyyətlə, bu sahədə Haşım Qasım Salehinin “Saimə abla”, “Zavallı Fəridə”, “Səadət gecəsi”, Əli Mərufogunun “Boz yağmurluq”, “Nişançı”, “Bibisu”, Məhəmməd Xurşid Daquqlunun “Bir doğum gecəsi”, Rəşid Kazımın 8 hissədən ibarət irihəcmli “Tanrının ədaləti” hekayələri həmin dövrdə nəsr yaradıcılığının ilk uğurlarından hesab oluna bilər.

---

¹ Mehmet Ömer Kazancı. Günümüz Irak türkmen Öyküsü. Ankara, Hece Yayınları, 2022.s.14

² Yenə orada. s.17

³ Əbdüllətif Bəndəroğlu. İraq-türkmen ədəbiyyatı tarixinə bir baxış. 2 cildə. II c. TKMY. Bağdad-1989.s.23

Qeyd etdiyimiz kimi, “Yurd” qəzeti və “Birlik səsi” dərgisi də nəsr sahəsində hekayəçilik və romançılıq ənənəsinin davamçısı olmuşdur. 18 il ərzində (1970-1988) “Yurd” qəzetində digər nəsr nümunələri ilə birgə 140 hekayə və 4 roman nəşr edilmişdir. Qəzetin məlum səbəblərdən 2003-cü ildə nəşrinin dayandırıldığı dövrdə bu ənənə davam etdirilmişdir. İraq-türkman ədəbiyyatında nəsrin başqa sahələrlə müqayisədə kölgədə qalmasından həmişə narahatlığını bildirən Ə.Bəndəroğlu ömrünün son illərində nəşr etdirdiyi “Yurd” dərgisində də bu ənənəyə sadıq qalmışdır.

Ümumiyyətlə, İraq-türkman ədəbiyyatında hekayə ustaları kimi tanınmış yazıçılar Xeyrullah Kazım, Həmzə Hamamçioğlu, Talib Abdullah, Rəmzi Çavuş, Əli Mərufoğlu, Haşım Qasım Salehi, Mövlud Taha Qayaçı, Cəlal Polad, Səlimi Abla, Məhəmməd Ömər Qazançı, Nüsrət Mərdan, Qasım Sarı Kəhyə, Sabah Tuzlu, Rejioğlu, Məhəmməd Xurşid və başqalarıdır. Roman sahəsində də bəzi nümunələr vardır: Həmzə Hamamçioğlunun “Sırmalı babuç və bəyaz xoruz”, Ədnan Sarı Kəhyənin “Oğullarım”, Cəlal Poladın “Yalınlar kölgəsində” romanları “Yurd” qəzetində işıq üzü görmüşdür.

Bundan başqa, İraq-türkman mədəniyyət müdirliyi tərəfindən həmin dövrdə səkkiz hekayə kitabı yayımlanmışdır. Bunlar Haşım Qasım Salehinin “İlk addımlar” (Bağdad-1975), Ədnan Sarı Kəhyənin “Sevgi irmağı” (Bağdad-1980), Nevzad Əbdülkərimin “Yeni həyat” (Bağdad-1984), Haşım Qasım Salehinin “Onların hekayələri” (Bağdad -1984), Məhəmməd Əbdüləzizin “Doğum törəni” (Bağdad-1985), Xeyrullah Kazımın “Xəyalımda yaşayan gözəl” (Hekayə və yazılar, Bağdad-1986) və başqalarıdır. Eyni zamanda, Əbdülhüseyn Əmran Bəndərin 114 səhifəlik “Göytəpə” romanı 1958-1976-cı illərarası bir dövrdə nəşr olunan ilk roman kitabıdır.

Bu dövrdə dramaturgiya - pyes yaradıcılığı da özünü müəyyən mənada göstərmişdir. İraq türkmanlarının xalq dilində yazılmış bir neçə pyes həm radiodan səsləndirilmiş, həm də qəzetdə nəşr olunmuşdur. Yazıçı Salah Nevrəsin 80-ci illərdə ədəbi dildə yazdığı və nəşr olunmuş “Üç yerli pyes” adlı kitabı təkcə pyes yox, həm də teatr çalışmaları sahəsində ilk təşəbbüs olmuşdur. Yeri gəlmişkən, qeyd etmək lazımdır ki, İraq-türkman teatr sənətində 50-ci illərin sonlarından etibarən cüzi imkanlar əldə olunmağa başlanmışdır. 1958-ci ildə Kərkük oğlan litseyinin çox da geniş

olmayan salonunda ilk teatr tamaşası nümayiş olunmuşdur¹. Bundan sonrakı dövrlərdə, xüsusilə 70- 80-ci illərdə teatrda bir durğunluq özünü göstərmişdir. İraqın o zamankı iqtidar rejiminin bu sahəyə xüsusi təzyiği, bəzi sənət adamlarının həbsləri, hətta edam olunmaları bu sahədə bir çox geriliklərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Nəhayət, 80-ci illərin sonlarından başlayan yeni-yeni cəhdlər bu geriliyi müəyyən mənada aradan qaldırmışdır. Həmin dövrdə Salah Nevrəsin üç pyesi – Muçala, Yarasa və Çarşı bu boşluğu doldurmaqda ilk addım oldu. Daha sonralar Məhəmməd Haşım Salehinin “Köyümüz”, Nüsrət Mərdanın “ İko”, Cəlal Poladın “Sumbaqlı günlər”, Şəmsəddin Türkmənoglunun “Doktor dayı Baqı”, Məhəmməd Haşımın “Köyümüz və Amerika” kimi pyesləri teatr səhnəsində oynanmaqla yanaşı, bu sahədə xarici əsərlərə, xüsusilə ərəb və ingilis yazıçılarının əsərlərinə müraciət etmək ehtiyacı da tez-tez yaranır.

Bu əsərlərdə yerli xalq şivəsinə, zəngin folklor nümunələrinə - xoyrat, mani, türkülərə geniş yer verilir. “Muçala” adlı əsərdə müəllif görkəmli səs sənətçisi və müğam ustası, Muçala adı ilə tanınan Kərküklü Muça haqqında bir hadisəni qələmə almışdır. Əsərdə Muçalanın oxuduğu xoyratlar, şeirlər geniş yer tutur. Əsər Kərkükün keçmiş sosial-ictimai həyatı fonunda burada yaşanan bir eşq hekayətini dilə gətirir, sevginin o zamanlar qadagan olunaraq cinayət səviyyəsinə çatdırıldığı əsərdə öz əksini tapır. Yalnız Muça bu qadağaya qarşı çıxdığı üçün xalqın gözü qabağında edam edilir.

Yerli yazarların tamaşaya qoyulan pyeslərində əsas mövzular sevgi, nakam məhəbbət, müxtəlif sosial məsələlər, insanların bəşəri problemləri ilə birgə türk-manların məruz qaldığı təzyiqlər və işgəncələrdir. Məhəmməd Salehinin “Köyümüz” adlı əsərində müəllif türkmanların kompakt halda yaşadıkları Kərkükü bir kəndə bənzədir. Kəndə digər millətlərin nümayəndələri gətirilir və burada yerləşdirilərək yerli camaatla – türkmanlarla üz-üzə qoyulur, təzyiqlər nəticəsində türkmanların öz kəndlərini tərk edəcəkləri planı hazırlanır. Əslində bu iyrənc planı ifşa edən əsərin sonunda milli iradəyə malik olan kəndlilər qalib gəlirlər.

Bu gün İraq-türkman teatr səhnəsində ən mühüm problemlərdən biri də qadın ifaçıların olmaması (və ya az olması) və buna görə də pyeslərdə qadın obrazlarına yer verilməməsi və ya az yer verilməsidir. Təkcə

---

¹ Mehmet Haşım Salihi. Irak Türkleri sahne ve pyes çalışmaları. Uluslararası Irak-türkmen dili ve edebiyatı simpoziumu. Türkiye, Kayseri, 28-29 nisan, 2008. s.5

teatr səhnəsində yox, həm də televiziya hazırlanan teatr tamaşaları və folklor oyunlarında qadınlar, demək olar ki, iştirak etmir. Zərurət yaranıqda isə ərəb və kürd qadın sənəçilər dəvət olunur¹.

3.2. Ə. Bəndəroğlunun nəşirlik fəaliyyəti və “Yurd” qəzeti. 24 yanvar 1970-ci ildə İraq türkmanlarına müəyyən mədəni haqlar verilmişdir: ana dilində iki mətbu orqan – “یورد” (Yurd) qəzeti və iki didə (ərəb və türk dillərində) “صوت الاتحاد” (Sautul-ittihad-Birlik səsi) dərgisi dərc etdirilmiş, Türkman Yazıçılar Birliyi qurulmuş, radio və televiziya türkmanca proqramlar yayınlanmağa başlamışdır. Bu istiqamətdə türkman uşaqlarının ana dilində təhsil alması kimi çox önəmli bir məsələ yenə də kağız üzərində qalaraq öz həllini tapmamışdır. Buna etiraz səsinə ucaldan bir çox tələbə və ziyalılar ağır şəkildə cəzalandırılmışdır. Türkmanların əlifba və yazı ilə bağlı çətinliklərinə də bir aydınlıq gətirilməmiş, onlar latın qrafikalı əlifbanın tətbiq edilməsini istəsələr də, ərəb əlifbası olduğu kimi saxlanmışdır. Əvvəllər həftəlik, sonra 15 gündə bir, daha sonralar ayda bir çıxan “Yurd” qəzeti 2003-cü ildə Səddam rejimi devrildikdən sonra nəşrini tamamilə dayandırmışdır. Ümumiyyətlə, “Yurd” qəzeti nəşr işinin çox çətin olduğu İraqda, xüsusilə türkmanlar arasında istər xalq ədəbiyyatı nümunələrinin, istərsə də yazılı ədəbiyyatın işıqlandırılması üçün yeganə qaynaq rolunu oynamışdır. Həm gənc nəslin formalaşmasında, həm də ədəbi və elmi əsərlərin təqdim edilməsində çiyinə çox ağır yük götürmüş bu qəzet milli-mədəni dirçəliş yolunda əsas dayaqlardan olmuşdur- desək, fikrimizcə doğru olar.

İraqdakı azərbaycandilli mətbuatda ədəbiyyatşünaslıq, dilçilik, folklor və s. məsələləri öyrənmək ədəbi-mədəni əlaqələrin bu günü ilə yanaşı, həmin əlaqələrin tarixi köklərini araşdırıb üzə çıxarmağa və müasir əhəmiyyətinin zəruriliyini açıqlamağa imkan verir.

Əbdüllətif Bəndəroğlu başda olmaqla fədakar kollektivin səyləri nəticəsində otuz ildən artıq bir dövr ərzində nəşr olunmuş “Yurd” qəzeti (1970-2003) İraq-türkman ədəbiyyatı və folklorunun, mədəniyyətinin inkişafında mühüm rol oynamış, xalqa zəngin elmi, ədəbi-mədəni xəzinə bəxş etmişdir.

---

¹ Mehmet Haşim Salihi. Irak Türkleri sahne ve pyes çalışmaları. Uluslararası Irak-türkmen dili ve edebiyatı simpoziumu. Türkiye, Kayseri, 28-29 nisan, 2008. s.6

Heç də qısa olmayan bu müddət ərzində qəzetdə bədii ədəbiyyat, ədəbiyyatşünaslıq, folklor, folklorşünaslıq, publisistik materiallar, eləcə də tək-cə Azərbaycan deyil, ümumiyyətlə, bütün türk dünyası ilə bağlı olan mövzular, araşdırmalar, məktublaşmalar, biblioqrafik icmallar və geniş oxucu kütləsinin həmişə nəzər-diqqətində olan digər aktual məsələlər yer alırdı.

“Yurd” qəzeti İraq-türkman folkloru və folklorşünaslığının tədqiqi tarixində keşməkeşli fəaliyyət dövrü yaşamışdır. İraqda yaşayan azərbaycandilli xalqın uzun müddət öz milli varlığını qoruyub saxlayan yeganə mətbu orqanı kimi qəzet əsasən xalq yaradıcılığı örnəklərinin işıqlandırılmasına xidmət etmişdir. Xüsusilə folklor materiallarının toplanması və nəşri, həmçinin nəzəri məsələlərinin araşdırılmasına yer verən qəzet İraq-türkman folklorunun öyrənilməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Qəzetin səhifələrində xoyrat-bayatı, atalar sözləri, məsəllər, tapmacalar, lətifələr, xalq havaları, nağıllar, manilər və folklorun digər janr nümunələrinin əhatə olunduğu materiallar, eləcə də həmin folklor janrlarının araşdırılmasına həsr olunmuş irihəcmli məqalələrə geniş yer verilir. Ədəbiyyatşünas və folklorşünas alimlərin yazışmaları, həmin sahələri əhatə edən mövzular üzərində aparılan elmi-tənqidi dəyərləndirmələr, mövzunun müxtəlif aspektlərdə tədqiqi məsələləri qəzetdə işıqlandırılırdı.

Diqqətə çatdırılmalıdır ki, folklorun janrları arasında İraq türkmanlarının daha çox önəm verdiyi xoyrat-bayatılar və onların tədqiqi məsələləri, həmçinin müasir İraq-türkman şairlərinin öz yaradıcılığında geniş yer verdiyi xoyrat-bayatılardır. Türkman folklorşünasları xoyratı müxtəlif aspektlərdə tədqiq edərək xalqın həyatında, adət-ənənəsində ayrıca yeri və rolu olan, çox qədim kökə malik bu xalq ədəbiyyatı örnəyini bütün incəlikləri ilə diqqətə çatdırmağa səy göstərmişlər. Bu baxımdan qəzetdə İraq-türkman tədqiqatçılarının ayrı-ayrı dövrlərdə çap edilmiş monoqrafiya, folklor antologiyaları haqqında geniş icmallar yer almışdır. Qəzetin 1975-ci il 1 avqust sayında nəşr olunmuş “İraq türkman folklorunda xoyrat” adlı məqalə xüsusilə diqqəti cəlb edir. Məqalə müəllifi Əli Mərufoğlu xoyratın çoxşaxəli növləri haqqında məlumat verərək onun folklorun çox zəngin bir qolu olduğunu qeyd edir. Müəllif xalq arasından toplanmış bir çox folklor örnəkləri əsasında xoyratın janr xüsusiyyətlərini önə çəkir¹.

---

¹ Yurd qəzeti. Bağdad, 1 avqust, 1975, il 5. s.5

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, qəzetin nəşrə başladığı gündən baş yazarı Ə.Bəndəroğlu qəzetin 1981-ci il 14 noyabr sayında dərc olunan “İraq türkman folkloruna bir nəzər” adlı məqaləsində qəzetdə xoyrat və onun tədqiqi məsələlərinə geniş yer verilməsini çox maraqlı, eyni zamanda diqqətəlayiq bir açıqlama ilə izah edir: “Xoyrat İraq türkmanlarının tarixində böyük önəm daşımaqla xalqın tarixi keçmişinin, adət-ənənəsinin bir güzgüsü, xalq yaradıcılığının çox qiymətli açarıdır. Xalq öz keçmişindən ayırmamaq, gələcək nəsillərə xoyrat havasını, xoyrat həzinliyini duyurmaqdır bizim amalımız”¹.

Əbdüllətif Bəndəroğlunun maarifçilik fəaliyyətinin mühüm bir hissəsini təşkil edən qəzet siyasi təzyiqlər, maddi-texniki imkansızlıq və digər amillərin hökm sürməsinə baxmayaraq uzun illər (33 il) ərzində İraqda türkmanların varlığını təsdiq edən mətbu orqan olmuşdur. Nəzərə alsaq ki, İraqda uzun illər boyu hökm sürən sosial-iqtisadi qadağalar nəticəsində kitab nəşri, xüsusilə türkmanların anadilli elmi-ədəbi, mədəni örnəklərinin nəşri problemi mövcud idi, onda “Yurd” qəzetinin xalq üçün, onun elmi və mədəniyyətinin təbliği üçün nə qədər əhəmiyyət kəsb etdiyini təsəvvür edə bilərik. Tanınmış araşdırıcı Şəmsəddin Küzəçi Ə.Bəndəroğlunun Yurd qəzeti ilə bağlı yorulmaz fəaliyyətini belə xarakterizə etmişdir: “İraq yönətiminin Türkmənlərə qarşı uyguladığı siyasi və kultural basqılarına qarşı Yurd qəzetinin yayına davam etməsi, Bəndəroğlunun mücadiləsinin nə qədər verimli olduğunu göstərir və bu mücadiləni təqdir etmək hər aydının vəfa borcudur. Yurd qəzetinin Türkmən toplumuna sunmuş olduğu kultural xidməti tarixə not düşmək kimi bir nitəlik daşımaqdadır. Yurd qəzetində yayınlanan hər cür yazıda yeni nəslin anlayacağı bir dil və üslub işlədilməsi yeni nəslin önünü açıb təsirini bütün topluma daşmışdır. Türkcəmizin yaşadılmasında Yurd qəzetinin böyük xidməti olmuşdur. Bəndəroğlu və qələm dostlarının bu xidmətdə böyük rolları vardır”².

Qəzetdə İraq türkmanlarının folkloru, ədəbiyyatı, tarixi, etnoqrafiyası, coğrafiyası, dili və ümumiyyətlə mədəniyyəti ilə bağlı mötəbər alimlərin qələmindən çıxmış yüzlərlə məqalə dərc olunmuşdur. Təkcə Ə. Bəndəroğlu qəzetdə bütün bu sahələri əhatə edən yüzdən çox məqalə ilə

---

¹ Yurd qəzeti. Bağdad, 14 noyabr, 1981, il 11. s.3

² Yurd (əl-Vatan) Kültürəl bağımsız dərgi. 13.Sayı, Şubat 2008.s.18

çıxış etmişdir. Həmin məqalələr elmi yeniliyi və əhəmiyyəti baxımından öz aktuallığını indi də saxlayır.

“Yurd” qəzetinin uğurlarından bəhs edən akademik Həmid Araslı yazırdı: “Xalqın rəğbətini qazanmış bu qəzet türkman gəncliyini, vətənpərvər, həqiqətsevər, xalqın müqəddəratı ilə bağlı gənclik olaraq tərbiyələndirəcəkdir. İstərdim ki, qəzetdə nəzəri məsələlər, yəni müasir ədəbiyyatın qarşısında duran əsas vəzifələri izah edən məqalələr daha çox dərc olunsun”¹.

Əbdüllətif Bəndəroğlu uzun illər baş yazarı olduğu “Yurd” qəzetində, həmçinin türk və ərəb dillərində nəşr olunan “Birlik səsi” dərgisində geniş və maraqlı məqalələrlə çıxış edərəkən ölkəmizlə bağlı yazıları da diqqətdən kənar qoymamışdır. O, Azərbaycan folklorundan nümunələr, eləcə də Azərbaycan ədəbiyyatı, onun ayrı-ayrı inkişaf mərhələləri, ədəbiyyatımızın layiqli təmsilçiləri olan bir çox ədəbi simalar – klassik Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri Nəsimi, Füzuli və Vaqifin ədəbi irsi ilə bağlı məqalələr dərc etdirmiş, C.Cabbarlı, S.Vurğun, R.Rza, M.Rahim, B.Vahabzadə, A.Tufarqanlı, Aşıq Ələsgər, Mikayıl Azaflı və başqalarının yaradıcılığı ilə İraq-türkman oxucularını tanış etmişdir. Qəzetin bir çox saylarında professor Q. Paşayevin “Altı il Dəclə-Fərat sahillərində” və “İraq-türkman folkloru” kitablarından parçalar verilmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatının, eləcə də folklorunun nəşri, tədqiqi və təbliği əsas etibarilə bu qəzetin vahid Azərbaycan-Türk ədəbi-mədəni məkanı yaratmaq ideyaları ilə bağlı olmuş və bu ideya müəyyən dərəcədə reallaşdırılmışdır.

Aparılan müşahidə və müqayisələrdən aydın olur ki, həmin məqalələri “Yurd” qəzeti üçün (həmçinin sonrakı nəşrlər üçün) transliterasiya edənlər Azərbaycan tədqiqat üslubunu, dilini, terminologiyasını mühafizə etməklə, bütün bu elmi ənənələrin İraq-türkman tədqiqatçıları tərəfindən qəbul edilməsinə və beləliklə, orada həm ədəbiyyatşünaslığımızın, həm də folklorşünaslığımızın inkişafına can atmışlar.

“Yurd” qəzeti məlum səbəblərdən 2003-cü ildə öz nəşrini dayandırdıqdan sonra Ə.Bəndəroğlu nəşirlik fəaliyyətini eyni adlı dərginin öz hesabına yayımı ilə davam etdirmişdir. 2006-cı ilin aprel ayında “Yurd” dərgisinin ərəbcə və türkcə iki dildə olmaqla ilk sayı buraxılmışdır. Dərginin

---

¹ Araslı Həmid. “Yurd” qəzeti haqqında. Ədəbiyyat və incəsənət qəzeti. 13 fevral, 1972. s.4

əlimizdə olan saylarından görürük ki, Ə. Bəndəroğlu gərgin əmək sərf edərək qısa müddətdə bir çox uğurlara nail ola bilmişdir. Eyni missiyanı – xalqın elmi-ədəbi-mədəni dəyərlərinin qorunması və yaşadılması istiqamətində apardığı fədakar işi davam etdirən Ə. Bəndəroğlu 2007-ci ilin fevralında artıq dərginin 8-ci sayını dərc etdirmişdir.

Dərgidə İraq-türkmən elmi-ədəbi mühiti ilə yanaşı ölkəmizdə baş verən elmi-ədəbi proseslər, mədəniyyət xəbərlərinə də geniş yer verilmişdir. Bir ildən bir qədər artıq müddət ərzində Ə. Bəndəroğlu Azərbaycan elm və ədəbiyyat xadimlərinin bir çox məqalələrini, eyni zamanda özünün bəzi kitablar haqqında yazdığı məqalələri dərgidə nəşr etdirmişdir. Dərginin elə ilk sayında Bəndəroğlunun böyük şairimiz S. Vurğun haqqında “Könlüm keçir Qarabağdan” adlı ərəbcə məqaləsi və şeirləri, Asif Rüstəmlinin “Məhəmmədhüseyn Şəhriyar – 100. Bölünmüş Azərbaycanın bölünməz sərvəti” (Aprel, 2006, sayı 1), Azərbaycandan bir şeir – Ayaz Vəfəli (həmin sayı), Nəbi Xəzrinin şeirləri, Azərbaycan bayramları və Novruz (May, 2006, sayı 2), Şahin Xəlilli “Necə bir vətənə iki deyəsən” Q.S.Təbrizi haqqında yazı (iyul, 2006, sayı 3), Ə.Bəndəroğlu. Nizami Gəncəvi (dekabr, 2006, sayı 7), “Azərbaycan şeiri” (sayı 8, fevral 2007), Nəbi Xəzri ilə söhbət (həmin sayı), həmçinin 2003-cü ildə Bakıda Azadə Rüstəmovə, Bəkir Nəbiyev və Yaşar Qarayevin həmmüəllifliyi ilə nəşr olunmuş “Azərbaycan ədəbiyyatı” kitabı haqqında dərginin 2-ci sayından başlayaraq silsilə məqalələr dərc olunmuş, Füzuli və Nəsimi haqqında dərginin demək olar ki, hər bir sayında yazılar yayımlanmışdır. Bundan başqa M. Şəhriyar və R. Rzanın şeirləri və onlar haqqında yazılar, Bəkir Nəbiyevin xaricdə yaşayan Azərbaycan alimlərinin ədəbiyyatşünaslıq elmimizin inkişafındakı roluna həsr olunmuş geniş məqaləsi, Esmira Fuadın B.Vahabzadəyə, Sabir Nəbioğlunun Səməd Behrəngi və M.Ələkbərzadənin Tehrandə çap olunmuş kitabına həsr etdiyi yazıları, Əli Rza Xələflinin “Azərbaycan ədəbiyyatı və Bəndəroğlu” yazısı, Bəhlul Abdullanın Q.Paşayevə həsr etdiyi “Kərkük pərvanəsi” məqaləsi, Oktay Rzanın şeirləri, “Ədəbiyyat qəzeti”ndə baş redaktorun Bəndəroğlu ilə apardığı müsahibə, V. Məmmədəliyev və Q. Məmmədəliyevanın “Mövlana Cəlaləddin Ruminin məsnəviləri” mövzusunda məqalələri, Qəzənfər Paşayevin “Kərkük folklorşünasları”, “Nəsiminin həyat və yaradıcılığına yeni baxış”, xalq yazıçısı Elçinə və Şeyxulislam Hacı Allahşükür Paşazadəyə həsr etdiyi məqalələr və s. dərgidə geniş yer tutmuşdur.

Yurd dərgisinin nəşri dövründə diqqəti cəlb edən bir məqam da vardır. Ə.Bəndəroğlu dərginin türkcə bölümündə Azərbaycan alim və şairlərinin əsərlərini olduğu kimi bizim türkcəmizdə dərc etdirirdi. 2007-ci ilin dekabr ayında Ədəbiyyat qəzetinə verdiyi müsahibədə Ə.Bəndəroğlu İraq türkmanlarının xalq danışığı dilinin Azərbaycanca olduğunu nəzərə alaraq bu addımı atdığını qeyd etmişdir. Məlumdur ki, türkmanların ədəbi dili Türkiyə türkcəsinin (İstanbul ləhcəsinin) qayda-qanunları üzərində qurulmuşdur. Belə olduğu halda türkmanların xalq danışığı dili unudulmaq təhlükəsi ilə üzləşir. Bunun qarşısını almaq üçün İstanbul ləhcəsi ilə yanaşı Azərbaycan türkcəsinin də mətbuatın dilinə tətbiq edilməsi zərurəti yaranır. Ə.Bəndəroğlu Yurd dərgisində bu problemin həllinə çalışmışdır.

Ə.Bəndəroğlunun ölümündən sonra yazı işləri müdiri Cəlal Polad “Yurd” dərgisinin nəşrini davam etdirmişdir. Bu nəcib işi 2009-cu ilədək davam etdirən C.Polad burada əsas missiyasını da unutmamışdır. O, Azərbaycan ədəbi-elmi mühiti ilə bağlı maraqlı məqalələrə də dərgidə geniş yer vermişdir. Dərginin 2008-ci ilin fevral sayında (12) Azərbaycan alimləri – akademik Bəkir Nəbiyev, prof. Qəzənfər Paşayev, akademik Vasim Məmmədəliyev, Ayaz Vəfalının Əbdüllətif Bəndəroğlunun ölümü haqqında “Ədəbiyyat” qəzetində nəşr olunmuş məqalələri yer almış, elə həmin sayda B.Nəbiyevin “Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elminin inkişafında xaricdə yaşayan soydaş alimlərimizin rolu” adlı məqaləsi, həmin ilin may sayında (13) akademik B. Nəbiyevin “Azərbaycan ədəbiyyatının Anar fenomeni”, uyul sayında (14) Aqşın Babayevin Nazim Hikmətə həsr etdiyi “Məni mənə tanıdana”, avqust – sentyabr sayında (15-16) akademik Kamal Talıbzadəyə həsr olunmuş “Bir ocağın varisi” və Alxan Bayramoğlunun “Fundamental əsərlər müəllifi” məqalələri, yazıçı Anarın Moskvada nəşr olunmuş kitabının anonsu, 2009-cu ilin yanvar-fevral saylarında xalq şairi B. Vahabzadənin ölümü münasibətilə şairin “Vətən”, “Yarəb”, “Vətən var”, “Yazıq vətən” şeirləri ilə birgə “Bir Vahabzadə Bəxtiyar vardı, Onu da kaybettik” adlı avtobiografik xarakterli məqalə, həmin ilin iyun sayında (18) Q. Paşayevin “R. Rza bu gün də var, yarın da...” məqaləsi, prof. Cavad Heyətə həsr olunmuş “Ədəbiyyat ruhun gəlişməsinə yardım edər” adlı müsahibə yer almışdır.

Öz xalqının milli kimliyinin qorunub saxlanmasında bütün səy və bacarıqlarını əsirgəməyən Ə. Bəndəroğlunun uzun illər mətbuat sahəsində bu istiqamətdə göstərdiyi nəşirlik fəaliyyəti də onun parlaq yaradıcılığında önəmli yer tutur.

SON SÖZ

Bütün tarixi inkişafı boyu İraq-türkman ədəbiyyatı Azərbaycan ədəbiyyatının qədim və zəngin qaynaqlarından bəhrələnmiş, XV-XVI əsrlərdən etibarən öz təşəkkül dövrünü yaşamağa başlamışdır. XVIII-XIX əsrlərdə də öz klassik dövrünü yaşayan bu ədəbiyyat müxtəlif tarixi dövlətlərin hakimiyyəti altında varlığını sürdürmüşdür. Bütün Şərq xalqlarının ədəbiyyatında olduğu kimi, İraq-türkman ədəbiyyatı da ənənəvi Şərq poeziyası (əruz vəznü) və İslam sivilizasiyasının təsirindən uzaqlaşma bilməmiş, öz inkişafında bu ənənəni davam etdirmişdir.

Yad xalqlar və dillərlə əhatə olunmuş bir çevrədə ana dilli poeziyanın da yaşadılması bu ədəbiyyatın həqiqətən möhkəm sütunlar üzərində bərqərar olmasından xəbər verir.

XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq siyasi-ictimai hadisələrin təsiri ilə dirçəliş və tərəqqinin müşahidə olunduğu İraq-türkman ədəbiyyatında ötən əsrin 50-ci illərindən etibarən forma və məzmun baxımından yeni bir mərhələ açılır. Bu dövrdə istər ərəb, Türkiyə, Azərbaycan, istərsə də Avropa təsiri müəyyən dərəcədə özünü göstərsə də, ənənəvi köklərə bağlı olan ana dilli ədəbiyyat xalq qarşısında öz funksiyasını unutmayaraq öz inkişaf tarixində çox məhsuldar bir dövrə qədəm qoyur.

XX əsr İraq-türkman poeziyasının inkişafında Əbdüllətif Bəndəroğlu öz yeri və imzası ilə xüsusi iz qoymuşdur. O, bu ədəbiyyatın aparıcı simalarından biri kimi öz yaradıcılığında spesifik keyfiyyətləri ilə seçilən bir ədəbi şəxsiyyətdir. Şair yaradıcılığının birinci mərhələsində əsasən siyasi lirikaya üstünlük versə də, sonra-dan öz yaradıcılığında yeni-yeni mövzulara yer vermiş, təkəyə yaşadığı ölkədə yox, eyni zamanda dünyanın müharibə təbili çalınan hər bir yerində sülhə, zəfərə, aydın səməyə, xoşbəxt gələcəyə səsləyən əsərləri ilə tanınmışdır. Şair ilk gənclik illərində əruz və heca vəznində qələmini sınamış, xüsusilə heca vəznində yüksək vətənpərvərlik hisslərini dilə gətirən gözəl şeir parçaları yazmışdır. Lakin sonradan bütün yaradıcılığı boyu sərbəst şeiri dəstəkləmiş və özü də bu vəznə uğurlu ədəbi nümunələr qələmə almışdır. Şairin özünün də etiraf etdiyi kimi, sərbəst vəznü ona sevdiren böyük türk şairi N. Hikmət olmuşdur.

Doğrudur, 1950-60-cı illərdə Bəndəroğlu yaradıcılığı sonrakı illərdə müşahidə olunan dolğunluq və tamlıq mahiyyəti kəsb etmirdi. Bu dövrdə onun 1970-80-ci illər yaradıcılığında yüksək səviyyəyə təbii və ardıcıl hazırlıq prosesi gedirdi. Həmin illərdə poeziyasının inkişafında istər mövzu və məzmunun əhatə dairəsi, istər ideya istiqaməti, istərsə də obrazlı poetik ifadə

tərzinin yeni və daha mürəkkəb çalarları baxımından xüsusi mərhələ mahiyyəti daşıyır.

İnqilablar ölkəsinin yazan əli olan şair əsərlərində bəşəri ideyalar carçısı kimi də çıxış edir. O, gah səsinə çölləri ölüm qoxan Fələstinə, Laosa, Kampuciaya yetirir, gah ceviz ağacı olub, yarpaq əlləri ilə Gülxanə parkına toxunmaq istəyir, gah da Amerika zəncilərinin öz haqqı uğrunda mübarizəsinə qoşulmaq istəyir.

“Günəş şerqisi”, “Yurd toprağı”, “Doğu insanları”, “Göyərçinlərin əz-gisi”, “Çılgınlıq və yara”, “Yolun sonunadək” və s. kitabları ilə Bəndəroğlu çağdaş İraq-türkman poeziyasında sərbəst şeirin aparıcı nümayəndələrindən biri kimi öz yerini və mövqeyini bəyan etmişdir. Şairin poeziyası rəngarəng mövzulara malik olmaqla bərabər, özündə həm bəşəri, həm də milli köklərə dayanır.

Ə. Bəndəroğlu şifahi xalq ədəbiyyatından – folklordan qaynaqlanan şairdir. Müasir İraq-türkman ədəbiyyatında siyasi xoyrat yazan şair kimi tanınmış Bəndəroğlu yaradıcılığı boyu 200-dən çox xoyrat-bayatıya müəlliflik hüququ vermişdir.

Ə. Bəndəroğlu yaradıcılığı sənətkarlıq xüsusiyyətləri baxımından da diqqəti cəlb edir. Ənənə ilə novatorluğu birləşdirən şairin yaradıcılığında sözə qiymət vermək, onu misra daxilində yerində və fikir elementi kimi işlətməyi bacarmaq, misra və bəndlərin məna dəyərini və tutumunu gücləndirməklə ümumilikdə şeirin obrazlı poetik sistemini qorumaq ilk növbədə duyulan əsas cəhətlərdəndir.

Öz şəxsiyyətində ədəbiyyat tarixçisi, folklorşünas, tərcüməçi, istedadlı publisist və maarifçini birləşdirən Ə. Bəndəroğlunun yaradıcılığı İraq-türkman ədəbiyyatı tarixində mühüm bir mərhələni təşkil edir. Müasirləri Əta Tərzibaşı, Fazil Bayat, Qasım Sarı Kəhya, Məhəmməd Xurşid və başqaları kimi Ə. Bəndəroğlu da yaradıcılığında ədəbiyyatın inkişafına, klassik irslə ideya-bədii əlaqə məsələlərinə xüsusi əhəmiyyət vermişdir.

XX əsr İraq-türkman bədii fikrinin öyrənilməsi istiqamətində mötəbər tədqiqatların müəllifi olan Ə. Bəndəroğlu elmi fəaliyyətini ədəbiyyat elminin ən aktual problemlərinin öyrənilməsinə və tədqiqinə həsr etmişdir. Alimin çağdaş İraq-türkman ədəbiyyatının bir sıra vacib problemlərini işıqlandıran tədqiqatları bu baxımdan təqdirəlayiqdir: 2 cilddə “İraq-türkman ədəbiyyatı tarixinə bir baxış”, ərəbcə yazdığı “Türkmanlar inqilabi İraqda”, “Türkman şairi Füzuli Bayatlı”, “İmadəddin Nəsimi əl-Bağdadi”, “İraq-türkman dili”, 2 cilddə “Ata sözlərimiz”, “İraq-türkman folklorundan örnəklər”, “Azərbay-

can şeiri” və s. tədqiqatları Ə.Bəndəroğluna İraq-türkman ədəbiyyatı və mədəniyyəti tarixində layiqli yer tutmaq hüququ qazandırmışdır. Alimin bu fundamental monoqrafiyalarından başqa onlarla məqalə və məruzələrində öz əksini tapmış mülahizə və qənaətləri milli ədəbiyyatşünaslığın inkişafında mühüm rol oynamışdır. Həmin əsərlərdə ədəbiyyatın ən mühüm məsələlərinə toxunan, dövrün görkəmli ədəbiyyatşünas, yazıçı və tənqidçilərinin yaradıcılığını tədqiq və təhlilə cəlb edən tədqiqatçı müasir ədəbiyyat, çağdaş ədəbi proses haqqında konkret, aydın təsəvvür yaratmışdır.

Beləliklə, İraq-türkman ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri, Azərbaycan-İraq-türkman elmi-ədəbi əlaqələrinin inkişafında mühüm rol oynayan şair, tədqiqatçı, ictimai xadim Əbdüllətif Bəndəroğlu 40 ildən artıq bir yaradıcılıq yolu keçmiş, İraq-türkman ədəbiyyatının 50-ci illərdən sonrakı dövrünün mərhələləri ilə sıx bağlı olmuş, milli şeirin inkişafı prosesindəki bir çox xüsusiyyətləri öz yaradıcılığında nümayiş etdirmişdir. Şairin yaradıcılığına fəal münasibət bəslənmiş, onun ideya-estetik keyfiyyətləri qiymətləndirilmişdir. Ə. Bəndəroğlunun əsərləri təkcə fikrin dərinliyi, formanın bitkinliyi, milliliyi və vətənpərvərliyi ilə deyil, həm də humanizmi, insanpərvərliyi ilə kinə, qərəzkarlığa, yalana və s. nifrəti ilə diqqəti cəlb etmişdir. Şairin poeziyası həmişə müasirliyi və ideyalılığı ilə seçilmiş, dövrün aktual məsələlərinə cavab vermişdir.

کوک ۱۹۷۱/۱۰/۲۰

عزیز قارداشم عباس زمان یک افندی
 ۹۷۱/۱۰/۱۵ تاریخهای نیکو ایل تبریکهای آلم و جوق منوره اولدم.
 بوسيله ايله سزقده یکن ایلیکری جاندن قوطولور ، داهای نجه - نجه
 ایلری سیرنچ رسعا دتله یاشاماگری دیله دم .
 نیکو ایل کارتیکن دن آکلاشلیدیفنه گوره ۹۷۱/۱۱/۱۵ تاریخنده
 گونده رش اولدیقم کتوب الیکزه چاتاشدر . نه ایسه اولمکتوبی سبیل
 (تعمیر) اولورق ده گل ، اعتباری (نورمال) بوسطه ایله یوللاشم؛
 سزق ۹۷۱/۱۰/۰۹ تاریخهای مکتوبکزه جواب ایدی .. صولق آیلره
 گونده رمک لطننده بولوندیقاز بوتون کتابلر ایله دهگشدر . جوق جوق
 تکرار ایدهم .. شاعر عثمان مظالم ایچین بنم واسطه له گونده ریلان
 دورت کتاب ره چاتشدر .. ۱۹۶۶ ده یاکوره نشر ایدیلان نسیمی یولاندن
 بر نسفه یی وقتیه نچا گونده رشدیکن . ایکینجی دفعه اولورق گونده رمکزه
 لزوم قالماشدر . تکرار ایدهم ... آخناق « آذربایجان دین ننگ
 ایضاحی لغتی » ننگ ایکینجی جلدی نشر ایدهشمه بر نسفه رجا ایدیوم
 عجبای عام آذری کلمه لرینی اعتوا ایدهن باشقه برلفت یوقمدر ؟ چونک
 بویله برلفت کتابنه فاضلابجه احتیاجیز واردر .. بر ده ، صولق زما لره
 طور زمان طرماننده یایدیلان حفر یانده ارضون کتاب لرینه نکرده م قدیم
 تورکجه کتابلر بولوندیقنی اوگره ندیم . لطفاً بو کتابلر حقهده بر مقاله
 نشر ایدهشمه گورمهگی رجا ایدهم ..
 آذر باجیان کولور هیتمی ۹۷۱/۱۰/۰۱ گونی کرکولده گیچرکن ،
 شرفارینه ورییلان ضیافتده بن ده حاضر اولشدم . کندیلر یله یازم
 ساعت قدیم گوروشه بیلمم . بالخاصه محترم بروفیسور حید آراسای
 بکله نیهه سورهن طائلی بر گوروشه یایدیم .. آذرلنده « ناکلری ره
 گورمگی جوق آذرو ایدهم . شهر بیزره بر ایکی ساعت قالدن هیشتک
 هیچ اولمازسه برگیجه قالماسنی گومکل ایستردی .
 آرنده شه راسن قالمالگری یایدیم ، گورله گورله عزیزیم ...

نارداشنگ

ھەممىسىنىڭ ئاستاد زۇمىنوف

ھەممىسىنىڭ ئاستاد زۇمىنوف
گۈندەردىكىز دەگەن مەكتۇپىمىز بىر تاقىم كىتابىمىز
ئادەم . دۇنيۇمىز قارشى شىرانىلار بىمى ھەممىمىز
بىن عراق تۈركىن ادبىياتى پارلاتماق وگىلىشترىمىز
ايچىن ، آذربايجان ادبىياتى بۈيۈك بىر رەھبەر دىيە
گۈرمە كەدەيمىز ، چۈنكى آذربايجان ادبىياتى تۈرك ادبىياتى
بىلك سويالىست ورتالىست بىر ادبىيات اولدراق
گىلىشىپ خەلق بىلە قاينا شىمىز .
بىر عراق تۈركىنى ، تارىخى بويۇنچە آذربايجاندىن
گۈرمە ايدەن تۈركىنىز ، سىزنىڭ باغلىيغىنىمىز
قۇت تىلانىدىمىز بىزىم ئۇك اۆتكەن گۈرمە دىيىمىز
دەن بىر دىر . ولبو باغلىيغىنىڭ قۇت تىلانىمىز عراق
ايچە آذربايجان دوستلىغىنىڭ گىلىشە شىمىز
وگىلىشە شىمىز بۈيۈك وادەنى روللار اوينا
ما شىمىز .

بىن بىر شىر بىر بازار اولدراق ھەر وقت
آذربايجان ادبىياتى عراققا بايماق ايچىن چا بالار
ھەر بازار چا ماقدان دورما شىمىز ، ولبو اوغۇردە
بىلدىمىز يۈرۈنلۈغۇدە بۈيۈك بىر شىر ھەممىمىز
عراق ھەممىمىز رادىيوسى نىڭ تۈركىنچە قىمىندەن
ھەر بازار گۈنۈ سائەت (۳) دە ھۈندۈغۇم « ادبىيات
كۈشەسى » نىڭ آرا ھەممىمىز آذربايجاندىن
شەھرىندەن نۇمۇنە لىر ھەممىمىز .

« تۈركىن ادبىياتى بىلگىنىڭ » باش كىتابىمىز
اولدۈغۇم ھالەدە دە دىگىمىز اولان « بىلك سەكى » نە
آذربايجان شەھرىندە نە بايىنلا ما قدايمىز .
عراق . تۈركىن ادبىياتى بىلگىنىمىز ايچە - آذربايجان
ادبىياتى بىلگىنىمىز آرا شىمىز اولان قايتىمىز
ايچاق ايچىن و اىچى اليشكىمىز پارلاتماق ايچىن
ايچە بىلگىنىمىز يەنى ايچە ادبى دىنە گىمىز آرا شىمىز
مەكتۇپىمىز شىمىز ھەر تە ھەر مەكەدە بىز ، تۈركىن
ادبىياتى بىلگىنىمىز ايچە بىلك اولدراق شىمىز
ھەر تە بولون آذربايجان ادبىياتى بىلگىنىمىز

2

أويه لرينه سلا ملار يئري صونما قدايم .
بو مکتوبله بر ليکده سزه آلتی نئجه
تورکن أدبیا تجمار بر ليکي نلک حيقارديغي عريمه
وتورکمنجه « براك ساسي » ده رگي سيندهن
گونده ريوروم
مکتوبئري حارته بکلرله ن الليرکزي
صقارم .

يئري اونوتيمان
قارداش

عريمه ادريسم

عراق - بغداد

وزارة الاعلام

مدير الثقافة التركمانية

عبد اللطيف بندر اوغلو

عبد اللطيف بندر اوغلو

19711818

تورکن کولتور مديری

تانيقا باقانيغي بغداد

عراق .

Adres انگزجه ادريسم

IRAK - BAGDAD

MINISTRY OF INFORMATION

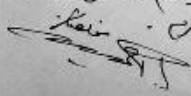
DIRECTORATE OF TURKMENIAN

CULTURE

Abdul Latif BENDERÖGLU.

هایغیرلی صونار، صحت و عافیتیه اولماکیزی تمنا ایله رسم
 بفرماتمه آیدن مکتوبکیزن آلام، اما - مع الیاف - جوابینی یازمامد،
 چونکو انقرا گلک ایمی عافیلقدرد بولونونوردوم. انقرا به گلشعل
 سیمی اسم (تصویر و ترجمه قصیده لری) ده آدینه کی وکتوراه تعزیمی
 دریمک ایتمه در. شیدیک بورادم تا ۱۰/۱۰/۱۷۲۱ تاریخه قدره
 بورادنده هر نه گبی براعتیا گلک واریم، ممنونتیه یایام
 گیمیه مکتوبکیزده یازدیقلره گوره کتیم (عراق تورک لری) عقده صاین
 برنیسور زینالوفت برنیسور علمی توفرائی اونیترسیته نیک علمی
 اثر لری مورسه سنه یاییندیمی؟ یاییندیش ایسه بنم شیدیک (یعنی انقرا ده کی)
 اشغیه یازیلی ادرسه گونده رسمه کزیم رجا ایدوم. عینی زمانده ده کولفرائ
 عقده (ادبیات رایجه صنعت) ده رگینه کی یازدی بی ده رجا ایدوم.
 کتیمه سنه (۱۰) اون نسجه تعهدک بوسلم ایله گونده رسم، انشا الله اولاشوند
 نسجه آدریم بفرماتمه ویا بالوده گوردشکلده، قسمت اولک رسه بکله ده بوراد
 یالوده گلیم.
 بفرماتمه یاییندماقده اولان تورکمن ادبیاتچیلر برنیسور اولغانی (بریک سیمی)
 ده رگینه (۷) بیتمیه صایسی (نسجه) اولده صایسی اولق چقده ایچده
 عربی و تورکیه نسجه عقده برموده یازدی، شعر و غزل وارد در. نسجه (هیات
 جیلوه) آدینه (نسجه) به اتمام ایتمه یغم برشور ایدوم. ایترسه کز
 اولاده برده رگ ده یاییندیکز. ده رگی اولاشمانسه به سنه شعریمی
 گونده بریلیم.

بالکوده کت ارتقا کله رودتله صایه برنیسور آراسی، یوسف شیرازی، زینالوف
 و آفراسیاب گلره سدی رسدیلریم جلدیم کزیم رجا ایدوم، سزده نسجه
 درلو، مدخلو، د آن خوشی دیکله درلو گوند دیلم.

ادرسه :
 Ibrahim DAKUKI
 ENIS BEHİÇ sok. 11/3
 Dr. Vali Reşit Cad.
 ANKARA

Mektub 4

قیمتی و عزیز فردا تم استاد عباس زمان اوغلو حضرتلی

کوزلیزدن ادریم .
 باکوردهن آیریلانی شمدیه قدره آذ ایسه ده، اما چوق
 لذتی و صیجانلی کونلرته یواقدهیم . اذ بیایمان خلقی و با خصوص
 اغابکم ارسلی ویز و بنزه ریئلر زوردهن گوردیگم لطف و صمیمیت
 بنیه هماغده بر دگیسیلک یایدیغنی، اولدیغی گئی سعیردهم
 ینیه باکو ذوقنی باکو خاطراتنی یشاقده استمز ایسه چکم
 قیمتی استادیم . عراقده دونوشمه هر (بازار) یعنی
 (اهل) کونلری (از بیایمان) سفر آدی بغداد تورکمانجه قسمدهن
 تونوشمه تم التخی تونوشمام ۶۹/۴/۴ ده اولدی . بوسوک
 تونوشمامه باکویه اولاشماغینی ویله دم هوا آلاشده کئی
 ساغیرک قازیلانماس و باکوره ایلاک ساعتر کوردولرمی
 تونوشوم . کجلیک تونوشمارده ده ایله کیده ر
 سزله یارار سبیل و سزه آلویرشلی تونوشمالر طبعی
 بوده کوردگلدن اولاقدر . سعلردهن بخت اولنور خانم
 باهیمنزدهن تونوشمق لازم ایکن مع الأسف آری باکوره برادریم
 کتابلر آراسنده قالدی دهها بیلیموم نه وقت ارتداشمنزک
 کیفه اولورده کتابلری پوسته ویره بیلر . کتابلرک کلمه لرینی
 ددش کوزله بکلیموم چونکی ساعتردهن ~~کتابلر~~ یازیلان
 آریر و خاطرده نفیسه بنیه لزومده . عزیز فردا تم کتابلرک
 بر آن اولجه کتابلر و ارزنده کی نغزده و یازیلر کفیس چوق
 سربع لاندی . اغابکنز عبیدالحمد ارسل ایله الیفنیز سعلردهن
 هجج بر طاقتهس المنزه اولشماره . هر هالده یاردونکزه احتیاجدهنیز
 طبعی اسما و اغابکنده اوغلی طرفندن توشه ده ایفان سعلری ینیه بکلیموم .

Mektub 5

بغداد ۷/۱۰/۵۷

حضرت امام عباس علیه السلام

سیدم و سرپرستم حضرت امام عباس علیه السلام . سزده مکتوب گوئی بدم . بر کسرت آدم دولت
 اقباله ای که مشعل اولاد فخری باز شد بکس . گدنده ملک لطیفه بدو نه فخر شادانک و
 کفایتی آدم .. تشکر و متذکره بدین مکتوب استم . من روز و زمانه و تراشتم .
 دوستی عهدت کردم . صمیمی و بی نظیر بکس از اولاد و بکس . مکتوب بکس و اینده کی شود
 حذر کند نه مده . سوزند بکس قصه ایه بکس . عهد تراشتم . امام .
 آفرین گدازیده . بزم عالمهت ~~صاحب~~ صاحب مقام است از دست بزم باندینک سوزم . دیدنگ
 فخرت نه مشورتم خیزه کوه که صادره بر دست و دولت تراش اولاد فخری بر دها
 گوئید . من شغف سزده صمیمی لطف و باغبانین و غیره باغبانین . همت رحمت
 گوئید .. عهده - اولادان اولاده بکس اسیرک بکس .
 سز مکتوب باغبانین ~~صاحب~~ . صمیمی سز اولاد فخری اولاد ~~صاحب~~ . اصلا .
 دنیا مشعل اصلا و اصلا اطمینان سید واردی . هر نه ایسه من نگار سزده . محذر
 استم .

سز آفته من هیات اولادیم و عزمم را شایا الله گوئید . اولاد گدازیده .. سز
 اولاد سزده . همت من بدارا جویف نگار اولادیم .. صله نه نگار امام . جویف
 داریم . عباسه معام - را شایا و اطمینان بدارا بویف بر بد شوق ترک استم .
 آفرینانین بر مده . همتن ~~صاحب~~ و در سوز اولاد فخری قصه استم .
 حکمتی گدازیده معام احوالات دها را بیله شد .. صمیمیتیم بویف . بیدم اولاد
 و در شوق مده .. گوئید من بکس ~~صاحب~~ .

عهد عباس معام ..

را شایا و بالاریم سز طایفه برام .. اولاد قابضی است که به بین لازم
 اولاد بیدم گوئید . صله شایا اولادین تقدیرین .. بلکه سز سزده گدازیده احتیاط
 اولاد . را شایا روح دولت و برین بر اولاد زور در هر حاله و همیشه اولاد
 و گدازیده اولادین بر نظر باغبانین . تشریح بر این بدارا آفرینیم . همت را شایا
 ایمن . از عهد اولاد - من اینده اولادها استغنی است و بریرم - دارم سز . معام
 مکتوب گدازیده شایا کار شایا سزده . اولاد همتن معام تصدیق اولاد .. کن سزده
 بویف بر بیدم در دوده بویف من استم . و مکتوب اولاد اینده معام

بایدیم - بیدیم

را شایا .. عقلا . کمال . تمیز و کوهل بر انساند . روح هیات اولاد باغبانین
 صوبه نصیب مده باغبانین هر ده تا سز استم . مخر بیدم و ایا ایه ~~صاحب~~ .
 من را شایا .. رفعت هیات اولادیم . سزده دوست و ایاغ ایمن .. تحصیل مده
 حدیث گوئید و در عهد بویف اولاد . اولاد جویف شایا بیدیم . را شایا اولاد
 اینده .. اینده ایسه گدازیده . اولاد تمام طوقه . قدی سز و شوق .. در برده
 سز بدارا کار شایا ~~صاحب~~ .. عباسه معام . من لا شایا .. نه زمان استم

BƏZİ SÖZLƏRİN İZAHI

Adlı-yapılı – əsil-nəcabətli

Anna – ana və ya nənə

Annam kalavı – yağışın əmələ gətirdiyi gölməçələrdə su qabarcıqları

Aqsu - Qaradağdan Doğar sıra dağlarını yararaq Tuza çatır, orada Xa-sa, Daquq çayları ilə birləşərək Dəcləyə tökülür, Azım adlı çayın bir qoludur.

Ağarda – bir az aralıda, irəliddə

Aşağı Zəvə - Kərkükdə məhəllə adı

Aynardığ - anlardıq

Bağırdağ – beşik bağı

Basacağ – culfa dəzğahının quyusunda olan iki taxta parçası; ikisi də qayıyla darağa bağlanır. Culfaçı basacaqları sıra ilə basır, hər basqıda toxuma başlayır, içindən məkik keçir.

Burc - tumurcuq

Cəfit - gildən düzəldilir, üzərində əriştə bişirilir

Çeket – pencək

Çevrə - üzəri işlənmiş parça. Bildiyimiz yaylıqlardan böyük olur. Tək-cə tərə silmək üçün yox, həm də ev üçün bazarlıq ediləndə işlədilir¹.

Çevrək – parçadan hazırlanır, toyda oynayanların işlətdiyi yaylıq

Dalda - budaqda

Dam- ev

Danyal Peyəmbər – Kərkük Qalasında qədim bir məscid

Daq – ayrıca, xüsusilə etmək

Dağıdı – burada: dağıdar

Difə - culfa dəzğahında darağı tutan və məkik ipliklərini sıxışdıran hissə

Diləkçi - elçi

Dəstəcağ – culfaçılıqda üzərinə kələfin keçirildiyi qamışdan konus

Dûr (f) - uzaq

Entari – qabağı açıq və ya bağlı uzun üst geyimi

Əlvənd - əlvən

Əsərin – burada: (ə) izini

Əspab – paltar, geyim

Halay tərpməğ – halay çəkmək

Havış, havuş, həviş – evin açıq və geniş hissəsi; İraq türkmənləri evin üstündən açıq eyvan kimi istifadə edirlər.

Həkət – söhbət, danışmaq

Həpiy - hamısı

Həsb-hal – söhbət, dərhləşmə

---

¹ Bu məlumatı bizə verdiyi üçün professor Məhəmməd Ömər Qazançıya təşəkkür edirik.

Hür toprağ – qırmızı torpaq
 Xaxıv – camaatın, adamların
 Xan – qədim dövrdə qonaq evi, imarət
 Xasa – Kərkükün şimalından axıb şəhəri iki hissəyə bölən, oradan cənuba axan Daquq və Tuz çayları ilə birləşib Azım çayını əmələ gətirir
 Xer - xeyir
 Xulq – yaradılış, insan
 Xurc – heybə
 Xurc bağlamaq – sevinmək, şad olmaq
 Gevlim – ürəyim
 Gökboru – Ərbil atabəyi olmuş Müzəffəridin Gökbörünün tikdirdiyi tarixi abidədən qalan tək minarəyə işarədir
 Göz qaraxır – göz qaralır
 Keşkəklik, keşkək – mərasim yeməyi və ya döyülmüş buğda dənələri
 Kilav - papaq
 Kişisiy - əri
 Kömə - çox, böyük
 Ki - iki
 Ləngəri – qabda bulğur və ya düyü plovu
 Lifə - hamam kisəsi
 Manqalaydan - manqalla
 Mazı – keçmiş. Burada: köhnə
 Mazı – Bədnəzərdən qorunmaq üçün muncuq şəklində yonulub bəzi yerlərindən kiçik oyuqlar açılaraq uşağın qoluna və ya boynuna bağlanan ağac, meyvəsi və ya budağı belə adlanırdı. Azərbaycanda eyni məqsədlə dağdağan ağacının budağından istifadə olunur.
 Məxzəl – kəsik, hissə
 Mərzih - küncüt
 Miri, mirri – əvvəllər Ərbil şəhərinin ortasından axan ensiz bir çaydı.
 İndi quruyub¹
 Muhami – (ə) vəkil
 Musa Əli - Tuzxurmatunun qarşısında olan dağın adıdır.
 Musalla – Kərkükdə qəbristanlıq
 Murs - tutqun
 Müxlisiniz – sizə səmimiyyətlə
 Nanca – nə qədər
 Nəccarlıq – dülgərlik
 Nəhr – çay
 Nənə - türkmənlər anaya deyirlər

¹ Bu məlumatı bizə verdiyi üçün professor Məhəmməd Ömər Qazançıya təşəkkür edirik.

Nəvərət – culfaçılıqda toxunan bezin sarındığı uzun taxta parçası
 Nüktə - (ə) lətifə
 Yağlıgıv, yağlıgıv - yaylıgın
 Yaran – (f) dostlar
 Yerpizəydən – yelpazə ilə
 Yəxərđi – yuyardı
 Yığlamaq - ağlamaq
 Oqçur – keçmişdə kişilərin şalvara bağlamaq üçün işlətdikləri kəmərlər
 və ya qurşağa deyilir. Burada: bel bağı mənasında işlədilər bilər
 Oğruv – uğurun
 Oğur - uğur
 Onca – o qədər
 Ögərđi – təriflərdi
 Pişənk – heyvan sürüsünün önündə gedən zıncırovlu, bəzəkli heyvan.
 Qamçı quyruq – leysan yağış
 Qaravul - Aqsu çayının iki yerə böldüyü Murtəza Əli dağının şərqindəki
 dağdır. Bağdad yolu ilə uzanan bu dağın gediş-gəlişə yarayan bir bulağı vardır.
 Adı Səminə Qoturcadır.
 Qav – burada: qovmaq
 Qavuz tuluğ – öküz dərisindən olan tuluq
 Qazıq – mıx, mismar
 Qələ - Kərkükdə Qala ətrafında olan məhəllə
 Qılavuz - kataloq
 Qısqanan – burada: çəkinən
 Qonaq – imarət, saray
 Qopmaq – iti qaçmaq
 Qoz əşrəsi – qozlu xurma
 Saltav – yun köynəyin
 Sazlamaq – sızlamaq, ağı demək
 Sultan Müzəffər – Ərbildə tarixi abidədir.
 Sultan Saqı – ziyarətgah yerinin adıdır
 Sübhə – səhər yeməyi
 Şavlı – çox qırmızı: bu söz yalnız qarpızın bir növünü bildirir
 Şingipti – göz dikmək; burada tikibdir
 Taph – uçub dağılmaq
 Taruzi - xiyar
 Tav – güc, qüvvət və ya tez qurtaran hadisə
 Təvatur (ə) – bir xəbərin və ya hadisənin ağızdan-ağıza (şifahi şəkildə)
 yayılması
 Turunc – narınc meyvəsi
 Türmə - tirmə, şal
 Zubun (zıbun) – qadınların qolsuz üst geyimi

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan türkcəsində

1. Abid Əmin. Seçilmiş məqalələri. Bakı – 2009.
2. Anar. Min beş yüz ilin Oğuz şeiri. I kitab. Bakı – 1999, 911 s.
3. Araslı Həmid. Böyük Azərbaycan şairi Füzuli. Bakı - 1958
4. Araslı Həmid. “Yurd” qəzeti haqqında. Ədəbiyyat və incəsənət qəzeti. 13 fevral, 1972.
5. Arzı ilə Qəmbər dastanı. Kərkük, Anadolu, Tuzxurmatu, Heştər varyantları. Təshih və ətək yazıları: Dr. Həsən M.Cəfərzadə. Təbriz, 1394 h.ş./2009 m./
6. ARDƏİA (S.Mümtaz adına Azərbaycan Respublikasının Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivi, f. 526, siy.1, iş 171
7. ARDƏİA (S.Mümtaz adına Azərbaycan Respublikasının Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivi, f. 526, siy.1, iş 157
8. Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar. ADU nəşriyyatı. Bakı – 1989
9. Azərbaycan folkloru antologiyası. II. İraq-türkman cildi. Tərtibçilər: prof. Q. Paşayev, Dr. Ə. Bəndəroğlu. Bakı – 1999. 467 s.
10. Azərbaycan folkloru antologiyası. I. Naxçıvan folkloru. Tərtibçi: M.Cəfərli. Bakı, Sabah nəşriyyatı, 1994. 388 s.
11. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. IV cild. Bakı 1980.
12. Bəndəroğlu Əbdüllətif. Ədəbiyyatımızın inkişaf yolu. Ədəbiyyat qəzeti. 15 noyabr 1991-ci il, sayı 46 (2493).
13. Bəndəroğlu Əbdüllətif. Göylər unutmuşdu yağacağı. Bakı,1992. (Tərtib edən Q. Paşayevdir). 145 s.
14. Bəndəroğlu Əbdüllətif. Qərənfil. Bakı – 1977. 140 s.
15. Bəndəroğlu Əbdüllətif. Xoyrat-bayatı. Ədəbiyyat qəzeti. 20 mart 1992-ci il, sayı 81 (2811).
16. Bəndəroğlu Əbdüllətif. Yolun sonunadək. Sabah yayınevi. Bakı – 2001.
17. Bəydamirli Rəşad. Ə.Bəndəroğlunun şeirlərində folklorla bağlılıq və novatorluq. Filologiya məsələləri. Bakı – 2006.
18. Bünyadov Ziya. Azərbaycan Atabəylər dövləti. Elm. Bakı – 1985.
19. Bünyadov Ziya. Azərbaycan VII-IX əsrlərdə. Bakı - 1989
20. Çağdaş İraq şərinəndən seçmələr. Tərtibçilər: prof Q. Paşayev, Dr. Ə. Bəndəroğlu. Bakı, Elm, 2001. 107 s.
21. Dadaşzadə Məmməd Arif. Doğma qaynaqlara bağlı. Ədəbiyyat və incəsənət qəzeti. 27 fevral 1973.
22. Dəmirçizadə Əbdüləzəl. Azəri ədəbi dili tarixi. Bakı – 1967.
23. Əlizadə Əbdülkərim. İraq xatirələri. Kommunist qəzeti, 15-16 mart, 1960.
24. Əsgər Əfzələddin. Türkmanlar. “Azərbaycan” jurnalı. Bakı – 2006.

25. Hacıyev Abbas. Ədəbiyyatşünaslığın əsasları. Zaman Nəşriyyatı, Bakı - 1999
26. Hikmət İsmayıl. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. II c. Bakı -1928.
27. Həmidov İmamverdi. Şerimizin mərhələləri. Ədəbiyyat və incəsənət. 15 sentyabr, 1985.
28. Xalqın söz mirvariləri. Tərtibçi: Pirsultanlı Sədnik Paşa. Bakı, Azər-nəşr, 1999. 110 s.
29. Xıdırov Cavanşir. İraq türkmanları. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. Bakı – 1993. 103 s.
30. Xələfli Əlirza. Tuz Xurmatının şirin xurması sağ aşıqdır. Kredo qəzeti, sayı 34 (449), 7 iyul 2007-ci il.
31. İbrahimov S. Füzulinin dövrü. Pedaqoji İnstitut. Elmi əsərlər. IX c. Bakı, 1959.
32. İraq-Kərkük atalar sözləri. Tərtibçi: Qəzənfər Paşayev. Bakı, “Azər-nəşr”, 1978. 76 s.
33. İraq-Kərkük bayatıları. Toplayanı və tərtib edəni f.e.n. Qəzənfər Paşayev. Bakı, “Yazıçı”, 1984. 352 s.
34. İraq-türkman nağılları. Tərtibçi, ön sözün, şərhlərin və lüğətin müəli-fi: Prof.Dr.Qəzənfər Paşayev. Bakı, “Təhsil”, 2014, 429 s.
35. İraq Türkman Poeziya Antologiyası. II Kitab. Tərtib edən: Q.Paşayev. Bakı, 2021
36. Kərkük bayatıları. Tərtibçi: Qəzənfər Paşayev. Bakı, “Azər-nəşr”, 1968 (Rəsul Rza ilə birgə). 184 s.
37. Kərkük mahnıları. Tərtibçi: Qəzənfər Paşayev. Bakı, “Gənclik”, 1973, 48 s.
38. Kərkük tapmacaları. Tərtibçi: Qəzənfər Paşayev. Bakı, “Gənclik”, 1984, 38 s.
39. Qaybalyeva Səkinə. İraq-türkman ədəbiyyatının tarixi inkişaf mərhələləri. AMEA. Ədəbi əlaqələr. Toplu. XI. Bakı – “Elm və təhsil” – 2017.
40. Qaybalyeva Səkinə. İraq-türkman xalq şeirinin janr xüsusiyyətləri. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər. 2017/1 (50). Bakı – 2017.
41. Qaybalyeva Səkinə. Azərbaycan-İraq-türkman ədəbi əlaqələrinin tarixinə dair. AMEA Xəbərlər Humanitar Elmlər. № 2. Bakı – “Elm” – 2017.
42. Qaybalyeva Səkinə. İraq-türkman folklor mühiti. Bakı, Elm, 2020. 226 s.
43. Qazançı Məhəmməd Ömər. Usta Fəttah Kəhrizçi dastanı. Azərbaycan jurnalı -2025, 3-4. Tərc:S.Qaybalyeva
44. Quliyev Elman. M. Şəhriyar yaradıcılığının ədəbi təsir dairəsi (Əb-düllətif Bəndəroğlu yaradıcılığı əsasında). 2. Yurd qəzeti. Bağdad.30.01. 2003.
45. Quliyeva Tuba. Vətəndaşlıq duyğuları. Ədəbiyyat və incəsənət qəzeti. 05 iyun, 1976.

46. Quluzadə Mirzağa. Füzulinin lirikası. Azərb. SSR EA Nəşriyyatı. Bakı – 1965, 476 s.
47. Qurbanov Şamil. Əbdüllətif Bəndəroğlu. Oğuz eli. Bakı, 25 iyun, 1992.
48. Mahmudov Yaqub. Səyyahlar. Kəşflər. Bakı – 1985.
49. Mahmudov Malik. Ərəbcə yazmış azərbaycanlı şair və ədiblər (VII-XII əsrlər), Bakı – 1983, 201 s.
50. Mahmudov Malik. Xətib Təbrizi. Həyatı və yaradıcılığı. Bakı, 1972, 168 s.
51. Məmmədov Əzizəğa. Maraqlı təqvim. Ədəbiyyat və incəsənət. 24/3/73.
52. Məmmədov Zakir. Azərbaycanda XI-XIII əsrlərdə fəlsəfi fikir. Bakı – 1978, 198 s.
53. Mirzəzadə Hadi. İraq ərazisində yaşayan azərbaycanlıların dili haqqında bəzi mülahizələr. ADU, elmi əsərlər, Bakı 1961, sayı 4.
54. Musayeva Azadə, Musayev Cavid. Bağdadda yaranan Azərbaycan ədəbiyyatı. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı 1997, 83 s.
55. Musabəyli Azadə. Ruhi Bağdadi: mühiti, həyatı, poetikası və divanı. Elm. Bakı – 2005, 948 s.
56. Musalı Vüsalə. XV-XVII əsr türk təzkirəçiliyi. Nurlan, Bakı – 2007, 270s
57. Mustafayev Şahin. Səlcuqilərdən Osmanlılara. XI-XV yüzilliklərdə Anadolunun türk mühitində etnosiyasi proseslər. Bakı, “Elm”, 2010
58. Paşayev Qəzənfər. Altı il Dəclə və Fərat sahillərində. Bakı, Gənclik, 1987
59. Paşayev Qəzənfər. İmadəddin Nəsimi. İraq Divanı. Bakı – 1987. 336 s.
60. Paşayev Qəzənfər. İraq-türkman folkoru. Yazıçı, Bakı – 1992. 216 s.
61. Paşayev Qəzənfər. İraq-türkman folkloru. TKMY. Bağdad – 1995, 160 s.
62. Paşayev Qəzənfər. Kərkük folklorunun janrları. Elm Nəşriyyatı. Bakı-2003, 320 s.
63. Paşayev Qəzənfər. İraq-türkman ləhcəsi. (ortaqlı), Bakı, “Elm”, 2004, 432 s.
64. Paşayev Qəzənfər. Əta Tərzibaşının folklorşünaslıq fəaliyyəti. Bakı, Təhsil, 2016. 262 s.
65. Paşayev Qəzənfər. İraq bizə iraq deyil. MEA Nizami adına Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi, Bakı – 2002, 46 s.
66. Paşayev Qəzənfər. Heyif sənə, Bəndəroğlu. Ədəbiyyat qəzeti. 8 fevral, 2008.
67. Paşayev Qəzənfər. Hər bir dərddən betər ayrılıq. Ədəbiyyat qəzeti. 30 yanvar, 2009.
68. Paşayev Qəzənfər. Nəsimi haqqında araşdırmalar. Bakı-2010. 168 s.
69. Rəhmanzadə Fazil. Yol. Azərbaycan Ensiklopediyası Nəşriyyatı, Bakı -1994. 590 s.
70. Rza Rəsul. Uzaq ellərin yaxın töhfələri. Azərbaycan jurnalı. 1961, sayı 6.
71. Səid Sinan. İraqda türk mətbuatı və ədəbi məsələlər. Filologiya elmləri namizədi elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya. Bakı -1969.

72. Səid Sinan. Azərbaycanlı gələcək qardaş səsi. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 19 prel, 1969.

73. Şamil Əli. Millət dərdi böyük alimi həm də şair, nasir və dramaturq etdi. 525-ci qəzet, 2016

74. Şəxsi arxiv. Şairin əlyazması.

75. Tərzi Fövzi Əkrəm. Azərbaycan dastanı. Qartal nəşriyyatı, Bakı-2001

Türkiyə türkcəsində

76. Abdülmecid Siham Ahmed. Şair və yazar Bəndəroğlunun yaradıcılığında insanlıq və yurdsal sorunlar. Yurd qəzeti, (1,2,3,4,5), 1-15/08/; 1-15/09/; 1/10/; 2001, Bağdad.

77. Abdülmecid Siham Ahmed. Vali Davud Paşa dönəmində İraqda türk şeiri. Kültür Yay. Bağdad – 2002, 221 s.

78. Bayat Fazil Mehdi. Türkman tarixindən yarpaqlar. Bağdad- 1975, 240 s.

79. Bayat Fazil Mehdi. İraqda türkman ədəbiyyatı tarixi. 1958-1968. Türkman Qardaşlıq Ocağı Yay. Bağdad – 1984. 416 s.

80. Bayat Mehmet Mehdi. İrak türkman edebiyatında Haydarbabaya selam dastanının yankıları. Uluslararası İrak-türkmen dili və edebiyatı simpoziumu. Türkiyə, Kayseri, 28-29 nisan, 2008.

81. Bayatlı Hidayət Kamal. İrak türkmen türkcəsi. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara – 1996. 410 s.

82. Bayatılar və xoryatlar. Tərtibçilər: Dr. Əli Bəndər, Mustafa Ziya. Kültür Bakanlığı, TKMY. Bağdad – 1989, 382 s.

83. Banarlı Nihad Sami. Resimli Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul - 1959

84. Bəndəroğlu Əbdüllətif. İraq türkman ədəbiyyatı yolunda bir addım. Bağdad, 1962, 105 s.

85. Bəndəroğlu Əbdüllətif. İraq türkman ədəbiyyatı yolunda bir addım. Bağdad – 1962, 105 s.

86. Bəndəroğlu Əbdüllətif. Günəş şərqi. Bağdad - 1969

87. Bəndəroğlu Əbdüllətif. Türkmen şairi Füzuli Bayatlı. Bağdad-1971. 60 s.

88. Bəndəroğlu Əbdüllətif. Yurt toprağı. Ankara – 1971, 82 s.

89. Bəndəroğlu Əbdüllətif. İmadəddin Nəsimi əl-Bağdadi. Araşdırma və seçilmiş şeirləri. Bağdad-1973.324 s.

90. Bəndəroğlu Əbdüllətif. Gurgur baba. Bağdad – 1973. 48 s.

91. Bəndəroğlu Əbdüllətif. Doğu insanları. TKMY. Bağdad-1975, 152 s.

92. Bəndəroğlu Əbdüllətif. Gövərçinlərin əzgisi. Ankara - 1976

93. Bəndəroğlu Əbdüllətif. Çığlıq və yara. Bağdad – 1979. 176 s.

94. Bəndəroğlu Əbdüllətif. Türkcə-ərəbcə sözlük. 4 cildə. Bağdad – 1981, Beyrut – 1982 (Ortaqlı). 609 s.

95. Bəndəroğlu Əbdüllətif. Yanar dağlardan püskürən yıldırımlar. Bağdad-1982. 191 s.

96. Bəndəroğlu Əbdüllətif. Gecənin gögsündə çırpınır yıldırımlar. Bağdad-1986. 176 s.
97. Bəndəroğlu Əbdüllətif. Azərbaycan şeiri. Araştırma və incələmə. Bağdad – 1987. 271 s.
98. Bəndəroğlu Əbdüllətif. Yürek çırpıntıları. Ankara – 1987. 63 s.
99. Bəndəroğlu Əbdüllətif. Ata sözlərimiz. Araştırma, incələmə və qarşılaşdırma. I cild, Bağdad, 1988, 270 s.
100. Bəndəroğlu Əbdüllətif. Ata sözlərimiz. Araştırma, incələmə və qarşılaşdırma. II cild, Bağdad, 1988, 261 s.
101. Bəndəroğlu Əbdüllətif. İraq-türkmən ədəbiyyatı tarixinə bir baxış. 2 cildə. I c. Türkman kültür müdirliyi yayımları (TMMY). Bağdad-1989. 452 s.
102. Bəndəroğlu Əbdüllətif. İraq-türkmən ədəbiyyatı tarixinə bir baxış. 2 cildə. II c. TKMY. Bağdad, 1989, 430 s.
103. Bəndəroğlu Əbdüllətif. İraq-türkmən dili. “Dil bilgisi və qarşılaşdırma”. II basqı, Bağdad, 1989, 367 s.
104. Bəndəroğlu Əbdüllətif. Özlem qanat çırpıyor. Şeirlər. TKMY. Bağdad -1992, 256 s.
105. Bəndəroğlu Əbdüllətif. Xoyrat-bayatı. Ədəbiyyat qəzeti. 20 mart 1992-ci il, sayı 81 (2811).
106. Bəndəroğlu Əbdüllətif. İraq türkman folklorundan örnəklər. Kültür Baqanlığı, TKMY. Bağdad, 1993, 202 s.
107. Bəndəroğlu Əbdüllətif. Şair Füzuli əl-Bağdadinin “Mətləul-eti-qad” əsəri və ərəbcə qəsidələri. (ərəbcə) Bağdad – 1994. 126 s.
108. Bəndəroğlu Əbdüllətif. Gecənin kanayan yarası. Kerkük – 2003.
109. Bəşir qəzeti. 17 mart 1959, sayı 26. Bağdad.
110. Büyük şiir yarışması. Qardaşlıq dərgisi. S.1-2, Yıl:10, Mayıs-Haziran
111. Canpolat Mustafa. Irak türkmen dili. Türk dili dergisi. Türk Dil Kurumu Yay. Sayı 315, Ankara – 1977.
112. Çağdaş Azərbaycan şeirindən seçmələr. Tərtibçi: Xeyrulla Kazım. TKMY. Bağdad – 1974, 222 s.
113. Daquqlu İbrahim. Irak Türkleri. Dilleri, Tarihi ve Edebiyyatı. Güven Basımevi. Ankara – 1970. 189 s.
114. Daquqlu İbrahim. İraq Cümhuriyyəti. Ankara – 1972
115. Daquqlu Məhəmməd Xurşid. Əski sözlər bağçası. Folklor. TMMY. Bağdad, 1989. 220 s.
116. Demirçi Güclü. Irak türklerinin demoqrafik yapısı. Türkler. C.XX, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.
117. Demirçi Nefi. Düнден bu güne Kerkük. İstanbul – 1990, 205 s.
118. Demirçi Nefi. Unutulmayan Türkmen şairlerinden Ağababa – Hıdır Lütfü. Sistem Matbaacılık, İstanbul – 2005, 159 s.

119. Demirçi Rza. Gələcək nüfus sayımı və İraq türkmanları. Qardaşlıq dərgisi, sayı 6-7, Bağdad-1970.
120. Erbil Nesrin. Deniz rüyası. Ankara – 1969
121. Erbil Nesrin. Bir yaprak düşəcək dalından. Qardaşlıq dərgisi, S-6-7, Yıl:6, Ekim-Kasım, 1966
122. Ertuğ Celal. Türkiyədə və dünyada İhsan Doğramacı fenomeni. Ankara,1996
123. et-Turas-əş-şəabi (Folklor) dərgisi (ərəb dilində). Sayı 1, Eylül, Bağdad, 1963.
124. et-Turas-əş-şəabi (Folklor) dərgisi (ərəb dilində). Sayı 9-10, Mayıs-Haziran, Bağdad, 1964
125. Hacıoğlu Recep Albayrak. Türkmen ve Asur kiliselerinde okunan türkce ilahi metinleri. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. Ankara-1995, 73s.
126. Haşim Nahit. Irak Türküleri. Türk Sanatı, yıl 1, sayı 12, 15 haziran 1953, İstanbul.
127. Hikmet Nazim. Bütün eserleri. Ic. Narodna Prosveta. Sofiya – 1967
128. Xəzri Nəbi. Seçilmiş şeirləri. Tərtib edən: Ə. Bəndəroğlu. TKMY. Bağdad – 1989
129. Hürmüzlü Erşat. Irak türkləri. Irak Türkləri Kültür və Yardımlaşma Derneği. İstanbul – 1991, 36 s.
130. “İraq” qəzeti. 1966, 21 may, sayı 1. Bağdad.
131. İzzettin Kerkük Armağanı. Tərtibçilər: Suphi Saatçı, Mehmet Tütüncü. Irak Türkləri kültür və yardımlaşma Derneği Yay. İstanbul-2005, 272 s.
132. Irak türkləri çocuk edebiyatı antolojisi. Tərtibçilər: Kasım Sarıkahya, Prof.Dr. Siham Zengi. Fuzuli Basımevi /Kerkük/ Irak.2012. 383 s.
133. Kardaşlıq Azərbaycan Devlet Başkanı sayın Haydar Aliyevle özel görüşü. “Qardaşlıq” dərgisi. İstanbul-2000, sayı 8.
134. Kayar Mustafa. Türk Amerikan ilişkilerinde Irak sorunu. IQ Kültür Sanat Yayıncılık. İstanbul – 2003.
135. Kasapoğlu Mahmut. Usta Fettah Kehrizçi Destanı. Ərbil, İraq, 2023. Türkmen basın ajansı
136. Kasaboğlu Taife. Şiir ve Benderoğlu. Yurd dərgisi, sayı 7, Bağdad - 2006
137. Kazaçı Məhəmməd Ömər. İnci üstünə inci, şeir üstünə şeir. Şeir üzərinə araşdırma, incələmə. TKMY. Bağdad – 1990
138. Kazancı Mehmet Ömər. Günümüz Irak türkmen Öyküsü. Ankara, Hece Yayınları, 2022
139. Ketene Dr.Cengiz. Kerkuk halk edebiyatından seçmeler. Ankara, 1990.
140. Köprülü Faruq Faiq. İraq türkmen şeirinə bir baxış. Yurd dərgisi, sayı 7, Bağdad - 2006.
141. Kūzeçi Şemseddin. Kerkük şairləri. (Irak Türkmen şairləri) I c. Ankara – 2006, 624 s.

142. K zei Őemseddin. Kərkük Őairleri. (Irak Türkmen Őairleri) II c. Ankara – 2007, 624 s.
143. K zei Őemseddin. T rkmeneli edebiyatı. Körfez savaşı sonrası 1991-2003 Ankara – 2005, 300 s.
144. Küzeçi Őemseddin. Irak Türkmen edebiyatı tarihinden yapraklar. Yurd d rgisi, sayı 1, Baėdad - 2006.
145. Küzeçi Őemseddin. Irak'ta Türk Nüfusu ve Gerçekler. Türk Yurdu dergisi, Yıl 109, sayı 397, Eylül 2020
146. Kurtcebhe İsrafil. Irak türkleri. Türk yurdu. C. 28, sayı 245, Ankara – 2008.
147. Kocakuşak Süha. Orta Doėu  lkeleri I (Nüfus Coėrafyası), Ocak Yay., Ankara – 1999.
148. Qardaşlıq. Aylıq  d bi v  kültür d rgisi. 1960, mayıs, yıl 1, sayı 1. Baėdad.
149. Qardaşlıq. Aylıq  d bi v  kültür d rgisi. 1960, yıl 1, sayı 2. Baėdad.
150. Qardaşlıq. Aylıq  d bi v  kültür d rgisi. 1962 haziran, yıl 2, sayı 2, Baėdad.
151. Qardaşlıq. Aylıq  d bi v  kültür d rgisi. 1963, haziran, yıl 3, sayı 1, 2. Baėdad.
152. Qardaşlıq. Aylıq  d bi v  kültür d rgisi. 1963, temmuz, yıl 3. Baėdad.
153. Qardaşlıq. Aylıq  d bi v  kültür d rgisi. 1965, Őubat, yıl 4. Baėdad.
154. Qardaşlıq. Aylıq  d bi v  kültür d rgisi. 1965, nisan, yıl 4. Baėdad.
155. Qardaşlıq. Aylıq  d bi v  kültür d rgisi. 1965, eylul, yıl 4, sayı 5. Baėdad.
156. Qardaşlıq. Aylıq  d bi v  kültür d rgisi. 1966, Őubat, yıl 5, sayı 10. Baėdad.
157. Qardaşlıq. Aylıq  d bi v  kültür d rgisi. 1966, mart-nisan, yıl 5, sayı 11-12. Baėdad.
158. Qardaşlıq. Aylıq  d bi v  kültür d rgisi. 1966, yıl 5, sayı 10, Baėdad.
159. Qardaşlıq. Aylıq  d bi v  kültür d rgisi. 1970, yıl 10, sayı 6. Baėdad.
160. Qardaşlıq. Aylıq  d bi v  kültür d rgisi. 1970, yıl 10, sayı 6. Baėdad.
161. Qardaşlıq. Aylıq  d bi v  kültür d rgisi. 1970, yıl 10, sayı 7-8. Baėdad.
162. Qardaşlıq. Aylıq  d bi v  kültür d rgisi. 1970, yıl 10, sayı 9. Baėdad.
163. Qardaşlıq. Aylıq  d bi v  kültür d rgisi. 1971, ekim-kasım, yıl 11, sayı 6-7. Baėdad.
164. Qardaşlıq. Aylıq  d bi v  kültür d rgisi. 1971-1972, aralıq-ocaq, yıl 11-12, sayı 8-9. Baėdad.
165. Qardaşlıq. Aylıq  d bi v  kültür d rgisi. 1973, mayıs-haziran, yıl 12. Baėdad.
166. Qardaşlıq. Kültür, sanat, edebiyat ve folklor dergisi. Yıl 2, sayı 5, 2000, İstanbul.
167. Qardaşlıq. Kültür, sanat, edebiyat ve folklor dergisi. Yıl 2, sayı 6, 2000, İstanbul.

168. Qardaşlıq. Kültür, sanat, edebiyat ve folklor dergisi. Yıl 2, sayı 8, 2000, İstanbul.
169. Merdan Məhəmməd. Türkmən şeirində izlənilmələr. Kültür Bakanlığı TKMY. Bağdad – 1989, 163 s.
170. Merdan Nüsrət. Övgüyə dəğər bir eser. Yurd dərgisi. Sayı 2, Bağdad- 2006
171. Muhsin Abdülaziz. İraq türkman ədəbiyyatında sərbəst şeir. Yurd qəzeti, 30/11/2002. Bağdad.
172. Nakib Mahir. ABD ve Kuzey Irak. Türk yurdu.C:28, sayı 245, Ankara – 2008
173. Nakib Mahir. Kerkük türk halk musikisinin tasnif ve tahlili. Kültür Bakanlığı, Halk kültürünü Araştırma dairesi Yay. Ankara – 1991. 111 s.
174. Neftçi Nermin. Kerkükde bulduklarım (O yakadan bu yakaya). Kerkük vakfı. 3. baskı. İstanbul – 2003, 79 s.
175. Nesin Aziz. Dünya kazan, ben kepçe. Irak ve Mısır. 5. baskı. İstanbul – 1995, 220 s.
176. Nevrəs Salah. Əski və yeni şeir. Qardaşlıq dərgisi. Sayı 12, Bağdad-1967
177. Öbek Ali İhsan. Klasik Türk edebiyatında müşaare. Kerkük vakfı yay. İstanbul – 2005, 256 s.
178. Rejiyoğlu Mustafa. Şeir toplumun olmalı. Qardaşlıq dərgisi, iyun 1963, sayı 1-2, Bağdad.
179. Rezulzade Mehmet Emin. Edebi bir hadise. Türk Yurdu dərgisi. Sayı 241, 1955
180. Saatçı Suphi, Ziyat Akkoyunlu. Irak Muasır Türk Şairleri Antolojisi. T.C. kültür Bakanlığı Yay. Ankara – 1991. 661 s.
181. Saatçı Suphi. Kerkükden derlenen olay türküleri. Anadolu Sanat yay. İstanbul, 1993, 83 s.
182. Saatçı Suphi. Tarihi gelişim içinde Irakta türk varlığı. İstanbul Araştırma Merkezi. İstanbul – 1996, 353 s.
183. Saatçı Suphi. Kerkük güldestesi. Ötüken. İstanbul – 1997, 279 s.
184. Saatçı Suphi. Kerkük çocuk folkloru. Ötüken. İstanbul – 2008, II baskı.152 s.
185. Saatçı Suphi. Hasretin adı Kerkük. Ötüken. İstanbul – 2003, 119 s.
186. Saatçı Suphi. Kerkükün geleceği. Türk yurdu. C:28, sayı 45, Ankara – 2008.
187. Salihi Mehmet Haşim. Irak Türkleri sahne ve pyes çalışmaları. Uluslararası Irak-türkmen dili ve edebiyatı simpoziumu. Türkiye, Kayseri, 28-29 nisan, 2008.
188. Sarı Kəhya Qasım. İraq-türkmen edebiyatında xoyrat. Araştırma ve metinler. Kültür Tanıtma Bakanlığı, TKM, Bağdad- 1973, 297 s.

189. Sarı Kəhya Qasım. Çağdaş türkmen şairləri. 2 cildə. II c. Kültür ve Tanıtma Bakanlığı, TKM, Bağdad- 1988, 355 s.
190. Sarı Kəhya Qasım. İraq türkman ədəbiyyatı tarixi. II c. Kültür ve Tanıtma Bakanlığı, TKM, Bağdad-1979
191. Sahib Hani. Yeni türkman şeirin inkişafı. Yurd dərgisi, sayı 1, Bağdad, 2006
192. Sümer Faruk. Oğuzlar (Türkmenler). Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları, 5. baskı. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı. İstanbul – 1999, 484 s.
193. Şair ve yazar A.Benderoğlunun yaradıcılığında insanlık ve yurtsal sorunlar. Hazırlayan: Dr.Siham Abdülmecit Ahmet Ez-zengi. Yüksek Öğretim ve Bilimsel Araştırma Bakanlığı Bağdat Üniversitesi Diller Fakültesi Kültür Formu. Diller Fakültesinin Dergisi. Bağdat 2002
194. Şan Camal. Çocuq bağçası. Bağdad, 1989. 160 s.
195. Terzibaşı Ata. “Göstəriş xəstəliyi”. Bəşir, qəzeti, sayı 23, 24 fevral, 1959.
196. Terzibaşı Ata. Yazı dili, qonuşma dili. Qardaşlıq dərgisi, yıl 2, sayı 4, Bağdad, 1962.
197. Terzibaşı Ata. Qoryatın yaranması və inkişafı. “Qardaşlıq”, yıl 2, sayı 5, Bağdad, 1962.
198. Terzibaşı Ata. Yeni şeir üzərinə. Qardaşlıq dərgisi. Sayı 7-8, Bağdad, 1964.
199. Terzibaşı Ata. Kərkük şairləri. I c. Bağdad – 1963, 200 s.
200. Terzibaşı Ata. Kərkük havaları. Bağdad – 1961. 166 s.
201. Terzibaşı Ata. Kərkük əskilər sözü. Bağdad – 1962. 163 s.
202. Terzibaşı Ata. “Qardaşlıq”ın Altıncı Yılı Yazı ve Şiirleri”. Qardaşlıq dərgisi, S.1-2, Yıl:7, Temmuz
203. Terzibaşı Ata. Arzi-Kamber matalı. Kerkük varyantı. Üçüncü basılış. Fatih matbaası, İstanbul-1971. 48 s.
204. Terzibaşı Ata. Kerkük Höyratları ve manileri. İstanbul, Ötügen Yay. 1975. 599 s.
205. Terzibaşı Ata. Kərkük şairləri. V c. Bilgisayar basım evi. Kərkük – 2000. 132 s.
206. Terzibaşı Ata. Kerkük matbuat tarihi. Yaylacık Matbaacılık. II baskı. İstanbul – 2005, 155 s.
207. Terzibaşı Ata. Erbil Şairleri. Kerkük Vakfı-İstanbul-2007.
208. Terzibaşı Ata. Kerkük şairleri. Üçüncü kitab (6,7,8, və 9 ciltler). İstanbul, Ötügen, 2013. 424 s.
209. Terzibaşı Ata. Kerkük şairleri. 4.kitap (10.11.12 ve 13. ciltler). Ötügen, İstanbul – Kasım 2013
210. Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi. Azerbaycan – Irak (Kerkük) Türk Edebiyyatı. Tərtibçi: S. Saatçı. VI c. T.C. Kültür Bakanlığı Yay. Ankara – 1997, 485 s.

211. Vahabzadə Bəxtiyar. Seçilmiş şeirləri. Tərtib edən: Ə. Bəndəroğlu. TKMY. Bağdad – 1989
212. Vəsfî S.İhsan. İrak türklərində deyimlər və atasözleri. Fuzuli yayınları, İstanbul, 1985, 319 s.
213. Yağmuroğlu Ali. Karabağ. Şiir. Kardeşlik Kültür ve Edebiyat dergisi, Sayı 373, Yıl: 63, Bağdat, 2025
214. Yurd dərgisi. Sayı (10) may-Haz.-Temmuz 2007
215. Yurd dərgisi. Sayı (10) may-Haz.-Temmuz 2007
216. Yurd (əl-Vatan) Kültürəl bağımsız dərgi. 13.Sayı, Şubat 2008
217. Yurd qəzeti. Bağdad, 1 avqust, 1975, il 5.
218. Yurd qəzeti. Bağdad, 14 noyabr, 1981, il 11.
219. Yurd qəzeti. Bağdad, 30.11.2002.Sayı:1303, il:33.
220. Zabit Şakir Sabir. Kərkükdə ictimai həyat. Bağdad – 1962, 184 s.
221. Zabit Şakir Sabir. İraqda türkmanlar. “Qardaşlıq”, 1963, temmuz, yıl 3.
222. Zülfikar Hamza. Çağdaş İrak türkmen şiiri və şairləri. Türk dili dergisi. Türk Dil Kurumu Yay. Ankara – 1996.
223. Zülfikar Hamza. İrak Türkmen Türkçesi ve sorunları 1-2; 2-2 Yurd dərgisi, sayı 1, 2, Bağdad – 2006.

Ərəb dilində

224. بیاتلی حیدر. اربعة شعراء من التركمان. مجلة یورد. العدد الثاني بغداد ۲۰۰۶.
225. بارتولد و. تاريخ الترك في آسيا الوسطى. القاهرة، ۱۹۵۷.
226. بابا كوركور. مجلة صوت الاتحاد، العدد ۱۱ - ۱۲ بغداد ۱۹۷۵.
227. بندراوغلو عبداللطيف. التركمان في العراق الثورة. بغداد ۱۹۷۳.
228. بيروت ۱۹۸۲ بغداد ۱۹۸۱ قاموس تركي – عربي.
229. ايلول، ۱۹۶۲ ترزی باشی عطا. القويرات، نشأته و تطوره. الاجاء، العدد ۵.
230. بغداد مایس ۱۹۵۴ ترزی باشی عطا. تاريخ الطباعة في كركوك. الثقافة الحديثة، العدد ۱.
231. التراث الشعبي. ايلول ۱۹۶۳ العدد ۱ بغداد.
232. بغداد ۱۰- التراث الشعبي. مایس – حزيران، العدد ۹.
233. العراق مجلة الدليل، العدد ۵، بغداد ۱۹۴۷ جواد مصطفى. تاريخ الترك في
234. بغداد ۱۹۸۸ جارداعلی حسن عزت. رحلة الى الادب التركماني. مجلة صوت الاتحاد، العدد ۵.
235. داقوقلی ابراهيم. فنون الادب الشعبي التركماني. بغداد، ۱۹۶۲.
236. داقوقلی ابراهيم. الخويرات في الادب الشعبي التركماني. مجلة المعارف، بيروت، حزيران ۱۹۶۲، العدد السادس
237. داقوقلو ابراهيم. نظرة الى الادب التركماني المعاصر. مجلة الاخاء، العدد ۱ - ۲، بغداد، ۱۹۶۲.
238. العزای فاضل. بندراوغلو شاعر الموجة الجديدة. مجلة یورد، العدد ۳، بغداد، ۲۰۰۶.
239. الهرمزي قحطان. الانتماء في شعر بندراوغلو. مجلة الوطن. العدد ۴، بغداد، ۲۰۰۶.
240. الطبري. تاريخ الامم و الملوك. ج ۴ ص ۲۲۱ القاهرة ۱۹۳۹.
241. ابن الاثير. الكامل في التاريخ. ج ۱۰ ص ۱۳۶ - ۱۳۸۵ هـ - ۱۹۶۵ م بيروت

242. محمد قوجا. حوار صريح و مفتوح مع الدكتور عبداللطيف بندراو غلو. مجلة الوطن، العدد ٧، بغداد، ٢٠٠٦
243. هاني صاحب. ملامح شعر عبداللطيف بندراو غلو. بغداد، ١٩٨٧
244. هاني صاحب. تطور الشعر التركماني الحديث. مجلة الوطن، العدد الاول، بغداد، ٢٠٠٦
245. باشايف غضنفر. ست سنوات على ضفاف الدجلة والفرات. ترجمة ع. بندراو غلو. بغداد ١٩٩٦
246. عبداللطيف بندراو غلو. ناظم حكمت شاعر الانسانية و الحرية. بغداد، ١٩٧٢ ٤٨ ص.
247. عبداللطيف بندراو غلو. نظرة الى آذربايجان، اوزبكستان، توركمانيستان، قازاخستان و قيرغيزستان. بغداد، ١٩٩٧

İngilis dilində

248. Davison R. H. Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876. Princeton – 1963.
249. Longrigg Stephan Hemsley. Four Centuries of Modern Iraq. Oxford, 1925.
250. Longrigg Stephan Hemsley and Frank Stoaks. Iraq. London – 1958.

Rus dilində

251. Фадеева И.Л. Мидхат паша. Жизнь и деятельность. Москва-1977.
252. Крымский А. Е. Низами и его современники. «Елм», Баку-1981.487 с.
253. Гумилев Л.Н. Тысячелетие вокруг Каспия. «Азернешр», Баку-1991, 308 с.
254. Махмудов Ягуб. Взаимоотношения государств Ак-Коюнлу и Сефевидов с западноевропейскими странами. Баку- 1991.
255. Ментешашвили А.М. Ирак в годы английского мандата. Москва-1969. 215 с.

Elektron qaynaqlar

256. Ergin Veysel. Haşim Nahit Erbil. Hayatı, sanatı, fikirleri. (Doktora tezi), file:///C:/Users/Sekina/Downloads/HAŞİM%20NAHİT%20ERBİL%20HAYATI%20SANATI%20FİKİRLERİ.pdf
257. Tan Nail. Yitirdiklerimiz. http://tdk.gov.tr/wpcontent/uploads/2016/05/z_%20yitirdiklerimiz%20Nail%20TAN_MAYIS_2016.pdf
258. Kuzeçi Şemseddin. Kerkükün temel taşı Ata Terzibaşının ardından. <https://www.turkocaklari.org.tr/yazar/semsettin-kuzeci/kerkuk-un-temel-tasi-ata-terzibasi-nin-ardindan-6499>

M Ü N D Ə R İ C A T

Gərgin əməyin bəhrəsi (Q.Paşayev).....	4
Azərbaycan-İraq türkman elmi-ədəbi əlaqələrinin tarixinə bir baxış (Ön söz əvəzinə).....	8

I Fəsil. İraq-türkman ədəbiyyatının təşəkkülü və Əbdüllətif Bəndəroğlu

1.1. İraq-türkman ədəbiyyatının folklor qaynaqları.....	35
1.2. Ə.Bəndəroğlunun yaradıcılığında xalq şeirinin izləri.....	50
1.3. İraq-türkman ədəbiyyatında yeniləşmə prosesi və Ə.Bəndəroğlu.....	83
1.4. Ə.Bəndəroğlu poeziyasında Azərbaycan mövzusu.....	131

II Fəsil. Əbdüllətif Bəndəroğlunun ədəbiyyatşünaslıq irsi

2. 1. Ə.Bəndəroğlunun folklorşünaslıq fəaliyyəti.....	143
2.2. İraq-türkman ədəbiyyatının tədqiqində Ə.Bəndəroğlunun rolu.....	151
2.3. Ə.Bəndəroğlu və Azərbaycan ədəbiyyatı.....	176
2.4. Ə.Bəndəroğlunun tərcüməçilik fəaliyyəti.....	196

III Fəsil İraq-türkman mətbuatının inkişafında Əbdüllətif Bəndəroğlunun rolu

3.1. Mətbuatda folklor və ədəbiyyatın tədqiqi və təbliği məsələləri.....	201
3.2. Ə.Bəndəroğlunun nəşirlik fəaliyyəti və “Yurd” qəzeti.....	247
Son söz.....	253
Bəzi sözlərin izahı.....	263
İstifadə olunmuş ədəbiyyat.....	266

**Azərbaycan-İraq türkman ədəbi əlaqələri və
Əbdüllətif Bəndəroğlu. *Səkinə Qaybalyeva.*
Bakı, Elm və təhsil, 2025, 280 səh**

Nəşriyyat direktoru:
Ülya Məmmədli

Nəşriyyat redaktoru:
Südəbə Həsənova

Korrektor:
Sevinc Bağdadova

*Kompüter tərtibçisi və
dizayner:*
Ləman Abdulkalıqova

*Kağız formatı: 60x84^{1/16}
Mətbəə kağızı: №1
Tirajı: 150*

*Kitab Azərbaycan MEA Folklor İnstitutunun
Kompüter Mərkəzində yığılmış, səhifələnmiş,
“Elm və təhsil” NPM-də ofset üsulu ilə
hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur*